

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/1–2

БЕОГРАД
1997

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, мр Владо ЂУКАНОВИЋ,
др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО,
др Љубомир ПОПОВИЋ, др Стана РИСТИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ, др Драго ЂУПИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Секретар:
мр Владо Ђукановић

Уредник:
др МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3–4 до XXI/1–2 уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. — *Наш језик* излази у четири годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Буре Јакшића 9. Рукописи се не враћају. Претплату у износу од 40 динара за књигу уплатити на жиро-рачун Института бр. 40806–603–4–864. Цена појединачне свеске износи 15 а двоброја 20 динара.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXII (нова серија)

Св. 1-2 (1997)

САДРЖАЈ

Граматика

Поводом заменица <i>сав</i> , <i>сваки</i> (и сродних речи) (ИРЕНА ГРИЦКАТ) . . .	1
Дистрибуција и правила употребе партикула „и“ и „ни“ у српском књижевном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	7
О узрочном значењу конструкције <i>у</i> + локатив (ДУШКА КЛИКОВАЦ) .	26
Конструкција <i>ћод</i> + акузатив с временским значењем (СРЕТО ТАНАСИЋ)	38

Лексикологија и лексика

Поводом петнаестог тома Речника САНУ (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	45
Универбација (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	52
О термину <i>машља</i> (ВИДАН НИКОЛИЋ)	64
Неколико напомена о именици <i>күзџ</i> (МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ)	68

Језик и стил

Примена теорије језичке личности у језичким истраживањима (СТАНА РИСТИЋ)	73
Дијалекатске особине у писаној речи Десанке Максимовић (А. ПЕЦО) .	88
Развојни правци лингвистике текста (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	98

Правопис

Терминолошка творба и правопис (РАДОЈЕ СИМИЋ)	121
---	-----

In memoriam

Др Бранислав Милановић (1911-1977)	127
--	-----

ИРЕНА ГРИЦКАТ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПОВОДОМ ЗАМЕНИЦА САВ, СВАКИ (И СРОДНИХ РЕЧИ)

Говори се о односу између облика *сав* и *сви*, као и о употреби детерминатора *сваки* у једнини и у множини.

Осим што се двома показаним заменицама, у појединим облицима њихових падежа и граматичког броја, значења на специфичне начине додирују и укрштају, оне дају повода за већи број посебних запажања.

1. Поћи ће се од прве заменице стављене у наслов (подразумевамо сва три рода), од једне несистемне појаве у вези с њом. Облик заменице *сви* = *omnes* по правилу нема значење које постоји у кореспондентној једнини. *Сви* није множина од *сав*, мада се у разним граматицама и речницима (и не само српским) често овај лексички пар тако приказује, пошто је то морфолошка чињеница; или се о *сви* уопште засебно не говори, а све то услед занемаривања факта да семантичко не мора увек ићи паралелно са граматичким.

С једне стране, дакле, *сви* = *omnes* има морфолошку једину *сав*, али ово по значењу није његова једнина па треба потражити шта би семантички, а тачније речено, шта би логички уопште била одговарајућа једнина (о чему даље). С друге стране, *сав* = *totus* које означава у српском било „цео, комплетан“, било „читав, неокрњен“, мора имати множину. Пошто форма *сви* заузима друкчије место у систему, у ту сврху се употребљавају множински облици показаних придева (који нису комплементи према *сав*, они и сами имају своју једину). Како у *сав* постоје два малопре споменута семантичка огранка — један је „целокупан, цео, свеобухватан, заокружен, комплетан, универзалан, интегралан“, а други „читав, неначет, неокрњен“ — множину према овом „сливеном“ *сав* треба бирати узимајући у обзир ту значењску раздјељеност, истина, у не баш често остваривим говорним ситуацијама (нпр., „сав пртљаг“ — „комплетни пртљази“).

У ретким случајевима множина *сви* ипак може да значи управо „цели, читав“, као да је то плурал према *totus*, а није *omnes*. На пример: „Све су ми руке у пликовима“; јасно је, пошто човек има само две руке, да је ту у питању *toti*.

Уз прву од показаних значењских могућности („целокупан“) у Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске под *sav* 3 појављује се као супсемантика још и „велик, голем“, са примером „И код све своје сиротиње готов је да другима помогне“. Тачно је да се овде, у овако (или слично) конструисаној реченици поред основног значења омогућава и идентификација „велик“, али је то контекстуални исход а не самостална семантичка чињеница — случај и иначе чест и добро познат у језику, а понекад погрешно интерпретиран у речницима.

У вези са *sav* додајмо још неке појединости. Наиме, уз ову заменицу не треба у лексикографском поступку придруживати адвербијално *sve*, у чему се, иначе, такође каткада греша.

Sve се употребљава у компаративним спојевима типа „све даље“, „све дубље“. Рјечник хрватскога или српскога језика југославенске академије знаности и умјетности дао је одвојено *sve* као прилог (премда га је протумачио и под *sav*!), објашњавајући да је то „управо средњи род од *sav*“, и дефинишући као „непрестано, без престанка“. Према Речнику МС (где је исправно одвојен), овим прилогом се истиче „стални пораст“. Овакво *sve* морфолошки јесте средњи род од *sav*, као што је и напред анализирано *svi* множина од *sav*. Али је развој те речи и овде дао посебне резултате. Сем тога, не може се везивање таквога *sve* за компаратив представљати само као средство за спецификован говор о неком збивању у времену („непрестано“, „стално“). Узмимо пример: „Што даље ка северу, људи су све вишег раста“. То је, дакле, и акумулирање особине; и када би се и рекло „што се даље иде ка северу ...“, глагол „ићи“ ту не би означавао неки „ход“ по линији времена. Али је тачно и то да акумулирање, и самим тим и рангирање, садржи увек, макар латентно, чинилац протезања у времену: оно мора имати континуитет, не може се мислити симултано. Зато се говори и овако: „Она је, што је старија, увек лепша“; словен. *vedno lepša*, фр. *toujours plus belle*, нем. *immer schöner* (али рус. једино: всё красивее). Психолошка веза између *sve* и *увек* испољава се и код реченица типа „Ја све питам, питам, па опет не разумем“, где *sve* такође има значењску вредност у сфери темпоралне димензије, али, сад не у смислу акумулирања, него понављања. Ово је познато и руском језику (я всё спрашиваю ...); словеначки, француски, немачки употребиће овде еквиваленте за „увек“, „сваки пут“ или сл.

2. Поставивши питање — шта је једнина од *svi*, видели смо да, генерално узимајући, то није *sav*. Настају извесне дилеме, а тиме прелазимо и на проблематику везану за заменице *сваки*, *свако*.

Логичка једнина према *svi* = *отпес* може, на првом месту, да буде из репертоара таквих придевских одредаба као што су *јојединачан*, *неки*, *један*: „Сви људи су дошли“ — „Један човек је дошао“ (и др.). Да ли се та једнина исказује такође и заменицама *сваки*, или *свако*: „Сви људи су дошли“ — „Сваки човек је дошао“, „Сви су

дошли“ — „Свако је дошао“? Ово *сваки* представља граматичку јединину, па и јединину (логичку) према *сви*, мада имплицира и неке додатне елементе. Оно значи било кумулацију, било дистрибуцију а и издиференцираност, понекад без изразите подвојености између ових елемената, и самим тим његова семантичка вредност није сингулативна. — *Свако* о којем је овде реч није средњи род од самостално употребљеног *сваки*, што се подразумева. Међутим, за суштину нашег разматрања то не би било релевантно у неким евентуално аналогним применама.

Потребно је танано рашчлањење природе речи *сваки*, која се у неким реченичним реализацијама да дефинисати као тражена јединина према *сви* (то се видело у једном од напред наведених примера), док у неком она то није. У овом другом случају очитују се њени различити семантички огранци.

Можемо овако да поставимо питање: да ли се неки реченични примери са *сваки* дају у множини исказати са *сви* (па да то буде уједно одговор о једнини према *сви*). Казаће се: „Овај сајција оправља сваки сат“ — „оправља све сатове“, и одговор је позитиван. Даља проблематика се развија зависно од значења именице на коју се ова заменица наслања, при чему се и та значења у именици реализују сависно од контекста. Разгледајмо пример „Наш часовник се оглашава сваког сата“ (темпорални генитив), а у истом смислу се то може рећи: „Наш часовник оглашава (откуцава) сваки сат“ (објекат уз глагол). У одговарајућем значењу, и само у таквом значењу, тј. „у размацима од једног сата“, множина се не уобичава као „оглашава све сате“. Међутим, ово што је речено захтева даљу анализу. Наиме, у одређеним случајевима према „сваки сат“ (сат = *hora*) може ипак да стоји множина „сви сати“. Могућно је рећи: „Наш часовник оглашава сваки сат“ — „све сате“ у једној специфичној ситуацији, тј. ако је нагласак на томе да их он оглашава не прескачући, да није покварен, а не на томе да их оглашава по правилним, природним временским фазама. И даље: каже се „Он дању проводи сваки сат за писаћим столом“ — „све сате“, или овако: „Сваки сат му је већ одбројан“ — „сви сати“. Закључујемо да множинско *сви* у оваквим реченичним спојевима, макар и са темпоралним значењем, може да се постави уколико у кореспондентној једнини од *сваки* није истакнута дистрибуираност, поготову не напоредна са њом диференцираност. Дакле: сати који откуцавају на часовнику правилно јесу дистрибуирани и издиференцирани (први сат, други, трећи ...); они не значе кумулацију, они у менталној представи обавезно настају један за другим. Констатује се да се одговарајуће *сваки* у тим ситуацијама не плурализује у реченицама као *сви*. Сати који се проводе за писаћим столом, или животни сати који означавају приближавање смрти (не зна се тачно колико их има), па и они сати за које се тврди да се, тако рећи, јављају „сваки на своме месту“, без стављања нагласка на њихово ређање — иако су и они, природно, развојени у времену — обзнањују својеврсну целовитост. Видимо да када је у

питању семантика кумулативности, једнина формулисана са *сваки* може да се плурализује помоћу *сви*.

Наилази се и на дилему о томе да ли заменица *сваки* може, или сме да се употреби у множини.¹ Двоумица је умесна, пошто *сваки* већ означава нешто што није једнина. Поћи ће се опет од примера. „Прекинути сваке разговоре“ (део реченице из наведеног чланка, у коме се поједини случајеви не одобравају када је о тој проблематици реч) показује позицију где је та множина, по логици ствари, сувишна, јер је довољно рећи у истом смислу „сваки даљи разговор“ (или „све даље разговоре“). Поводом „друштво лишено сваких услова“ (исти извор) закључујемо, исто тако, да је ту множински облик стављен уместо „свих услова“. Али говорници и писци ипак употребљавају „прекинути сваке разговоре“, „лишено сваких услова“, што доказује да се ово не доима као сасвим некоректно. Продор множине од *сваки* који састављачи таквих реченица одн. синтагми толеришу потиче од тога што они желе да потенцирају и разноврсност „разговора“, „услова“, и да то још појачају указивањем на њихову многобројност. Формулације могу да се означе као у неку руку таутологичне, али не и погрешне.

Ипак, било би, на пример, неисправно „*Сваке птице своје јату (или својим јатима) лете“, према „свака птица“. У исказу о птицама подразумева се и њихова издиференцираност (и врапци, и вране, и голубови ...), а свакако и мноштво птица, што све, како смо то видели напред, у начелу не би било сметња за употребу множинскога *сваки*. На први поглед семантичке ситуације су подударне. У чему је суштина проблема? Множина од *сваки*, како даља анализа показује, донекле се омогућава чиниоцем допусности какав се налази у негирајућим исказима типа „прекинути [било који] разговор“, „лишити [било каквих] услова“, кога нема у подтексту пословице о птицама: у тој пословици постоји елемент мноштва, али примисао о диференцираности је потиснута гномском поентом о припадништву. Према томе, уколико изрођава чинилац који се може уобличити уз помоћ одредби *било који*, *било какав*,² множина од *сваки* није у потпуности неприменљива; уколико га нема у подтексту (*било које птице лете), множина је неприменљива.

Ево и нешто друкчијег примера. Може се, евентуално, казати „Прошао је кроз свака добра, кроз свака зла“, премда реченица не даје утисак да припада стандардном изражавању. Овде нема, рекло би се, имплицитне допусности, но и поред тога дозвољено је да се исказ овако реализује. Међутим, и ту има оно што је напред наведеном и њима сродним случајевима заједничко, један „заједнички именитељ“ вишег реда: наглашена разноликост, диференцираност, а

¹ О томе подробно, као и о претходно разгледаној проблематици поводом *сав* — *сви*, у нешто друкчијем светлу, в.: Е. Фекете, *Поводом употребе облика множине од детерминатора „сваки“*, Језик данас бр. 2, Нови Сад 1997, стр. 13–16.

² Без ближег контекстуалног одређења погрешно је дефинисати *сваки* као *било који*, *икоји*, што се виђа у неким речницима.

тима ипак мање или више латентна омогућеност било ког, било каквог избора.³

Индикативно је за ову нашу тему стање у руском језику. „Свака птица“ из наше пословице је „каждая птица“ (све птице), али „свако добро“ је „всякое добро“, не свако добро редом, у континуитету (било би рус. „каждое добро“), већ добро свих врста.

Уз ово се надовезује развој у *сваки* према семантици наглашеног диверзитета, *свакојаки*, што се већ делимично испољавало у претходној грађи. „Свака добра“, „свака зла“ су свакојака, свакаква добра и зла. „Сачувај нас од сваког зла“ је рус. „Сохрани нас от всякого зла“ (не: каждого), и ту би у оба језика била остварљива супституција множином: „од сваких зала“, „от всяких зол“ (у српском је она замишљива, у руском обична). Допусни чинилац је овде очигледан. Ова семантика, додајемо, може водити и до пејорације. Ни употреба у српском није без таквог присенка, па се у озбиљнијем тексту, нпр. у молитви „Боже, спаси ме од сваког зла (или: сваких зала)“ *сваки* не би заменило са *свакојаки*, да не би придошла нота неозбиљности која би тиме била омогућена. У руском је то још јасније изражено: „Как вы живёте? — Да всяко“ (и овако и онако, и добро а богме и мање добро); „всякая всячина“ (свашта, којештарије, без везе).

3. Још једно запажање, удаљеније, ипак је вредно помена. Као што *добро* употребљено као модална реч у реченицама типа: „... Све сам ја то знао. — Добро, а што ипак ниси реаговао?“ указује на тренутни пристанак а затим на резерву, сумњу, супротстављање, тако су се и у речима са значењским језгром које се налази у срп. *св-* (*сви*, *сваки*) (уп. стсл. *вѣсѣко*, пољ. *wszak*; такође лат. *omnino*, грч. *πάντως* развиле нијансе „у сваком случају“, али затим дубитативног „додуше“. Може се навести срп. „Све и да хоће, он не може“, где мала реч са значењем тоталитета учествује у врло специфичном семантичком прелазу од афирмације ка суспекцији и ка негирању, у окретању од потврђености ка подозрењу и одрицању.

4. Један од општих закључака из наших анализа јесте и овај. Као што се код *сав* јавља значењско двојство „цео, комплетан“ и „читав, неоштећен“, тако се и код *сваки* разликују „кумулација“ и „дистрибуција“. На дубљем когнитивном нивоу ти су „парови“ сагласни. Комплетност је резултат кумулираности, без учешћа идеје о партиципалноме, док се под неоштећеношћу скрива идеја о потенцијалној раздљености, расутости, која је избегнута. Али у својим „јединским“ и „множинским“ проблемима ове се заменице разилазе.

³ Множина од *сваки* правилно стоји у оваквој атрибутској служби; најпре, уз множинску употребу речи „сат“, типа „сваких пет сати“, као што би се рекло и „свих пет сати“ и „читавих пет сати“, а то је у свим овим примерима условљено потребом за плуралском конгруенцијом уз број („пет“, „шест“ итд.). Множина је и уз *pluralia tantum* — „сваке маказе“, „сваке панталоне“. О томе је било помена код Е. Фекетеа у једном новинском чланку са језичким поукама.

Резюме

Ирена Грицкат

ПО ПОВОДУ МЕСТОИМЕНИЙ *САВ* И *СВАКИ*
(и родственных с ними слов)

Множественное число од *сав* не есть *сви*, и необходимо найти для него соответственные прилагательные. Так же и единственное число од *сви* требует решений. Подробно рассматривается, в этом освещении, слово *сваки*, а затем обращено внимание на тот факат, что и *сваки* возможно употреблять во множественном числе, о чём в сербистике нет полного согласия. Приведены некоторые сравнения между серб. *сваки* и рус. *каждый* и *всякий*.

МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ
(Филозофски факултет, Ниш)

ДИСТРИБУЦИЈА И ПРАВИЛА УПОТРЕБЕ ПАРТИКУЛА „И“ И „НИ“ У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

У раду се на функционалностилски разноврсном корпусу врши анализа дистрибуције партикула *и* и *ни* у српском књижевном језику. Издвајају се критеријуми који стоје у подлози дистрибуције и на основу њих изводи се осам правила употребе партикула *и* и *ни* у српском књижевном језику.

1. Заједно с модалним ријечима партикуле чине (обједињују) ријечце као засебну врсту ријечи. Разлика између те двије подгрупе ријечца темељи се на опсегу садржаја који оне модификују. Модалне ријечи тако увијек показују однос говорника према садржају цијелог исказа (реченице), док се партикулама исказује однос према садржају једног појма у исказу (реченици), тј. садржају само једног реченичног члана¹. Основна је функција партикула, дакле, „истицање једне речи према осталим“² ријечима у реченици.

Већину партикула, чији се број може прије окарактерисати као мали него невелик, употребљавамо интуитивно, не правећи приликом њихове употребе готово никад погрешке. Изузетак су једино партикуле НИ и И. За њихову употребу очито поуздан ослонац не може, као код осталих, бити језичко „осјећање“, које и иначе није поуздан критеријум.

У овоме раду ћемо зато описати дистрибуцију и покушати извести правила употребе партикула И и НИ у српском књижевном језику³, али и указати на најчешће случајеве и разлоге њиховог нарушавања.

---

¹ О карактеристикама ријечци и партикула као њиховог дијела в. у: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. II, Научно дело, Београд, 1959, стр. 175–178; Д. Гортан-Премк, *Типови и врсте речи*, Јужнословенски филолог L, Београд, 1994, 125–126; С. Ристић, *Речце као јединице лексичког система*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 22/2, Београд, 1994, 155–161, посебно стр. 156–157.

² А. Белић, *нав. дјело*, 176.

³ О међуодносу партикула НИ и И и правилима њихове употребе у српском језику није исцрпније писано. Исцрпније о партикули НИ, у склопу осталих одричних ријечи, у поређењу с бугарским језиком пише Л. Лашкова, *Средства, функцији и дистрибуција на синтактичното отрицание в сърбохрватскии български език*, Јужнословенски филолог, XXXII, Београд, 1976, 167–174. На међуоднос партикула НИ и И, скрећући пажњу само на примјере њихове погрешне употребе, указивали су нормати-

2. У опису ових партикула и издвајању правила њихове употребе ићи ћемо од (нај)општијих ка специфични(ји)м, при чему ћемо анализу проводити на примјерима из различитих функционалних стилова књижевног језика, а најчешће на примјерима из публицистичког и књижевноумјетничког стила⁴. За почетак наводимо најтипичније примјере употребе партикула *И* (1) и *НИ* (2) у српском књижевном језику:

- (1) Сео је *И он* уз њу /Д. Ћосић, 423/; Пред кућу стиже *И Вукашин* /Р. Братић, 68/; Можда ће *И Херцеговци* једном престати да ђаволичу /Р. Братић, 28/; Искуство света отклања *И њу дилему* /Политика, 29380, 5. 8. 1995, 18/; У јуну је, међутим, *И у Црној Гори* производња порасла /Политика 29368, 18. 7. 1995, 1/; ... јурили су га [вукови] *И ове зиме* /Р. Братић, 6/; Убеђени смо *И сада* да мир нема алтернативе /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 14/; *И на слави* сам била /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 25/; Најпосле окадише *И школску њорбу* малог /Р. Братић, 14/; ... била би уништена *И душа човекова* /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 26/; Ето, *И њаквој раси* / послаше свето обасјање /Поесија, 17: М. Павловић/; итд.
- (2) Ово питање *НИ у логичком смислу* није коректно /Б. Шијаковић, 211/; Аеродром *НИ данас* није отворен за саобраћај /Политика, 29626, 13. 4. 1996, 2/; Не иде нам *НИ у џуризму* /Политика, 29585, 3. 3. 1996, 21/; Човек се *НИ у роману* није часније и упорније од њега борио за љубав једне жене /Д. Ћосић, 59/; То нису спречиле *НИ њрејње зајвором* /Политика, 29380, 5. 8. 1995/; Тако нешто *НИ најбогатије земље* света себи не допуштају /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 10/; *НИ њамо* нису имали мира /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 17/; Информација о томе није нам дата *НИ у МУП-у Србије* /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 14/; Одмора није било *НИ ноћу* /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 17/; Нисмо се превише узбудили *НИ због злочина* извршеног над Ираком /Политика, 29387, 12. 8. 1995, 22: Милован Данојлић/; Нису испале *НИ ракете* на авионе /Поли-

висти. В. нпр.: И. Клајн, *Речник језичких недоумица*, Нолит, Београд, ³1992, стр. 105, као и: П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан и Б. Брборић, *Језички приручник*, РТВ Београд, Београд, 1991, 139.

⁴ Примјери које у раду наводимо екскерпирани су из следећих извора: Радослав Братић, *Страх од звона*, СКЗ, Београд, 1991; *Вечерње новосице*, дневне новине из Београда; Јован Дучић, *На међи истине и њајне*, Контакузин, Крагујевац, 1995; Михаило Лалић, *Пружом по води*, Дневник, Нови Сад, 1992; *Наша Борба*, дневне новине из Београда; *Поезија*, часопис за поезију и теорију поезије, год. I, бр. 1, Београд, 1996; *Политика*, дневне новине из Београда; Милисав Савић, *Хлеб и страх*, Просвета, Београд, 1992; Добрица Ћосић, *Грешник*, БИГЗ, Београд, 1985. и Богољуб Шијаковић, *Зоон њолићикон*, УНИРЕКС, Подгорица, 1994.

Сви у раду употријебљени примјери иза којих се не наводи назнака извора из разговорног су језика.

Сва су истицања у примјерима (курзивно писмо, писање партикула великим словом, и сл.) накнадна, тј. моја.

тика, 29387, 12. 8. 1995, 13/; *НИ њородица Марковић ...* не зна куда ће /Политика, 29387, 12. 8. 1995, 17/; Не може *НИ он* вршљати како хоће /Р. Братић, 111/, итд.

Примјери показују да и партикула И и партикула НИ могу стајати испред било ког реченичног члана (субјекта, објекта, атрибута или адвербијалне одредбе било ког семантичког типа). И једна и друга истичу значај тог члана према свим осталим члановима у реченици, тј. *имају асеверајтивно (њојачајно) значење*. Избор потврдног (И) или одричног (НИ) облика партикуле директно је условљен обликом предиката реченице: уколико у реченици предикат има морфолошки потврдну форму, за интензификацију (појачање) било ког реченичног члана употребљава се партикула И; ако пак предикат реченице има морфолошки одричну форму, и други чланови „његове“ реченице истичу се партикулом НИ.

2.1. То, међутим, не важи само за конструкције с морфологизираним него и за конструкције с неморфологизираним формом предиката, тј. конструкције са *субпредикајом*. Уколико је, наиме, у реченици употребиљен глаголски прилог садашњи или прошли као субпредикат од кога зависи неки објекат или адвербијална одредба, онда тип партикуле којом се интензивирају тај објекат или адвербијална одредба не зависи од потврдности или одричности предиката реченице, него од потврдне или одричне форме глаголског прилога, што се види и из следећих примјера:

- (3) Он је, расположен и присан, сав окренут њој, повео на ручак, *не изговоривши НИ реч* о прошлој ноћи /Д. Ћосић, 431/; ... једном кад си после прве робије, *не казујући НИ куда*, отишао на месец дана /Д. Ћосић, 426/; ... они који су *немајући чак НИ њревозно средство*, понели само зимски капут за хладнију ноћ /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 11/; Сео је и он уз њу, *не додирујући је НИ одећом* /Д. Ћосић, 423/; Шетали смо причајући *И о њеном школовању*; Дуго су разговарали, *оговарајући И мајку*, и сл.

Избор партикуле И или НИ условљен је дакле у реченици потврдном или одричном формом или предиката или субпредиката. Међуоднос типа партикуле и типа глагола који је синтаксички или семантички „надређен“ члану који она интензивира исцрпљује се, тј. не прелази оквир једне реченице (клаузе) или оквир кондензоване реченице с глаголским прилогом као неморфологизираним предикатом, тј. субпредикатом⁵.

⁵ Даље у раду ћемо зато наводити и анализирати само примјере с правим, тј. морфологизираним предикатом (тј. предикатом у форми *verbum finitum*), с тим да се подразумева да сви закључци на основу њих донесени важе и за примјере кондензованих реченица с глаголским прилозима као субпредикатима.

2.2. У свим наведеним (1–3) примјерима партикулом се интензивира неки ванпредикатски реченични члан, сам или као дио зависне синтагме (никад као дио координиране синтагме). У улози интензификатора било ког ванпредикатског реченичног члана (изван координиране везе једнородних чланова) партикуле И и НИ увијек имају улогу *пресупозицијских ријечи*⁶. Осим што истичу, наглашавају ријеч уз коју стоје, те партикуле, наиме, увијек подразумевају постојање и још једног садржаја, садржаја који је, иако неексплицитан, познат и говорном лицу и саговорнику. Употребом тих партикула указује се, дакле, и на постојање још једног пратилачког, подразумевајућег (неексплицитаног) садржаја. А тај садржај — будући да је основно значење партикула да истичу садржај једног реченичног члана, а не реченице у цјелини — мора бити у вези са садржајем интензивираниога реченичног члана. Пресупозиција коју носе партикуле И и НИ тиче се, дакле, односа садржаја интензивираниога члана према подразумевајућем садржају. Интензификаторима И и НИ тај се однос и васпоставља.

Употреба партикуле И тако подразумева да интензивирани појам није једини који се карактерише радњом предиката него да осим њега обавезно има и других на које се односи садржај предиката. Партикула И, дакле, пресупонира постојање, осим интензивираниога, и низа других појмова које карактерише дати садржај предиката. Према томе, *интензивирани појам увијек је само један из низа појмова које детерминише предикациј.* Тај пресупонирани садржај може се експлицитирати најчешће изразом *КАО И ДРУГИ/ОСТАЛИ* или засебном клаузом с редуплицираним потврђним предикатом, а у тој ће клаузи лексема *други* или њена синтагма редуплицирати функцију интензивираниога члана; као нпр.:

- (1a) Сео је и он (→ као и остали / као што су сели и остали) уз њу; Ето, и њаквој раси (→ као и осталим расама) послаше свето обасјање (→ као што су послали и другим расама); Убеђени смо и сада (→ као и пре / као што смо били убеђени и пре) да мир нема алтернативе; и сл.

Партикула НИ, за разлику од партикуле И, *пресупонира сагласност интензивираниога појма с другим (подразумјевајућим) појмовима у погледу нереализације радње предикациј.* Пресупонирано значење може се експлицитирати изразом *као ни други/остали*, односно поредбеном клаузом с редупликацијом одричног предиката и лексемом *други/остали* у функцији коју у реченици има интензивирани лексема, као нпр.:

- (2a) Не може ни он вршљати како хоће (→ као ни други / → као што не могу вршљати ни други); Ни породица Марковић (→

⁶ О пресупозицијским реченичним прилозима (чак, више и коначно) говори се у М. Ивић, *О српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог, XXXIV, Београд, 1978, стр. 7.

као ни друге породице) не зна куда ће (→ као што не знају ни друге породице); Аеродром ни данас (→ као ни претходних дана) није отворен за саобраћај (→ као што ни претходних дана није отворен за саобраћај), и сл.

Партикуле *И* и *НИ*, као што се види, увијек пресуонирају да осим јосијања појма који интензивирају јосија још низ других истородних појмова на које се односи садржај предиката. Екслицирани и подразумевајући појмови увијек су сагласни у погледу (не)реализације датих радње предиката.

Тај пресуонирани садржај, како ћемо видјети, врло је битан за избор и употребу датих партикула. А на основу досадашње анализе као најопштије може се извести следеће правило:

ПРАВИЛО I

Уколико партикуле *И* и *НИ* интензивирају садржај неког ванпредикатског реченичног члана у некоординираној синтагми пресуонирајући да је интензивирани појам у погледу (не)реализације радње предиката сагласан са подразумевајућим (неекслицираним) појмовима, — онда се у реченицама с морфолошки јошврдном формом предиката чланови интензивирају партикулом *И*, а у реченицама с негираним предикатом партикулом *НИ*.

2.3. Партикуле *И* и *НИ* не морају, међутим, у свим контекстима имати пресупозицију „сагласности“. Интензивирани појам не мора увијек у погледу (не)реализације радње предиката бити сагласан са подразумевајућим појмовима. Уколико се интензификацијом једног појма пресуонира његова несагласност (супротност) у погледу (не)реализације садржаја предиката, онда наведено правило о употреби партикуле *И* и *НИ* није примјењиво (тј. не важи) у српском књижевном језику. У то се лако увјерити већ на основу следећих примјера:

- (4) *Не саслушавај ме И ти* /Д. Ћосић, 214/; *Па нису И они* енглески и немачки агенти? /Д. Ћосић, 213/; ... тамо су и прави интелектуалци, племенити људи широких погледа, способни да схвате да човек који не може све да поднесе самим тим *није И издајник* /Д. Ћосић, 349/; *Не могу више да носим И твоју жриву* /Д. Ћосић, 425/; ... халапљиво [сам] пушио, удисао, урскивао дим, желећи да се заситим дувана, да ми се смучи за свагда, па да *не ђајим И за цигаретама* /Д. Ћосић, 341/; Међутим, таквим типом језика ... *нису ђисали* у то време *И остали српски ђисци* /А. Младеновић, у зб. Научни саданак слаvista у Вукове дане, 17/2, Београд, 1988, 121/ и сл.

Предикат реченице у овим је примјерима, као што се види, у негираној форми а партикула која интензивира неки реченични члан у потврдној (што је у супротности с правилом I). Дати се примјери и не могу подвести под наведено (I) правило јер они не удовољавају услову пресупозиције: „сагласности са другим неексплицираним појмовима у погледу (не)реализације радње предиката“.

Пресупозицијски садржај овако употријебљене (4) партикуле И сасвим је друкчији: интензивирани појам *сујројсџавља се, несагласан је* подразумевајућим појмовима у погледу реализације радње предиката. Подразумевајући појмови захтијевају *реализацију* радње предиката, док интензификовани претпоставља *нереализацију*. Тако се при експликацији пресупонираног садржаја супротставља потврдни садржај предиката за подразумеване појмове и одрични садржај предиката за интензивирани појам. Тај пресупонирани садржај може се експлицирати клаузом с везником *као ишџо* или спојем *кад већ* али са потврдним обликом истог глагола у предикату, као нпр.:

- (4а) Не саслушавај ме *и иши* (→ *као ишџо / кад су ме већ саслушавали други*); ... да не патим *и за цигаретџом* (→ *као ишџо / кад већ иаишџим за другим*); ... таквим типом језика нису писали *и остали* (→ *као ишџо је исао он*); и сл.

На основу реченог о употреби партикуле И у реченицама с негираним предикатом може се извести сљедеће правило:

ПРАВИЛО II:

У реченицама с негираним предикатџом интензификација џојма који се у џогледу реализације радње предикатџа сујројсџавља (несагласан је) џодразумејеваним (пресујонираним) џојмовима — врши се иарџикулом И (а не иарџикулом НИ).

Замјена партикуле И партикулом НИ у таквим би случајевима довела до промјене значења реченице, јер би се пресупонирани садржај „несагласности“ превео у садржај „сагласности“, као нпр.: Не саслушавај ме *ни иши* → *као ишџо ме ни други нису саслушавали* : Не саслушавај ме *и иши* → *као ишџо су ме други саслушавали*, итд. Према томе, избор партикуле И или НИ за интензификацију неког ванпредикатског реченичног члана не зависи само од одричне и потврдне форме предиката него и од типа пресупонираног садржаја.

2.3.1. Запостављање критеријума типа предиката или критеријума типа пресупонираног садржаја доводи до нарушавања наведених правила, а самим тим и до асиметрије између форме и садржаја, јер се пресупозицијски садржај „сагласности“ преноси као „несагласност“

и обрнуто, какав је случај у сљедећим *неграматичким* примјерима употребе партикуле И намјесто партикуле НИ:

- (5) Па *И сами либерали нису* је [реч „куршон“] налазили увредљивом кад се већ била одомаћила /*Политика*, 29394, 19. 8. 1995, 18/; Војни „одговор“ босанским Србима у случају њихових напада на заштићене зоне *И данас се не искључује* /*Политика*, 29375, 31. 7. 1995, 1/; Утакмица је била тешка а *И време* нам није ишло наруку /*Политика*, 29374, 30. 7. 1995, 25/, и сл.

Очигледно је да у наведеним (5) примјерима партикула И има пресупозицијски садржај „сагласности“, а онда је за избор партикуле, како смо видјели, одлучујући критеријум тип предиката, тј. избор партикуле подводи се под *правило I*, а не под *правило II*.

2.3.2. Случајеви овакве погрешне употребе партикуле И (5) и нису тако чести у поређењу са примјерима сљедећег типа:

- (6) Дуго га, као *И Кољача*, нисам видео /*М. Савић*, 142/; *Као И његови озбиљнији прейходници*, *И Филип Давид* не ниже пустиловине путника једну за другом ради самих пустиловина /*Политика*, 29556, 3. 2. 1996, 20: *Васа Павковић*/; Тек мањи број његових два милиона становника верује да ико, *иа НИ бивши илејбој* без политичког искуства, *може да обнови* некадашњи сјај тог града /*Политика*, 29626, 13. 4. 1996, 6/; СРЈ, *иа и земље* које сам набројао, ни послје шест година постојања вишепартијског система *нијесу доживјеле* промјену власти /*Наша Борба*, 743, 27. 5. 1996, 5/; *Зашто би писали о Србима* када њих и овако више нема. На *Брачу*, а *И шире* /*Политика*, 29736, 3. 8. 1996, 24/; *И шеби* као *И њвом браћу*, то није јасно /*Д. Ћосић*, 424/. Итд.

Наведени примјери карактеристични су по томе што је у њима експлициран пресупониран садржај партикуле И и НИ, тј. што су актуелизовани сви појмови на које се односи садржај предиката. Сви учесници радње предиката при том су сагласни у погледу (не)реализације његовог садржаја. Самим тим избор употребе партикуле И и НИ — према правилу I — предодређен је морфолошким типом предиката реченице. А у свим наведеним примјерима (6) изабрана је дакле погрешна („обрнута“) партикула за интензивирање: намјесто НИ требало је употребити И, и обрнуто. Наведени неграматични примјери (6) требало је да буду у свом граматички-семантичком исправном облику остварени попут сљедећих (6а):

- (6а) Међутим, Југословени, а *НИ Мексиканци*, не *ошказују* међусобни сусрет /*Политика*, 29436, 30. 9. 1995, 27/; *Нема светаца* *иа НИ Бога* /*М. Лалић*, 406/; *Чауш се*, *баш као ни овај човек* с брковима, *ничега не ситиди* /*Р. Братић*, 74/; *Високи функционер НАТО*, *као ни амерички гости* данас, *нису импресионирани* Јељ-

циновом „чврстином“ /Политика, 29605, 23. 3. 1996, 2/; ... као ни речи за стопе, тако ни читања уз песму не *и*пријањају /Поезија, 161–162: Н. Милић/; *Забрањено је носити* црне чарапе као и *штикле* /Р. Братић, 110/; *То је ... и*обуна против сваке власти, *и*а и *ове* /Р. Братић, 8/ итд.

У свим (6а) примјерима формални показатељ експлицираног пресупозицијског садржаја „сагласности“ јесте употријебљени везник испред партикуле, тако да су остварени везничко-интензификаторски спојеви: *а/и*а/*али*/као (*н*)и⁷. У српском књижевном језику ти су везничко-интензификаторски спојеви увијек обиљежени семантичком вриједношћу *и*акође (*н*)и⁸. Тај се садржај може и експлицирати тако да везничко-интензификаторски спој са семантичким верификатором „такође“ гласи: *а/и*а/*али*/као *и*акође (*н*)и, што може послужити и као верификатор исправног избора партикуле И или НИ при интензивирању. Због тога се као правило о употреби партикуле И или НИ у везничко-интензификаторским спојевима може извести следеће:

ПРАВИЛО III:

*У свим случајевима у којима је испред интензификатора И или НИ употријебљен везник (а, али, иа или као) — избор интензификатора зависи од морфолошке форме предиката: уз и*створне форме предиката у сјоју с везником долази *и*артикула И (а/али/па/ као И), а уз негирану форму предиката *и*артикула НИ (а/али/па/ као НИ).

⁷ Као и други дио корелационог градационог везника: не само ... *не*го/*но*/*већ* (*н*)и, гдје избор интензификатора НИ или И зависи од истинитносне вриједности (по-тврдности или одричности) предиката. Међутим, и ту у пракси долази до колебања. Тако у следећем забиљеженом примјеру сусрећемо погрешан избор интензификатора: Путника нема — не само у спаваћим колима *већ* и у вагонима прве и друге класе /М. Савић, 77/.

Иако градациони везници могу бити везници и координираних синтагми и координираних реченица, они ипак чешће творе координиране градационе реченице. А сам градациони корелациони везник захтијева разматрање улоге негације у обје независне клаузе, тако да је питање негације и интензификације у градационим реченицама и синтагмама специфично и излази изван оквира овога рада, у коме се као опсег сфере утицаја на избор интензификатора узима оквир једне клаузе.

О градационим конструкцијама (синтагмама и реченицама), па и о избору типа интензификатора у њима, писали смо у неколико наврата: *Градационе реченице за не-реализовану сујројноси*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 15/1, Београд, 1986, 103–115; *Градационе конструкције у Вуковом и данашњем језику*, Зборник радова о Вуку Караџићу, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Сарајево, 1987, 225–238; као и у књигама: *Кроз синтагме и реченице*, Свјетлост, Сарајево, 1992, 157–171. и *Стилистика и граматика стилских фигура*, УНИРЕКС, Никшић, ² 1995, 48–64.

⁸ Исп.: И. Клајн, *Речник језичких недоумица*, 105.

2.3.3. Погрешна употреба партикула у склопу везничко-интензификаторских спојева (6) аналошки ослонац вјероватно налази у употреби хомоформних лексема у координираним (независним) синтагмама). Експлицирајући наиме све појмове на које се односи садржај предиката, партикула губи пресупозицијски карактер и остаје у функцији чисто асеверативне (појачајне) ријечи. Уз то, што је значајније, партикула заједно с везником испред себе чини својеврстан везнички спој, тако да у први план долази везничко значење координације, па тек преко или у склопу њега и значење интензификације. При том је битна чињеница да су партикуле И и НИ хомоформне с координираним везницима *и* и *ни*, с тим да улоге тих хомоформних лексема могу бити или потпуно одвојене или истовремено остварене у истој форми. И и НИ као везници, општепознато је, везују хомофункционалне синтаксеме или синтагме у координирани копулативни однос. Дистрибуција везника *и* при том је много шира од дистрибуције везника *ни*, јер употреба *и* као координираног везника није а употреба *ни* јесте условљена потврдном или одричном формом предиката. Наиме, уколико се два хомофункционална ванпредикатска реченична члана повезују у координирану синтагматску везу, по правилу се координирана синтагма твори везником *и* (а не везником *ни*) без обзира да ли је предикат реченице у потврдној или одричној форми:

- (7) У Љубљани су још *Његошева* и *Шарановићева* улица /Политика, 29745, 12. 8. 1996, 7/; Све акције *воде* у правцу обезбеђења потпуне стабилности *йржшишиа* и *валуше* /Политика, 29745, 12. 8. 1996, 9/; *Стави* тамјан *йод кућну сиреху* и у *шуйље дрво* /Р. Братић, 30/; *Јаков се зашресе йод йежином јарма* и *йод замахом снажних Трифунових руку* /Р. Братић, 11/; ... а *йшо је честйо* и *многo* /Р. Братић, 61/, итд.
- (8) ... *псовање није одлика само нашег и сродних словенских народа* /Политика, 29387, 12. 8. 1995, 22/; ... *важне људске творевине, попут државе, не ишчезавају тек тако, из нејажње и несмојрености* /Политика, 29387, 12. 8. 1995, 22/; Милован *Данојлић*/; *Немачка и њени савезници немају ни најмање повода да своју великодушну понуду мира понове* /Политика, 29394, 19. 8. 1995, 17/; *Посебно се зајам не смије узети од кайишталиста* и *буржоазије* /Р. Братић, 110/, итд.

У наведеним примјерима (и 7 и 8) *и* је само копулативни везник, употријебљен за координирање два хомофункционална реченична члана или синтагме. „И“ као везник твори, како се види, координирану копулативну синтагму између било која два хомофункционална ванпредикатска члана реченице с одричном формом предиката (8). И у једном (7) и у другом (8) случају *и* има искључиво везничку функцију. У тим примјерима нема никакве интензификације чланова координиране синтагме, тако да је искључена свака могућност интерпретације лексема *и* као партикуле-интензификатора.

Међутим, и чланови координиране синтагме могу се интензификовати. При интензификацији долази до укрштања везничке и интензификаторске функције, као и до преплитања употребе лексеме И и НИ у везничко-интензификаторској улози. Интензификација чланова координиране синтагме врши се редупликацијом лексеме И или НИ испред сваког од хомофункционалних чланова. При том, избор интензификатора И или НИ зависи од форме предиката реченице. У реченицама с потврђним предикатом интензификатор чланова координиране синтагме увијек је И. „И“ се дакле понавља испред сваког хомофункционалног члана синтагме, као нпр.:

- (7а) ... ред се мора знати; и Љубав и Умјешности су, одвајкада, ујућене једна на другу /Поезија, 155: Т. Росић/; Халаљљив је и на јело и на њиће и на жене /Р. Братић, 9/; ... у условима смањеног извоза много губимо и најољу и у земљи /Политика, 29362, 18. 7. 1995, 9/; Рајфовали су и у шћали и њред кућом и на ливади /Р. Братић, 40/; И једни, и други, и ѡрећи то чине утехе ради /Поезија, 23: С. Зубановић/; И чукундјед му и дјед и он били су и остали вјерни свакој новој власти /Р. Братић, 7/, итд.

Реченице с потврђним предикатом не остављају никакве дилеме ни о типу интензификације чланова координиране синтагме, нити о типу интензификатора. Интензификација се врши редупликацијом лексеме И, тако да се она, умјесто само у позицији између хомофункционалних чланова, остварује (реализује) испред сваког од хомофункционалних чланова. Редупликацијом се, међутим, мијења функционални статус лексеме И: то више није само координирани копулативни везник као у примјерима (7) него партикула-интензификатор и везник-интензификатор. Наиме, испред прве од хомофункционалних лексема координиране синтагме И губи статус везника⁹ и добија функцију асверативне партикуле. У осталим позицијама та интензификаторска функција се редуплицира, али И не губи ни везничку функцију, тако да изван прве позиције И у себи обједињује и улогу интензификатора (партикуле) и улогу везника. Редуплицирано И тако је у свим својим реализацијама у координираног синтагми интензификатор, али је изван прве позиције увијек и конјунктор (везник).

А да је интензификаторска функција редуплицираног И заиста остварена и примарна у датим случајевима, види се и по начину интензификације чланова координиране синтагме у реченицама с негираним предикатом:

⁹ Ниједан се координирани везник не може, наиме, реализовати испред првог од координираних чланова а да не буде употријебљен и између њих. О „понашању“ координираних везника писали смо исцрпно у раду *Распоред клауза у независно-сложеној реченици*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVI/2, Нови Сад, 1993, 181–206.

- (8a) *Ни он ни она немају живот да буду љубавници /Д. Ћосић, 461/; Ни банке ни трговци више немају чиме да кредитирају производњу /Политика, 29389, 14. 8. 1995, 9/; Ни једна ни друга нису доказиве простим расуђивањем /Поезија, 53: Б. Радовић/; ... али зато није подносила мачку, ни црну ни бијелу ни шарену /Р. Братић, 39/; Ни Ивана, ни Владимира не може сутра ујутру да остави /Д. Ћосић, 460/; У школи, из које излазимо, нису нас учили ни поштовању других, ни самопоштовању /Политика, 29387, 12. 8. 1995, 22: Милован Данојлић/; Ни џмрчине ни сумрака више неће бити /Р. Братић, 103/; Све ово ни мало не служи на част ни особљу ни руководству „Меркура“ /Политика, 29362, 18. 7. 1995, 10/; Ни хендикей ни њредности не долазе од технологије /Политика, 29618, 5. 4. 1996, 39/; ... том некад веома прометном саобраћајницом возила још не промичу ни брзо ни често /Политика, 29718, 16. 7. 1996, 7/; Од свога рођења Димитрије ... не крочи из Биша, ни на пазар, ни у свайове, ни на какву сахрану /Р. Братић, 168/, итд.*

Неинтензификовани чланови координиране синтагме уз негирани предикат, видјели смо (8), повезују се везником *и*. При интензификацији таквих синтагми, као што се види (8a), везник *и* бива замијењен лексемом *ни*. *Ни* се редуплицира испред сваког од хомофункционалних чланова координиране синтагме, па и испред првог. Пошто, као и *И*, испред првог члана лексема *ни* има чисто интензификаторску функцију, а употреба одричне форме интензификатора остварена је по правилу конгруенције негација¹⁰, та интензификаторска форма се намеће и у везничким позицијама (између чланова координиране синтагме). То је најбољи показатељ да је у наведеним примјерима интензификаторска функција надређена везничкој, тј. везничка форма се повинује форми интензификатора. При том се, међутим, не губи везничка улога: форма *НИ* у свим међупозицијама хомофункционалних чланова координиране синтагме има уз интензификаторску и везничку улогу. Али се зато при редупликацији интензификатора у координираној синтагми (и то и интензификатора *и* и интензификатора *ни*) губи његова пресупозицијска функција: изван експлицираних појмова не подразумејева се, наиме, постојање ни једног више на који би се односио садржај предиката. При интензификаторско-везничкој улози у координираној синтагми *И* и *НИ* немају дакле пресупозицијског значења, али им значење и даље остаје усложњено — само сад: интензификаторско и везничко.

На основу свега изнесеног правило о употреби интензификатора *И* и *НИ* у координираној синтагми може да гласи:

¹⁰ О конгруенцији негације в. опширно у нашем раду *Одрицање и њврђење двоциркулом негацијом*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIX/1, Нови Сад, 1996.

ПРАВИЛО IV:

Хомофункционални чланови координираних синтагми у реченицама с појачаним предикатом интензивирају се тако што се испред сваког од њих ставља партикула И, док се у реченицама с негираним предикатом сваки од хомофункционалних чланова координиране синтагме интензивира партикулом НИ.

У реченицама с негираним предикатом при интензификацији чланова координиране синтагме тако долази до промјене лексеме И лексемом НИ. Неинтензивирани чланови координиране синтагме уз негирани предикат повезују се дакле везником *и* (8), док се интензивирани повезују лексемом *ни* у функцији и партикуле и везника¹¹. Употреба интензификатора испред првог члана координиране синтагме по правилу намеће и редупликацију његове форме и испред свих осталих хомофункционалних чланова¹².

2.4. Досад је говорено о интензификацији реченичних чланова у ванпредикатској позицији. Показано је да је један од основних критеријума (никако не и једини) избора и употребе интензификатора И или НИ форма предиката. О интензификацији садржаја самог предиката у досадашњем дијелу рада није, међутим, говорено. А интензи-

¹¹ Та несугласност форми везника и везника-интензификатора у координираним синтагмама је могла бити подлога колебању у употреби партикула И и НИ у спојевима *а/иа/али/као (н)и* (в. примјере 6) у којима још није дошло до уједињења везничке и интензификаторске функције у истој лексеми. Уосталом, и у везничко-интензификаторској употреби лексема И или НИ долази покаткад до погрешака, као у сљедећем забиљеженом примјеру: *И једно И друго није* последица случаја, већ правило /Поезија, 115: П. Зорић/.

¹² Зато су изван чисто граматичке норме, или исправније речено: зато су на граници граматичке и стилистичке норме примјери у којима нема сагласности форми интензификатора и везника у истој координираној синтагми, него се испред првог члана координиране синтагме употребљава интензификатор НИ а између чланова синтагме везник *и*, као нпр.:

Без оба услова нема ни ефикасног банкарства, а без њега *НИ ваљаног новца И стабилности цена* /Политика, 29380, 5. 8. 1995, 17/; ... нигде [нема] *НИ овлашће примедбе И оцјене* о лоше компонованој песничкој збирци /Политика, 29394, 19. 8. 1995, 18/.

Такви су примјери окасионални (па и тим више „призивају“ стилистичку норму) као што су и сљедећи примјери у којима испред првог члана координиране синтагме нема реализованог интензификатора, али се између чланова реализује управо онај интензификатор који може „задати“ само тај први (неексплицирани) интензификатор, тј. интензификатор НИ, као нпр.:

... навикао је он да чворове пресијеца пријеким путем и да не жали *јаке НИ нејаке* /М. Лалић, 407/; *Побуне НИ оштора* више неће бити /Р. Братић, 109/; Неће више бити *хајке НИ хајкача* /Р. Братић, 112/.

О међуодносу граматичке и стилистичке норме и њиховим критеријумима говоримо у раду *Лингвистичка и стилистичка нормативности стилских координираних синтагми*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 24/1, Београд, 1995, 43–59.

фикација *предиката* партикулом И и НИ у много чему је специфична у односу на интензификацију свих осталих чланова реченице. Избор интензификатора у предикату зависи од истинитосне вриједности предиката (његове потврдности или одричности), од типа морфолошког глаголског облика у предикату (прости или сложени глаголски облик), од синтаксичког типа предиката (глаголски или неглаголски предикат, синтаксички прости или сложени предикат). Сви ти фактори имају утицаја првенствено на интензификацију негиране форме предиката.

2.4.1. Афирмативна форма предиката, наиме, увијек се интензивира партикулом И, с тим да се потврдни глаголски предикат изражен простим глаголским обликом интензивира, нормално, стављањем партикуле И испред њега:

- (9) Зато *се* они *И* *сахрањују* изван гробља /Р. Братић, 19/; Волите једино да пркосите властима. Зато вас тако *И* *глобе* /Р. Братић, 72/; Безгрешних — ја да знам — нема. Ако их *И* *има*, онда су то Бог, Народ, Тито и Партија /Р. Братић, 105/; Он *И* *ијева* добро; и сл.

Уколико је у саставу простог глаголског предиката сложени глаголски облик, онда се интензификатор И употребљава увијек испред неенклитичког глагола (глаголског придјева или инфинитива у склопу сложеног глаголског облика) јер се не може интензивирати енклитички облик глагола. Исти је случај и са именским предикатом с енклитичким обликом глагола *бићи*: интензификатор И долази само испред предикатива. На примјер:

- (9а) У потрази за манастирским даровима на таквом једном путу *је* *И* *умро* /Р. Братић, 159/; ... заједно с осталима одјури откуда *је* и *дошао* /Р. Братић, 76/; Зато *смо се* *И* *иобунили* /Политика, 29374, 30. 7. 1995, 19/; Религије *су* *И* *настале* из човековог отпора према приношењу жртва /Политика, 29380, 5. 8. 1995, 20/; Он *ће* *И* *донијети* ту књигу; Ја *бих* *И* *оишла* тамо; ... он [зенитизам] *је* *И* *интернационални* *покрећ* /Поезија, 134: Г. Тешић/; Она *је* *И* *лијепа*; и сл.

У потврдном сложеном глаголском предикату партикулом И може се интензивирати или (9б) садржај модалног или фазног дијела сложеног предиката, или (9в) садржај допуне изражене инфинитивом, односно формом презента с везником *да*. Исти је случај и са именским предикатом (9г) кад копулативни глагол није изражен енклитичким него пуним обликом глагола *јесам* (*бићи*):

- (9б) Зато вас тако и глобе, а *И* *и треба* још више *да* вас *глобе* /Р. Братић, 72/; Он *је* *И* *иочео* *којићи* темеље; и сл.
- (9в) Он *жели* *И* *и прочићићи* / *И* *да* *и прочићи* ту књигу; Он *иочиње* *И* *сјудираћи* / *И* *да* *сјудира*; и сл.

- (9г) Живот *И јесте једна велика и нейрестлана борба* /Р. Братић, 107/; Али *је* [прича] у понечем била *И нова* /Р. Братић, 167/; и сл.

На основу досадашње анализе може се извести следеће правило о интензификацији потврдних форми предиката:

ПРАВИЛО V:

Сви ипийови потврдних форми предиката интензивирају се партикулом И, с тим да се у склопу предиката, зависно од његове структуре, може интензивирати свака осим енклиитичке комбинације.

2.4.2. При интензификацији негираних форми предиката неупоредиво су усложњенија правила употребе партикула И и НИ, тако да у пракси често, за разлику од потврдних форми предиката, долази до колебања у избору и употреби партикула И и НИ. Наиме, у интензивирању садржаја негираног предиката учествују обје партикуле — и И и НИ. Избор једне или друге у интензивирању (дијела) негираног предиката првенствено зависи од типа морфолошког облика у саставу предиката и од синтаксичког типа предиката, па ћемо те критеријуме и узети за класификационе.

2.4.2.1. Најприје наводимо примјере за интензификоване садржаје негираних форми простог глаголског предиката израженог неким простим морфолошким глаголским обликом:

- (10) Они *И не ијевају* већ *јече* и *кукају* /Р. Братић, 8/; Понекада се Врана тако понаша као да се овај рат њега *И не ииче* /Р. Братић, 90/; А гдје су вам те лимузине, кад овдје *И нема* цесте? /Р. Братић, 66/; Пословна елита сад *И не гледа* далеко /Политика, 29362, 18. 7. 1995, 6/; Но људи ... готово да промене на њој *И не ирмећују* /Политика, 29387, 12. 8. 1995, 21: Живојин Павловић/; Одлазећи на летовање, људи више *И не иућују* у пуном значењу те речи /Политика, 29394, 19. 8. 1995, 20: Милован Данојлић/; ... он *И нема* шта с тобом причати /Р. Братић, 37/; Један пријатељ ме *И не рачуна* за писца /М. Савић, 76/; итд.

Из наведених примјера готово да се само од себе намеће правило о начину интензификације простог глаголског предиката израженог неганим простим глаголским обликом:

ПРАВИЛО VI:

Простий глаголски њредикаѝ изражен негираним ѝпростим глаголским обликом увијек се инѝтензивира ѝарѝикулом И.

То правило у пракси се често изневјерава, тако да умјесто партикуле И наилазимо у интензификацији негираног простог глаголског предиката на партикулу НИ, као нпр.:

- (10a) ... што наравно *НИ не чини* ниједна номенклатурна наука /Б. Шијаковић, 127/; Не преувеличавамо њихову важност, али их *НИ не ѝоѝцењујемо* /Политика, 29376, 1. 8. 1995, 5/; ... ту евиденцију заправо нико *Ни не води* /Политика, 29376, 1. 8. 1995, 13/; ... пола њих *НИ не зна* зашто уписује ову школу /Политика, 29402, 27. 8. 1995, 10/; *НИ не сањају* да је сваки испуњени задатак подијељена чаша жучи /Политика, 29640, 27. 4. 1996, 19/; Ја те *НИ не видим* где си /Л. Дучић, 117/. Итд.

Примјери попут наведених (10a) којима се крши правило о употреби интензификатора И (а не НИ) испред негираног простог глаголског предиката врло су чести¹³. Чак су толико чести у књижевно-умјетничком стилу (а да о публицистичком и не говоримо) да су једнога страног слависту навели да на основу фреквенције употребе НИ у датој позицији у виду правила погрешно закључи да „ако је предикат изражен глаголом у презенту и ако је тај глагол одричан, НИ се употребљава испред одричне речце НЕ“¹⁴. Наведени закључак, иако донесен на основу извора из књижевноумјетничког стила, потпуно је супротан правилу које важи у српском књижевном језику (в. правило VI), али је индикативан јер указује да је употреба партикуле НИ намјесто исправног И уз негирани прости глаголски предикат врло честа, мада се ни изблиза број примјера с погрешном употребом партикуле не може поредити с бројем граматички исправно интензивираних примјера.

2.4.2.1. А колебању у употреби партикула И и НИ испред негираног простог глаголског предиката израженог простим глаголским обликом, уз погрешну аналогију с примјерима конгруенције негација, свакако доприноси и погрешна аналогија с начином *инѝтензификације ѝростѝог глаголског ѝредикаѝа израженог негираним сложенѝм глаголским обликом* (негираном формом перфекта, плусквамперфекта, по-

¹³ На што је већ скренута пажња у нормативистичкој (савјетничкој) литератури (в. нпр. И. Клајн, *Речник језичких недоумица*, 105), али и при научној обради ове проблематике (в. нпр. Л. Лашкова, *нав. дјело*, 170–172).

¹⁴ В. Зенчук, *Употребление „ни“ в отрицательных предложениях сербохорватского языка (сравнительно с русским языком)*, Очерки по словообразованию и словоупотреблению, ЛГХ, 1966, стр. 66. — цитирано према: Л. Лашкова, *нав. дјело*, 170.

тенцијала или футура), односно начином интензификације негираног неглаголског (именског) предикатива.

У српском књижевном језику употребљавају се, наиме, различите партикуле за интензивирање непунозначног глагола у склопу негираног сложеног глаголског облика (11), и за интензификацију пунозначне лексеме (глаголског придјева или предикатива) (11a), као што то показују и сљедећи примјери:

- (11) У стварности фиксни девизни курс *И није одбрањен* /Политика, 29380, 5. 8. 1995, 18/; Она *И неће доћи*; Ако *И не буде долазила*, јављаће се телефоном; Иначе, *И не би били јеснички симболи*, него грађа из језика /Политика, 29380, 5. 8. 1995, 21/; То, међутим, *И није ипак важно* /Политика, 29374, 30. 7. 1995, 19/; То *И није важно* /Р. Братић, 104/; Али, то *И није толико битно* /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 23/; Извесни економисти *И нису научници* већ рекламни букачи /Политика, 29384, 9. 8. 1995, 6/; Можда то некеме *И није мило* /Р. Братић, 85/. Итд.
- (11a) Мој отац *није НИ помишљао* да другује и пријатељује са сином /Д. Тосић, 45/; ... и ту сам први пут прочитао десетине књига песника за које *нисам био НИ чуо* /Поезија, 152: М. Максимовић/; Да си прескочио који стих, до свађе *не би НИ дошло* /Р. Братић, 51/; ... да су то слутили, можда *не би НИ појивисали* завршна документа /Политика, 29373, 29. 7. 1995, 6/; ... држава никада *није НИ имала* потпуну контролу над „одливом мозгова“ /Политика, 29376, 1. 8. 1995, 13/; ... на већини линија додира са хрватском војском *нису НИ била испољена озбиљнија борбена дејства* /Политика, 29387, 12. 8. 1995, 14/; ... рата *не би Ни било* /Политика, 29387, 12. 8. 1995, 14/; ... као да Врана *није НИ жив* /Р. Братић, 90/, и сл.

Интензификација садржаја негираног предиката израженог сложеним глаголским обликом или негираним копулативним глаголом с предикативом врши се, као што се види (11a), објема партикулама — и партикулом И и партикулом НИ. Те двије партикуле, међутим, интензивирају различите дијелове наведених предиката: И интензивира увијек негирани непунозначни глагол (нпр. нисам или не бити), док НИ интензивира допуну том помоћном глаголу (лексему у форми глаголских придјева или предикатив). Пошто се ради о интензификацији истог реченичног члана, наведене се интензификације увијек могу међусобно замјењивати (уп. Он *И није долазио* → Он *није НИ долазио*; То *И није важно* → То *није НИ важно*; До рата *не би НИ дошло* → До рата *И не би дошло*; Он *није НИ жив* → Он *И није жив*, и сл.).

На основу извршене анализе може се извести сљедеће правило о начинима интензификације глаголског предиката израженог негираним сложеним глаголским обликом и негираног неглаголског (именског) предиката:

ПРАВИЛО VII:

Негирани предикаци изражен сложеним глаголским обликом и негирани именски предикаци интензивирају се или партикулом И или партикулом НИ, с тим да партикула И интензивира нејунозначни одрични глагол (нисам, нећу и не бити), док партикула НИ интензивира лексему у форми глаголских придева или предикатив.

2.4.2.2. Исто је правило у основи примјениво и на употребу партикула И и НИ у сложеном глаголском предикаци одричног типа, што се види и из следећих примјера:

- (12) Зато вам нико *И* не смије доћи на мобу /Р. Братић, 73/; Због тога *И* нисам могао да будем равнодушан према последицама таквог изабављења /Д. Ћосић, 58/; Он *И* неће хити да ради у фабрици; и сл.
- (12а) Нико тада није могао *НИ* да послуша колику снагу ће Конференција ... развити /Политика, 29373, 29. 7. 1995, 6/; *Не можеш НИ замислити* шта ћу ти урадити /Р. Братић, 130/; Био је то чувени одметник, чије се име није смјело *НИ* поменути /Р. Братић, 97/; *И* шта је од свега остало? Јанкеља — који не умије *НИ* да узјаше на кљусе /Р. Братић, 174/; ... она није хитела *НИ* да га погледа /Р. Братић, 170/, и сл.

У сложеном глаголском предикату негираног типа, као што се види, може се употребити као интензификатор или партикула И или партикула НИ, па би уз малу модификацију претходног (правила VII) правило о употреби и избору интензификатора И и НИ у негираном синтаксички сложеном глаголском предикаци могло да гласи:

ПРАВИЛО VIII:

Одрична форма сложеног глаголског предикаца може се интензификовати или партикулом И или партикулом НИ, с тим да се партикулом И интензивира одрични облик модалног или фазног глагола, а партикулом НИ облик глагола дојуне у инфинитивној или у форми презентиа с везником да.

3. Пошто смо исцрпили анализу начина и правила интензификације свих реченичних чланова партикулама И и НИ, на крају је у

виду најопштијег сажетка потребно издвојити и основне (опште) резултате.

3.1. Сваки се реченични члан може интензивирати објема партикулама: и партикулом И и партикулом НИ. Избор једне или друге предодређен је низом чинилаца од којих је најбитнији потврдна или одрична форма (суб)предиката реченице. Потврдна форма предиката нужан је и довољан услов за употребу партикуле И као интензификатора било ког реченичног члана. Али употреба партикуле И не подразумева и обрнуто правило, јер партикула И у одређеним условима може интензивирати и чланове реченице с негираним предикатом. Према томе, потврдна форма предиката и употреба партикуле И стоје у односу детерминације: потврдни предикат условљава за интензификацију било ког реченичног члана избор партикуле И, док употреба партикуле И нужно не подразумева и потврдну форму предиката.

Код партикуле НИ обрнут је однос детерминације: употреба партикуле НИ при интензификацији било ког реченичног члана подразумева обавезно и негирану форму предиката, док негирана форма предиката нужно не захтијева употребу партикуле НИ за интензификацију неких реченичних чланова и/или дијелова.

3.2. Тако само у реченицама с негираним предикатом долази до употребе и партикуле НИ и партикуле И, али у строго одређеном синтаксичко-семантичким условима. Да би интензивирала неки ванпредикатски реченични члан у реченици с негираним предикатом, партикула И мора имати пресупозицију „појам који она интензивира *несагласан* је у погледу реализације радње предиката са осталим подразумевајућим појмовима“. Избор партикула И или НИ за интензификацију ванпредикатских реченичних чланова у реченицама с негираним предикатом условљен је, дакле, пресупозицијским садржајем „сагласности“ (НИ), односно „несагласности“ (И). И и НИ интерферирају и при интензификацији чланова координиране синтагме у реченици с негираним предикатом, с тим да тада И има чисто везничку а НИ везничко-интензификаторску улогу. И још се И и НИ сусрећу при интензификацији дијелова самог негираног предиката. Избор И или НИ за интензификацију садржаја негираног предиката условљен је морфолошком и синтаксичком сложености самог предиката. Уколико је негирани предикат изражен простим глаголским обликом, употребљава се само интензификатор И. Уколико је пак одрични предикат у форми сложеног глаголског облика, или има статус неглаголског (именског) или сложеног глаголског предиката, онда се за интензификацију првог непунозначног дијела предиката (одричног копулативног или одричног модалног, односно фазног глагола) употребљава само партикула И, а за интензификацију другог дијела сложеног глаголског облика (глаголских придјева или инфинитива) или предикатива, или допуне модалном и фазном глаголу у ин-

финитивној или форми презента с везником да — употребљава се искључиво партикула НИ.

3.3. Правила употребе интензификатора И и НИ у српском књижевном језику почивају, према томе, на јасним и чврстим граматичко-семантичким критеријумима. У свакодневној употреби, међутим, она се често изневјеравају, и то искључиво у сфери интерференције употребе партикуле НИ и И, тј. у одричним реченицама, у којима су критеријуму форме предиката често надређени други критеријуми за избор једне или друге партикуле као интензификатора. Па кад је већ ослабило језичко осјећање, онда је неопходно, желимо ли се придржавати норми књижевног језика, знати правила употребе партикула И и НИ као и критеријуме на којима она почивају.

Zusammenfassung

Miloš Kovačević

DISTRIBUZION UND DIE GEBRAUCHSREGELN DER PARTIKELN I UND NI IM SERBISCHEN

In der Arbeit wird an funktionalstilistisch verschiedenartigen Beispielen eine Analyse vorgenommen über den Gebrauch der Partikeln *i* und *ni* in der serbischen Schriftsprache. Aus dieser Analyse ergeben sich auch die Grundkriterien, durch die die Gebrauchsweise der beiden Partikeln geregelt wird.

ДУШКА КЛИКОВАЦ
(Филолошки факултет, Београд)

О УЗРОЧНОМ ЗНАЧЕЊУ КОНСТРУКЦИЈЕ У + ЛОКАТИВ

У раду се најпре разматрају услови под којима предлог *у* стиче узрочно значење, а затим се испитује разлика између узрочних значења предлога *у* и *из*.

1. У нашем језику узрочна значења се могу изразити помоћу већег броја предлога. То су, најпре, предлози *због* и *услед*. Они су специјализовани за изражавање узрочног значења: њихово значење је *увек* и *само* узрочно.

У другу групу издвојили бисмо предлоге *из*, *од*, *са* (архаично) и *за*; њихово основно значење је конкретно, просторно, а узрочно значење се метафорички надовезује на њега: узрочно-последични односи разумевају се као просторни односи¹. Да би имали узрочно значење, ти предлози се морају налазити у одређеном контексту. Тако, на пример, предлог *из* има узрочно значење кад глагол у функцији предиката означава свесну, вољну, смишљену акцију, а именица у генитиву означава унутрашњу побуду за вршење радње (нпр. *Ја ћо из радозналости ићи*) (Ивић 1954). У таквом контексту, предлог *из* има *увек* и *недвосмислено* узрочно значење.

У трећој групи навели бисмо све остале предлоге који могу имати узрочно значење: *у*, *на*, *ипред*, *ипод*, *уз*, *крај*, *ипред*, *без*, *са* (са инструменталом) итд. И они узрочно значење стичу само у контексту. Нас овом приликом занима предлог *у* испред именичке јединице у локативу (краће: предлог *у* + локатив). Наш је задатак, најпре, да утврдимо по чему се исказивање узрочног значења овим предлогом разликује од начина на који узрочно значење исказују предлози из наше друге групе. Затим ћемо се позабавити разликом између узрочног значења тог предлога и оног који му је значењски најближи — предлога *из*².

¹ Док је код предлога *од*, *из*, *са* тај механизам једноставан, код предлога за ситуација је, чини се, компликованија. Начин на који су повезана конкретна и апстрактна значења тог предлога био би вредан пажње.

² Попис свих средстава која у српском језику припадају узрочном семантичком пољу, уз анализу и класификацију њихових различитих узрочних значења, даје Ковачевић (1988). У погледу падежних конструкција са узрочним значењем он врши поделу сличну нашој, уз наглашавање њене дијахронијске димензије: најстарије су оне предлошке конструкције „којима се обиљежава узрочно као пратилачко значење“, а

2. Основно значење предлога у с локативом јесте месно, и то локационо. Његово узрочно значење остварује се кроз то месно значење, које остаје и даље препознатљиво. Наиме, место на којем се реализује нека ситуација — назваћемо га, према значењу предлога у, садржатељ — интерпретира се као њен узрок. Рецимо одмах да то „место“ може бити веома различито: у питању може бити неки конкретан садржатељ као што је просторија, насељено место, ограничена територија, одећа; затим материја, група (људи и предмета), простор, физичко окружење. Садржатељ може бити и апстрактан: околности, положај, стање, активност, време — све до облика као најапстрактнијег садржатеља³. При томе се као узрок може интерпретирати целокупан садржатељ или само неки његов аспект (именован атрибутот). Наведимо, илустрације ради, примере из неких од ових категорија (остали ће бити наведени касније)⁴:

Садржатељ је физичко окружење:

Остѧо је исѧод једне кѧије са насѧрешицом, невидљив у сјенци (Сел.: 161).

... неко бело сунце [је] ѧосиѧало ѧроређени бели сјај у којем су се ѧрилике ѧролазника ... ѧреѧварале у црне скореле сенке (Вел.: 164).

... слеђени ѧредео који је свеѧлуцао и цаклио се у реском ваздуху (Нен.: 231)⁵.

млађе су „чисто узрочне конструкције ... не само оне код којих се каузална релација обилежава контекстуално неусловљеним номинацијским елементима каузалности, него и оне с контекстуално условљеним каузалним номинаторима што су се прилагодили изражавању неког типа узрочног значења ослобођеног свог неузрочног исходишта (као нпр. узрочни приједлози *од* и *из*)“ (51–52).

³ Гортан-Премк, проучавајући узрочне предлошко-падежне конструкције у Вуковом језику, констатује да конструкција у + локатив има узрочно значење када у њој стоје именице које су „по правилу апстрактни појмови“, а „означавају унутрашња стања субјеката или пак околности у којима се они налазе“. Ти апстрактни садржатељи су *догађаји, невоља, хиѧиња, ѧоѧреба, сѧање* (1964: 452–453). У примерима које наводи Стевановић (1979: 501) видимо да садржатељ може бити и конкретнији: *лаган лахор*, да може означавати стање: *сѧрах, чудо, мука*, као и активност: *ѧевање* (неке примере које је он навео под узрочним значењем ми не бисмо сврстали у ту групу). Најзад, Ковачевић (1988) наводи бројније и разноврсније примере, класификујући их према типу узрока и последице. Примере са именицама које означавају конкретне ентитете (*ѧрак, свињска ѧара, ѧесне циѧеле*) наводи под заглављем „мјесно-узрочна интерференција“. Наш приступ разликује се у следећем: ми сматрамо да је у сваком примеру узрочно значење изражено кроз месно — једино се разликују *врѧе* места. Наиме, у неким случајевима у питању су конкретни ентитети, у неким апстрактни; али и ови други *разумевају* се као конкретни (Кликовац 1995).

⁴ Реч је о примерима узетих из корпуса обрађеног за потребе ширег истраживања (Кликовац 1995). Списак извора из којих су узети наведени примери налази се на крају рада.

⁵ У овом случају узрок је само једна особина садржатеља — *рескостѧ* ваздуха (у *цаклио се у ваздуху* подвучена конструкција имала би искључиво месно значење).

Садржатељ је простор:

Наијерао ме да свој случај подведем под вјечнија мјерила, да га сасвим не обезвриједим. Нисам тада ни осјећив да сам у тим размјерама вјечности изгубио браћу (Сел.: 155).

Садржатељ су околности:

... домаћице која је тек сада, у несташама, стварно постала sophisticated ... (Вел.: 120).

... доноси јој поклоне с љућа, и ужива у њеној радости ... (Сел.: 130).

Садржатељ је положај:

Нисам био кукавица ..., али у том положају не би ми помогли ни храброст ни кукавичлук (Сел.: 218)⁶.

И док се у Бришадину љуцало у невољи ... (ТВД).

... алијтеративно смењивање консонантиа почеће да делује нарочито у контираситу са кореспонденцијама предњих и задњих, ошворених и зашворених вокала ... (Буг. 2: 243).

Садржатељ је стање:

У томе стању, које је трајало неколико месеци, није могла да поднесе да остане сама ни за тренућак (Вел.: 134)⁷.

Садржатељ је активност:

Он је тада некуда био отишао у иопрази за храном (Нен.: 24).

Видимо, дакле, да узрочно значење предлога у није условљено ни врстом ситуације (означене глаголом), ни врстом места на којем се ситуација реализује (означеног именицом у локативу); а ипак је, очигледно, контекстуално условљено. Под „контекстом“ у овом случају треба подразумевати могућност успостављања узрочно-последичне везе између места (у целини или неке његове особине) реализовања ситуације и саме ситуације, без ограничења у погледу врсте места (конкретног или апстрактног)⁸.

3. Пошто узрочно-последична веза између места и ситуације може бити мање или више очигледна, природна, и узрочно значење предлога у може бити ствар степена — у неким случајевима јасније

⁶ Ни овај пример не би био могућ без атрибута, јер је релевантан квалификативни положаја (не може ... у *положају не би ми помогли ни храброст ни кукавичлук*).

⁷ И овде је битан квалификативни стања (не може *У стању ... није могла да поднесе да остане сама*).

⁸ Сигнал да су ситуација означена глаголом и околности (физичке и апстрактније) означене конструкцијом у + локатив у тесној вези може бити и прозодија. Тако у примеру: ... *ишце грабљивице да му [зливоцу] разелаче дроб док лежи у јарузи, сам расиорен, бесјомоћан у гњилој шрулежи и смраду* (Нен.: 151) — зарез (односно пауза) после речи *бесјомоћан* јасно би упутио на месно, а не узрочно значење подвучених конструкција, јер би била прекинута директна, нужна веза између места (физичког окружења) и стања.

препознатљиво, у неким слабије. Погледајмо следећи низ примера. Најпре, у реченици:

У њочетку га нико није њрмећивао у мноштву младих војника ... (Нен.: 75)

— чини се да ће се значење предлога у радије интерпретирати као узрочно (нпр. „од мноштва младих војника“) него као месно (налажење у групи) — мада је могуће и ово друго.

У следећем примеру:

... баш [се] не сналази у овом њојрошачком друштву ... (Вел.: 242)

— чини се да је месно значење (налажење у групи) доминантно над узрочним — мада се може препознати и ово друго: „јер је то друштво потрошачко“.

Најзад, у следећем примеру:

У шуми њак могу наћи довољно хране: дивљачи, њлодова шумског воћа, њечурака ... (Нен.: 183)

— месно значење (налажење у ограниченем простору) доминира, док је узрочна нијанса једва видљива: „пошто је у питању баш шума, а не неко друго место“.

4. 1. У зависности од контекста, предлог у може, са именицом сличног значења или чак истом именицом, кроз месно (односно временско) развити, поред узрочног, још и начинско и допусно значење. Размотрићемо неколико група примера — полазећи од конкретнијих садржатеља ка апстрактнијима.

(1) Садржатељ је просторија. У примеру:

Ту у њој тесној одаји ... било је сигурно угодније него њамо (Нен.: 179)

— просторија је само место на којем се реализује ситуација означена предикатом. Насупрот томе, то место интерпретира се као узрок у следећем примеру:

Да ли је и даље онако њрибран и хладан, или се у самоћи њамнице њрејустиио очају и својој злосрећној судбини? (Нен.: 140)⁹.

Оно се може интерпретирати и као концесија:

При оваквој врућини и у најдубљим њодрумима месо њројадне за два дана (Нен.: 125).

(2) Садржатељ је насељено место. У примеру:

... у Београду је њај њихи, осунчани, веома њојао недељни сејтембарски дан њекао сасвим мирнодојски ... (Вел.: 57)

— предлог у има искључиво месно значење, јер место догађања (Београд) и само догађање (мирнодопски ток једног дана) не стоје ни

⁹ У овом примеру на делу је метонимија: стање у којем се човек налази у просторији — самоћа — стоји за ту просторију — њамница.

у каквој нужној, узрочно-последичној вези. За нијансу је другачије у следећем примеру:

У граду у којем сам се родила и у којем сам живела нисам се више сналазила ... (Вел.: 239)

— где се кроз месно значење предлога у остварује допустно значење („иако је то град у којем сам се родила и у којем сам живела“). Међутим, у другом контексту (у којем би само једна компонента садржатеља била релевантна, са истим типом ситуације) предлог у имао би узрочно значење:

У великом граду нисам се добро сналазила.

(3) Садржатељ је комад одеће¹⁰. У следећем примеру:

... од дечка — личног продавца шиио се, сав у неким ритмама, био смрзао као и ја ... (Вел.: 217)

— предлог у има узрочно значење („зато што је био у ритмама“). Међутим, већ у следећем примеру:

Али немојте ићи са шеширом и шлајером, у белим рукавицама и на високим шииклама ... (Вел.: 43)

— он има значење које би се најпре могло одредити као начинско. На крају, у следећем:

Наједном ми више није хладно у извешчалој шежиновој кошуљи (Нен.: 216)

— има допустно значење („иако сам у извешчалој тежиновој кошуљи“).

(4) Садржатељ је визуелно окружење: ноћ.

У мрачној ноћи и мрачној неизознатој шуми, под њуском кише, седим на њременом коњу ... (Нен.: 258)¹¹

— именица у локативу означава само окружење догађања: између мрачне ноћи и седења на коњу нема очигледне, нужне везе. Али већ у следећем примеру:

... а ојети сам њрејрноу, негло онемоћао, као човјек који у ноћи изгуби њуи (Сел.: 136)

— ноћ се схвата као узрок губљења пута: наше познавање света укључује и податак да нам мрак смета да се оријентишемо. Најзад, у следећем примеру:

... видио сам да је ово вјечииа ноћ у којој су очи ииак њо-ѡребне (Сел.: 228)

— конструкција у + локатив има допустно значење: ноћ и потреба за очима се обично искључују.

¹⁰ У питању је нетипични садржатељ: док се налажењем у неком типичном садржатељу неки предмет може лоцирати, то са комадом одеће није случај (на питање *Где је Петар?* не може се одговорити *У каиуиу*).

¹¹ Ово је један од примера који лепо показују да се визуелно окружење разумева као место: у *мрачној ноћи* као у *мрачној шуми*.

(5) Садржатељ је акустичко окружење: *тишина*. У примеру:

У тој ситегнутој тишини требало би, сваки час, очекивати да прасне Мефистов смех ... (Вел.: 126)

— предлог у има месно значење, јер између окружења означеног именицом у локативу и типа догађања означеног глаголом нема нужне везе. Насупрот томе, у примеру:

И у тишини би се чуло како му шишиће њлућа, као мех (Киш: 75)

— звук се чује захваљујући тишини, па се она интерпретира као узрок ситуације.

(6) Садржатељ је тактилно (и олфакторно) окружење. У реченици:

Влага и тојлина су извор живота ... Из њруле мемљивости, у којој су се дуго стварала, најјрије су њоникла жива бића, без облика ... (Сел.: 108)

— именица у локативу означава само окружење — јер мемљивост и стварање живих бића нису у очигледној вези. Али, у реченици:

... да изађем из ове мемле у којој се гушим (Нен.: 19)

— мемла и гушење су узрочно-последично везани, па предлог у стиче узрочно значење.

(7) Садржатељ је време: *јрилика*. У реченици:

... њврдоглава као коза њонављала сам, у свакој јрилици, у себи и јред њим, реченицу ... (Вел.: 47)

— именица у локативу означава само време радње означене глаголом; али, у реченици:

Један од њих је њостављао њишања која се у сличним ... јриликама вероватно њостављају ... (Вел.: 20)

— време се може интерпретирати и као узрок, па предлог у стиче и узрочну нијансу.

(8) *Облик*. У реченици:

Невоља је ситгла у облику њажње коју је доитични госѡдин Павловић изненада обраио на моју целцијатиу личности ... (Вел.: 99)

— препознатљиво је само значење начина, које се нужно везује за облик (в. Кликовац 1995). Међутим, у следећој реченици:

... наш јревод ... је овде јренет са толико грешака, укључујући и изостављање њекста у дужини од целог једног реда, да у њом облику њешко може да њослужи за ваљана њоређења (Буг. 2: 258)

— кроз месно реализује се и узрочно значење.

4. 2. Да ли ће се кроз месно значење конструкције у + локатив остварити узрочно или начинско, зависи понекад од реда речи: већа је вероватноћа да ће се та конструкција интерпретирати у свом узрочном значењу ако се нађе пре глагола (тј. на почетку реченице) него ако се нађе иза њега. (У томе можемо препознати један вид

иконичности у језику — појаве да језик самом својом структуром одсликава структуру спољашњег света: „природно место“ узрока јесте *џре* последице.) Тако, у примеру:

... његово родно село *нестаје у џожару* (Нен.: 104)

— значење конструкције у + локатив је начинско („село нестаје тако што гори“). Са другачијим редом речи: *У џожару, његово родно село нестаје*, иста конструкција имала би узрочно значење („село гори, па нестаје“).

У неким случајевима значење конструкције у + локатив стоји „на пола пута“ између начинског и узрочног; њено померање на почетак реченице разрешило би ту двосмисленост у корист узрочног значења. Тако у примеру:

Гледао ме је џренуџак мрко, у бијесној недоумици ... (Сел.: 125)

— конструкција у + локатив може се интерпретирати и у начинском и у узрочном значењу. Са другачијим редом речи: *У бијесној недоумици, гледао ме џренуџак мрко*, та конструкција имала би недвосмислено узрочно значење.

Слично важи и за следећу реченицу:

... *за које [место] сви осџали људи верују да је уклеџо и заобилазе у сџраху* (Нен.: 192)

— где у *сџраху* има и начинску и узрочну нијансу; са следећим редом речи: ... *и у сџраху га заобилазе* та конструкција имала би јасно узрочно значење.

5. Да резимирамо. Узрочно значење предлога у зависи, као што је случај и са предлозима *из*, *од* и *за*, од контекста, али на другачији начин: није потребно да глагол и именица буду *џачно одређеног* значења; они могу бити *било ког* значења, под условом да се *однос међу њима* може разумети као узрочно-последични. Тај контекстуални захтев је блажи и, у исто време, општији и неодређенији него у случају поменутих трију предлога. Тако предлози изражавају узрочно значење на два опречна начина: код предлога *због* и *услед*, узрочно значење је згуснуто у самом предлогу; код предлога као што је *у*, узрочно значење је распршено на читав контекст. Предлози *од*, *из*, *са*, *за* стајали би између та два екстрема: њихово узрочно значење јесте ствар контекста, али је он прецизно одредљив. Другачије речено: док се на почетној тачки тог континуума сасвим сигурно може говорити о узрочном значењу *џпредлога*, у његовој средини је то још увек могуће, али би на његовој крајњој тачки исправније било говорити о узрочном значењу читаве предлошко-падежне конструкције. А гледано из угла предлошко-падежних конструкција, ситуацију бисмо могли овако описати: конструкција с предлозима *због* и *услед* увек се интерпретира као узрочна, независно од именице; конструкција с предлогом *из* и именицом одређеног значења *вероватно* ће се

разумети као узрочна¹²; конструкција с предлогом у вероватно ће се разумети као месна, а само изузетно као узрочна¹³.

Једна од последица наведене разлике у контекстуалним захтевима јесте и следећа: док значење предлога *из* или јесте или није узрочно, односно — у одређеном контексту је недвосмислено узрочно, узрочна интерпретација предлога у може бити ствар степена: његово значење може бити „више или мање“ узрочно, односно „мање или више“ месно. Али и више од тога: чак и кад су место и ситуација такви да се веза међу њима може схватити као узрочно-последична, то још не значи да ће тако и бити: у истом контексту конструкција у + локатив може имати и узрочно и начинско значење — у зависности од реда речи.

6. 1. Видели смо да се предлог *из* од свих могућих узрочно-последичних веза специјализовао за ону између вољне акције и унутрашње побуде¹⁴, док предлог у покрива неупоредиво шири распон. Тај распон, међутим, укључује и онај значењски одсечак који покрива предлог *из*: и предлог у се може употребити уз глаголе вољне акције, док у локативу стоји именица која означава некакво стање. У питању је, дакле, истоветан контекст у којем и предлог *из* има узрочно значење. Можемо се запитати у чему се састоји разлика између та два узрочна значења и — теоријски занимљивије — чиме је условљена.

6. 2. Да утврдимо прво које се именице јављају уз ова два предлога. У нашем корпусу у конструкцији *из* + генитив јављају се пре свега именице које означавају стања: *сћраха*, *иакоси*, *гађење*, *љу-*

¹² Чак и са неким именицама које значе стања предлог *из* може имати месно значење — на шта у следећим примерима јасно упућују употребљени глагол, односно глаголска именица: ... *сћоје* [*ошца* и *Хасан*] *на свим ћућевима и раскрићима, не дају ми изаћи из бриге* (Сел.: 104); ... *наћерао сам шог човека у очајање из кога није успео да ћронаће никакав излаз* (Нен.: 56). Али изречене ван контекста, конструкције *из бриге* и *из очајања* асоцирају пре свега на узрок.

¹³ Стога се у савременој граматици нашег језика у вези са узрочним значењем предлошко-падежних конструкција помињу само оне с предлозима *због*, *услед*, *од*, *из* и *за* (Станојчић и Поповић 1995: 227). О потреби разликовања ова два плана — вредности реченичног конституента (која је резултат значења предлога и падежа) и његовог синтаксичког значења — говори Поповић (1990).

¹⁴ Ивић истиче да „треба, пре свега, да је у питању акција која је такве природе да се изводи свесно, смишљено, преко импулса воље. Треба, затим, да се самом узрочном конструкцијом открива онај појам који природом својом утиче на вољни моменат, који, управо, поттиче на вршење радње. Реч је о различитим психолошким моментима, о унутрашњим побудама које доводе до вршења радње“ (1954: 189; истакнут слог ауторкин). — Ми смо наишли на један пример у којем је агенсова активност спонтана, невољна. Међутим, и у том случају употреба предлога *из* (уместо *од*, који би на том месту, чини се, више одговарао) даје акцији некакву вољност: ... *шјај големи ћрайавко [ће] ћосћайи ужасно ћубоморан, све из сћраха да не изгуби ћакво благо* (Нен.: 153). *Посћайи ћубоморан се, како се чини, не односи толико на емотивно/ментално стање, колико на поступке. Тај помак у значењу проузрокован је употребом предлога из.*

бав, *приврженосћ*, *оданосћ*, *захвалносћ*, *радозналосћ*, *бес*, *обесћ*, *инаћ*, *пошреба*, *учиљивосћ*, *призрење*, или особину: *шашићина*, *охолосћ*, *чиство срце*. Именица *обзир* и *навика* не означавају стања у ужем смислу, али се опет тичу неког менталног става. У овој конструкцији јавља се и именица *шала* (*урадићии нешћо из шале*), као и именице *рачун* (*урадићии нешћо из рачуна*) и *разлог* (*урадићии нешћо из неког разлога*). У овом последњем случају реч је о идиому: агенсова акција не мора бити ни свесна ни вољна; може бити и спонтана, ван његове контроле. Наиме, у том случају је предлог *из* уопштио своје значење од посебне врсте узрока на узрок уопште.

У конструкцији *у + локатив*, уз глаголе свесне и вољне акције, посведочене су следеће именице: *нада*, *радосћ*, *гнев*, *љућина*, *бес*, *кајање*, *уверење*, *шежња*, *жеља*, *жудња*, *слућња*, *очајање*, *мисли* (ова последња именица увек у множини кад означава стање).

Једина именица која се јавља са оба предлога јесте, дакле, *бес*. Међутим, њој бисмо могли придружити барем још следеће именице, иако у нашем корпусу нису посведочене уз оба предлога: *гнев*, *љућина*, *обесћ*, *сћрах*¹⁵, *пакосћ*, *инаћ*, *шала*, *гађење*, *кајање*, *уверење*, *жеља*, *шежња*, *очајање*. (Сасвим неочекивано, каже се само *урадићии нешћо у нади* али не и *из наде*). Заједнички простор двају предлога сачињавају, дакле, именице са општим значењем стања; предлог *из* је на то језгро надовезао и именице блиског, али ипак ширег, значења.

6. 3. Каква је разлика у значењу конструкција *из + генитив* и *у + локатив*?

Ако је узрок акције изражен конструкцијом *у + локатив*, акција, иако је обично свесна и вољна, у овом случају се представља као спонтана и „неодољива“: агенса његово стање потпуно обузима, он своју акцију изводи под његовим дејством, „у његовим границама“, не могући да види ништа „изван њега“. Он је, тако, вођен силом која је јача од њега, па његова акција није ствар његове одлуке. Чак и ако је свесна, она није *намерна*, *сврховића*¹⁶. Стога конструкција *у + локатив* може, са именицама које означавају стања, имати узрочно значење и уз глаголе невољне акције (*буница у буницу*, *у слабосћии сам зайлакао*, *у збуњеносћии почела сам да размисљам* итд. — простор који великим делом, мада не и сасвим, покрива предлог *од*).

Насупрот томе, када је узрок означен конструкцијом *из + генитив*, последица је не само свесна него и делимично контролисана,

¹⁵ Ковачевић наводи пример *одби понуду у сћраху да не буде ошрован*, а и један пример са именицом *сујейта*: *синови су шврдили, у својој мушкој сујейти ...* (1988: 110). У оба примера могућ је и предлог *из*.

¹⁶ Та нетипична реализација глаголског значења (вољна акција се реализује као неодољива, ненамерна) вероватно је узрок што се предлог *у* у овом контексту јавља знатно ређе него предлог *из* (појава коју констатује и Ковачевић (1988: 111–112), али је другачије објашњава).

намерна акција: агенс нешто *предизима*, ангажује се у неком циљу. Он није потпуно обузет својим стањем, већ усмерен на „излазак“ из њега. Отуда се ова конструкција у узрочном значењу јавља *само* уз глаголе који означавају свесну и намерну акцију.

Ради илустрације поменутих разлика, извршићемо неколико поређења, у таквом контексту који омогућује употребу и једне и друге конструкције.

Са конструкцијом у + локатив забележили смо и овај пример:

... *привијали [су] му на рану неке крпе у жељи да му олакшају болове* ... (Нен.: 20).

Конструкција у + локатив може се заменити конструкцијом *из* + генитив, али уз суптилну промену у значењу: *из жеље* би значило да се и иначе крпе привијају на рану зато да би олакшале болове, па су то људи учинили промишљено у ту сврху; *у жељи* значи једноставно да нису знали шта друго да раде (што је у тексту и случај).

У примеру:

... *како Дадара гађа свог сујарника из беса штио га је овај избацио из наручја вољене женске* (Нен.: 120)

— *из беса* упућује на свесну, промишљену акцију; *у бесу* би имплицирало неконтролисану радњу, за коју агенс не може, услед стања у којем се налази, сасвим да одговара. Слично томе, ако је дато стање *бес*, а глагол означава, рецимо, разбијање, уколико реченица почиње са *У бесу* ..., логични наставак био би ... *стиао је да разбија све око себе*; почетак *Из беса* ... захтевао би наставак као ... *је разбио кинеску вазу*. У овом другом случају, дакле, акција би имала елементе прорачунатости (агенс није био толико обузет бесом да није знао шта разбија). Другим речима, конструкција у + локатив имплицира да агенс не зна *штиа* ради; конструкција *из* + генитив упућује да не зна *штиа* друго да ради.

У примеру:

... *волим борце и људе наопаке који ће из инаџа све учиниџи* ... (Нен.: 69)

— *из инаџа* значи „намерно“, док би у *инаџу*, као и у прошлом примеру, значило да агенс, обузет својим стањем, не контролише своје поступке¹⁷.

Уколико је именица таква да сама собом значи да агенс нема избора и да његова акција не може бити ствар његове одлуке, разлика између у и *из* се практично неутралише:

Нишџа није љомогло штио је љоџрчао, изгледа у очајању ... (Нен.: 254).

¹⁷ Интересантно је да, док у у *инаџу* значи нешто друго него *из инаџа*, у *инаџи* (са акузативом) има готово исто значење (једино што можда експлицитније тражи допуну: у *инаџи некоме*).

6. 4. Пошто је значење конструкције *из* + генитив недвосмислено узрочно, она може имати дистинктивну вредност у односу на конструкцију *у* + локатив, која би, са истим редом речи, имала начинско значење:

У манастир смо дошли са свих сџрана ... Многи из шашиине и охолости (Нен.: 70).

6. 5. Откуда ова разлика између узрочних значења предлога *из* и *у*?

Предлози *у* и *из* значењски су веома слични: њихово основно значење засновано је на појму „садржавања“. Типични случај садржавања јесте, отприлике, следећи: један предмет (неодређених геометријских особина) налази се унутар некакве кутије или посуде; она га, с једне стране, штити од утицаја спољашњих сила, али му, у исто време, ограничава кретање. Ако је „садржани предмет“ човек, онда је перспектива на „садржатељ“ унутрашња: човек не може да види оно што се налази ван садржатеља. (Типични случај садржавања има и друге импликације, али оне сада нису релевантне.) Разлика између предлога *у* и *из* јесте у томе што је значење предлога *у* (са локативом) *локационо* (он означава налажење на одређеном месту), а значење предлога *из* је *аблајивно* (он означава напуштање тог места).

Испоставља се да је врста узрочног значења сваког од ових предлога директна последица њихових конкретних значења: налажењу унутар садржатеља одговара агенсова обузетост својим стањем, његова неспособност да рационално процени ситуацију или да контролише свој поступак (иако га може бити свестан); излажењу из садржатеља одговара човекова делимична контрола свог поступка. Дакле, апстрактна значења резултат су метафоричког пресликавања конкретног значења на апстрактне домене, чиме се стварају и различита узрочна значења.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк (1964): Гортан-Премк, Даринка (1964). „Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука“. *Јужнословенски филолог*, XXVI: 1–2, стр. 437–457.
- Ивић (1954): Ивић, Милка (1954). „Узрочне конструкције с предлозима *због*, *од*, *из* у савременом књижевном језику“. *Наш језик*, V (н. с.): 5–6, стр. 186–194.
- Кликовац (1995): Кликовац, Душка (1995). *Концептуализација и предлошка реализација садржавања (на примерима српскохрватског и енглеског језика)*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду.
- Ковачевић (1988): Ковачевић, Милош (1988). *Узрочно семантичко поље*. Сарајево: Свјетлост.
- Поповић (1990): Поповић, Љубомир (1990). „Граматикализација синтаксичке информације: синтаксичка интеграција у бинарним конструкцијама“. *Математичка и рачунарска лингвистика — теорија и пракса*, Београд: Друштво за примењену лингвистику Србије, стр. 24–29.

- Станојчић и Поповић (1995): Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић (1995⁴). *Граматика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средстава.
- Стевановић (1979): Стевановић, Михаило (1979). *Савремени српскохрватски језик. II: Синтакса*. Београд: Научна књига.

ГРАЂА

- Буг.: Бугарски, Ранко (1983²). „Белешке о превођењу тежих текстова“. У: *Лингвистика о човеку*, Београд: Просвета, стр. 3–28.
- Киш: Киш, Данило (1983). „Енциклопедија мртвих“. У: *Енциклопедија мртвих*, Београд: Просвета, стр. 47–79.
- Нен.: Ненадић, Добрило (1980). *Доротеј*. Београд: Рад/Народна књига/БИГЗ.
- РД.: „Дневник“ I програма Радио-Београда, 22. VI 1991.
- Сел.: Селимовић, Меша (1979). *Дервиш и смрт* (I део, стр. 9–247). Београд: Слобода.
- Вел.: Велмар-Јанковић, Светлана (1991). *Лагум*. Београд: БИГЗ.

Summary

Duška Klikovac

ON THE CAUSAL MEANING OF THE PREPOSITION *U* WITH THE LOCATIVE CASE

Causal meanings in Serbo-Croatian can be expressed by several prepositions, the main ones being *zbog*, *usled*, *iz*, *od* and *za*. Whereas the first two always (and only) have a causal meaning, causal interpretation of the others is a matter of context: they all require special types of verb and noun meanings. The causal meaning of the preposition *u* (with the locative case) is also susceptible to limitations, but of a different kind: the noun and verb meanings are not relevant by themselves — it is their relation that is important. Since the causal relation can be more or less obvious, the causal meaning of the preposition *u* can be a matter of degree. Its causal interpretation can rely heavily on the word order: when preceding the verb, the construction *u* + L. is more likely to be interpreted in its causal meaning; when in the same context but after the verb, its meaning can be interpreted rather as manner.

The difference between the causal meanings of the prepositions *u* and *iz* (in the same context of a verb denoting a volitional action and a noun denoting an inner state) turns out to be the following: when doing something *in* a state, an agent is overwhelmed by it; although the action denoted by the verb is typically volitional, in this context it is interpreted as spontaneous and irresistible. On the contrary, when he does something *out of* a state, he does it volitionally and purposefully. The difference between these abstract meanings of the prepositions *u* and *iz* is a direct result of the difference between their concrete, spatial meanings — the former being the result of the metaphorical mapping of the latter on the abstract domain of causality.

КОНСТРУКЦИЈА ПОД + АКУЗАТИВ С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

У раду се трага за критеријумом који регулише избор именице са којом конструкција *под + акузатив* у реченици може да врши функцију временске одредбе.

Познато је да се српски падежи употребљавају на три начина: као слободни, са предлозима и са обавезним детерминаторима¹. За овај систем је карактеристично то да се уз падеже јавља мноштво предлога, кад је у питању други начин њихове употребе. Поједини предлози се употребљавају са једним падежом, а већина њих долази са више падежа. Богатство предлошко-падежних конструкција у српском језику условљава постојање односа синонимије међу многим таквим конструкцијама, али, такође, дозвољава говорнику да своју информацију саопштава са већим или мањим нијансама у значењу. Једне предлошко-падежне конструкције се јављају чешће, друге рјеђе, њихова фреквенција може да буде различита и на хронолошкој линији. Неке конструкције се јављају са великим бројем именица — друге ограничавају избор именица на свега неколико. Све ово представљало је и представља разлоге што је у домаћој, а и у иностраној србистици посвећивано, и још се посвећује, доста пажње синтакси падежа.

Србска синтакса Ђуре Даничића, објављена 1858. године, дакле убрзо после 1847, за српски језик знамените године, представља први детаљан опис падежног система у српском језику, богато илустрован подацима из језичке стварности. Сасвим оправдано је ово дјело Даничићу донијело доста похвала у свијету славистике. И данас ова књига плијени читаоца својом обухватношћу проблематике, али и многим запажањима и тумачењима која су и данас прихватљива². У својој *Синтакси* Даничић је навео и конструкцију *под + акузатив*. О њој на првом мјесту говори као о конструкцији за исказивање просторног значења, али истиче, и језичким материјалом илуструје, да

¹ Прва два начина падежа одавно су позната; трећи као карактеристика падежног система теоретски је осмишљен и приказан тек у новије вријеме — у раду М. Ивић *О словенским обавезним детерминаторима*, у књ. Ивић 1983.

² О томе подробније види у раду М. Ивић *Даничић синтаксичар — у свом времену и данас*, у књ. Ивић 1997.

она исказује и временско значење. Такво значење он је документовао сљедећим примјерима.

(1)

1. *Под ноћ* тикве цветају.
2. *Под ноћ* пођо низ поље.
3. Навалите, мобо моја, *йод вече*.
4. *Под саму зиму* отиде у Босну.
5. *Под јесен* је водио Руску војску на Варварин.
6. Каква тебе оћера невоља
Врат ломити, по гори ходити,
По хајдуци, по лошу занату,
А *йод сћаросћ*, кад ти није вриме?
7. Војник *йод сћаросћ*.³

Међу наведеним примјерима јавља се пет различитих именица у овој конструкцији: *ноћ*, *вече*, *јесен*, *зима*, *сћаросћ*. Углавном се ова конструкција, кад има временску службу у реченици, и данас јавља са тим именицама; то представља готово коначан списак именица које долазе у обзир, што потврђује и Михаило Стевановић, за новије стање, у својој *Синџакси*⁴, дјелу које карактерише обимна илустрација синтаксичких служби падежа, као и уопште богатство потврда језичких чињеница. Између ова два дјела огледа се и извјесна разлика у погледу временског значења које се исказује у овој конструкцији. М. Стевановић, иако узгред, истиче да се у овој конструкцији исказује врјеме у које пада нека радња — уп. његов примјер: *Под јесен* (значи у јесен) кренем ... (стр. 426). Даничић, пак, истиче да ова конструкција значи „да што бива кадъ настае време“ (истицање моје — С. Т.) (стр. 528). Дакле, М. Стевановић сматра да ова конструкција именује врјеме у које се радња врши, а Ђ. Даничић наглашава да се радња врши *на йочейку* времена означеног именицом у датој конструкцији. Мени се чини да је Даничић нешто прецизније одредио временско значење ове конструкције.

Ово, међутим, не представља основни разлог који ме је навео да посветим пажњу временској употреби наведене предлошко-падежне конструкције. Заинтересовало ме је тумачење у Даничићевој *Синџакси* које именице се јављају у овој конструкцији кад она има временску службу у реченици. Према Даничићу, то су оне именице које означавају „времена која се чине тешка и немила, а то личи значеноу овога предлога“⁵. М. Стевановић се не упушта у одговор на питање

³ Даничић 1858, 528.

⁴ Стевановић 1991, 426–427. У *Грамајџици* Стојана Новаковића (1894) говори се о просторном значењу ове конструкције и додаје: „Из ових главних значења развијају се остала споредна или пренесена“ (300). Један примјер са временским значењем ове конструкције наводи се и у *Грамајџици* Т. Маретића (1931), стр. 505.

⁵ Даничић 1858, 528.

које именице долазе у обзир, а то, колико је мени познато, не чине ни други синтаксичари. Ово је случај гдје је Ђура Даничић понудио неуверљиво објашњење једне синтаксичке појаве.

У тражењу одговора на питање које се именице јављају у овој предлошко-падежној конструкцији кад она има временску службу у реченици потребно је поћи од случајева кад се та конструкција јавља са мјесним значењем у реченици. Такву службу ове конструкције Ђ. Даничић, наравно, наводи, и то прије њене временске службе. Између осталих, он наводи и следеће примјере:

(2)

1. Па сједоше под *јелу зелену*.
2. А соко се диже *иод облаке*.
3. Војску води *иод Беч* на ћесара.
4. Дође право *иод царева дворе*⁶.

Сличне примјере наводи и М. Стевановић. Овдје се они слажу и у погледу значења које има оваква конструкција. Даничић истиче да се у оваквој конструкцији именује доња страна мјеста вршења глаголске радње⁷, а Стевановић каже да акузатив са овим предлогом у датој прилици означава „место завршетка кретања, али место које се налази испод појма с именом у акузативу“⁸.

У Стевановићевом тумачењу просторног значења ове предлошко-падежне конструкције лежи, по моме увјерењу, и објашњење зашто се у тој конструкцији са временском службом јављају именице *вече* и *ноћ* — а не и именице *јујиро* и *дан*, именице *јесен* и *зима* — а не и *прољеће* и *љетио*, зашто се јавља именица *староси* — а не и именица *младоси*.

У лингвистици се одавно уочава да се разне семантичке категорије језички изражавају по принципима изражавања просторних односа. Постоје изграђене локалистичке теорије које оваквом тумачењу непросторних семантичких категорија дају опсежну и убједљиву аргументацију, о чему нема потребе да се овдје детаљније говори⁹. Треба, међутим, нагласити да и без посебних теоријских разматрања наша класична граматичка литература такође у тумачењу језичких појава непросторног карактера уноси ове локалистичке критеријуме¹⁰.

Семантичка категорија времена представља једну од категорија код које се посебно јасно огледа уобличеност према семантичкој ка-

⁶ Даничић 1858, 525.

⁷ Исто, 525.

⁸ Стевановић 1991, 424.

⁹ О овоме се читалац може детаљно обавијестити у књизи Пипер 1997.

¹⁰ О присуству локалистичког приступа падежима у Даничићевој *Синтакси* говори се у поменутом раду у књ. Ивић 1997.

тегорији простора. То се огледа и у великој сличности у организацији средстава за изражавање ових семантичких категорија¹¹.

Како у складу са овим протумачити избор именица које долазе у обзир при временској употреби конструкције *ћод* + *акузатив*? Као што је за семантичку категорију простора везан појам кретања, тако се и за семантичку категорију времена везује појам кретања. Све ово се изражава временским падежним конструкцијама, што је добро познато у нашој синтаксичкој литератури. Вријеме се не доживљава као једна цјелина без икаквих граница. Оно има различите цјелине, што се изражава језичким средствима. И именице о којим је у овоме раду ријеч, које се, дакле, јављају у разматраној конструкцији, служе таквој партикуларизацији времена. Све ове именице именују временске одсјечке који припадају већим временским цјелинама јасно издиференцираним у нашој свијести. Тако именица *вече* означава одсјек времена који исказује именица *дан* у значењу *обданице*, именица *ноћ* означава одсјек времена који означава именица *дан* кад она значи временски период од 24 сата, именице *јесен* и *зима* означавају временске одсјеке, познате под називом *годишња доба*, која припадају временском периоду који се означава именицом *година*, а именица *стјарост* означава временски одсјечак који припада људском вијеку. Поред ових временских одсјека, постоје и именују се и други који припадају истом временском периоду. Тако уз именицу *вече* постоји и именица *јутро*, уз именицу *ноћ* постоји и именица *дан* са значењем *обданице*, уз именице *јесен* и *зима* постоје и именице *прољеће* и *љето*, а уз именицу *стјарост* постоји и именица *младост*.

Видљиво је да у конструкцији *ћод* + *акузатив*, кад се она јавља у реченици са временском службом, долазе оне именице које именују временски одсјек карактеристичан по томе што припада крају или бар другој половини временског периода коме припада. Именице које не означавају временске појмове са таквом карактеристиком не могу доћи у обзир кад је посриједи ова конструкција у временској служби.¹² Као што се види, овдје у основи постоји кореспонденција између временске и просторне употребе конструкције *ћод* + *акузатив*. Овдје је на дјелу просторна метафора.

И други временски периоди имају своје фазе — почетак, ток и крај, само што српски језик нема увијек и именице које означавају такве фазе. Оне се исказују на друге начине. Један од њих је да се у ту сврху искористи управо ова иста, овдје размотрена предлошко-падежна конструкција. Ради се о томе да се у акузативу са овим предлогом оствари именица *крај*, а онда се њој прикључује генитивна форма назива одговарајућег временског одсјека. Такав случај илуструју следећи примјери:

¹¹ О овоме се подробно говори у књизи Пипер 1997.

¹² Понекад се у овој конструкцији са временском функцијом у реченици нађе именица са обавезним атрибутом — кад та именица сама не може да обиљежи временски одсјек о каквом је овдје ријеч (*ћод стјаре дане*, нпр.).

(3)

1. Само *їод крај* лета је небо тако ниско (Андрић; Стевановић 1991, 427).
2. *Под крај* пролећа сунце нагло ојача (Разг.).
3. *Под крај* младости он се уозбилио и вратио у радњу (Разг.).

Уколико се именица *крај* постави у функцију временског фрагментизатора уз именицу *живоїш*, тако да тај лексичко-граматички спој *крај живоїша* има значење 'старост', онда је такође могуће искористити предлог *їод* ради исказивања податка о времену вршења предикатске радње. Тако је у следећем примјеру:

(4)

1. *Под крај* живота пође за војском (М. Лалић; Стевановић 1991, 427).

Умјесто конструкције *їод крај живоїша* могла је бити изречена конструкција *їод стїаросїш*; информација се не би нимало промијенила.

Да, на крају, резимирам изнесена запажања. У конструкцији *їод* + *акузатїшв*, кад она има временску функцију у реченици, у српском језику може се јавити ограничен број именичких лексема које именују одређени временски одсјек. Постоји чврсто правило које регулише избор таквих именица са ширег списка лексичких рјешења за ознаку времена. У обзир, наиме, долазе само оне именице које означавају временски одсјек који се регуларно уклапа у већи временски период и представља *їосљедњу* фазу тога периода или фазу која припада његовој другој половини; кад именица са временским значењем нема такво обиљежје, њено остварење у виду овакве конструкције се искључује. Релативно мали број именичких лексема које могу да се јаве у акузативу са предлогом *їод*, кад ова конструкција има функцију временске одредбе у реченици, надомјешта се проширивањем разматране конструкције: у акузативу са тим предлогом остварује се именица *крај*, а њој се прикључује генитивна форма именице са значењем одговарајућег временског периода.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Даничић 1858:	<i>Србска синїакса</i> . Написао Ђ. Даничић. Део првиј, Београд.
Ивић 1983:	Милка Ивић, <i>Лингвистички огледи</i> , Београд.
Ивић 1997:	Милка Ивић, <i>О Вуковом и вуковском језику</i> , друго допуњено издање, Београд.
Маретић 1931:	<i>Грамаїшка и стїлистїшка хрваїскога или срїскога књижевног језика</i> , Друго поправљено издање, написао Т. Маретић, Загреб.
Новаковић 1894:	Стојан Новаковић, <i>Срїска грамаїшка</i> , Београд.
Пипер 1997:	Предраг Пипер, <i>Језик и їросїїор</i> , Београд.
Стевановић 1991:	Михаїло Стевановић, <i>Савремени срїскохрваїски језик II. Синїакса</i> , пето издање, Београд.

Summary

Sreto Tanasić

THE CONSTRUCTION *POD+ACCUSATIVE* WITH
THE TEMPORAL MEANING

There is a rule in Serbian which governs the choice of nouns in the structure *Pod+Accusative* when having the temporal meaning in a sentence. Only the nouns denoting the period of time representing *the last phase* of some larger period of time or the phase belonging to *the second half* of that period of time (eg. *pod zimu*, *pod jesen*) are to be taken into account.

When there is not any other noun for marking such a period of time, this construction is expanded: There is a noun *kraj* in the accusative followed by the genitive form of a noun with the meaning of the corresponding period of time (eg. *pod kraj života*; *pod kraj proljeća*).

Лексикологија и лексика

ЕГОН ФЕКЕТЕ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПОВОДОМ ПЕТНАЕСТОГ ТОМА РЕЧНИКА САНУ

Износ се подаци о начину израде XV тома Речника, тешкоћама које су довеле до подуже паузе у штампи између ранијих томова и XV књиге, о проблемима који прате лексикографску продукцију у Институту и начину како да се они решавају. Посебно се говори о преласку на нову (компјутерску) технологију рада те, сумарно, и о досадашњем обиму урађеног посла.

После дуже паузе, из штампе је изашао XV том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који издаје Српска академија наука и уметности, а израђује Институт за српски језик САНУ. Кажемо — после дуже паузе, јер XV том носи ознаку 1996. као годину издања (штампање је завршено 25. децембра 1996), док је претходни, XIV том објављен 1989, дакле, пуних седам година раније. Толики размак између последње две књиге је одиста дуг, поготово ако се зна да је темпо израде једног тома Речника досад износио, у просеку, три године (први том је објављен 1959. године).

Истини за вољу, треба рећи да је рукопис XV тома био комплетно готов и за штампу припремљен још 1992. године. Неповољне године ратног окружења, кризна ситуација у земљи и помањкање финансијских средстава утицали су на то да се на објављивање XV тома чекало неубичајено дуго. Отуда је његова појава, и поред суморних осећања због толиког кашњења, дочекана у јавности и стручним круговима с извесним олакшањем, као наговештај бољих времена за будућу речничку продукцију.

У међувремену је ауторски део рукописа и следећег, XVI тома доспео у завршну фазу, па се надамо да ће се тај том, а ваљда и остали, убудуће појављивати на време.

Петнаести том, иначе, обухвата секцију од речи *недошуйав* до *нокавац*, распоређену на 799 страница.

Број страница је мање-више стандардан у односу на претходне тоmove. У овоме је, међутим, обухваћено нешто више ауторског текста, што је, по свој прилици, резултат нове технологије штампања Речника. Наиме, од XV тома, Речник САНУ је прешао на компјутерску технологију припреме. Уз све резерве и прибојавања због таквог потеза, показало се да је нови систем штампања не само прихватљив већ у понечему бољи и прикладнији.

У вези с тим вредно је посебног помена — да је за успешан прелазак на нов начин штампе особито заслужан господин Давор Палчић, који је, преуевши послове око тога, уложио ванредан лични напор да компјутером изради аутентичне типове слова, акценатске ознаке, разне симболе и специјалне знаке који су били у употреби и у ранијој, класичној штампи Речника. На тај начин је постигао да се графичким изгледом карактера, као и тзв. преломом текста петнаести том ни најмање не разликује од претходних, што је од посебне важности не само са естетског становишта већ и у погледу једнообразности и континуитета штампе.

С обзиром на нову технологију, а и постојећи систем ауторске координације (без главног уредника који континуирано прати цео текст тома), својеврсну улогу за техничку ваљаност, као и фактографску исправност ауторизованог дела текста има и технички уредник Речника Виолета Бабић, чија су упозорења у појединим случајевима допринела благовременом уклањању извесних превида или омашки.

Највеће признање за несумњиву вредност не само овог, 15. тома већ и за раније књиге Речника треба исказати свим уредницима и сарадницима на Речнику, посебно дугогодишњем председнику Уређивачког одбора академику Митру Пешикану, чије су замисли, идејне и методолошке уграђене у сваку пору и саму суштину дела, затим уредницима—ветеранима др Даринки Гортан-Премк, др Мирославу Николићу, мр Милици Вујанић, мр Милосаву Тешићу, мр Милици Радовић-Тешић и другима, без чијег ангажовања, умећа и знања не би Речника, оваквог какав је, ни било.

За пружену подршку, савете и помоћ, Речник умногоме дугује и члановима Одбора за Речник САНУ, који су својим заузимањем помогли у решавању различитих стручних, посебно и материјалних тешкоћа и проблема.

У том светлу, посебно ваља истаћи драгоцену сарадњу и помоћ академика Павла Ивића и академика Милке Ивић (председника Одбора за Речник САНУ) који су, будући и рецензенти Речника, пажљивом анализом целог тома, својим напоменама, конкретним упозорењима и начелним примедбама на свој начин допринели високом лексикографском и научном нивоу дела.

Петнаести том је штампан у знатно смањеном тиражу — у (свега) 5.000 примерака, за разлику од ранијих свезака, чији су тиражи достигали 10.500 примерака. На ову измену утицало је неколико разлога, мада понајвише оних који се тичу обезбеђивања одговарајућих материјалних средстава.

На свој начин томе је унеколико разлог и једна од најдраматичнијих невоља која је у међувремену снашла Речник — непродати примерци свих раније објављених томова, похрањених у магацинима Академије, потпуно су уништени. Велики пожар, који је избио 1996. године, захватио је, наиме, све књиге Речника, при чему је један део уништен пламеном, а други водом којом су ватрогасци гасили пожар.

Мали, готово занемарљив део оштећених примерака преузела је Народна библиотека Србије на ревитализацију.

Захваљујући разумевању и предусретљивости компаније осигуравајућег завода *Дунав* у Београду, која је обезбедила средства, након што су фототипском техником објављене прва и друга књига Речника (у тиражу од по 500 примерака), док ће остали томови доћи на ред током времена.

Лексичким репертоаром (до пред крај секције речи на слово *н*), петнаести том би могао, по неким, мада несигурним предвиђањима, означити завршницу прве половине целог посла, што би значило да би Речник могао до краја имати, без допунских свезака, око тридесет томова. Реалније је, међутим, претпоставити да ће до краја бити и више од 30 томова. При томе имамо на уму да су прве свеске Речника — знатно критичније у погледу селекције материјала, сажетије у разграњавању значења речи и концизније при дефинисању — рађене с идејом да цео корпус не премаши 10 томова. Касније се од тога одустало, тако да се новије свеске одликују већом разуђеношћу значењских нијанси речи, исцрпнијом семантичко-синтаксичком стилизацијом дефиниције, богатијом контекстуалном илустрацијом значења, знатнијом искоришћеношћу лексичке грађе и др.

Треба, у вези с постојећом грађом, поменути и то да током израде Речника није престала њена попуна; напротив, стално је допуњавана ексерпцијом нових речи из савремених извора и употпуњавана збиркама новоприкупљених речи из народних говора, што сваку наредну књигу Речника чини, у односу на претходне толове, комплетнијом, лексички богатијом и репертоарским опсегом актуелнијом¹.

Помишљало се, истина, на то да се са прикупљањем и уношењем у Речник новоприкупљених речи стане одређене године, како би одражавао слику једног временског раздобља; међутим, с обзиром на то да се језик непрекидно и веома рапидно богати новим речима, а да израда речника траје деценијама, могло би се доспети у ситуацију да Речник током израде постане несавремен, па се од таквог става одустало, тако да се током израде нових томова у Речник уносе и новонастале и новоприкупљене речи²; оно што и после тога остане нерегистровано, остаће за допунске свеске и толове.

Има идеја да се допунске свеске почну издавати и раније, макар у провизорнијој форми, с обзиром на све нараслије потребе за верификовањем и тумачењем речи које нису ушле у штапане толове. Остварење ове замисли, међутим, зависи од расположивих средстава и снага, тј. од прихватања целе ствари у круговима који обезбеђују

¹ Подаци о новоексерпираним изворима који су, након првог тома, унети у касније рађене књиге Речника, објављивани су у II, III, IV, VII, VIII, XI, XII и XV тому у уводним таблицама у одељку — „Допуна скраћеница“.

² Овај став актуализован је већ после првих неколико свезака речника. Детаљније о томе излаже М. Пецикан у напису *Десет томова речника САНУ*, Наш језик XXIII/3-4, Београд 1978, стр. 88-89.

финансијска средства, а умногоме и од радних могућности лексикографске екипе.

У вези с тим следи питање — колико ће времена бити потребно за довршетак целог посла?

Ако би се судило по досадашњим показатељима — 15 томова за 40 година (прва књига је објављена 1959, а петнаеста 1996. године), за следећих 15 томова, ако би се рад наставио истим темпом, било би потребно бар још толико година, што значи да би последњи, тридесети том угледао светлост дана тек после 40 година, дакле негде 2036. године!

Са савременог гледишта, тај период је незамисливо дуг. Он се значајно може скратити ако се задовоље бар два захтева: 1. да се што је пре могуће створе материјални услови да се и ауторски процес израде речника обавља модерном компјутерском обрадом (како се то данас чини ваљда већ свуда у свету), за шта је, дакако, потребно имати довољан број рачунара (за сваког сарадника), одговарајуће рачунарске програме, извршити обуку сарадника и 2. да се обезбеди потребан број квалификованих сарадника—лексикографа за рад на овом послу.

Када се помињу сарадници на Речнику, ваља упозорити на озбиљну, чак драматичну ситуацију у том погледу. Институт у последњих 8 година није, услед материјалне оскудице, био у могућности да прими на рад на Речнику ни једног сарадника, иако је способних, чак веома способних кандидата било. С друге стране, постојећа лексикографска екипа изложена је сталном осипању. Тако, на пример, од 26 сарадника на Речнику, наведених у петнаестом тому, у време када пишемо ове редове недостаје њих осам (академик Митар Пешикан, председник Уређивачког одбора, др Петар Сладојевић, др Олга Цвијић, др Татјана Батистић, мр Слободанка Бошков, Олга Банковић-Тодоровић, Милан Одавић, др Светозар Стијовић и мр Душка Кликовац).

Ако се зна, а зна се на основу дугогодишњег искуства, да је само за основну лексикографску обуку потребно бар 3 године практичног рада, а за редакторски ниво и више година, континуитет и темпо израде Речника може ускоро доспети у крајње неповољну ситуацију. На то је недавно, и не први пут, упозорио и академик Павле Ивић, један од рецензената Речника, рекавши, приликом промоције XV тома у САНУ, следеће: „Ако се наше друштво не буде делотворно старало око сталног кадровског обнављања [мисли се на сараднике Речника], неће се моћи остварити рок од само још око 30 година колико ће нација морати да чека на довршење великог посла ако све буде ишло како ваља ... Уверен сам да би ова средина морала то да има у виду кад је у питању будућност подухвата који нас на једном важном пољу сврстава међу прве у свету“³.

³ Текст говора П. Ивића објављен је у листу *Политика* од 15. фебруара 1997, на првој страни додатка *Култура — Уметност — Наука*.

А да се доиста ради о најзначајнијој српској књизи, општепризнатој у свету, и највећем лексикографском подухвату (не само) у нас, могу да илуструју већ и подаци о броју речи у досадашњим томовима. Наиме, према бројању сарадника Института,⁴

I том (од <i>А</i> до речи <i>Богољуб</i>) обухвата	16.212 речи,
II том (од <i>богољуб</i> до <i>Вражогрнци</i>)	15.344 речи,
III том (од <i>вразнуџи</i> до <i>гушчурина</i>)	14.985 речи,
IV том (од <i>Д</i> до <i>дугуља</i>)	13.973 речи,
V том (од <i>дугуљан</i> до <i>закључиџи</i>)	14.174 речи,
VI том (од <i>закључница</i> до <i>земљен</i>)	10.751 реч,
VII том (од <i>земљенасџи</i> до <i>инџионирање</i>)	11.796 речи,
VIII том (од <i>инџионираџи</i> до <i>јурве</i>)	11.824 речи,
IX том (од <i>јургеџи</i> до <i>колиџва</i>)	14.960 речи,
X том (од <i>колиџи</i> до <i>кукуџиџа</i>)	15.524 речи,
XI том (од <i>кукуџика</i> до <i>маква</i>)	14.460 речи,
XII том (од <i>маквен</i> до <i>мозуриџа</i>)	13.698 речи,
XIII том (од <i>моире</i> до <i>наклаџуша</i>)	10.087 речи,
XIV том (од <i>накласаџи</i> до <i>недоџруо</i>)	8.565 речи,
XV том (од <i>недоџруџав</i> до <i>нокаваџ</i>)	9.499 речи.

Идући по словима, слика је следећа:

А —	5.653 речи,
Б —	17.908 речи,
В —	10.528 речи,
Г —	12.452 речи,
Д —	15.383 речи,
Ђ —	1.831 реч,
Е —	2.926 речи,
Ж —	3.817 речи,
З —	21.442 речи,
И —	13.584 речи,
Ј —	6.843 речи,
К —	30.175 речи,
Л —	9.302 речи,
Љ —	1.149 речи,
М —	20.160 речи и
Н —	23.136 речи (до речи <i>нокаваџ</i>).

⁴ Подаци о броју речи од првог до десетог тома преузети су из поменутог написа М. Пешикана (где су наведени и сарадници који су речи бројали); речи у XI, XII, XIII, XIV и XV тому пребројала је Наташа Вуловић.

У свих 15 томова налази се, дакле, безмало 200.000 речи⁵.

Следствено овом збиру, може се очекивати да ће Речник САНУ на крају садржати (без допунских свезака) најмање двоструко више, дакле, 400.000 до 500.000 речи, уз далеко већи број идентификованих значења и неизбројив инвентар објашњених фразеолошких конструкција и идиома, израза и пословица.

Упоредимо ли то са Вуковим Речником, који има око 45.000 речи, или чак са шестотомним *Речником српскохрватскога књижевног и народног језика* Матице српске/Матице хрватске — дакле, са до сада најкомплетнијим речником нашег језика, који у целини садржи око 143.000 речи, није тешко закључити какво богатство речи и какво национално благо представља Речник о којем је реч. Ово тим пре што само број речи никако није једини и највећи квалитет овог дела. Оно што Речник САНУ одликује од других, чак и светских тезауруса, јесте лексикографско-лингвистичка обрада материјала, по чему представља својеврсну школу, чији резултати побуђују пажњу и признања стручних и научних кругова и ван наших граница, у славистичком свету посебно.

И на крају — једна опаска у вези са питањем које се често поставља: да ли, наиме, Речник у своме називу треба да задржи термин „српскохрватски“ или би га, сходно новим околностима, ваљало преименовати у „српски“?

Одговор је следећи:

С обзиром на то да променом државно-политичких прилика и распадом заједничке државе није (још увек) дошло и до системске и структурне промене језичких црта и стања досадашњег (или некадашњег) заједничког (‘српскохрватског’) језика, већ само до усвајања других назива за језик („српски“, „хрватски“, а јављају се и други, као „бошњачки“, на пример), дакле да термин *српскохрватски* у терминолошкој номенклатури још увек подразумева језик којим говори више народа (некадашње Југославије), те да је лексичка грађа Речника формирана на језичком материјалу тога подручја и националних култура, Институт за српски језик, као и надлежна тела САНУ, међу којима и Одељење књижевности и језика, својевремено су сматрали да рад на Речнику ваља наставити на досадашњи начин и на истим (лингвистичким) начелима, а то пре свега значи — на основу досадашње, постојеће речничке грађе, дакле, и на материјалу оне језичке грађе, дела и писаца који територијално и национално више не припадају српској страни.

⁵ Потпуно тачан број овом приликом не можемо навести, јер смо у резултату бројања речи у првих десет томова, за које смо податке преузели из поменутог написа М. Пешикана, уочили грешку; наиме, када се саберу тамо наведени бројеви за речи по томовима произлази да их, у 10 томова, има 136.981, а сабирак броја речи по словима износи 139.980 речи, што чини разлику од 2999 речи. Услед тога, мораће се за тих првих 10 томова извршити поново пребројавање.

Пошто је Речник заснован на таквој грађи и одговарајућим лингвистичким пропозицијама, задржан је (до даљег) назив — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, при чему оно „српскохрватски“ никако не треба разумети (а то није ни до сада требало) као: језик „српски“ и језик „хрватски“ (два посебна језика) или — језик Срба и Хрвата или сл., већ као лингвистички термин за језик свих оних (народа) који се њиме и данас служе, а што се, доскора, под тим именом и подразумевало (а у науци и данас употребљава)⁶.

То, међутим, не значи да ће Речник у овој ствари бити доследан у сваком погледу. Зна се, наиме, да се на другим странама све више инсистира на успостављању све већих регионалних разлика у језику, у ком циљу се нарочито прибегава увођењу новотворених и вештачки образованих речи, нетипичних не само за језик већ и за систем језика уопште, таквих које у нашој средини немају проходност. Такве речи ни до сада нису, а ни убудуће неће бити узимане у обзир; ако језички развој на другим странама и даље буде ишао (што је вероватно) таквим путем, Речник САНУ такав пут свакако неће пратити.

Уосталом, промена назива језика на насловној страни Речника могла би се схватити и као промена његове досадашње концепције, односно као зачетак новог речника, и то започетог од средине, што би, мора се рећи, било, у најмању руку, необично, ако не и наопако.

Остаје, дакле, или наставити истим путем као досада или целу ствар прекинути и преиначити. Било како да се о томе размишља, коначна одлука је на Српској академији наука и уметности, под чијим именом се Речник и израђује.

Zusammenfassung

Egon Fekete

AUS ANLASS DES FÜNFZEHNTEN BANDES VON *RJEČNIK SRPSKOHRVATSKOG KNJIŽEVNOG I NARODNOG JEZIKA SANU*

Der Aufsatz berichtet über den neuerschienenen XV Band des Wörterbuches der Serbischen Akademie, und besonders über die Probleme und Schwierigkeiten, die eine längere Pause nach dem Erscheinen der vorangehenden Bände verursachten. Die Möglichkeit, die künftige Arbeit auf dem Wörterbuch zu beschleunigen und zu verbessern, wird im Übergang auf die neue Computertechnologie erblickt.

⁶ Исп. у вези с тим питањем и *Став САНУ о језику*, Наш језик XXVIII/4-5, Београд 1990, стр. 197-198. Исп. у том смислу мисао Павла Ивића (у недавно објављеном напису *Емоционалаца као критичар*), по коме назив „српскохрватски језик“ као име „заједничког језика“ подразумева „целину која обухвата све језичке варијанте у четири доскорашње републике, што је од значаја пре свега за светску науку“, а не то „како ми Срби треба да зовемо свој језик у свакодневној пракси и у правним прописима“ (часопис за науку о језику и књижевности *РИЈЕЧ*, издавач Институт за језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу), бр. II/-1 (1996), стр. 115.

ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ
(Железничка техничка школа, Београд)

УНИВЕРБАЦИЈА

У раду се наводе различите дефиниције универбације и универбата. Полазећи од најуже дефиниције, наводе се универбати забележени у постојећим описним речницима српскохрватског језика, као и примери нађени у новијим књигама и периодици.

Појава попуњавања речника речима које се јављају у улози синонима синтагми у лингвистичкој литератури именује се различитим терминима: *универбација* (рус. *универбация*, фр. *univerbatio*, шпан. *univerbaci6*¹), *универбизација*², *универбализација*³, *кондензација*⁴ (рус. *синтетическое сжатие, стяжение, конденсация*⁵), *семантичка кондензација*⁶, *брахилогизација*⁷, *суфиксална сујстанијивизација*⁸.

Појам универбације, који је у науку увео А. Исаченко⁹, а у славистици је раширен највише захваљујући М. Докулилу¹⁰, одређује се различито. При дефинисању универбације лингвисти овом термину дају уже или шире значење. Треба разликовати универбацију у најширем смислу, као општу тенденцију која своју основу има у принципу језичке економије (тзв. комуникативна функционалност), и која се јавља на свим језичким нивоима и има системски карактер, од универбације у ужем смислу. Под универбацијом на лексичком нивоу у лингвистичкој литератури се сматра:

¹ Шимчук 1972: 167, Лопатин 1978, Сигалов 1978: 56, Оташевић 1988: 12, Оташевић 1996: 57. У Симсон 1969: 667 овај термин има друго значење.

² Босак 1984, Босак 1987, Хелцл 1963, Хоралек 1967, Каранфиловски 1985, Брапцова 1986, Кучерова 1973а, Кучерова 1973б, Маројевић 1986, Једличка 1969, Ристић 1995.

³ Подражанска 1983: 125.

⁴ Верешчагина 1982: 53.

⁵ У Лопатин 1978: 72 ови се термини наводе као синоними термина *универбација*, који аутор једино користи. На њих се указује и у Бојаркина 1983: 97-98.

⁶ Земска 1973: 408, Георгијева 1980: 128-129, Мискевич 1977: 112-115.

⁷ Босилков 1980: 144.

⁸ Сигалов 1978: 56.

⁹ Исаченко 1956.

¹⁰ Докулил 1962.

1) творба монолексемних номината на основу вишечланих (мотивисаних) назива, и то:

- а) деривацијом (*неутронска бомба — неутронка*)
- б) супстантивизацијом (*разредни сџарешина — разредни*)
- в) синегдохом (*предмети од сребра — сребро*)
- г) композицијом (*играч прве лиге — прволигаш*)

2) симплификација вишечланих назива

- а) контекстна (*влада СРЈ — Влада*)
- б) скраћивањем (*Српска академија наука и уметности — САНУ*).

Најуже дефиниције продуктом универбације (универбатом) сматрају само такву мотивисану реч са којом упоредо постоји синонимна синтагма (с мотивишућом речју у својем саставу), која има карактер устаљене језичке номинације¹¹. При претварању атрибутивне синтагме у суфиксалну реч идентификујући члан синтагме (*identifizierende* — по терминологији Јана Розвадовског; *класификујући члан* — код Даниленкове¹², а *спецификаџор* код Земске¹³) испушта се, а његову функцију преузима суфикс који се додаје диференцијалном члану синтагме (*unterscheidende*)¹⁴.

Неки лингвисти под универбацијом сматрају и замену описног израза изведеницом:

алиментштик — оној што плаћа алиментација¹⁵.

Овакво ширење универбације замагљује разлику између универбата и „обичних“ афиксалних деривата.

Универбацијом се аналитички (рашчлањени) називи замењују синтетичким¹⁶. Волков и Сењко у овоме виде додиривање тежње ка економији синтетичких средстава са тенденцијом ка регуларности и (једнотипности) унутарјезичких односа, јер је рашчлањена форма синтагматских назива у противречности са целовитошћу и јединством њихове номинативне функције. Губљење језичке рашчлањености води ка згушњавању семантичког садржаја у оквиру једне речи и самим тим ка језичком аутоматизму: једно значење — један облик. У овим случајевима језик се потчињава општем закону дијалектике према коме се конфликт између новог садржаја (у овом случају — јединства значења номината) и старе форме (рашчлањеност номината) завршава победом новог значења¹⁷.

¹¹ Лопатин 1978: 73, Земска 1979: 109.

¹² Даниленкова 1979: 38–39.

¹³ Земска 1973: 408.

¹⁴ Сигалов 1978: 56.

¹⁵ Каранфиловски 1985: 41.

¹⁶ Кучерова 1973б: 3.

¹⁷ Волков и Сењко 1983: 49–50.

За Е. Кучерову универбацијом се не уклања противречност између јединства садржаја и двочланости форме. Универбација уклања само рашчлањеност форме, док двочланост остаје јер творбена структура сваке изведене речи мора бити двочлана¹⁸. Специфичност универбата као нових речи састоји се у новој творбеној обради раније именованог садржаја¹⁹.

Често се универбација везује за разговорни језик²⁰ или чак само за жаргон²¹, мада се универбати срећу и у стилски неутралним текстовима²². Перцепција кондензованих номината²³ може бити праћена осећањем извесне непуновредности, што је условљено њиховом номинативном несамосталношћу. У комуникативном акту они су факултативни, замена „правих“, језичком традицијом признатих назива који стоје за већином универбата. Међутим, сами комплексни номинати, у случајевима када се појаве њихове скраћене замене, све ређе се користе. Широко и интензивно укључивање универбата у неутралне контексте потискује рашчлањене номинате на периферију књижевног језика, где се претежно употребљавају у службеном или пословном стилу²⁴. Употреба једног пуног назива у књижевности и публицистици је сасвим неутрална и означава удаљавање аутора од предмета писања, поглед са стране²⁵.

У журналистици универбати се користе заједно са официјелним називом с циљем регуларног смењивања стандардних и експресивно обојених варијанти, што је карактеристично за језик новина²⁶.

Тестирајући три **портабилца** у последњих недељу дана, научио сам да ценим четрнаест-инчне мониторе. (...) Али, кад оставим по страни сићушна слова, главобољу и подочњаке, **портабилци** су у свему превазишли моја очекивања. (...) Све већи број људи престаје да сматра **портабилни рачунар** резервном машином ограниченог капацитета (...). Данас је **портабилни рачунар** знак успешног пословног човека. (...) Тијев **портабилац** је довољно јак да обавља све послове који вам могу затребати. (*Персонални рачунари 108*, 35–38).

Универбати могу бити употребљени са нијансом презира. Ако означавају нешто „своје“, уобичајено, могу имати и нијансу одобра-

¹⁸ Кучерова 1973а: 111–112.

¹⁹ Брашцова 1986: 199.

²⁰ Верешчагина 1982: 53, Земска и др. 1981: 20.

²¹ „Универбација као творбени поступак (петиљетни план — пятиљетка) у руском језику је шире распрострањена и у разговорној варијанти књижевног језика, док се у српскохрватском језику засад среће само у жаргону (Студентски град — Студењак)“ (с. Маројевић 1986: 33).

²² Мискевич 1981: 113.

²³ О универбацији са психолошког становишта в. Трестерова 1980: 74–76.

²⁴ Мискевич 1981.

²⁵ Виноградова 1984: 47.

²⁶ Виноградова 1984: 53.

вања²⁷. Чести су у говору различитих социјалних група обједињених општим интересом, послом итд. Функционишу у релативно уској средини и носе јасан знак фамилијарности²⁸. Због овакве њихове употребе (у социјалном и професионалном жаргону) неки лингвисти сматрају да их у речнике треба уносити с пажњом²⁹.

Универбати који замењују синтагме које је могуће заменити још рашчлањенијим синтагмама биће назване секундарним универбатима (*малокалибарка — малокалибарска пушка — пушка малог калибра*).

Универбатима типа *неуџиронка* често су аналогни супстантивати — супстантивизирани придеви издвојени из атрибутских синтагми елиминацијом именице. Функционална једнакост супстантивизације и суфиксалне деривације овде је потпуна: комплексни номинат замењује се једном речју. Синтагме еквивалентне супстантиватима су семантички рашчлањени номинати, док су супстантивати синкретички номинати³⁰.

У описне речнике српскохрватског језика уврштен је изванредан број универбата (најуже схваћених), понекад без икаквих стилских одредница.

малокалибарка и **малокалибарка** ж *пушка малог калибра*. — Тек кад се добро савлада малокалибарку, тада треба пријећи на војничку пушку (Андрашић Д. 1, 91). Тамо је прошле јесени асчекивао омрзнуте ваздушне пирате са малокалибарком стрелац и голубар Бошко Марковић (Стевановић Д., НИН 1959, 423/4) (с. Речник САНУ, XII, 42).

логаритмаљка ж *нераспр. в. логаритамске таблице (под логаритамски изр.)*. — Имамо логаритмаљка сложених (Павлин., РЈА) (с. Речник САНУ, XI, 532).

лебрњак, -ака м. *нераспр. в. лебрњи прозор (под лебрњи)*. (с. Речник САНУ, XI, 272).

реалка ж *а. ший средње школе у којој су се претешно проучавале езактне науке (мајемајка, физика, хемија и др.)*. — У реалку га је уписао отац. *Андр. И.* Свршио је у Љубљани реалку и пошао ... у Беч да учи технику. *Барац. б. реална гимназија. К. Рј.* (РМС)

У речнику страних речи Б. Клаића³¹ уз малобројне универбате обично се указује на професионални жаргон коме припадају.

масовка (...) у филмском језику велика масовна сцена, призор у којем наступају велике масе статиста (стр. 854).

У речнику нових речи Јована Ћирилова³² налази се само неколико оваквих речи:

²⁷ Виноградова 1984: 48.

²⁸ Виноградова 1984: 41–43.

²⁹ Лопатин 1978: 80.

³⁰ Земска 1973: 413, Кучерова 1973: 3, Бојаркина 1983: 97–98.

³¹ Клаић 1984.

³² Ћирилов 1991.

документарац документарни филм, филм снимљен о некој истинитој животној појави, без учешћа глумаца (стр. 46).

порнић (...) жаргонски израз који је готово стекао статус књижевног општег назива за порно-филмове и књиге, поникао у Загребу, а затим се проширио на цело српскохрватско језичко подручје. На тај начин (додавањем наставка *-ић*) настале су и друге речи (в. *кришић*, *цршић*, *љубић*) (стр. 168).

У *Речнику нових речи* Ивана Клајна универбата је знатно више:

анонимац м *анонимна особа, анонимус*

бувљак м *фам. бувља пијаци*

групњак м *шатр. грујни секс*

дискаћ м (*Гир.*; *Клаић*: *дискач*) *фам. диско-клуб*

културњак м *фам. културни радник*

љубић м (*Гир.*) *сенциментални љубавни роман*

народњак м (*уп. САНУ*) *1. народна песма, обично новокомпонована*

насловница ж *насловна страна*

нуклеарка ж *нуклеарна централа*

перверзњак м *фам. перверзан човек*

позоришњак м *фам. човек из позоришта, позоришни уметник*

половњак м *фам. половни аутомобил*

порнић м (*Гир.*) *порнографски филм или роман*

самохотка ж *самоходно артиљеријско оруђе*

саобраћајка ж *фам. саобраћајна незгода*

скандинавка ж (*Гир.*) *укришеница у којој су дефиниције уписане у сам дијаграм, умесило црних поља³³*

слободњак м *фам. слободан ударац (у фудбалу)*

снајперка ж *фам. снајперска пушка*

студењак м *фам. студентски град, студентско насеље*

тенисица ж *илајинена играчка с гуменим ђоном, какву носе тенисер³⁴*

тениска ж = тенисица

хулахопке ж *мн. (уп. хулахупке, Клаић) хулахой чараше*

цртаћ м (*Гир.*) *фам. цртани филм*

цртић м (*Гир.*) = цртаћ

швајцарац м *фам. швајцарски франак*

³³ У југословенској енигматици уз термин *скандинавки* уобичајени су термини *скандинавска укришеница* и *скандинавске укришене речи*.

³⁴ + **тениски**, -а, -о: Изр. *тениска патика* = тенисица. **тенис-патика** ж = тенисица. — Тамо је пажњу привукао пре свега својим облачењем (фармерке и тенис патике на концертном подијуму). *На.* (стр. 320)

Последњих година међу новим речима све је више универбата (у најужем смислу). Могуће их је поделити на више формалних типова³⁵. Најчешћа су два:

1. на пуну основу „спецификатора“ додаје се суфикс (*групни секс — групњак*)
2. на крњу основу „спецификатора“ додаје се суфикс (*ванлинијац — ванлинијски превозник*).

Најбројнији су универбати са суфикцима *-иц*, *-ак* и *-јак*, што се види из примера који следе.

АНОНИМКА — АНОНИМНА ДОСТАВА: Учини ми се да однекуд кезећи му се посматра Кривовирац и сви његови стари другари из провинције који му ломе врат анонимкама. (Живорад Лазић: *Маршалова деца*. Београд 1989, 80).

БЕЛОПОЉАЦ — БЕЛОПОЉНИ ЛОВАЦ: Померање е-пешака до е4 или фијанкетирање белопољаца (*НИН 2402*, 65).

БЕНЗИНАЦ — БЕНЗИНСКИ МОТОР: Мотор ће бити у две верзије: бензинац и дизел (*Демократија 8*. фебруар 1997, 11).

ВАНЛИНИЈАЦ — ВАНЛИНИЈСКИ ПРЕВОЗНИК: И међу ванлинијским превозницима има оних који не поштују законске норме. Али заиста је смешно што „Ласта“ и „Загребачки транспорти“ баш таквима пружају услуге на својим станицама док остале поштене ванлинијце удаљавају са својих станица и до 50 километара (*Радио-ТВ ревија 1149*, 35).

ВИСОКОТОНАЦ — ВИСОКОТОНСКИ ЗВУЧНИК: Двосистемска кутија (...) састоји се од две бас јединице и високотонца (*НОН 583*, 46).

ГЕНЕРАЛКА — ГЕНЕРАЛНА ПРОБА: Ништа није спремно! Ако хоће да зна, имао је генералку, али није ишло (Тихомир Левајац: *У кругу светиљке*. Београд 1990, 128).

ГЕНЕРАЛШТАБАЦ — ГЕНЕРАЛШТАБНИ ОФИЦИР: А, ти си та протува и краљевски генералштабац који би хтео да се увуче у наше редове (Милан Трешњић: *Време разлаза*. Од Бриона до Карађорђева. Београд 1989, 17); Начелник штаба био му је потпоручник Прелић, говорило се генералштабац, родом из Зворника (Антоније Исаковић: *Трен 1. Казивање Чейерку*. Београд 1983, 124).

ГОДИШЊАК — ГОДИШЊИ ОДМОР: Испод фасаде одлуке да ћу „годишњак“ жртвовати у трагању за другаром шћућурила се идеја да спојим корисно с лепим.

ГРУПЊАК — ГРУПНИ СЕКС: Изгледа да је страст за „групњацима“ у великој моди (*Еројшика 31*, 46). Нисам успјела у групном

³⁵ Универбате са суфиксом *-ка* Е. В. Красиљникова (1981: 156–157) дели на 7 формалних типова. Слична подела наводи се и у Микевич 1977: 113–115.

сексу! Судионици тог групњака били су моји пријатељи, ја и кондом (*Еројшика* 32, 114). Кренули [смо] једне вечери на групњак. Беше нас пет парова и једна девојка приде (*Еројски додир*, јул–август 1988, 7).

ДАЉИНАЦ — ДАЉИНСКИ УПРАВЉАЧ: Савршени даљинац [наслов] Даљински управљач на „Фишеровом“ FVC-30 осаммилиметарском камкордеру (*НИН* 2243, 63). И набавка је максимално поједностављена. Притиснеш једно дугме (даљинац), друго (телефон) и роба стиже право у ваш стан (*Демократија* 12–13. април 1997, 2). Понекад муж устане из постеље. То значи да му се покварио даљинац (*Нисам ту, али радим на њој. Избор најбољих њрича са VII конкурса за крајку њричу на једној сџрани*. Београд 1994, 28).

ДИГИТАЛАЦ — ДИГИТАЛНИ ЧАСОВНИК: Боба је притиснула дугме и на свом дигиталцу — 9.18 (*Еројшика* 62, 38).

ЕЛЕКТРОНКА — ЕЛЕКТРОНСКА ЦЕВ: Шта ћу с тобом | у уличној вреви, | сред аутомата | и електронки (Бранко Хофман: *Би.џе.* Нови Сад 1987, 26).

ЈАВЊАК — ЈАВНА КУЋА: Уплашено ширењем сиде и забринуту због негативног ефекта бордела на углед државе, више истакнутих политичара изјаснило се за укидање 37 јавњака који раде с дозволом државе (*Дуга* 375, 43).

КАУБОЈАЦ — КАУБОЈСКИ ФИЛМ: Тамо сам ја некада учествовао као финансијер неких „каубојаца“ (*Периској* 2, 27).

КОМПАТИБИЛАЦ — КОМПАТИБЛНИ КОМПЈУТЕР: У Југославији је вирус откривен на рачуналима типа Atari ST, Amiga и IBM PC компатибилцима (*Сџарџ* 518, 82); Набављају РС-компатибилце у иностранству (*Сџарџ* 521, 78).

КОНЗУЛАРАЦ — КОНЗУЛАРНИ СЛУЖБЕНИК: Један млади колега, конзуларац, још приправник (...). Тај млади службеник дипломатије заборавио је да ми се обрати са *друже* (Милан Трешњић: *Време разлаза*. Од Бриона до Карађорђева. Београд 1989, 33). Уживао [сам] третман најбољег конзуларца и изузетно доброг познаваоца конзуларних послова (*Барске новине* 141, 33).

КОНСЕКУТИВАЦ — КОНСЕКУТИВНИ ПРЕВОДИЛАЦ: Жан Петковић је, као консекутивац, преводио делегацијама ВССУ у иностранству и страним делегацијама у Југославији (*Преводилац. Часопис удружења научних и сџручних ѡреводилаца СРбија* 1/89, 59). Дневник нема никаквих литерарних, путописних и других претензија, већ само да буде подсетник доживљаја једног консекутивца (*Преводилац* 1/89, 61).

КУЛТУРЊАК — КУЛТУРНИ РАДНИК: Створена је група млађих културњака који су жељели да и политичким ангажманом мијењају увјете у којима раде. Хавел је постао уредник часописа „Твар“ у којем су радили још неки млади културни радници (*Сџарџ* 525, 52).

ЛИКОВЊАК — ЛИКОВНИ УМЕТНИК: То је и међу уметницима доводило бар до апатије, ако не и протеста (чему ликовњаки нису склони) (*НИН* 2067, 36); Младог радника је изигравао тада врло тренди ликовњак Де Стил Марковић (*Сџарџ* 500, 96).

ЛИЧЊАК — ЛИЧНА КАРТА: Само се сећам духа нечег званичног што се увијало око њега, иако би се смешио, враћајући мајци личњак (Момчило Селић: *Изгон*. Горњи Милановац — Београд 1989, 74).

ЛОНГПЛЕЈКА — ЛОНГПЛЕЈ(-)ПЛОЧА: Војвођанима не преостаје друго до да послушају свој делегатски парламент који од легос (...) и не емитује ништа осим већ увелико издеране лонгплејке са медијском „рашомом и јадом“ (*Демократија. Листи Демократиске странке* 18, 15).

МАСОВКА — МАСОВНА СЦЕНА: Требала је то бити масовка какву камере до сада нису забиљежиле (*НИН* 2258, 17).

МАШИНАЦ — МАШИНСКИ ЈЕЗИК: Одушевљење је помало спласло када сам испробао „Галактички рат“, игра је била дивно графички решена и занимљива али и спора — чак ако напишемо игру на „машинцу“ (*Галаксија* 176, 25).

МИНИМАЛАЦ — МИНИМАЛНИ ЛИЧНИ ДОХОДАК: Није ли нормално да чланови колектива више воле непоштеног директора, који им осигурава добра примања, него „чистунца“ и поштењачину, али који не зна сваки мјесец осигурати ни „минималац“ (*Стиари* 496, 58); У издавачкој кући где радим на минималцу сам већ годину дана (Аристид Теофановић: *Писма јересионичком листу. Примена живојиа (За рубрику „Стирах и дрхџање“)*. Београд 1992, 207); Уместо да од минималца унапред купе гардеробу деци и одраслима (*Демократија* 12–13. април 1997, 2).

МИСИОНАРАЦ — МИСИОНАРСКИ ПОЛОЖАЈ: Наместим се у један добар стари мисионарац и таман нацентрирам, кад један мачор (...) скочи ваљда с ормана на мене (Бранко Димитријевић: *Нећемо о политинци*. Београд 1985, 211).

МУЛТИМЕДИЈАЛАЦ — МУЛТИМЕДИЈАЛНИ УМЕТНИК: Ови стихови отпјевани у кабаретно-диксилендском стилу само су једна од седамнаест сличних проука које је загребачки мултимедијалац Давор Сламниг направио како би замијенио стереотипне одговоре телефонских секретарица (*Стиари* 518, 86).

МУЛТИНАЦИОНАЛКА — МУЛТИНАЦИОНАЛНА КОМПАНИЈА: Од њена настанка (...) не престаје бјесомучни рат мултинационалки. Јер трустови, конзорцији и сав тзв. крупни капитал који свугдје прво прогурају произвођачи крупне опреме, претендирајући на прве и големе суперпрофите (*Стиари* 511, 29).

НАСЛОВНИЦА — НАСЛОВНА СТРАНИЦА: Прва жена с насловнице (*Еројшка* 43, 109).

НАСЛОВЊАК — НАСЛОВНА СТРАНИЦА: Тешко је претпоставити што је самозваним цензорима из ГК ССОХ засметало — да ли фотка Ивице Буљана на насловњаку (...) или штогод треће (*Стиав* 16, 6).

НЕОНКА — НЕОНСКА СВЕТИЉКА: Густе кров од грана (...) није пропуштао ни кишу, ни звезде, ни лукаве парковске неонке (Ве-

лимир Ђургус Казимир: *Првих њећ година и смрт Хаила Селасија*. Београд 1988, 63).

НУКЛЕАРКА — **НУКЛЕАРНА ЕЛЕКТРАНА**: Да бисте имали капацитет што га има једна нуклеарка као што је „Кршко“ (...) треба вам око 1,5 термалка или 2 хидроелектране (*Старти* 489, 64); У нуклеарки Кмелници процурела [је] цев за довод паре (*НИН* 2393, 44).

ПЕРСОНАЛАЦ — **ПЕРСОНАЛНИ КОМПЈУТЕР**: Процијењено је, наиме, да ће „ТИМ 011“ (...) стајати (...) осам пута мање од „персоналаца“ истих перформанса (*Старти* 503, 91); Било је неопходно набавити нове, сувремене и моћније „персоналце“ (*Старти* 492, 94).

ПЛАСТИЧЊАК — **ПЛАСТИЧНИ ЕКСПЛОЗИВ**: Исто важи и за експлозиве — терористи највише воле пластичњаке (*Свети* 112, 23).

ПЛУЋАШ — **ПЛУЋНИ БОЛЕСНИК**: Ти хипици ... њихова исусовска коса, (...) сви мршави и слабашни и шенави као да су ... плућаши (*НОН* 671, 40).

САОБРАЋАЈКА — **САОБРАЋАЈНА НЕСРЕЋА**: Питао сам о повређеном кога су сместили код нас. — Саобраћајка? — рекао сам, потпуно уверен да ће моја претпоставка бити потврђена (Веселин Мишњић: *Болести вајара Гаријела*. Београд 1989, 19); Но, мање оштећење предње лијеве стране у „саобраћајки“ никад није било добро поправљено, па је ауто продан (*Старти* 518, 71); Они су ми саветовали да искористим несретан случај (саобраћајку) и тражим продужење (*НОН* 566–567, 19).

СЛОБОДЊАК — **СЛОБОДНИ ПЕШАК**: Сада црног д-слободњака подржава колега на ц4 (*НИН* 2402, 65).

СОЛАРКА — **СОЛАРНА ЕЛЕТРАНА**: За соларке у Винчи важи један закон, а за нуклеарце други (*НИН* 1882, 41).

СПЕЦИЈАЛКА — **СПЕЦИЈАЛНА МАПА**: Адлер извади специјалку руског подручја из џепа у вратима и пажљиво је проучи (Waltraff Günter: *На самом дну*. Загреб 1986, 193).

СПОЉНОТРГОВИНАЦ — **СПОЉНОТРГОВИНСКИ ПРЕДСТАВНИК**: Такво дело би било од користи садашњим и будућим генерацијама спољнотрговинаца, јер (...) сматрам да је тако нешто неопходно свима онима који желе да се баве овим послом, поготово што данас међу спољнотрговинцима има и таквих који не би могли успешно да продају ни семенке пред фудбалским стадионима (*Дуга* 375, 7).

СТАМБЕНИЦА — **СТАМБЕНА ЗГРАДА**: Ни високе стамбенице о којима је овде слово нису капије по коришћењу (Живојин Кара-Пешић: *Дорасити за браву*. Београд 1986, 125).

СТАМБЕЊАЧА — **СТАМБЕНА ЗГРАДА**: Једнопородична кућа није више потајна злаћана чежња. (...) Њено повампирење свуд у свету исход је безочности заговорника колективних стамбењача (Живојин Кара-Пешић: *Дорасити за браву*. Београд 1986, 129). Голема колико неколико звоника заједно, данашња стамбењача нас ипак наговара ни на богослужење ни на човекољубље (*Исти*, 132).

СТАЦИОНАРАЦ — СТАЦИОНАРНИ ЧЕКРК: Штапови су намењени за лов струнама носивости 16 до 18 либри (...); 16, 20, 30 и 50 либри — за мултичекрк и 20 lb — за стационарац (*Риболовички ревија* 10/97, 15).

ТЕРМАЛКА — ТЕРМАЛНА ЕЛЕКТРАНА: Да бисте имали капацитет што га има једна нуклеарка као што је „Кршко“ (...) треба вам око 1,5 термалка или 2 хидроелектране (*Сџарџи* 489, 64).

ТЕРМОНУКЛЕАРКА — ТЕРМОНУКЛЕАРНА ЕЛЕКТРАНА: Можда „термонуклеарка“ (*Галаксија* 194, 59).

ТРАНСНАЦИОНАЛКА — ТРАНСНАЦИОНАЛНА КОМПАНИЈА: Како би транснационалке могле успјешно пословати? Оне могу пословати само као цјелина (*Сџарџи* 516, 16).

ХАВАЈКА — ХАВАЈСКА ГИТАРА: Два типа на хавајкама тамбурали су заборављене шлагере (*Еројшика* 27, 54).

ХУЛАХОПКЕ — ХУЛАХОП ЧАРАПЕ: У данашње вријеме хулахопке губе примат пред чарапама (*Еројшика* 26, 27).

Наведени примери показују да се у последњих десетак година универбати у нашем језику користе све више, често и у стилски неутралним текстовима.

У публицистичком и научном стилу, упоредо са универбацијом, све је заступљенија и супротна појава — мултивербација³⁶.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Бојаркина 1983	Бојаркина В. Д.: О некоторых особенностях новой глагольной лексики. у: <i>Новые слова и словари новых слов</i> . Ленинград. Наука, 1983.
Босак 1984	Bosák Ján: Hovorovost ako dynamicky faktor. <i>Slovenská reč</i> , 2, 65–73.
Босак 1987	Bosák Ján: O vymedzení univerbizácie. <i>Slovenská reč</i> , 4, 231–237.
Босилков 1980	Босилков Константин: Детерминологизацијата, езиковото строителство и езиковата култура. у: <i>Проблеми на езиковата култура</i> . Наука и изкуство, Софија, 1980, 143–148.
Брапцова 1986	Brabcova Radoslava: O. Martincová: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Univerzita Karlova, Praha 1983. <i>Зборник майице српске за филологију и лингвистику XXXI</i> , 199.
Вершчагина 1982	Вершчагина В. С.: Семантика речевых образований в функциональном аспекте. у: <i>Слово в грамматике и словаре</i> . Наука, Москва, 1984, 52–54.
Георгијева 1980	Георгијева Елена: Езикови проблеми на терминообразуването в българския език. у: <i>Проблеми на езиковата култура</i> . Наука и изкуство, Софија, 1980, 124–134.
Докулил 1962	Dokulil M.: Tvoření slov v češtině, 1: Teorie odvozování slov. Praha, 1962.
Волков и Сењко 1983	

³⁶ В. Ницолова 1980: 83, Једличка 1974: 171–173.

- Воков С. С., Сенько Е. В.: Стимулы языкового развития. у: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград. Наука, 1983, 43–57.
- Земска 1973 Земская Е. А.: *Современный русский язык. Словообразование*. Москва, Просвещение, 1973.
- Земска 1981 Земская Е. А., Китайгородская Е. Н., Ширяев Е. Н.: *Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис*. Москва, Наука, 1981.
- Исаченко 1956 Isačenko A.: O některých zákonitostech v oblasti pojmenování. у: *Sborník Vysoké Školy Pedagogické v Olomouci, III, Praha 1956*.
- Исаченко 1958 Исаченко А.: К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских языков. *Slavia 3 (1958)*.
- Једличка 1969 Jedlička Alois: Univerbizace a multiverbizace v pojmenovacích structurech. *Slavica Pragensia XI, Philologica 4–5, Praha, 93–101*.
- Једличка 1974 Jedlička Alois: *Spisovny jazyk v současné komunikaci*. Praha, 1974.
- Калишан 1984 Ежи Калишан: К уточнению понятия универбации (на материале русского языка). *Slavia Orientalis XXXIII/3–4 (Warszawa, 1984), 401–408*.
- Каранфиловски 1985 Каранфиловски М., Роус Д. и Пашоска М.: Универбизацијата како тип на зборообразување во чешкиот, рускиот и македонскиот јазик. *Лингвистички збор XXXII/2, 39–44*.
- Клаић 1984 Klaić Bratoljub: *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Zagreb, Nakladni zavod МН, 1984.
- Клајн 1992 Клајн Иван: *Речних нових речи*. Матица српска, Нови Сад, 1992.
- Красильникова 1981 Красильникова Е. В.: О формальной структуре слова. у: *Проблемы структурной лингвистики 1978*. Москва, 1981, 149–162.
- Кучерова 1973а Kučerová Eleonóra: Univerbizácia odvodzovaním dvojslovných potenovaní v ruštine. *Ceskoslovenska rusistika XVIII/3, 109–113*.
- Кучерова 1973б Kučerova E.: Univerbizácia substantivizáciou dvojslovných potenovaní mužských osôb (Na ruskom materiáli v porovnaní so slovenským). *Slavica Slovaca 8, 3–14*.
- Лопатин 1978 Лопатин В. В.: Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов. у: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград, Наука, 1978.
- Маројевић 1986 Маројевић Радмило: Типолошко диференцирање руског и српскохрватског језика (из дијакроничке и синхроничке перспективе). *Јужнословенски филолог XLII, 21–41*.
- Мискевич 1981 Мискевич Г. И.: Из наблюдений над словообразовательными вариантами. у: *Литературная норма и вариативность*. Москва, Наука, 1981, 99–114.
- Ницолова 1980 Ницолова Руселина: За интелектуализацијата во современниот бугарски книжен јазик. у: *Проблеми на јазикот и културата*. Наука и изкуство. Софија, 1980, 79–87.
- Оташевић 1988 Оташевић Ђорђе: Kalkiranje i univerbacija. *Zagoneta 318, 11*.
- Оташевић 1996 Оташевић Ђорђе: Варијантност вишечланих термина (на материјалу железничке терминологије). у: *Стандардизација терминологије*. Београд, САНУ, 51–65.
- Подражанска 1983 Подражанская Н. Т.: Опыт анализа словообразовательных реакций. На материале словаря ассоциативных норм русского языка. у: *Психолингвистические исследования в области лексики и фонетики*. Калинин, 1983, 124–133.

- Ристић 1995 Ристић Стана: Универбација као средство експрессивизације разговорне лексике. *Јужнословенски филолог* LI, 125–133.
- Сигалов 1978 Сигалов П. С.: О соотношении деривата, словосочетания и предложения. у: *Семантика номинации и семиотика устной речи. Лингвистическая семантика и семиотика I*. Тарту, 1978.
- Симеон 1969 Simeon Rikard: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika hrvatsko-srpski latinski ruski njemački engleski francuski italijanski španjolski*. Zagreb, Matica hrvatska, 1969.
- Тростерова 1980 Trösterová Zdeňka: Univerbizace jako objekt psycholingvističkého zkoumání. *Ceskoslovenska rusistika XXV/2*, 74–76.
- Торих 1996 Торих Божо: О суфиксалној универбацији у српском језику. *Српски језик, 1–2*, Београд 1996, 60–64.
- Хелцл 1963 Helcl M.: Univerbizace a její podíl při rustu dnešni slovní zásoby. *Slovo a slovesnost* 24.
- Хоралек 1967 Horálek L.: O univerbizaci a homonymii z hlediska principu ekonomie. *Ceskoslovenska rusistika 1967/3*.
- Шимчук 1972 Шимчук Е. Г.: Заметки по русской современной и исторической лексикографии (к истории некоторых сложных прилагательных в русском языке). у: *Лексикология и лексикография*. Москва, Наука, 1972, 167–180.

R é s u m é

Dorđe Otašević

Le terme *univerbation* a dans la littérature linguistique un sens restreint, mais aussi un sens extensif. Le point de départ fut marqué par la définition la plus restreinte, qui ne comprends comme le produit d'univerbation (univerbat) que les mots motivés, qui possèdent simultanément une syntagme synonymique (construite avec un mot dont la fonction est de motiver) caractérisée par une stable nomination linguistique. En transformant la syntagme attributive en mot suffixal la partie identifique de la syntagme est ommis, tandis que sa fonction est prise de la part de suffixe ajouté au membre différentiel de la syntagme.

Ces dernières années, notre langue littéraire a de plus en plus d'univerbats parmi les mots neufs. Les plus nombreux sont ceux avec des suffixes *-ac*, *-ak*, *-jak* (*daljinac*, *digitalac*, *nuklearka*, *plastičnjak*).

ВИДАН НИКОЛИЋ
(Учитељски факултет, Ужице)

О ТЕРМИНУ МАШЉА

У овом чланку се указује на један термин досад непотврђен у нашим речницима — *машља* (специфична смола четинара смрче *Picea excelsa* fam. *Pinaceae*, пријатног мириса и укуса, која се у нашој традицији употребљавала за жвакање) и разматрају се погрешке у дефиницији одговарајућег синонима *маза* у РСАНУ.

1. Познати истраживач традиционалне медицине, амерички лекар др Д. К. Џервис (D. C. Jarvis), у књизи *Folk Medicine* (код нас популарно преведена под насловом *Tajne zelenih riznica prirode*), већ у самом уводу каже: „Тako ми је, на пример, *medicinski uzev*, у *prvi mah izgledalo besmisleno lečiti obolelo grlo za jedan dan — žvakanjem smole smrče.*“¹ Значи, у Вермонту, једној од најстаријих држава у САД, где су досељеници прихватили неке елементе народне медицине и од домородаца, верује се да смола смрче² има лековита својства. У почетку треба појаснити да је **смола** „лепљива маса жуте до смеђе боје (или безбојна) коју луче четинари и неке друге биљке и која на ваздуху отврдне“ (РМС, књ. 5, стр 89).

2. Апстрахујући етнографске и медицинске феномене обичаја „жвакања смоле смрче“ у америчкој држави Вермонту, узимајући то, пре свега, само као повод, преостаје нам да одговоримо на нека питања која се тичу наше народне традиције. Прво, да ли је у прошлости нашег народа био познат обичај жвакања смрчеве смоле? Друго, да ли постоји термин за означавање такве специфичне смрчеве смоле погодне за жвакање? На оба питања, прво етнолошко и друго лингвистичко, одговор је потврдан. Зато, пођимо редом.

---

¹ D. K. Džervis, *Tajne zelenih riznica prirode*, Izdavačko preduzeće „GINKO“, Beograd 1990, стр. 9.

² **Смрча** (*Picea excelsa* fam. *Pinaceae*) је високо дрво пирамидалне крошње; лист (четине) игличаст, при врху са оштрим завршетком; шишарице црвене, висше (Нова енциклопедија, књ. II, „Вук Караџић“, Београд 1977, стр. 1648). На различите начине са смрчом се мешају и други четинари: **јела** (*Abies* fam. *Pinaceae*) — има пирамидалну крошњу, плоснате четине и дугуљасто-јајасте шишарице (нав. дело, књ. I, стр. 753) и **клека** (*Juniperus comminus* fam. *Cupressaceae*) — висок грм или ниско дрво; има зашиљене бодљикаве четине и плод бобичасту шишарицу (нав. дело, књ. I, стр. 879).

3. Мало је познато да се у нашим планинским крајевима богатим четинарском шумом (у ширем ареалу Црне Горе и областима горовитог предела Стари Влах у југозападној Србији) употребљава смрчева смола за жвакање. Могло би се рећи да је такав вид употребе природног састојка биљног порекла, у овом случају смрчеве смоле,³ био нека врста претече жвакаће гуме, која се данас производи индустријски. На кори зимзеленог четинара смрче (*Picea excelsa*) излучују се капи течне смоле, која у додиру са ваздухом и одређеним зрењем на сунцу, као и под утицајем других атмосферских промена, отврдне и кристализује се у грудвице жуте боје. Иако је смола смрче неукусна и јаког мириса, ове кристализоване грудвице у неком периоду зрења губе лепљивост (али чувају еластичност, лако се истежу) и врло су пријатног мириса и укуса. Деца и чобани (ређе и старији) скупљају ову смрчеву смолу, која, кад се уз мало умешности омекша пљувачком у устима, може да се жваће, како је речено, као данашња жвакаћа гума.

4. Колико ми је познато, у нашој народној традицији се није веровало да жвакање смрчеве смоле има лековита својства, као што помиње др Цервис да је случај код становника у планинским пределима државе Вермонт. Деца и чобани су жвакали смрчеву смолу ради забаве и „да освеже дах“, а старији су говорили да „ваља за чишћење зуба“. Свакако, требало је имати извесног искуства у бирању подесне смрчеве смоле: недовољно кристализована смола се лепи за зубе, а „матора“ смола се круни, има јак мирис и непријатан укус. Претпостављамо да би се распростирање обичаја употребе смрчеве смоле за ове сврхе могло поклапати са границама предела где је био и распрострањен овај четинар.

5. У нашој народној традицији био је познат и посебан термин за ознаку те специјалне смрчеве смоле. Приликом скупљања грађе из рабацијске терминологије на планини Тари, у селу Заовинама забележио сам овај термин:

„*машља* ж осушена смрчева смола која има пријатан мирис и укус и служи за жвакање (као данашња жвакаћа гума). — Онда су ти наша деца чувала стоку и по васцјели дан жвакала машљу.“⁴

У селу Заовинама, где је до продора жвакаће гуме употреба смрчеве смоле била уобичајена, у говору деце за термин *машља* често се употребљавао хипокористик *мага*. За саму операцију скупљања смрчеве смоле подесне за жвакање најчешће су се чули ови изрази: а) *брајти машљу*; б) *гулити машљу*.

³ Познато је да се за жвакање користила и смола трешње *Prunus avium* и ређе шљиве *Prunus domestica*, али не у толикој мери као смола смрче (село Заовине на планини Тари, моје забелешке).

⁴ Видан Николић, *Из речника рабација са планине Таре*, Расковник, бр. 51–52, Београд 1988, стр. 52.

6. У речницима српског језика не постоји термин *машља* као ознака за смрчеву смолу која се у нашој традицији употребљавала за жвакање. Истина, Вук Ст. Караџић у *Српском рјечнику* наводи реч која има исти фонетски склоп:

„*машља*, у загонеци“.⁵

Међутим, забележена реч код Вука, без прозодијског лика и дефиниције значења, у овом случају не даје нам право да је узмемо као било какву потврду за наша разматрања.⁶

7. Ни у обимној грађи Института за српски језик у Београду за РСАНУ не постоји реч у облику *машља* са значењем смрчеве смоле за жвакање. Међутим, у крајевима који су матица одакле је потекло данашње становништво у пределу Стари Влах постоји одговарајући синоним за реч *машља*. У РСАНУ, књ. 11, стр. 721. стоји:

„*мага* ж *врста* јелове смоле (Пљевља, Бај. Д.).“⁷

Пример *мага* забележен у Пљевљима идентичан је са хипокористичким ликом речи (од речи *машља*) који се среће у Заовинама.

8. По усменом саопштењу информатора из околине Пљеваља (један информатор је шумарски инжењер и добро уочава разлику између четинара јеле и смрче) добио сам обавештење да у Пљевљима *мага* означава смрчеву смолу за жвакање, а не јелову смолу, како је наведено у РСАНУ.

Није чудо ако су прикупљач грађе за РСАНУ или његов информатор направили грешку у одређивању врсте четинара од кога је смола.

9. Колико је тешко разликовати међусобно неке четинаре (јела — смрча,⁸ смрча — оморика), сведочи и податак да је наш највећи биолог прошлог века, Јосиф Панчић, кад је сазнао за оморику (Picea omorica Pančić) из Вуковог *Српског рјечника*, трагао за овом ендемичном биљком две деценије. Чак је поред ње пролазио у селу Заовинама и није успео да је разликује од смрче, док је коначно није случајно открио.⁹ И тамо где међу четинарима постоји очита разлика, на пример између смрче Picea excelsa, која је „високо дрво“, и клеке

⁵ *Српски рјечник*, Нолит, Београд 1975, стр. 350.

⁶ Друга значења речи *машља* (али с другим прозодијским ликом) в. РСАНУ, књ. 12, стр. 260.

⁷ Скраћеница Бај. Д. = Бајић Душан, *Збирка речи из Пљеваља, Дробњака и Бос. Крајине*, 1908. (в. Извори и скраћенице, РСАНУ, књ. 1, стр. XVI).

⁸ За осетније разлике између ова два блиска четинара в.: Milovan Gajić, *Flora nacionalnog parka Tare*, Šumarski fakultet, Beograd 1988, стр. 85–87. Од осталих разлика између четинара смрче Picea и јеле Abies треба навести да је смола јеле течна и безбојна и налази се под првим слојем коре у мањим танким опницама. Јелова смола се не може жвакати, али је у народној медицини имала своју примену.

⁹ В.: Јосиф Панчић, *Оморика нова врста четинара у Србији*, Београд 1887.

Juniperus comminus fam. Cupressaceae, која је „висок грм или ниско дрво“, ствара се забуна. То је у стручној литератури из биологије и популарним енциклопедијама раздвојено, али је у речнику књижевног језика за обе биљке непотребно сведено у једну одредницу и са истим прозодијским ликом *смрча* (РМС, књ. 5, стр. 898; са упућивањем на одредницу *смрека*). У крајевима где је распрострањена *смрека* (*клека*) и *смрча* и који су у основици књижевног језика (припадају источнохерцеговачком дијалекту) јасно се разликује у природи и језику: *смрча* (*Picea excelsa*) и *смрџка/клџка/клџка* (*Juniperus comminus*).

10. Етимолошку базу термина *машља* можемо тражити у речима: *масло*, *масти* (< *мазати*).¹⁰ Ако се то може прихватити, у том случају је деривацијски једноставно: од основе *масл-* (< *масло*) и продуктивног наставка *-ја* јотовањем ($л + j > љ$) добијено је *масља* и, даље, једначењем сугласника по месту и начину образовања (*сљ > шљ*) коначно дало *машља*. Треба напоменути да је смола служила за *мазање* као заштита дрвета у народном неимарству.

11. На крају, може се закључити да у дефиницији речи *мага* у РСАНУ постоје две грешке: 1) *мага* није смола четинара јеле (*Abies*) него смрче (*Picea excelsa*) и 2) дефиниција речи је непотпуна, јер је *мага* само она смола (кад су у питању четинари искључиво смрчева) која се употребљава за жвакање.

12. Било би интересантно етнографски и лингвистички (као и са становишта традиционалне медицине) истражити некадашњи обичај жвакања смрчеве смоле у нашој народној традицији, прецизирати где је била позната појава, одредити куда се простире изолекса *машља/мага* и, на крају, извршити компарацију са оним што је познато у другим традиционалним културама.

Резюме

Видан Николич

О ТЕРМИНЕ МАШЉА

В данној статје указује се на один термин до сих пор непотверждѣнный в наших словарях — *машља* (специјална смола хвојног дрвета *Picea excelsa*, приятног запаха и вкуса, која в нашој традицији употребљаје се за жвачку) и разматрају се ошибки в определении соответствующего синонима *мага* в РСАНУ.

¹⁰ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II, Zagreb 1971, стр. 382–383.

МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ
(Филозофски факултет, Бањалука)

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ИМЕНИЦИ КЅО̄

У раду се даје неколико нових података о гласовним ликовима, значењима и употреби ове именице, које, иначе, не бележи грађа изложена у нашим најпознатијим речницима.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Rječnik JAZU) доноси само форму Нјд. ове именице (*kūzō*), с обавештењем да Гјд. гласи *kuzōla* (в. књ. V, s. v.). У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (Речник САНУ)* уз форме „*кѳзѳ, -ѳла (-ѳла)*“, налазе се и ликови „*кѳзѳ, -ѳла*“, односно „*кѳзаѳ, -зла*“. *Речник српскохрватскога књижевног језика (РМС)*, као и *Rječnik JAZU*, наводи само форме „*кѳзѳ, -ѳла*“.

Уз форму *кѳзѳ* у *Речнику САНУ* наведена су ова два значења поменути именице: 1) „суд начињен од коре младог стабла (најчешће за јагоде)“; 2) „рог или издубено дрво у коме се држе вода и брус за оштрење косе“. Уз ликове *кѳзѳ* и *кѳзаѳ* дато је само прво значење. Обадва значења доноси и *РМС*, с тим што ово друго („*водир*“) ставља на прво место. У *Rječniku JAZU* налазимо само оно прво.

Подаци о потврдама изложени у поменути речницима упућују на то да се ова именица употребљава углавном у нашим западнијим крајевима. Тако нпр. *Rječnik JAZU*, уз напомену да је први пут забележена „и Вјелостјепчеву гјечнику“ (*ibid.*, 842), доноси и потврде претежно с личког говорног простора (подаци В. Арсенијевића, Ј. Богдановића и М. Медића). *РМС* се позива на *Rječnik JAZU*, а *Речник САНУ*, осим извора које је донео и *Rječnik JAZU* наводи и неке друге — из Лике (Врховине, подаци М. Поповића), Горског Котара (Српске Моравице, подаци Н. Т. Петровића), Баније (подаци Ј. Воркапића и Манојла и Моје Хрваћанина) и западне Босне (подаци Д. Закића, И. Кларића, Ј. Бијелића и др.). Ареал јављања ове именице је, дакле, нешто шири од уског личког простора — што се, иначе, не би могло посве поуздано закључити на основу података које нуди *Rječnik JAZU*, али не у толикој мери да би се могло сматрати неоправдано њено сврставање у категорију тзв. регионалних речи, како је одређују и *Речник САНУ* и *РМС*. То, међутим, у овој прилици и није оно најбитније. Битно је то да су дијалектолошке провере, које сам последњих месеци вршио на овим просторима, показале да се — и кад је у питању гласовна структура облика ове именице, њено значење,

па и употреба — може о томе саопштити још понека нова појединост — дабогме, из реда оних за које се не могу наћи подаци ни у једном од наведених речника. Ево о чему се ради:

1) Провере су показале да се гласовни ликови облика ове именице, какви су данас могу чути на означеним просторима, само делимично слажу с онима које доносе поменути речници. Потпуно слагање с ликовима „*күзöл, -öла*“, које наводи *Речник САНУ*, забележио сам само у говору мештана села *Зёбе* крај Б. Грахова (*күзöл — күзöла — күзöли — күзöлā — күзöле*),¹ а у основи — бар кад је у питању гласовна структура форми — с ликовима „*күзао, -зла*“ (*Речник САНУ*) слажу се и фонетизми облика: *күзö — ис күзла — у күзлу — күзли — күзāлā*, из говора становника *Дöњёг Рајкова* (општ. Кључ).²

Осим у *Рајкову*, присуство основне номинативне форме *күзö* потврђено је и у говорима низа места са ширег западнобосанског простора (*Пойовићи* — општ. Гламоч, *Вдђеница* — Б. Петровац, *Пецкā* и *Бараћи* — Мркоњић Град, *Рујишкā* и *Ракани* — Нови Град/Б. Нови, *Хан-Кöла* и *Борковићи* — Бањалука), али се гласовна структура форми косих падежа наведене именице разликују од оне на коју упућује грађа у нашим речницима. Показују то недвосмислено ове потврде: *ис күзöа (Бараћи, Хан-Кола, Рујишка)* и *ис күзöва — күзöви — күзöвā (Пойовићи, Борковићи, Ракани)*.³

Из личких предела имам сигурне потврде једино из *Бировачё* (општ. Д. Лапац), где је уравнато: *күзöв — күзöва — күзöви — күзöвā*, а судећи по теренским белешкама које сам начинио приликом истраживања вршених за потребе израде *Српског дијалектолошког атласа*, овакви ликови облика наведене именице уобичајени су и у говору мештана *Гöрнё Драдöишинё* крај Приједора. Потврде за ликове *күзöв — күзöва* имам и из села *Грмушāни* (општ. Двор на Уни), а стање у *Дöбрљину* (крај Костајнице) — ако се може веровати подацима којима располажем — разликује се само утолико што у форми Нјд. изостаје поста акценатски квантитет (*күзöв — күзöва*).⁴ По неким, недовољно провереним подацима, облици ове именице употребљавају се и у ликовима: *күрзöв — күрзöва — күрзöви — күрзöвā (Гāһāни*,

¹ Потврде су забележене у разговору са мештанима избеглим са тог подручја који су привремено настањени у околини Бањалуке. Само у тим ликовима наведене форме „памти“ и др Светозар Милијевић, рођени Зебљанин, а иначе доцент Филозофског факултета у Бањалуци.

² У Раткову сам слушао и множинске форме типа *күзöви — күзöвā*. И једне и друге ликове носи у свом сећању и мр Љубан Бајић, рођени Ратковчанин, а данас библиотекар Филозофског факултета у Бањалуци.

³ Провере у говору мештана села *Пойовићи* извршила је Јагода Нинковић, а у селу *Борковићи* Весна Кременовић — обе студентике Одсјека за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Бањалуци.

⁴ Подаци из села *Грмушани* и *Добрљин* резултат су истраживања Михаела Ресановића, студента Одсјека за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Бањалуци.

општ. Приједор),⁵ односно: *күзлѡв* — *күзлѡва* — *күзлѡви* — *күзлѡвѡ* (*Баљвине*, Мркоњић Град).⁶

Разуме се, тамо где се основни облици именице јављају у ликовима с финалним *-в*, оно се чува и у одговарајућих деминутивних и аугментативних форми: *күзѡвић/күзѡвчић* — *күзѡвића/күзѡвчића*, односно: *күзѡвина/күзѡвчина* — *күзѡвинѣ/күзѡвчинѣ* (*Бировача*).⁷

2) Гласовни ликови форми за које не налазимо потврде у нашим најпознатијим речницима лако су објашњиви. Тако нпр. у фонетизму облика Нјд. ове именице са финалним *-в* (*күзѡв*) не треба гледати трагове прастарог стања, на што би се, иначе, могло помишљати ако се узме у обзир оно што о пореклу ове именице каже П. Скок.⁸ Једноставно, *-в* је овде аналошки пренесено из облика косих падежа у којима се почело јављати у интервокалним позицијама — онда кад се „осамосвешћена“ форма *күзѡ* (< *кузоо* < *кузол*) почела осећати као потпуна основа и кад је кренула деклинација типа: *күзѡ* — *күзѡа* — *күзѡу* итд. Такође, спорадичне интерполације „паразитског“ *р* нису у овдашњим говорима необичне ни код неких других речи, због чега се ни формама *күрзѡв* — *күрзѡва* (ако заиста постоје) не би имало шта приговорити, једнако као што је очигледно да је метатеза могла предодредити формирање ликова типа *күзлѡв* — *күзлѡва* — ако се потврди да су и они поуздани.

Но, ако је све то јасно, остаје да се запитамо: чиме је боље правдати одсуство наведених ликова ове именице из грађе коју доносе цитирани речници — 'младошћу' ових иновација или поступцима селекционисања сакупљача и обрађивача грађе?

Чини ми се да ћемо бити најближи правој истини ако оба момента узмемо у обзир. Ево и зашто.

Данашње јављање на ширем простору ликова типа *күзѡ* — *күзѡа* не говори у прилог посебне старости фонетизама типа *күзѡв* — *күзѡва*, иако је неспорно то да су овакви ликови највероватније формирани знатно прије раздобља из којег датира главнина потврда из живих народних говора изложених у помињаним речницима (крај прошлог и почетак овог века). С друге стране, поступци кориговања и селекционисања лексичких форми толико су уобичајени у лексикографском послу да имају основа и размишљања о одређеном уделу оваквих захвата у коначном обликовању гласовних структура појединих одредница у овим најобимнијим речницима нашега језика.

⁵ Подаци др Миће Стојановића, професора Природно-математичког факултета у Бањалуци.

⁶ Подаци мр Драге Тешановића, предавача на ПА у Бањалуци.

⁷ *Rječnik JAZU* наводи само деминутивну форму *kuzòlic* (књ. V), а *Речник САНУ*, уз поменути деминутивну форму, и аугментатив *кузѡлина* (књ. X).

⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb, 1972, 249.

3) У вези са значењима наведене именице, провере су показале да се она у овдашњим пределима углавном употребљава с оним првим значењем које наводи *Речник САНУ*. Дакле, означава „суд начињен од коре младог стабла“ који служи претежно за брање јагода. Једино у *Добрљину* њоме се, изгледа, још означавају и кожне футоле које се навлаче на металне делове коњске опреме (најчешће на „штрање“), како они „не би нажуљали коње“. Ово посебно њено значење такође је остало незабележено у нашим речницима.

Потврда за оно друго значење које доноси *Речник САНУ* — нигде нисам пронашао. У овим се крајевима, наиме, *брушњача* (или *водир*) означава овим трима лексемама: *вѡдијер*, *шѡбалица* и *кузѡлица* (укључујући и дисимилациону постав: *козѡлица*), с тим што је честота јављања сваке од наведених лексема различита у појединим микрорегионима. Исп. за ово и податке које у описима ијекавских гвоора из наших западних крајева дају Д. Петровић (*Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад — Загреб, 1978, 61), М. Дешић (*Зайаднобосански ијекавски говори*, СДЗб, XXI, 127) и М. Драгичевић (*Говор личких јекаваца*, СДЗб, XXXII, 44).

4) Што се тиче опште оцене данашње употребне вредности именице *кѹзѡ*, она би се могла исказати овим двама реченицама:

Ова именица „живи“ данас у наведеним говорима, углавном, још само у сећањима старијих делова популације. Према томе, када је реч о њеном месту међу другим лексичким јединицама, можда ју је најбоље сврставати у категорију тзв. регионалних лексичких архаизама.

Резюме

Милан Драгичевич

НЕСКОЛЬКО ЗАМЕЧАНИЙ О СУЩЕСТВИТЕЛЬНОМ «КЪУЗѢ»

В этой работе автор дает несколько новых данных о звуковой структуре, значениях и употреблении этого существительного отмеченного и более западных сербских иекавских говорах. Эти данные, иначе, не находятся в самых известных словарях сербского языка.

СТАНА РИСТИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПРИМЕНА ТЕОРИЈЕ ЈЕЗИЧКЕ ЛИЧНОСТИ У ЈЕЗИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

У раду су представљене основне поставке и појмови теорије језичке личности, а неке од поставки примењене су на перцепцији драмског текста *Косанчићев венац* 7 С. Селенића.

0. У раду ће бити представљени неки аспекти примене теорије језичке личности (ТЈЛ) у језичким истраживањима. Тоерију је конституисао руски лингвиста Караулов (1987), а као њене историјске претходнице јављају се четири научна приступа: историјски, системно-структурни, психолошки и социјални. Овом теоријом се уз језичке јединице у досадашње научне парадигме уводе и језички корисници — језичке личности, као равноправни објекти истраживања (Караулов: 1987, 11–25). Основне поставке теорије и њене појмове представићемо према поменутој Карауловљевој књизи, у обиму колико то изискује тема нашег рада.

0. 1. Језичка личност (ЈЛ) се одређује као свеукупност способности производње и разумевања (перцепције) језичке продукције (текстова¹).

0. 2. Теорија ЈЛ бави се питањима општења међу људима, особеностима граматике једног језика, историјом развика одређене језичке заједнице — етноса, психолошким (интелектуалним, емоционалним и духовним) и социјалним аспектима личности. У сфери њеног истраживања су и функционалностилски и емоционално-експресивни аспекти употребе језика, као и специфичности структуре текста, његовог доживљавања, разумевања и деловања.

---

¹ Појам 'текста' узимамо у смислу усмене (говорне) и писане продукције, онако како се овај појам употребљава не само у оквиру ТЈЛ, него и у оквиру још неких савремених теорија (теорије „Смисао-Текст“, семантичке теорије московске школе и теорије универзалне семантике полске школе). Текст (усмени или писани) јесте природан начин реализације језичке семантике и знања о свету (когнитивних и мотивационо-прагматичких карактеристика ЈЛ).

0. 3. Ова теорија има примену у лингвистичким истраживањима, при усвајању и учењу страних језика (појаве у вези са проблемом језика у контакту) и при изради речника усмерених на билингвину личност (активних речника) (Караулов, 26–27). Тако постоји више начина за укључивање језичке личности у област говора и језика: психолингвистички, лингводидактички (закономерности учења и усвајања језика), изучавање језика уметничке литературе и књижевно теоријски (Караулов, 28).

0. 4. У вези са психолошким аспектом ЈЛ-и разликују се три нивоа језика: вербално-семантички (нулти) — ВСН, лингво-когнитивни (тезаурусни) — ЛКН и мотивационо-циљни (прагматички) — МЦН. Сваки од нивоа има инваријантне вредности. На нултом то је општи језички тип, на тезаурусном нивоу то је заједничка слика света (језичка слика света), а на прагматичком то су комуникативно-делатне потребе (потребе за успостављање контакта, за информације и деловање) (Караулов, 38). Ови инваријантни, ванвременски елементи једног језика одражавају се у сазнању његових носилаца — његове ЈЛ-и. Они носе печат особености одређеног социјума (друштва)² и историјског континуитета у развоју његовог језика. Разматрање ових елемената само на синхронном плану нема озбиљне утемељености и доводи у питање и сам појам језичке личности³. Наведене особености једног језика испољене преко ЈЛ чине делове његове историје (Караулов, 40).

0. 5. Сваки ниво има: 1) своје јединице; 2) односе међу њима и 3) начин обједињавања јединица на сваком нивоу.

0. 5. 1. На ВСН-у као јединице јављају се речи, чији се односи испољавају као парадигматски, синтагматски и асоцијативни. Јединице су обједињене по принципу мреже. Њихови стереотипи јављају се у виду стандардних веза речи, простих реченица и фраза (Караулов, 52).

0. 5. 2. На ЛКН-у као јединице јављају се општи појмови, концепти, идеје, исказани речима које имају статус дескриптора. Они се налазе у односима подређено-координативног типа, а обједињени су у строгу хијерархијску структуру тезауруса. Као стереотипи јављају се устаљене везе међу дескрипторима, које се исказују генерализова-

² У вези са условљеношћу инваријантних вредности појединих нивоа језика у структури ЈЛ-и јавља се проблем одређивања ЈЛ-и у вишејезичној средини, у којој се као доминантан јавља нематерњи језик. Таква ЈЛ одликује се низом језичких специфичности на свим нивоима, које су условљене: доминантним нематерњим језиком, матерњим језиком и припадношћу одређеном етносу.

³ Изучавањем општег језичког типа преко језичке личности решава се проблем парадокса синхронije и дијахронije, по коме систем једног језика може бити представљен само на синхронном плану. Дијахорни план представља непрекидну смену синхронних стања, тако се може говорити о историји система, која се као хипотатичка конструкција општег језичког типа може доказивати на нултом нивоу ЈЛ (Караулов: 1987, 38).

ним исказима, дефиницијама, афоризмима, пословицама и изрекама (Караулов, 52–53).

0. 5. 3. На МЦН-у јављају се јединице комуникативног плана којима се: 1) делује на реципијенте, 2) исказује потреба за допунском аргументацијом и 3) исказује жеља за информацијом. Ове јединице тешко је утврдити, а односи међу њима условљени су сфером општења, комуникативном ситуацијом и комуникативним улогама учесника комуникације. Њихови стереотипи јављају се у виду прецедентних текстова⁴ одређене културе. Овај ниво је високо индивидуалан и мање је подложен структури (Караулов, 54–55).

0. 6. Са становишта теорије језичке личности у први план истраживања узимају се интелектуалне и емоционалне карактеристике индивидуалне личности, које се одражавају у језику или се изучавају преко језика. Ове карактеристике не тичу се ВСН-а, па је зато овај ниво назначен као нулти. Међутим, овај ординарни ниво структурно-семантичког плана узима се као полазна основа и главни услов за успостављање и функционисање ЈЛ-и. Зато се он јавља као главни објекат изучавања не само у традиционалним филолошким приступима језику него и у савременијим лингвистичким приступима: изучавање говорних чинова, теорија разговорног језика, трансформациона теорија, теорија „Смисао-Текст“ и др.

0. 7. ТЈЛ могуће је применити у истраживању дечијег говора, дијалекатског и социјалекатског материјала, у перципирању савремених текстова, као и старих текстова од стране савремених носилаца језика, у лингводидактици и методици наставе при усвајању и учењу језика (матерњег и нематерњег) (Караулов, 36–38).

1. Имајући у виду да се неке особености језичке личности, уз примену ТЈЛ, могу представити и на савременим текстовима, за овај рад одабрана је перцепција драмског текста *Косанчићев венац* 7, С. Селенића.

1. 1. Ово дело илустративно је за проблеме који су предмет интересовања у раду, јер је писац Селенић на сцену извео лица која се служе и говоре различитим језицима: српским — српскохрватским, словеначким, македонским, мађарским, албанским и енглеским. У вези са употребом различитих језика у истој говорној средини (проблеми језика у контакту) узимаћемо у обзир само инваријантне појаве

⁴ Код Караулова појам прецедентних текстова узима се у смислу опште познатих текстова из народног стваралаштва, фолклора и индивидуалног писаног стваралаштва одређене језичке заједнице, које појединац као језичка личност употребљава у виду стереотипа и образаца показујући познавање своје духовне културе (која се чува у језику) и своју припадност тој култури.

у продукцији и перцепцији језика лица у наведеном делу, као и појаве у вези са перцепцијом Селенићевог књижевног текста од стране носилаца српског језика, читалаца и гледалаца.

1. 2. Лица у драмском тексту говоре различитим дијалектима и социолектима једног (српскохрватског) језика. У вези са овом разноликошћу пратили смо појаве инваријантности српског језика које су се испољавале као способност његових носилаца (било у улози лица у тексту било у улози реципијената текста) да правилно перципирају и оне говорне идиоме свог језика који нису у њиховој компетенцији, упркос многих одступања и „грешака“ у односу на заједнички (стандардни) идиом.

1. 3. За неке проблеме у вези са језичком личношћу важна је и чињеница да се скоро сва лица у овом комаду одликују нарочитим говором — идиолектом. Улога идиолеката, чија се особеност испољава на вербално-семантичком нивоу, значајна је за разматрање појава на ЛК и МЦ нивоу језичке личности српског језика. Ове особености указују на психичке (интелектуалне, емоционалне и духовне) карактеристике носилаца српског језика и на њихову условљеност друштвено-историјским приликама ове језичке заједнице.

2. Оваква језичка индивидуализација у креирању ликова у књижевном тексту значајна је за лингвистичка истраживања и са аспекта ТЈЛ. Сам писац Селенић, свестан оваквог значаја, износи нека запажања у предговору и упутствима (дидаскалијама), која имају лингвистички карактер. Тако из пишчевих упутстава сазнајемо да лица из грађанских породица говоре „београдски“, али Владан Хаџиславковић „говори београдски чисто, намерно старомодно, звучи афектирано“ (а у неким ситуацијама употребљава и енглески језик), док Драги Станивуковић има говор околине Београда. Албанац Истреф Вери „од врло лошег српског ... напредује до доброг српског са јаким албанским акцентом“ (његов пријатељ Цавид „говори само шиптарски“), Милена Дрекало говори као Новосађанка, а Мара Глигоријевић „из Рготине код Зајечара, тако и говори“. За Пунишу Мирчетића „чим отвори уста знамо да је Црногорац“, а „црногорски“ говори и његова жена Василија. Мијо Шљиво „Босанац, прогута све самогласнике који се нађу у речима“, а Јозо Михаљевић „кајкавац ... већ је доста примио од начина који се говори у Загребу“. Словенац Боштјан Зупанчић „говори искључиво словеначки, псује српски“, Ламбро Петковски „говори македонски“, а Иштван Молнар „говори и псује мађарски“.

2. 1. Сва именована лица из разних крајева Југославије нашла су се у заједничком простору Владанове куће у Косанчићевом венцу 7, непосредно по ослобођењу Београда, у гротескној ситуацији принудне „колективизације“ у граду. Пуштајући своје јунаке да сваки од

њих о себи, о другима, о прошлости, садашњости и будућности говори својим језиком, да „слободно ... пристрасно импровизује ... субјективно становиште“ (Селенић: 1981/82, из предговора), Селенић остварује не само трагикомичност и драматичност текста него и индивидуализацију ликова. Њихови ставови „губе тежину објективног ... а ипак фигурирају као цивилизацијске константе“ (Селенић: 1981/82, из предговора).

3. Улога појединца у стварању колективног мишљења, коју је добро запазио и експлицирао и Селенић, управо је предмет разматрања и теорије језичке личности. Преко колективног мишљења, које се у виду стереотипа и образаца одражава на ЛК и МЦ нивоу једног језика, појединац као индивидуална личност учествује и у стварању инваријантних вредности тог језика. Јер само на једном принципу, од многих који учествују у стварању „пристрасног и субјективног становишта“, нпр. на принципу 'волим — не волим' заснива се употреба језика на различитим нивоима: избор лексичких средстава и граматичких модела, композиција фраза, њихова синтаксичка структура, употреба модалних средстава и стратегија деловања на адресата и сл. Укупност појединачних пристрасности наведеног типа може одредити језички образац целог покољења (Љапон: 1989, 27–28).

4. Тако је писац, тежећи да оствари неке своје идеје и садржаје, несвесно, по свом стваралачком импулсу учинио да већина именованих лица преко свог говора испољи и своју језичку личност са свим специфичностима социјума из кога потиче. У говору нативних носилаца српског језика у Селенићевом тексту, осим индивидуалног начина језичког осмишљавања света и карактеристичних појединачних стратегија употребе речи (Љапон: 1989, 26), одражавају се и такве структурно-семантичке карактеристике српског језика, које се, пренесене кроз историјско време и еволуирајући у времену, на неки инваријантни начин преламају у сазнању његових носилаца (Караулов: 1987, 138). Ове структурно-семантичке карактеристике чине опште-српски језички тип. Он се испољава и као способност нативних носилаца српског језика да и као реципијенти Селенићевог текста препознају „српскост“ јединица из говора његових лица или да правилно перципирају покрајинска, дијалекатска, идиолекатска, застарела, архаична и сл. варирања у њиховом говору.

5. Са становишта теорије језичке личности занимљив је и Селенићев поступак да феномен језика искористи за још један вид карактеризације ликова у драми. Наиме, сва лица, осим Владана, у колективном животу заједничког пребивалишта и у заносу „значајних градитељских подухвата“ труде се да успешно овладају и „новим револуционарним језиком“, што се у тексту нарочито испољава у стереотипним и афективним изразима пароласког и екскламативног стила.

6. Назначене карактеристике језика лица у Селенићевом драмском тексту, индикативне за проблеме у вези са језичком личношћу, показаћемо на свим језичким нивоима. При томе се мора имати у виду да се нивои језичке личности налазе у односу међусобне зависности и да су за прелазак са једног нивоа на други, у језичким истраживањима, потребне додатне информације. Многе од њих дао нам је сам писац како у помињаном предговору и упутствима тако и у главном тексту, одликовајући различите ситуације преко говора својих јунака. Тако су за прелазак са ВСН-а на ЛКН нужне информације о социјалној историји одређене личности (о историји усвајања стереотипа о најважнијим појмовима одређене заједнице). За прелазак са ЛКН-а на МЦН неопходне су информације о функционисању одређене личности (о њеним социјалним улогама, референтним групама, о ситуативним доминантама које одражавају устаљену слику света). У Селенићевом драми такве информације су исцрпне нарочито у вези са њеним главним актерима: Владаном Хаџиславковићем, Србином из београдске грађанске породице, и Истрефом Веријем, Албанцем из села Тепића са Косова. Ако одређена личност није социјализована него индивидуална, онда су за прелазак њеном МЦН-у — прагматикону, напореда са социјалним информацијама, неопходне психолошке, односно емоционално-афективне информације, које карактеришу интенцију одређене личности у комуникативној сфери (Караулов: 1987, 43–46). Таква личност у Селенићевом драми је Владан, што сазнајемо управо из информација наведеног типа које су реализоване на многим местима у тексту⁵.

6. 1. Са становишта језичке личности српског језика, језика на коме је писана драма и језика којим говоре и служе се скоро сва лица драме, занимљива су одступања од општег језичког типа српског (српскохрватског) језика у говору Истрефа Верија који се као Албанац служи српским језиком⁶. Истрефов говор одступа од многих правила српског језика и не одражава његову ЈЛ, што изазива честе шумове у комуникативном каналу и код других актера драме и код њених читалаца/гледалаца. Неки од тих шумова — неспоразума отклањају се накнадном интервенцијом говорника или објашњењем саговорника, а неки се разрешавају на основу реализованих модела срп-

⁵ Додатне информације неопходне за прелазак са једног језичког нивоа на други у приступу проблемима ЈЛ-и, на примеру перцепције Селенићеве драме, нећемо посебно наводити, јер су садржане у многим деловима текста, па и у неким примерима којима илуструјемо друге појаве у вези са темом рада.

⁶ Појаве у вези са наведеним примером тичу се проблема језика у контакту у вишејезичним срединама, што и са становишта ТЈЛ отвара многа нерешена питања. Нека од ових питања до сада су решавана углавном у оквиру лингводидактике и вишејезичне лексикографије, а сада се разматрају и у оквиру других теорија (нпр. теорије „Смисао-Текст“, теорије интегралног приступа московске семантичке школе и теорије универзалне семантике полске школе). У српској лингвистици примену поменутих теорија на назначеном проблему руско-српских контаката на лексичком плану налазимо у радовима М. Дугоњић-Радић (исп. Дугоњић-Радић: 1997), а на лексичком плану једног језика у радовима С. Ристић (исп. Ристић: 1996, 57–78).

ског језика на било ком његовом нивоу. Као моделе — као српски језички тип препознају их нативни носиоци српског језика (судионици у драми и њени реципијенти).

6. 1. 1. Грешке у говору Истрефа Верија, које се доследно јављају на структурно-семантичком плану (ВСН језика) под утицајем албанског језика (негативна интерференција), не изазивају поменуте неспоразуме, јер их као грешке препознају говорници српског језика и у перцепцији их замењују правилним облицима и одговарајућим јединицама.

Тако у говору на српском језику Истреф замењује неке гласове: *л* са *љ*, *н* са *њ* и *ч* са *ћ*, па се јављају примери типа: *Владан, Павље, мисљиш, мљада* (жена), *бљайто, нејравиљно; ње знам, њема, мењи* (мени); *ћовек, друкћији, йоћейшак, знаћи, ућен* и сл.

На граматичком нивоу утицај албанског на српски огледа се у падежном систему и у употреби глаголских облика. Грешке овог типа у Истрефовом говору смањују се са његовим усвајањем и учењем српског језика, али се не искорењују. У настојању да што правилније говори Истреф имитира говор најчешћег саговорника Владана или и сам исправља начињене грешке. Примери:

књиги (уместо *књиге*); *прича о Алах /.../ о удовица Хајрети; живот на Мухамед; удовица /.../ се жени са својо разавонција, Мухамед; Мој ујак /.../ ућио књигу ћак у Сарајево, није има деца; Куран да вас ћитам? /.../ оћем, гойодињ, ако кажете /.../ А шта оћеш ћићам?; Има земљаци, њема родбина; Имао сам много родбини. Отац /.../ ујак /.../ још два брата на мој ошац и пет браћи; Ја би ... ја би-х, вољ ... ја би-х во-л-ео. Ја бих волео; Шта си без йородица? Породица храни, брани, одева и /.../ у песму меће. Нема човек два оца и два мјка; Куран /.../ се ући /.../ сваки дан један дел /.../ па онда опет, и увек ойейш, цео живот; Тамо горе, у Тејићи, моје село (у овом и претходном пр. нетипична је употреба прилога); А, то мисљиш! То ње знамо. Знамо да је књига о Пављу (неадекватна употреба множине као форме поштовања и учтивости).*

6. 1. 2. Албанац Истреф Вери имитира и говор себи статусно ближих актера драме, осталих станара Хаџиславковићеве куће, и то у сфери стереотипа српског језика⁷, не само традиционалног, народног језика, него и „новог, револуционарног језика“, што показује овај одломак драме:

⁷ Резултати неких истраживања из сфере учења и усвајања страног језика показали су да се најпре усвајају системске појаве на граматичко-структурном плану (најтипичније везе речи и лексичке функције), затим универзална и ординарна семантика (исп. Дугоњић-Радић: 1997, 7 р.). Наше истраживање је показало да је у усвајању страног језика важан и социјални фактор статусне припадности, јер се нпр. стереотипи, као јединице виших нивоа — ЛК и МЦ, лакше усвајају ако су у вези са припадницима исте или сличне статусне групе којој припада ненативни носилац језика.

Истреф: Нису зулункафери ... Владан: Него шта су? Истреф: *Радни народ, чланови колектива /.../* Владан: Боже који речник, почео си и да говориш као она бедивија рготинска /.../ Истреф: (усплахилено и енергично) Није бедивија рготинска /.../ Владан: Него шта је? (Истреф ћути снебива се) /.../ (после паузе, тихо) *Љејоша девојка /.../ она је, свесна омладинка.*

Колективно схватање сопственог албанског социјума одражено је у употреби стереотипа у примеру:

Мој хатиб Мухарем каже, увек, мењи: „*Бог говори*“ и „*Књига каже*“.

6. 2. 1. Другачије се препознају „грешке“ и перцепира говор србофона, носилаца нестандартних наречја, дијалеката, покрајинских говора и социолеката српског језика. „Грешке“ — одступања у говору овог типа најчешће су резултат дијалекатске или еволутивне фиксације језичких појава, варијаната које, напоредо са заједничким идиомом, имају своју еволуцију и историју, и које налазе места у сазнању мањих социјалних група или појединих носилаца српског језика. Са становишта ТЈЛ, која обједињује системно-структурни приступ са дијахроним (еволутивним) и историјским приступом, ове језичке појаве разматрају се преко способности носилаца српског језика, да на основу општесрпског језичког типа правилно перцепирају нестандартне идиоме. Лексичке и граматичке особености говора лица Селенићеве драме, као носилаца непрестижних идиома српског језика, показују примери:

1) покрајинског типа: Види ти то *с њега*; Пешачим из *Миријево* у Београд; Је *л* то додељено само *вам*, или за целу кућу?; *Та*, откуд ви знате /.../ кад још ни *квартир* овди нисте добили?; Е, *здраво* ме занима како ће их разрешити; Друг Мирчетић /*је*/ најчувенији демонстрант у *нашу* улицу; Нема тог који умије паролу избацити и пјесму *зайјевај* ка мој Пуниша; Јој, знам ја да *с* и ти жртва фашизма; Драги опет заглавио *ћенифу*; Виђи, *авећињу* шта *лајрда*; А бога ми, нећу ја ово *ћријеј* /.../ *јербо* нијесу Мирчетићи ни бољима дужни остајали, а да ће *јрдежу* каквом од човјека, *гузичару* и *никоговиху*;

2) примери дијалекатског типа (у говору Јозе кајкавца): *Је*, как би без Мирчетића, *ка* и сав други народ, *не?*; *Прав* за *јрав*, *Мирчетић*, ја сам у рату бил дуже и више *нек* ти; *Је*, *закај*, *кај* ја то претјерујем? Ја сам *јрешел* из домобрана у партизане у *вељачи* четресетчетврте, а ти си *јтак* некак *мобилизиран*, *кај* не *Мирчетић*?; То *јтак* не бу, то не *буш* дочекал!; Могу си *замислић* как су те гледали ти србијански православци! *Как* да си *лепрозан*, *не* /.../ не би се ја *дал* *ексјлоаићирај* /.../ не дај се ти понижавати.

6. 2. 2. И код носилаца нестандартних идиома у Селенићевој драми индикативна је употреба стереотипа преко којих се изражавају колективне представе⁸.

6. 2. 2. 1. Да је ова употреба условљена припадношћу одређеном социјуму (мањој референтној групи), показују примери стереотипа преузетих из фолклора и другог народног стваралаштва. То су устаљене везе речи (фразеолошки изрази), изреке, клетве, заклетве, форме ословљавања, екскламативни изрази и сл. Тако имамо примере типа:

Ма чустие ли ви њега, људи; Каква овца, не будали, чоче /.../ чуш, овца — јагње /.../ каквога нема у циелу земљу, од Триглава до Бевђелије; Та сам преко мене мртве ће прећи наш праг; заврнути шију ка ијевцу; Пушти аветињу, йомерено ња не враћено!; Што кажу код мен у село — луд ка луди Секула!; дјеца йти смрдјела; на гробу йти смрдјело; йако йти бога; не ймерио се с овог местја; женска главо; жено; женейино; Шта је жено, шта је краљице?; синородице моја!; јадо један; соколе мој; снаго моја, доброшо моја.

6. 2. 2. 2. Устаљене везе речи нарочито су карактеристичне за нови говор послератне изградње и појачане колективизације. Чланови колектива, станари Косанчићевог венца 7, употребљавају овај говор у нарочитим ситуацијама: на састанцима на којима се упознају са марксистичко-лењинистичком литературом или на којима официјелно решавају своје текуће проблеме, затим у заједничкој акцији изградње штале у дворишту. (У неофицијелним сусретима и разговорима ова лица употребљавају говор свога роднога места и народну фразеологију). Примери:

йали борац, ДУНД (Државна уйрава народних добара); реакцију буржујска; градишељи йрвог гигантиа йейољейке; йошйена интелигенција; културно-йросвјейна дјелайносй; губийници националне часйи; свјесйан друг, йерсйекйиван, изграћен; из брайске рейублике (Словеније); йривредни објекай; социјалисйички секйор; сйочни фонд; беда радничке класе; йланска йривреда; економски развийак човјечансйва; надчовјечански найори и бесйошйедна борба; буржуаски елеменай; широке народне масе; народни йојединач; гиганйским корацима изградишй; велйчансйвени објекай; йривредни и исйоријски значај; с оружјем у руци рушишй (бившу Југославију); йековине револуције; благовремено ойкривање и йраведно сйријељање райних добийника; брайска йомоћ великог Совјейског Савеза; сабойшажа нейријайељских елеменай; црна берза и реакција; йешкоће йравремено уочйи и разрешишй; земља радника и сељака; најсвеснији друг;

⁸ Употреба стереотипа у вези је са ЛК нивоом ЈЛ и језичким самосазнањем. Објектом самосазнања јавља се језик у целини, његови елементи, језичко понашање и текстови. Језичко самосазнање јавља се и као део културног самосазнања, из чега проистиче зависност појединца од социјума (Никитина: 1989, 34–36).

осићарела мајка њалог борца; најредни рајини војни заробљеник; носећа другарица Вука; њлебисцићарна њодришка (споразуму Тито — Шубашић).

7. Занимљиви су примери појаве шума у језичком каналу код саговорника, као и начин отклањања неспоразума.

7. 1. Ове појаве најчешће настају због неусклађености језичког кода, што се јавља не само у комуникацији носилаца различитих језика или у преласку са једног језика на други (нпр. са српског на енеглески у Владановом говору), него и комуникацији саговорника српског језика, и у процесу продукције и у процесу перцепције, што ћемо показати примерима типа:

Владан: А ко вам га је /Куран/ дао? Истреф: *Како се каже* — брат на мој мајка? Владан: *Мислиће* ујак?; Истреф: /.../ Павље је ... *како се каже* ... муку имао ... све против Павка, аљи он је јак ко камен /.../ Павка је много добар ђовек, али ... *како се каже*, није свети човек, као Мухамед; Истреф: /.../ Мој ... *како се каже* ... ујок? Владан: Да, ујак. Истреф: Мој ујак Мухарем /.../; Истреф: /.../ А шта оћеш ћитам? Владан: Што је вама најдраже. Истреф: (не разуме га) *Како?* Владан: *Мислим* што највише волите. Истреф: А, *ћако* /.../; Владан: И како вам изгледају Тећићи сада, из београдске перспективе? Истреф: *Персијекћиве?* Владан: *Мислим, Београд и Тећићи, где је боље?* Истреф: Ње знамо где је боље. Друћњије је /.../ Прво језик, код нас шиптарски, овде српски. Онда обићаји ... Ја, на пример, не могу овде клањам /.../ Тако /.../ Друго краљевство /.../ Овде жена, како се каже, обожавају. И свима показују /.../ Владан: Јесте ли кад год носталгични, *ћоћу рећи, желитће ли да се врајнитће у Тећиће?*; Истреф: Не. Вољим идем на вечерњи курс.

Проблеми у комуникацији у наведеним примерима настају из више разлога, од којих ћемо навести само неке који су у вези са ЛК и МЦ нивоом језичке личности. Албанац Истреф има проблема не само са граматичком структуром српског језика (в. пр. под т. 6. 1. 1), него и са избором еквивалентне лексике у „превоћењу“ садржаја са албанског на српски. И он, као и већина корисника нематерњег језика у сличним ситуацијама, располаже говорном стратегијом (реализованом у изразу „како се каже“), да активира своје знање српског језика (уколико је њиме већ овладао), или да анимира саговорника да му помогне у стицању знања и учењу српског језика. Остали примери тешкоће у комуникацији између Владана и Истрефа углавном указују да се проблеми јављају због разлике у нивоу образовања и знања, као и разлике у начину вредновања који је, поред осталог, условљен и припадношћу различитим језичким заједницама, различитим језичким личностима.

7. 2. За ЛКН језичке личности индикативан је и пример неразумевања упитника за уписивање у грађане Београда. Проблеми се

јављају не само код Албанца Истрефа, ненативног корисника српског језика, него и код његових нативних носилаца, чак и код самог активисте Мирчетића, који је задужен да узме податке од Истрефа. До првог неспоразума долази када се упитником тражи место рођења:

„Мирчетић: Место рођења? Истреф: *Место рођења?* Мирчетић: *Јест*, брате рођени, *како ти се зове село?* Истреф: *А, шо.* Тепићи.“
Затим следи неразумеваше и испитивача и испитаника: „Мирчетић: /.../ Занимање. Истреф: (мало мисли) *Шийтар*. Мирчетић: (И он застане, промисли, па пресуди да то јест занимање. Сриче) *Шийтар* /.../.“

7. 3. Наведене и сл. тешкоће које настају у комуникацији носилаца различитих језика — различитих језичких личности очекиване су појаве, и како показују наведени примери разрешавају се у ситуацијама кооперативне комуникације. То су ситуације у којима саговорници, без обзира на језичке баријере, имају жељу и интерес да сарађују и то постижу служећи се одређеним говорним стратегијама и тактикама.

8. Међутим, у Селенићевом комаду реализују се ситуације у којима саговорници, иако носиоци истог језика, не показују жељу и интерес за сарадњу. И у таквим ситуацијама корисници језика као језичке личности владају одговарајућим стратегијама да се дистанцирају од нежељених саговорника. Оваква некооперативност у Селенићевој драми на језичком плану реализује се као употреба различитих функционалностилских кодова у истој ситуацији. На овај начин непожељни саговорник је дистанциран у „он позицију“, позицију посматрача, тако да стварне интеракције међу учесницима комуникације и нема.

То су ситуације симулираног дијалога, у којима говорник не показује никакву интенцију у односу на саговорника. Зато он или камуфлира и затвара сопствени исказ у само њему познат језички код (Владанова употреба енглеског језика или прецедентних текстова у „разговору“ са необразованим сустанарима), или остаје у свом жаргонском идиоуму и у званичним ситуацијама (говор Марије Ћупурдије, начелнице, у службеној комуникацији са Владаном).

8. 1. У већини ситуација у драми Владанов говор је не само књижевни, него је и стилски осмишљен.

8. 1. 1. У кооперативној комуникацији са Истрефом Веријем или са припадницима свога, грађанског staleжа то је симулирани емоционални говор (Винокур: 1989, 17), који се одликује архаичношћу или иронијом, чиме се на формалном плану реализује не само стратегија фамилијарности, присности, него и тактика интелектуалне надмоћности. Међутим, ситуације и перцепције његовог говора од стране саговорника откривају да Владанови говорни поступци ка-

муфлирају његову отуђеност (усамљеност), равнодушност и изгубљеност. Примери:

Ово је Тира-Мана, *ипародитијељица* нас Хациславковића; *Набљу-давајући* дизање језгра будуће престолнице /.../ /Милића/ обузе страст да *већу и леишу од свих постојећих за себе кућу сагради*; Да пређемо сад у ваш *вилајет*. Некад је то била девојачка соба /.../ Дакако није сјајна и *величајна*, али боља је него шупа код тетка Лепше; тако сам уморан тетко /.../ Од оне хорде што ми *здање* Хациславковића освоји; Сећа се мог деда Димитрија. Рече да је био један од ретких српских *угледника*; *Величајно* се забављам!; У њихову ходу, речнику, мирису, лукавости, несолидности откритих укуса простоте *народа мојега*.

8. 1. 2. У некооперативној комуникацији са необразованим сустанарима припадницима социјално и интелектуално нижег сталежа од себе, Владан се затвара у свој идиолект, чиме на формалном плану остварује стратегију дистанце и игноранције у односу на саговорнике. Овакав говор (са књишким и апстрактним речима, са честом употребом форми учтивости, са општим местима — прецедентним текстовима из националне и светске културне баштине и са фразама и текстовима енглеског језика) због своје непримерене употребе изазива супротне ефекте и у перцепцији открива Владанову неспособност и немоћ да се снађе у трагикомичним ситуацијама. Примери:

Мени је врло жао што опет морам протестовати, али *молим да ми се одговори* шта ради ова животиња у мојој кући; Само вам ово рећи желим, за наук и за памет: када политика сву власт за се задржи, мисао нације и епохе, дистрофију добија /.../ Бојте се дистрофије грађани! /.../ Главу употребите уместо ушију! You have not converted a man, because you have silenced him. The people may be made to follow a path of action, but may not be made to understand it!; Ви сте на острво с палмама стигли: *Баија!* Ви сте учесници беспрестаног *симпосиона!* Гозбујте и *ирујите!* Ви верујете да доживљавате штогод јединствено, само зато што то доживљавате први пут! *Баханал* вере и обнове! *Санкцификација* народних маса!

8. 1. 3. Владан као говорник углавном намерно остаје у свом престижном језичком коду симулирајући различите емоције и стилизујући свој говор. Међутим, кад је истински узбуђен, он не креира више свесно свој говор, него спонтано прелази на ситуациони језички код, при чему показује да влада и жаргоном својих сустанара, и то не само у његовој правилној перцепцији него и у његовој примереној употреби. Примери:

Бого мај, па они ће опет *буразити* овцу!; Знам само да сте *ономад*, кад сте клали /овцу/, *дроб* испод мог прозора бацили и да је „*сврђело*“ данима; Хоћу Истрефа чиста кроз *йоган* преврата да проведем; Шта радите то! Ово није *бурдељ!* Срам да вас буде! /.../ Луес ћу од вас добити! *Чанкир* ћу на себе навући као трећеразредна бединерка! Венеричну лимфопатију! Као сифилистичар ћу завршити!

Цела кућа смрди на *џрчевину*; Ох, Истрече мој, обећај ми барем да више нећеш са оном *бедевијом* /.../ Она је *џолегуша*! *Ћошкаруша* нај-обичнија!; (у обраћању Мари) *Крмачо!* /.../ Пусти нас! *Кобило!* Шта се мешаш, *крмачо!*

8. 2. Говор начелнице Марије Ђупурдије у некооперативној комуникацији са Владаном одржава другачије когнитивне и мотивационо-циљне карактеристике ове језичке личности, представника руралне заједнице и носиоца покрајинског говора и завичајног жаргона. Неприкладљивост њеног понашања и говора новој ситуацији и новој мирнодобској дужности у послератном Београду проистичу не само из њеног недовољног образовања и неадекватне припремљености за ново радно место, него и из њеног бахатог односа и самоуверености, стечених учешћем у народноослободилачкој борби на страни победника. Партизански борачки стаж и начелничка функција дају јој за право да игнорише оне који те предности немају и нису јој равни. То се на језичком плану реализује као стратегија игноранције и неуважавања саговорника Владана, што показује ова сцена у драми:

„Владан: Другарице начелнице, донео сам ... Марија (Завалења у столицу, ноге дигла на сто /.../): Чек мало, морам телефонират. (Окреће бројеве, када добије везу, говори врло гласно).“ После дужег телефонског разговора начелница Марија „(Спушта слушалицу, још се смеје сама са собом, врти главом, удара шаком о сто. Владан се накашљава да би скренуо пажњу на себе. Начелница га погледа и промени израз и расположење.) Марија: Којим добром, друг? Владан: (хладно и увређено) Кореспонденција. За потпис. Марија: Дела, дела, дај то па дођ опе. Јасно? Владан: Како ви кажете.“

8. 3. Овакво понашање у комуникацији — вербално самомоделирање (Љапон: 1989, 26) (илустровано Владановим и Маријиним говором), тичу се интелектуалних и психичких особина, тј. когнитивног и мотивационо-циљног нивоа језичке личности. Вербално самомоделирање заснива се на оцени, у најширем смислу, при чему је, осим оцене ситуације и других учесника у комуникацији веома важна и самооцена. Она се јавља не само из потребе за самооцењивањем него и из способности самооцењивања. Њу регулише процес самопотврђивања и процес самосуђења, а заснива се на већ помињаном принципу 'волим — не волим' (в. т. 3). Овом параметру субјективне истине није потребна посебна мотивисаност нити је за њега битна норма. За индивидуалну језичку реализацију ово емотивно начело има велики значај, јер омогућава рационалност употребе речи и активира овладавање њиховим смисаоним и творбеним потенцијалом, као и синтагматским могућностима (Љапон: 1989, 28).

Зато је и улога лексичког система у откривању језичке личности велика, јер је на нивоу његове вербално-асоцијативне мреже

сва граматика лексикализована, распоређена по лексемама и везана је за поједине речи или групу речи (Караулов: 1987, 159–161) (што се у теорији „Смисао-Текст“ представља у виду лексичких функција). У основи многих случајева лексикализације јавља се принцип самооцењивања. Са становишта ЈЛ принцип самооцењивања остварује се као тежња да се у фокус пажње стави личност — корисник језика. Она се реализује као мера трајног језичког реализма, односно као начин грађења слике света од стране појединца, субјекта који употребљава језик и производи конкретне текстове (Љапон: 1989, 29).

9. Са становишта ТЈЛ улога појединца у процесу језичког развитака реализује се као вербално самомоделирање и језичко варирање. Варирање језичких јединица у процесу језичке делатности мора се узимати као нормалан начин постојања језика и као основа (микрoплан) текућих историјских макропромена и језичког развитака. Оваква оријентација целисходна је не само у језичком нормирању него и у сваком лингвистичком приступу. Ако лингвиста добро познаје законе еволуције, онда ће бити објективнији у процењивању језичких вредности и на синхроном плану. Дobar лингвиста, као и добар писац, морао би да открива оне индивидуалне реализације језика и оне његове варијанте које ће репрезентовати опште језичке појаве његовог матерњег језика. Да би у томе успео он мора да познаје не само свој матерњи језик него и свој народ, своју националну културу, историју и традицију. При свему је неопходно и то да љубав према матерњем језику код лингвисте, као и код доброг писца, буде део његове професионалне компетенције.

10. Наше истраживање у раду показало је да се у перцепцији Селенићевог драмског текста и говора његових јунака језичка личност и општи језички тип српског језика могу препознати од стране његових нативних носилаца на свим језичким нивоима: вербално-семантичком, лингво-когнитивном и мотивационо-циљном. На вербално-семантичком нивоу језичка личност српског језика реализује се као способност перцепције структурно-граматичких модела и одступања, грешака у говору инофона (Албанца Истрефа Верија) и у говору нативних носилаца стандардних, дијалекатских, покрајинских и жаргонских идиома српског језика (већине лица у драми). На лингво-когнитивном и мотивационо-циљном нивоу језичка личност српског језика реализује се у препознавању следећих појава: начина усвајања и употребе стереотипа, употребе прецедентних текстова из традиционалне и новије националне културе, кооперативне и некооперативне комуникације, стварне и симулиране емоције; затим у откривању говорних стратегија и тактика, функционалностилских елемената говора и разоткривању камуфлираних стања, расположења.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Винокур: Винокур Т. Г., К характеристике говорящего. Интенция и реакция, *Язык и личность*, Наука, Москва, 11–23.
- 1989
- Дугоњић-Радић: Дугоњић-Радић Милана, К вопросу о семантической периферии лексемы и ее роли к переводной лексикографии, рад у штампи.
- 1997
- Караулов: Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, Наука, Москва.
- 1987
- Ляпон: Ляпон М. В., Оценочная ситуация и словесное само моделирование, *Язык и личность*, Наука, Москва, 24–34.
- 1989
- Никитина: Никитина С. Е., Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре, *Язык и личность*, Наука, Москва, 34–40.
- 1989
- Ристић: Ристић Стана, Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка или морална особина“), *Јужнословенски филолог LII*, Београд, 57–78.
- 1996
- Селенић: Селенић Слободан, *Косанчићев венац 7*, Ателје 212, Београд.
- 1981/82

Résumé

Stana Ristić

APPLICATION DU THÉORIE DE PERSONNAGE LINGUISTIQUE DANS
LES RECHERCHES DES LANGUES

L'oeuvre présente des idées et des notions fondamentales du théorie de personnage linguistique constituée par le linguiste russe J. N. Karaulov. Quelques prémisses sont appliquées à la recherche du personnage linguistique de la langue serbe fondée sur le texte dramatique *Kosančićev venac 7* de S. Selenić.

La personnage linguistique ainsi que le type générale de la langue serbe dans la perception du texte réalisé, parole, peuvent être reconnus de la part de ses parlours natifs au chaque niveau linguistique: verbal et sémantique, linguo-phonétique ainsi que sur le niveau de la motivation et le but.

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСОБИНЕ У ПИСАНОЈ РЕЧИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

У раду се указује на неколико дијалекатских особина које нуди писана реч Десанке Максимовић. Све те особине својствене су граматници њеног родног краја — Бранковини и, шире, Шумадији.

1. Наша реч, било говорна, било писана, носи у себи нека обележја граматичке структуре нашега родног краја, односно краја у коме смо провели детињство и где смо упознали свет и учили говор. Свакако, говорна реч даје више потврда за то. Ми смо сведоци чињенице да и високообразовани чланови наше заједнице, и после дужег боравка ван родног краја, до смрти исказују неке особине које су понели из говора свог родног краја, одн. завичаја. То се нарочито лако уочава у области прозодије, акценатских особина, али ни друге компоненте говорне речи нису сасвим, и увек, уступиле испред особина нашега језичког стандарда. Писана реч не нуди за све ово таквих података, али и она, почесто, указује на исконски говор свога аутора, тј. нуди понеку особину која је својствена само родном крају свога аутора, или и крају свога аутора. Да се у то уверимо, довољно је погледати у објављена дела о језику наших писаца — од Доситеја до Андрића или Чеда Вуковића. Сви ти писци, хтели то или не, понесени својом стваралачком мишљу, укључују у своје реченице и понеку особину која припада говору њиховог родног краја (исп. о овоме код мене: Писци и њихов језик, Просвета, Београд 1995).

Наравно, када је у питању ова проблематика везана за писану реч наших књижевника, увек се мора имати на уму и могућност лекторских интервенција, тј. другачије казано, немају сви писци подједнак однос према својој писаној речи. Једни од њих љубоморно чувају све оно што су ставили на хартију, други, опет, препуштају лекторима да они ту буду врховни арбитри, да они дају коначни граматички изглед написаног дела. Због тога није свеједно када је реч о овој проблематици да ли је у питању језик Иве Андрића и Меше Селимовића, или неког другог нашег литерарног ствараоца. Ова два наша литерарна ствараоца брижно су бдела над својом писаном речју, али и код њих се наиђе на трагове који воде у њихов завичај. Тако, на пример, познато је да је Иво Андрић највећи део свога литерарног дела написао на екавском изговору. Али, као рођени несекавац, он је

уносио у то дело и понеки ијекавизам. Проф. Ж. Станојчић у студији о језику Иве Андрића констатује да и у тим екавским делима има извесних ијекавизама од којих су „неки случајни (више их је у делима која су издавана у местима где је ијекавизам стандардни изговор, А. П.), а други, по изјави самог писца, — намерни“ (в. Живојин Станојчић: *Језик и стил Ива Андрића*, Филолошки факултет, Београд 1967, стр. 53). То би се могло констатовати и за многе друге наше писце.

2. Десанка Максимовић је рођена екавка. Рођена је у крају који целокупном својом граматичком структуром припада новоштокавским говорима екавског изговора — Бранковина, Шумадија. Уз то, она је по професији била професор нашега језика и књижевности. Дакле, стекла су се два момента који иду за тим да њена писана реч буде, у потпуности, прожета стандарднојезичком нормом. Додајмо, уз ово, да је наша песникиња волела свој позив. У књизи: *Са Десанком Максимовић* од Љубисава Андрића (Матица српска, 1989) читамо и ове редове. На питање: А у чему сте, као професор, имали највише успеха?, следио је одговор — С највише успеха сам, мислим, тумачила граматику и теорију књижевности. Ово је потицало из моје велике страсти за језик и књижевност (стр. 96). Дакле, поред професионалне везаности за језик и књижевност, ту је постојала и лична љубав према тим предметима и, то посебно истичем, љубав према граматици, тј. језичкој норми. Песникиња указује и на своју љубав према акцентима. У овом тексту Љ. Андрића даље читамо: — Са великом страшћу сам их (тј. ђаке, А. П.) учила наш језик, и патила кад су померали акценте и пренебрегавали акценатске целине, кад нису правилно употребљавали падеже, кад нису имали, рецимо, слуха за то да датив именице певач има друкчији нагласак од вокатива те именице (стр. 97–98). То говори да је Десанка Максимовић не само била по професији наставник језика и књижевности, да није тим предметима само приступала као нечему што је везано за посао, него је у томе и уживала, тражила је да и њени васпитаници, њени ученици имају користи од њених предавања, да се, лакше, уклапају у стандарднојезичке узусе. А колико је била везана за Бранковину и Шумадију, где је све особине нашега језичког стандарда могла да чује од сељака, својих комшија, показује нам и Љубица Ђорђевић. У њеној монографији о Десанки Максимовић (то је њена докторска дисертација) читамо да је наша песникиња Бранковину толико волела да јој се, и после одласка из родног краја, врло често враћала. Њој је и неколике песме посветила. Све ово говори да је писана реч Десанке Максимовић у своме зачетку била прожета вуковским језичким обрасцем, почивала је на Вуковим граматичким нормама. Уз то дошле су и студије језика и књижевности и, на крају, животни позив професора језика и књижевности. Све је то утицало и на обликовање њене писане речи. Па и поред свега тога, и код ње ће се наћи на понеки дијалектизам, на понеку особину која је својствена говору њене Бранковине, па и шире, али која није, као таква, прихваћена и као особина нашега

језичког стандарда. Наравно, таквих особина нема много у писаној речи Десанке Максимовић. Али, а то је за овај наш проблем битно, има их. Треба мало више „чепкати“ по писаној речи наше песникиње па ће се и такве особине појавити. О тим особинама ће овде бити нешто више речи.

3. Када је у питању заступљеност дијалекатских говорних особина у писаној речи Десанке Максимовић, као и било ког другог писца, мора се имати на уму следеће:

а) Писана реч, неретко, може бити на удару лекторско-коректорских интервенција. Колики је њихов утицај на изворну пишчеву реч, то зависи од односа писца према своме делу. Ако је писац „попустив“ према тим интервенцијама, њихова писана реч своди се на каноне које прописују језички стандарди. Језички стручњаци могу само да пожелe да је таквих, лекторско-коректорских, интервенција што мање и да пишчева писана реч одсликава његов језички израз, да нам нуди његову граматику.

б) Има случајева када и писац, у поновљеним издањима, мења нешто и у граматичкој структури своје речи. Да би се добила што вернија слика о стварној пишчевој „граматици“, нужно је располагати са више издања и на основу тих поређења изводити неке закључке.

в) На нашу срећу, ми имамо могућности да упоредимо текст неких песама из најранијег периода песничког стваралаштва Десанке Максимовић и једне збирке песама која је настала у њеној завршној животној етапи. Наиме, у једној збирци песама, издатих под насловом ДЕСАНКА, у едицији: Песниковом руком писано, Свеска 1 (уредник Милош Јевтић, Ваљево 1985) налазимо песме: *Змија* и *Покошена ливада*. Обе ове песме налазимо и у збирци песама издатих 1924. Као предговор оне прве збирчице, песме које су писане песникињином руком, налазимо ове две мисли: „Данас су ми ове песме најближе. Можда сутра не бих исте изабрала.“ — и датум: 17. X 1980, у Београду. Ови реци и овај подухват неуморног Мише Јевтића заслужују сваку похвалу. Ту, рецимо, ми данас можемо да пратимо колико је наша песникиња била склона да нешто мења у својој писаној речи. Истина, тих измена нема много, али их има.

Песме из 1924.

Покошена ливада:

и трепавица *бели*
у *место*

Сутра опет у зору,
доћи ће дивови они,
Доћи ће дивови они.
мртвих, драгих јунака

Песме из збирке ДЕСАНКА

и трепавица *белих* (28)
уместо

Сутра опет у зору
доћи ће дивови они
Доће (!) ће дивови они
мртвих драгих јунака

Змија

ишица лет.

и њу ће, кад једном измили
пуна шара,
нит истих *ишица* минуће лет;

ишица лет. (стр. 29)

и њу ће кад једном измили
пуна шара
нит истих *ишица* минуће лет.

Разлике између ових двеју варијанти наведених песама нису велике, али оне, ипак, указују да је и сама песникиња ту нешто мењала. Однос ликова *ишица* : *ишица* може се тумачити ранијим прихватањем говорног обрасца ове именице коју налазимо у њеном родном крају, и шире, а касније је ту прихватила стандардни облик са очуваном сугл. скупином *иш*. Кад су у питању знаци интерпункције, ту може бити у питању и „животни замор“ песникиње и необраћање пажње на те правописне нормативе, а није искључена ни могућност да је сада те стихове тако доживљавала, без мисаоних одвајања, па, према томе, и без потребе да те мисли одвоји зарезом у писаној речи. Па иако све ово сада знамо, иако смо свесни могућности да писана реч коју ћемо користити за овај рад не мора бити, и увек, верна слика писане речи Десанке Максимовић, ми тој писаној речи приступамо као нечему што је за нас факат и од тога полазимо као чињеничног стања.

4. Да би се могло одредити шта је у нечијој писаној речи локално, дијалекатско, а шта није, потребно се упознати са особинама које карактеришу говор пишчевог родног краја, одн. завичаја. У нашем случају потребно је видети које се дијалекатске говорне особине Бранковине, и шире — Шумадије, могу појавити у писаној речи Десанке Максимовић. На нашу срећу, ми имамо описан и говор Бранковине (Берислав М. Николић: Колубарски говор, СДЗБ XVIII, Београд 1969) и централне Шумадије (Слободан Реметић: Говори централне Шумадије, СДЗБ XXXI, Београд 1985). Оба ова рада пружају граматичку структуру подручја о којима је реч и на основу података које нам они пружају може се констатовати које од тих особина налазимо у писаној речи Десанке Максимовић. Наравно, то понављам, прихватајући те особине као особине граматичке структуре језика наше песникиње, а не као особине које су у њену писану реч унели штампари или лектори.

Колубарски говор нуди ове особине које би се могле јавити у писаној речи Десанке Максимовић:

1. *ијекавизми*: дѣјѣте, кљѣшта, ђѣвѣјке;

2. *икавизми*:

а) *фонетски*: дѣдѣ^аала, пѣси^о; нѣје, нѣсмо; бѣјаде, вѣдио, вѣлио, жѣвио, сѣдио;

б) *морфолошки*: дѣвѣјци, по нѣзи, на рѣци, у рѣци (стр. 47); мѣни (стр. 48);

в) *лексички*: дѣи, гњѣздо, вѣдрица, сѣкира; прибѣва^у, прибѣи^{еш}, призѣме, као и дѣте (све на страницама 34–35).

3. *сажимање самогласника*: мѡго, ѡрѡ; дѡнѡ (стр. 37);
4. *суйсѣишѣуција ф са в*: сѡвру, вѡмили^{на}а (стр. 40);
5. *нейознавање фонеме х*; различите замене: ѡра^{не}е, двѣ кѣљаде, Микѡила, закѣвали; тѣли, стѣо (стр. 38–42);
6. *уйрошѣавање сугл. скуѣина на крају и ѣочѣйку речи*: шѣн^{на}ца, кѡница; мѡс, пѡс (стр. 40–42);
7. *чѣсѣа ѣѡјава облика множинѣ им. м. р. са инфиксом -ѡв/-ѣв*: вѣрови, спѣжеви, ѣако и: снѡпѡ, курѣкѡ (стр. 45);
8. *ѣѡјава облика 3. л. ѣл. ѣрезѣнѣа са -у м. -ѣ*: ѣутѣ, дѡлазѣ, гѡрѣ, ѣмѣсу (стр. 51).

Говор централне Шумадије нуди нам све ове особине. Ту имамо:

1. *јекавизме*, не убрајам овде примере са незамењеним вокалом ъ, такве рефлексѣ бележио је и Б. Николић у колубарском говору, и то у Бранковини (стр. 33), што се често јавља у овој говорној зони (стр. 75–82): ѣѣ, нѣѣѣ, ѣѣца, ѣѣвер; пѡѣрај; ѣљегли, сѣдѣ, дѣјѣте, бѣѣжи (стр. 108–109); кљѣшта, жљѣзда, шљѣм (стр. 182–183);

2. *ѣкавизми*:

а) *фонѣйски*: нѣје, нѣсам; мѣјѣр, дѡдијало нам, лѣја, сѣјати, вѣјала, грѣје, смѣјѣмо се (стр. 93–99);

б) *морфолошѣки*: жѣни, сѣстри, на лѣвади; у зѣбима, рѡгѡвима, с јѣднѣм, с ѡвѣм, ѡбѣлила, жѣвити, седѣла (стр. 90–91);

в) *лексѣчки*: сѣкира, вѣдрица, гѣјван, гѣјздо (стр. 91–93);

3. *сажимање вокала*: вѡто, вѣзѡ, вѣнѡѡ; вѡлѡ, пѡпо, пѡѡ; пѡгино, кѣдно (стр. 122–124);

4. *судбина сугл. ф*: поред: вѡбрика, вѡјда, вѡмилија и: фѡбрику, фѡмилију, фѣјѡкер (стр. 156–157);

5. *судбина фонеме х*: тај глас је „темељито уклоњен из фонолошког система“ овог говора, па имамо: ѡјде, ајдѣке, ѡпсе, ѡљина; ѡдносно: ѡраји, ѡраје, ѡја, снѡја, ѡждаје, пѡја, тѣјѡ, маѣија; бѣва, грѣва, дѣвѡн, мѣва, рѣво (стр. 160–164);

6. *уйрошѣавање сугл. скуѣина, на ѣочѣйку речи*: тѣца, чѣла, ѣѣрка (стр. 179–180), као и на крају речи: бѣс, влѡс, глѣпос, гѡс, жѡлѡс; вѣш, пѣгрш, пѣш (стр. 217);

7. *чѣсѣа ѣѡјава инфикса -ѡв/-ѣв у облицима множинѣ именица мушког рода*: бѣкови, бѡгови, бѣгови, бѣкове; бѣѣве, бѣѣсѣве, вѣшеве, грѡшеве, грѣѣви (стр. 224–225);

8. *ѣѡјава облика 3. л. мн. ѣрезѣнѣа на -у умѣѣо на -ѣ*: бѡцу, бѣснѣ, блѣјѣ, бѡјѣ се, бѡрѡву, бѡну, вѡду, вѡду (стр. 302).

Ово су особине које налазимо у обе ове говорне зоне и које би, теоретски, могле да се појаве, или бар неке од њих, у писаној речи Десанке Максимовић. Напомињем, ово су само могући дијалектизми на које бисмо могли наићи у њеној писаној речи јер, то се никако не сем губити из вида, наша песникиња је професор језика.

Чак је тај предмет и волела и, природно, настојала је да њена писана реч не одступа од језичког стандарда чије је норме она преносила својим ученицима. Овде, свакако, не сме да се изгуби из вида ни лекторско-коректорски удео. Па и поред свих тих сазнања, има у писаној речи наше песникиње понека особина која нас води у њену говорну област, у Бранковину, или, шире, у Шумадију (уп. о овоме и код Љубице Ђорђевић, *Песничко дело Десанке Максимовић*, Филолошки факултет, монографије, књ. XLV, Београд, 1973, стр. 274).

5. Које од наведених особина срећемо или можемо срести у писаној речи Десанке Максимовић? Овде, понављамо, морамо имати на уму и чињеницу да је Десанка Максимовић по стручној опредељености — професор језика и књижевности.

Па ако и све то имамо на уму, може се указати на ове дијалектизме наше песникиње*:

а) сажимање вокалских неакцентованих скупина *-ao > o:* *сѝиск'о* (1, 10), *мог'о* (1, 18), *рек'о* (1, 18), *мого* (3, 7), *ѝад'о* (3, 24), *држ'о* (3, 175), *ѝобег'о је* (Писма, 31), *оѝрг'о ми* (Писма, 39);

као и *ко:* *ко* око у птица на грани (3, 34), *к'о:* *к'о* звезда сја, (1, 8).

Оваквих примера има повише у писаној речи Десанке Максимовић и, вероватно, сви су особина њеног властитог правописа, тј. нису дело лекторско-коректорских руку. Негде је у питању потреба риме, уп.: *ниско сѝиск'о* (1, 10), *рек'о : меко*, *мог'о : много* (1, 18). Потребе стиха, без сумње, могу да утичу на пишчеву реч, али је факат да су ти облици, облици са сажетом вокалском скупином на крају, били познати нашој песникињи и она их, у начелу, није одбацивала као туђе и несвојствене њеној писаној речи, иако је знала да такви ликови ових облика не припадају језичкој норми, језичком стандарду. Видели смо да тих облика има и у категорији глаголских речи, али и прилошких речи.

Овде се, у вези са графичким обележавањем неких од тих облика, поставља питање: да ли знак за испуштање словног знака, за испуштање графема *-a* у нашем случају, одражава реалну говорну ситуацију? Чини ми се да је тај знак ту сувишан. У примерима типа *сѝиско*, *мого*, без обзира на то како их ми данас, у неким говорима, изговарамо, имамо резултат сажимања вокала *a* и *o* у вокалској скупини *-ao*. Дакле, *ao—oo—o*. Самогласник *-o* у тој скупини, у свим новоштокавским говорима још и данас ту појаву потврђује својим квантитетом. То је *o* дуго: *сѝиск'о*, *мог'о*. Ако се негде, данас, тај квантитет не осећа, то још никако не значи да га није ту никада ни било. Према томе, писарски знаци, као *сѝиск'о*, не одражавају праву слику ових облика. То вреди, чак, и за прилог *као—ко*, јер и ту је

* Узима се грађа из ових њених дела: Песме из 1924 (1), Изабране песме из 1972 (2), Песме из 1966 (3), Писма из шуме из 1969. и Прадевојчица из 1970, а, видели смо, узимане су у обзир и песме издате под насловом Десанка из 1985.

прво дошло до сажимања, а квантитативна компонента се и ту још осећа у неким говорима, уп. Нико ти *кō* он. Графички знак којим се исказује испуштање неког гласа могао би се употребљавати ако бисмо имали облике типа: *река'*, *сѝиска'* м. *рекао*, *сѝискао*, као што имамо: *ил'* м. *или*, *ал'* м. *али* и сл. Овде се *de facto* указује на испуштање крајњег самогласника *и*. То није случај у напред навођеним примерима.

б) Из проблематике везане за вокалску групу гласова указаћу на неке проблеме везане за рефлексе старог вокала ђ. Десанка Максимовић је и по рођењу, и по опредељењу, екавка, тј. и писала је и говорила је екавским изговором. Појава неких ијекавица у роману Прадевојчица, типа: *насмје* (стр. 106), *објесили* (стр. 26), *видјела* (стр. 153) приписује се лекторско-коректорским омашкама (овај је роман штампан у Сарајеву) и оне не спадају у властити фонетски инвентар ни наше песникиње, нити, пак, говора њеног родног краја, одн. завичаја. Свакако, овде се не узимају у обзир они „икавизми“ које је прихватио и екавски стандард. То су примери типа: *жени*, *мени*, *ѝоѝлији* и сл. Али, писана реч наше песникиње зна и за ова одступања од екавског стандарда:

ѝоѝамнило (што је више пута од мрког погледа *ѝоѝамнило*, 1, 82). Вук има: *ѝоѝамнейѝи* (ист.), *ѝоѝамниѝи* (зап.), *ѝоѝамњѝѝи* (јуж) — мним. Правопис из 1960. има: *ѝоѝамнейѝи*, -им (ек. постати таман), *ѝоѝамниѝи*, *ѝоѝамним* (учинити тамним), *ѝоѝамњѝѝи*, -мним (ијек., постати таман);

железну мрежу (ја нећу чути *железну мрежу* цврчака (1, 88); *железо* (и у *железо* обучен хат, 3, 36).

иако и: *железно сунце* (3, 181), *железне звонке баште*, *железних стршљенова*, *железних сликова* (3, 183), *железним сунцокретом* (3, 185). И ово нам говори да ни облици са скупином *желе-* нису били страни фонетици наше песникиње. Сл. Реметић, видели смо, из Шумадије наводи *жъезда*, *шъем*, *къешѝа*; Правопис из 1960. има ек. *железо*, *железан*;

оѝтарићу (Знам, умрећу и *оѝтарићу*, 1, 94). Вук има: *оѝтариѝи* (зап.), *оѝтарѝѝѝи* (јуж.), *оѝтарѝѝи* (ист.). Правопис из 1960. има: *оѝтарѝѝи* (ек. постати стар), *оѝтариѝи*, -им (учинити старим), *оѝтарѝѝѝи* (ијек., постати стар);

бдићемо (сви крај тебе *бдићемо* скупа, 3, 39). Правопис из 1960. има: *бдеѝи* (ек.), *бдим*, *бдео*, и: *бдеѝѝи* (ијек.), *бдим*, *бдило*). Тако је и у Правопису новосадског колектива (Матица српска 1993);

мрзих (Заборавила сам кога јуче *мрзих*, 3, 116). Правопис из 1960. има: *мрзеѝи* (ек., тип живети) и: *мрзиѝи* (тип чамити), а за ијек. норму дају се: *мрзеѝѝи* и *мрзиѝѝи*. Ово, начелно гледано, и не би морало бити огрешење о екавску норму, тј. могло би бити и *мрзех* и *мрзих*, према стандардним нормативима нашега језика;

жљебу (у каменом *жљебу*, 3, 129). Правопис има: *жлеб*, лок. *жлебу* (ек.);

бљешћале (а пољане *бљешћале* за боком, 1, 30). Екавски нормативи имају: *блешћати*, *блешћавило*. У ијек. је: *блијешћати*, *блијешћање*.

Мада ови примери не претендују на исцрпност, тј. могуће је у писаној речи Десанке Максимовић срести још који ијекавизам, макар и не био дело лекторско-коректорских руку, и ови примери показују да нашој песникињи није била далека ијекавска реч. И то управо она коју је она понела из родног дома, из завичаја. И, хтела то или не, понекад се та реч наметала као нужна у њеној писаној речи. Могуће је да друга издања ових дела ту врше исправке, али, по моме мишљењу, то не би требало чинити. Нека остане све онако како је било у првом издању, односно у рукопису наше песникиње. То је оно што је припадало изворној њеној речи. Сигурно је да на овакве фонетске ликове ми не можемо наићи у писаној речи Добрице Ћосића или Боре Станковића. Они, напросто, не познају такве ликове наведених речи и они им се никада не могу наметнути, па макар то изискивао и реченични ритам или потреба стиха. Ијекавски ликови класичним екавцима су, напросто, непознати као фонетска решења и они ће трагати за другим облицима. Писцима, пак, који из родног дома понесу и такве фонетске ликове, ти облици никада неће звучати исувише страним и они ће их прихватати као своје и књижевно исправне. То је проф. Станојчић показао на књижевном делу Иве Андрића. То нам, овде, показује и језик Десанке Максимовић. Мада између ових двају наших литерарних стваралаца има великих разлика, и по литерарним опредељењима, и по исконским језичким ослонцима, оба та писца су писци екавци, али оба та писца, сваки на свој начин, указују на некакве везе са ијекавским говором (макар то било и скривено у дубини њихових језичких ризница).

в) Неједнака је судбина фонема *x* у нашем језику, и у народним говорима и у језичком стандарду. Ту разликујемо три појаве: а) фонема *x* се чува; б) фонема *x* се замењује другим гласовима и в) фонема *x* се губи без супституаната. У народним говорима Бранковине, и централне Шумадије, заступљене су друга и трећа појава. У писаној речи Десанке Максимовић имамо, такође, потврда за све ове појаве, мада је последња условљена потребом стиха. Тако код ње налазимо (наводим само понеколико примера):

а) Фонема *x* се чува у свим позицијама у речи: *хоћу* (1, 8), *хйела* (1, 11), *храйћа* (1, 36), *хлад* (1, 38), *ходио* (1, 38), *хйела* (1, 44, 46), *хвайћа* (47), *хйели* (1, 53), *хйело* (1, 62)... потврде за иницијални положај: *грехова* (1, 5), *нихају* (1, 6), *у ваздуху* (1, 9), *осмеха* (1, 11), *грехојом* (1, 20), *ниха*, *ййха* (1, 25), *сухога* (1, 29) — медијална позиција, и: *чисйих* (2, 5), *йознадох*, *гледах*, *мах* (1, 7), *сйрах* (1, 14), *лейих* (1, 15), *йвојих* (1, 17), *рођених*, *их*, *својих* (1, 20), *врх*, *љуйких* (1, 27) — за финалну позицију.

Свакако, оваквих примера има, и у овој збирци, још, али не мислим да их је потребно наводити. У питању су примери које познаје и наш књижевни језик.

б) Фонема *х* се и замењује другим гласовима: *суво* (Писма 21, иако на претходној страници: од *сухих* кора), на *уво* (Песме 3, 255, иако на страни 123 имамо: близу *уха*). Да Десанка Максимовић није лако напуштала облике са фонемом *х*, нека покаже овај пример. У Писмима из шуме налазимо и овакав пример: За наћве су им служиле *сухе* махуне грага ... од капица *сувог* *храсћовог* жира. *Хлебови* су им били ... (стр. 256). Иначе код ње се често смењују: *сухо* — *суво*, *ухо* — *уво*.

в) Фонема *х* се испушта из писане речи. Углавном су у питању потребе стиха: *речени'* (и хтео речи давно *речени'*, 1, 18), речи *неречени'* (2, 16), *стира'* (2, 18, иако на претходној страни имамо: *гледах*, *знадох*, *познадох*, *мах*, *дах*), *не реко'* (1, 57), *не реко'* (2, 53) ... Међу овим примерима налазимо и: *ћресане* (Ја сам хтела да ми туга *ћресане* (1, 104). Вук има *ћресанући*, *ћресанем*, али упућује на *ћресахнући*, *ћресахнем*. И Правопис из 1960. има *ћресахнући*, дакле, са фонемом *х*. Наша песникиња има и: *стиреје* (: *греје*, 3, 38). Вук има облик *стиреа*, упућује на *стиреха*. Правопис из 1960. има: *стиреја* не него *стиреха*, а s. v. *стиреха* дају се и остали облици. Тако је и у Правопису новосадског колектива, из 1993. Истина, и код Десанке Максимовић налазимо овај облик, уп.: испод *стиреха* дашчане, ту и: близу *уха* (3, 123). Десанка Максимовић има и *алву* (још ћете наћи *алву*, Писма, 81). Вук има *алва*, упућује на *халва* — vide *халва*, а s. v. *халва* даје се објашњење. И у Правопису из 1960. имамо: *алва* не него *халва*. Правопис новосадског колектива даје: *алва* и *халва*.

Мада ово нису и сви примери овога типа које нам нуди писана реч Десанке Максимовић, и они нам јасно показују да наша песникиња није била љубитељ ни испуштања ни замене сугл. *х* у својој писаној речи. Она је ту ишла, колико год је могла, за језичком нормом, и то оном класичном, више вуковском него нормом њеног времена; уп. примере: *кухиња* (Песме 3, 88), *ћазуха* (исто, 122, 126), *ћазуху* (исто, 81), *одњихало* (исто, 151), *храјави* (исто, 90), односно: *ухо* (исто, 174), *уха* (исто, 123), *уху* (исто, 174), *руха* (исто, 107, 122, 126).

г) Сугл. скупина *ћћ*- на почетку речи упрошћава се у неким примерима: *ћица* (1; 14, 29, 38, 47, 97, 101), *ћице* (исто, 38, 48, 77), *ћицу* (1, 66); иако и ту имамо: *ћћичији* траг (30), *ћћице* (13), а у осталим збиркама, па чак и у песмама из ове збирке које су ушле у ону издату под насловом Десанка имамо облик *ћћица* ум. ранијег *ћица* (в. на стр. ?).

д) У писаној речи Десанке Максимовић налазимо облике глагола *нихаћи*: *ниха* (1, 25), *нихају* (1, 105), *занихан* (1, 70), *занишу* (1, 70); овакви ликови овога глагола често се јављају у песникињиној писаној речи. Вук има *нихаћи*, *нихал*, али упућује на *нихаћи*. Наши правописи дају облике са *њи*- Правопис из 1960: *њихалица*, *њихало*, *њихаљка*, *њихаћи*, *њишем*. Правопис новосадског колектива има: *њихаљка*. Наша песникиња је овде пошла за својим дијалекатским обликом.

ђ) Чести су облици множине им. м. р. без проширења основе морфемама *-ов/-ев*: *лепе вишезе* пале (1, 28), *голуби* (3, 107), *слепи миши* (3, 104), *лишаји* (3, 105), *свајти* (3, 135), *у длане* (3, 137), *куће* (3, 137), *јојаси* (3, 169), *голубе* (3, 170), *раци* (: баци, на истој страни имамо и: *свејли ракови*, 3, 171), *вуци* (3, 188) ... Све ово говори да краћи облици множине нису били страни нашој песникињи, иако је чињеница да су јој многе те облике изискивале потребе стиха.

ж) Указаћу још на неколико примера који се јављају са двојаким родом. То су именице *бол* и *вечер* (што је честа појава у нашим народним говорима): да *бола* отклоним траг (1, 15), *јо болу* што ме прожма (1, 31), као *нови бол* се *сшаром болу* смеје (1, 17), пакао *бола* (1, 46);

поред: *срећа* и *бол жива* (1, 72). То су песме настале у *боли* (Љ. Андрић, Са Десанком Максимовић, Матица српска 1989, стр. 45), иако ту и: *дрхтала сам од бола* (стр. 118), *никле из бола* (138), и оне су настале спонтано, *из бола* (228);

као и: *леје вечери неке* (1, 15), *сву вечер* (1, 58), *јо вечер целу* (1, 60); *јесења вечер жујта* (2, 37);

иако и: *вечера целог жале* (1, 28), *вечера целога* (1, 52), *вечера дугога* (1, 52).

Оваквих примера налазимо у народним говорима више (исп. за шумадијске говоре код Реметића, исто, стр. 260–262). Јасно је, именице са сугласничким завршетком, старе *ї* основе, поготово оне које нису често у употреби, лако се укључују у друге именице таквог морфолошког обележја.

з) И на крају. Ма колико се „паљетковало“ по писаној речи Десанке Максимовић, ту нећемо наћи много дијалектизама. Разлози су јасни. А и ово неколико што их је овде наведено (наравно, ту су дати само неки од таквих примера), потврђују мисао да се човек тешко ослобађа граматике свога родног краја, макар био и професионално везан за језик и језичку норму. То потврђује и Десанка Максимовић.

Résumé

Asim Peco

LES CARACTÉRISTIQUES DIALECTALES DANS LA LANGUE ÉCRITE DE DESANKA MAKSIMOVIC

Auteur relève quelques caractéristiques dialectales présentées dans la langue écrite de Desanka Maksimović. Elles sont toutes propres à la grammaire de son pays natal — Brankovina, au région de Šumadija.

МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

РАЗВОЈНИ ПРАВЦИ СРПСКЕ ЛИНГВИСТИКЕ ТЕКСТА¹

У овом чланку наш задатак је био да, на основу радова оних представника српске лингвистике који су се не само директно бавили лингвистиком текста него и оних који су залазили у њено поље истраживања бавећи се јединицама других језичких нивоа (семантиком, синтаксом, стилистиком, теоријом књижевности и сл.), укажемо на развојне правце српске лингвистике текста и дамо њен кратак преглед. С обзиром на то да је ово први покушај код нас да се напише овакав *преглед*, он се у неким елементима може показати као споран а нека решења нужно субјективна. Тек један детаљнији и свеобухватнији увид у српску лингвистичку литературу омогућио би доношење објективнијег вредносног суда о стању лингвистике текста или анализе дискурса у српској средини.

0.0. Развитак лингвистике текста као посебне лингвистичке научне дисциплине везан је за последњих тридесетак година. Наиме, на почетку седамдесетих година проучавање текстова постало је основна карактеристика једне гране лингвистике где је појам „текст“ добио суштински теоријски статус. Текстови се схватају као посебне језичке јединице са јасно одређеном комуникативном функцијом. Њих карактеришу основни параметри као што су *кохезија*, *кохеренција* и *информативност*, који се често користе и за формалну дефиницију овакве врсте текстуалности. Међутим, настанак ове научне дисциплине сеже у даљу прошлост: крај четрдесетих и почетак педесетих година 20. века.

У српској лингвистичкој литератури мисао о лингвистици текста јавља се још далеке 1947. године код истакнутог српског лингвисте Александра Белића². У раду посвећеном класификацији лингви-

---

¹ Израз *српска лингвистика текста* означава овај појам само у националном, а не у лингвистичком (језичком) смислу, у коме он има шире значење: исп. нав. 5.

² Ово показује да се почеци српске лингвистике текста подударају са настанком ове научне дисциплине у свету. Наиме, најранији почеци савремене лингвистике текста приписују се лингвистици бившег СССР-а; за почетак се наводи 1948. година. (Исп.: Гиндин С. А., 1977, *Советская лингвистика текста, некоторые проблемы и результаты 1948–1975*, Известия АН СССР, Серия литературы и языка, в. 36, 3, Москва, 348–361). Дуг период развоја текст лингвистика има и на британском подручју. Она је ту заснована још пре педесетак година у радовима Firth-а, чије су учење развили и обогатили Bazell, Palmer, Mattwes, Lyons, а посебно Halliday, који у анализу језика интегрише друштвени контекст због кога језик и постоји (Durand J., Robinson D., 1974, *La linguistique en Grande Bretagne dans les annees soixante*, Languages, 34, Paris, 3–9).

стичких дисциплина, А. Белић, између осталог, пише и ово: „Већ се са многих страна чују гласови да у граматичком опису језичких факата треба имати у виду посебно место целог низа реченица повезаних општим значењем, које представљају извесно синтаксичко-семантичко јединство“³. Коментаришући овај Белићев став, О. И. Москаљска примећује: „Аутор је истакао — и то има пресудан значај за стварање лингвистичког појма 'текст', — постојање таквих низова реченица састављених у синтаксичко-семантичку јединицу или 'период' што јесте граматичка појава, која се не среће у другим граматичким формама реченица (посебни саставни везници, контекстуално условљене непотпуне реченице), и указао на неопходност описа и тумачења тих граматичких особености у оквирима синтаксе“⁴. На жалост, ова Белићева запажања остала су без одјека на целом српском језичком подручју⁵.

Тек у новије време најважнија светска истраживања која се односе на *лингвистичку ѡексѡа (анализу дискурса)*⁶ нашла су одјека⁷ у

³ Белич А. И., 1947, *К вопросу о распределении грамматического материала по главным грамматическим дисциплинам*, „Вестник МГУ“, бр. 7, с. 22.

⁴ Москаљска О. И., 1978, *Текст как лингвистическое понятие* (Обзорная статья), „Иностранние языки в школе“, 3, Москва, 9.

⁵ Под српским језичким подручјем данас, без обзира на распад СФР Југославије, сматрамо њене бивше републике: Србију, Црну Гору, Хрватску, Босну и Херцеговину, где се говори и пише српским језиком.

⁶ Мада употреба двају термина *лингвистичка ѡексѡа (ѡексѡа лингвистичка)* и *анализа дискурса (дискурс анализа)* открива два различита теоријска приступа изучавању језика, на њих не треба гледати као на супротстављене већ пре као на комплементарне појаве. Зато на њих, у нашем случају, треба гледати као на синонимне изразе. Иако се за први термин (појаву) каже да је заснован(а) на моделу и окренут(а) теоријским питањима, а за други термин (појаву) да је усмерен(а) на опис и објашњење емпиријских података у појединачним разговорним ситуацијама. Наиме, за први приступ се тврди да се моделирање заснива на говорничковој компетенцији, док се други приступ заснива на говорничковој делатности. Први је више усмерен на писани језик, док је други усмерен на говорни. Отуда ова два приступа лако сугеришу неку врсту дихотомије између актуелне употребе језика, која се назива *дискурс*, и апстрактне употребе, која се назива *ѡексѡа*. Међутим, у последње време уочава се постепено ширење употребе термина текст. То је у директној вези са развојем појединих лингвистичких приступа као што је лингвистика текста. Њен унутрашњи развој ишао је од ширег, структурално замишљеног као супрареченичног и надаље процесуалног поимања текста (Види о овоме више: Савић С., 1993, *Дискурс анализа*, Нови Сад; Бугарски Р., 1993, *Језички ниво, дискурс, ѡексѡа: ѡјмовно-ѡерминолошки осврѡи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 14–19; Половина В., 1996, *Теоријски сѡаѡус ѡјмова дискурса и ѡексѡа*, Српски језик, 1–2, Београд, 409–414.

⁷ У Америци термин *дискурс анализа* први пут је употребио лингвиста М. Harris (1952). Неколико година касније амерички антрополог Т. Mitchell (1957) залаже се да невербални елементи комуникације буду описани као део језичке функције. За овог аутора повезани говор се може описивати једино у вези с контекстом, што постаје очигледно да се јединице веће од реченице не могу ваљано објашњавати само у оквиру описивања језичке структуре. У Енглеској најпознатији су теоријски ставови М. Holliday. У раду *Кохезија у енглеском језику* (1976) Halliday и Hasan показују да је језички материјал повезан у веће јединице писаног текста. Дружичји приступ имају J. Sinclair и M. Coulthard (1975), који су описали како изгледају разговори учитеља са ученицима у разреду и утврдили природу различитих делова једног разговора, нпр.: како изгледа отварање и затварање текста. У Немачкој су познати радови К. Ehlichа са сарадницима. У Русији ова питања се истражују у више центара. Најпознатији су они који следе за

српској научној мисли. Отуда се српска лингвистика текста не развија под утицајем само једног усмерења, само једне лингвистичке школе, него се прихватају утицаји из различитих лингвистичких центара: англо-америчких, немачких, руских, француских и других. Истраживачи су у своје средине преносили искуства и терминологију из центара у којима су стицали образовање, специјализацију или зависно од литературе којом су се служили. Тако су се русисти и германисти углавном опредељивали за *анализу њекста* (као у немачкој и руској лингвистици), док су се англисти и романисти опредељивали за *анализу дискурса* (као у енглеској и француској лингвистици). Сходно литератури они су у својим радовима користили терминологију и опредељење који одговарају наведеним приступима⁸. Међутим „сама текст лингвистика као правац није имала шири одзив. Ње су се додиривали појединци у појединим лингвистичким студијама“⁹ и мањим радовима. У српској лингвистици и србистици (науци о српском језику и књижевности) устаљенији је термин *анализа дискурса*, јер се основна истраживања у лингвистици текста данас обављају на корпусу разговорног језика.

1.0. У нашем прегледу — полазимо од следећих општих карактеристика лингвистике текста: она је проширила оквире језичког истраживања на текст, она узима текст као основну језичку јединицу, она испитује систем функционисања текстова у конкретним ситуацијама, дискурсима, она изучава изоморфност различитих текстовних система на темељу заједничких структурних особина. При томе она остаје тесно повезана са синтаксом, стилистиком и теоријом књижевности. Наш циљ је да, на основу радова оних представника српске лингвистике који су се не само директно бавили лингвистиком текста него и оних који су залазили у њено поље истраживања, бавећи се јединицама других језичких нивоа (семантиком, синтаксом, стилистиком, теоријом књижевности и сл.), укажемо на развојне правце српске лингвистике текста. Сматрамо да и ова друга истраживања, иако директно не припадају лингвистици текста¹⁰, чине солидну

Бахтиновим (М. Бахтин) схватањима природе значења и исказа (у роману и проповеди), као и они који су заинтересовани за стандардизацију разговорног руског језика (истраживања Земске /Е. Земская/ са сарадницима). У Француској се истраживања овакве врсте заснивају, пре свега, на традицији истраживача стилистике као дисциплине која посматра читаве параграфе и пасусе текста, где су многи лингвистички елементи могли да уђу у оквире текст лингвистике. Такав је случај са лингвостилистичким анализама књижевног језика. Овакав правац лингвистичких истраживања посебно је наглашен у радовима Martinea (Martinet) и његових ученика. У Финској око лингвисте N. Enquista делује више истраживача који се занимају различитим питањима текста и дискурса. У Мађарској, на челу са J. Ретођијем, теоријом текста бави се група истраживача.

⁸ Савић С., 1993, *Дискурс анализа*, Нови Сад, 34.

⁹ Половина В., 1982, *Савремена њекст лингвистика и њена примена*, Живи језици, 20/1–2, Београд, 126.

¹⁰ У обзир смо узели само три велика српска центра: Београд, Нови Сад и Сарајево. У моменту настајања овог рада Сарајево није српски град, али је у њему у времену до распада СР Југославије деловао велики број српских научника који се сада

основу онога што већ данас можемо назвати српском лингвистиком текста¹¹.

1.1. Лингвистиком текста (анализом дискурса), у најужем смислу те речи, бави се неколико истакнутих србиста. Свакако да водеће место припада Весни Половини, Свенки Савић и Јелици Јокановић-Михајлов.

В. Половина анализира *разговорни језик*. У књизи *Лексичко-семантичка кохезија у разговорном језику* она обрађује, поред осталог, проблем *кохезије* на компаративном плану четири језика: српског, енглеског, руског и француског. Истраживање заснива на корпусу спонтаних разговора у природној (разговорној) ситуацији у кући (енг. small talks). За српски језик њена истраживања употребе времена у разговорном језику, затим употребе личних заменица ТИ/ВИ и других облика разговорних лексичких и граматичких јединица заснивају се на богатом емпиријском материјалу разговорног језика градске (београдске) средине у последње две деценије. У најновијем истраживању дискурса — текста В. Половина проширује сферу својих интересовања и на писани језик (језик комедија, драма). У овим истраживањима ауторка даје лингвистичку анализу структурирања различитих типова текста, затим феномене реализације митова, хумора и других садржаја, као и типологију говорних метадискурзивних елемената у различитим текстовима.

С. Савић у свом раду истражује наративне способности код деце. Анализира разговорни дискурс између мајке и детета са становишта психолингвистичке *интеракцијске теорије* описа разговора. У књизи *Дискурс анализа* ауторка се бави анализом дискурса као лингвистичком дисциплином, проблемом одређивања појма дискурса за који сматра да је стедиште, производ и одраз ума, културе друштва у коме се преламају когнитивно устројство, емоције и искуство појединаца, формирано у датом друштву и култури. У поменутој књизи ауторка даје историјат развоја теорије анализе дискурса. Полазећи од претпоставке да је дискурс употреба језика у свакодневној комуникацији (контексту), С. Савић издваја релевантне чиниоце контекста, било да се користи туђим или својим теоријским опредељењима. За говорне чинове комплементирања и извињавања као релевантне чиниоце контекста издваја идентитет, статус и пол саговорника, јер се тек на основу њих може разумети не само зашто је неко нешто рекао него и како је рекао. Своју пажњу С. Савић посвећује и теоријско-

---

налази у већим научним центрима Србије (Београду, Новом Саду, Нишу, Приштини); Црне Горе (Подгорици, Никшићу); Републике Српске (Српском Сарајеву, Бањалуци), као и у неким страним научним центрима (у Немачкој, Италији, Аустрији, Француској, Енглеској, Америци и др.).

¹¹ У српској лингвистици текста овакви радови су у мањој мери засновани на истраживању корпуса само на српском језику него су вуче засновани на компаративном или контрастивном материјалу, при чему је један од језика и српски језик. (Ова друга истраживања везана су за лингвисте који раде на катедрама за стране језике: руски, украјински, словачки, енглески, немачки, шпански и италијански језик).

методолошким приступима, а нарочито проблему транскрипције разговорног језика. Такође разматра и релевантне теорије које су претходиле теорији *анализе дискурса*, међу којима се осврће на теорију J. Austina¹², P. Gricea¹³ и J. Searlea¹⁴, те когнитивну теорију W. Chafea¹⁵, теорију говорних жанрова М. Бахтина¹⁶, конверзациону теорију E. A. Scheglofea¹⁷ и лингвистичку теорију обележености S. Fleischmana¹⁸.

J. Јокановић-Михајлов проучава прозодију дискурса. Основни корпус на коме се ова истраживања заснивају представља урбани говор великих центара у две реализације: говор медија (спикери, водитељи, коментатори, непрофесионални учесници емисија) и спонтани разговорни језик образоване градске популације (универзитетски сарадници, средњошколска и студентска омладина, различити градски слојеви). Истраживања обухватају два аспекта проблема: фонетски (истраживање појединих компоненти интонације, као што су интензитет, мелодија, темпо) и функционални, где се за уочене мелодијско-ритмичке моделе утврђује начин употребе текста и њихова улога у преношењу информације. J. Јокановић-Михајлов у својим истраживањима изучава проблеме као што су: улога интонације у изградњи дијалошког текста и разлике које постоје у структури дијалога у јавном комуницирању и спонтаном говору, начин на који интензитетско истицање елемената текста учествује у структурирању текста код различитих категорија говорника, улога уметнутих секвенци различитих димензија у поступку хијерархизовања сегмената текста, однос синтаксичких и прозодијских структура и значај који њихово непоклапање има за успостављање посебних корелација и дискурсивно обликовање целина, интонационо исказивање категорије модалности, улога подтекста у детаљној анализи функције варијантних интонационих карактеристика итд.

У вези са семантиком лексичких јединица (лексема) и њиховом комплексном компонентном структуром (а нарочито у вези са прагматичким, модалним и конотативним компонентама), неким фонемима текста у ширем смислу бави се и лексиколог Стана Ристић. Граматичке, функционалностилске и прагматичке елементе значења партикула, модалних речи и још неких типова лексике ауторка раз-

¹² Austin J. L., 1962, *How to do things with words*, Oxford, Clarendon Press.

¹³ Grice H. P., 1978, *Further notes on logic and conversation*, P. Cole, ur. *Syntax and semantics: Pragmatics*, 9, New York, Academic Press, 113–128; *Presupposition and conversational implicature*, P. Cole, ur. *Radical pragmatics*, New York, Academic Press, 183–198.

¹⁴ Searle J., 1969, *Speech acts*, Cambridge University Press, Cambridge.

¹⁵ Chafe W. L., 1980, *The pear stories: Cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production*, Ablex Publishing Corporation, Norwood.

¹⁶ Бахтин М., 1980, *Проблем говорних жанрова*, III програм РТВ IV, Београд, 233–270.

¹⁷ Schegloff E. A., 1988, *Presequences and indirection: applying speech act theory to ordinary conversation*, *Journal of Pragmatics*, 12, 55–62.

¹⁸ Fleischman S., 1985, *Discourse functions of tense-aspect oppositions in narratives: Toward theory of grounding*, *Linguistics*, 23, 851–882.

матра са становишта савремених лингвистичких теорија (теорије „Смисао-Текст“ и теорије интегралног описа језика) које одражавају, како показују и неки њени радови, и неке карактеристике текста.

Мирјана Поповић, у оквиру различитих друштвених контекста, усмерава своју пажњу на питања дефиниције, класификације, настанка и развоја друштвених термина, при чему предност даје синхроним истраживању на синтагматском, лексичко-семантичком и творбеном плану. У анализи на синтагматском нивоу, она истиче да лексика политичких докумената представља окосницу специјалистичких текстова са друштвеном терминологијом као кључном подлогом, те да се потпун синтагматски опис мора узети за полисемију, синонимију и варијантност термина у ширем политичком дискурсу.

Посебно интересантна истраживања *методских њрисћуија синћаксе везаног ћекстиа* у настави језика и књижевности спроводи Чедомир Ребић. Своје методичке поставке он заснива на резултатима теоријских спознаја о тексту као базичном објекту и на резултатима емпиријских истраживања. Са различитих теоријских аспеката, Ч. Ребић проматра синтаксичку структуру текста, вреднује различита теоријска полазишта и на њима темељи методичке приступе. У оквиру већих синтаксичких нивоа могуће је, сматра Ч. Ребић, комплексније сагледати различите функције језика, као и то да спознаје о већим синтаксичким нивоима од реченице могу омогућити и ученицима успешно откривање вредности уметничког дела. Између осталог, аутор износи став да се изграђеним методичким приступима отварају различите могућности: целовите процене семантичког механизма којим се остварује кохезија текста; откривање приказаних предмета у тексту (семантичких детерминатора и актуализатора тих предмета); одређивање изходних потицаја (семантичког језгра); откривање валентности морфолошких јединица (приказаних предмета у тексту) и откривање других обележја.

1.2. Запажен допринос српској лингвистици текста дали су и неки српски слависти.

Русиста Предраг Пипер у радовима посвећеним лингвистици текста истражује граматику текста у оквирима теорије семантичких локализација (варијанта лексичке теорије падежа). Концептуални апарат, који је разрадио крајем седамдесетих година, аутор примењује у описима различитих граматичких појава у словенским језицима. На основу таквог теоријског приступа, П. Пипер разматра питања структурисања и функционисања текста, поједина питања анафорске употребе заменица изражених у виду типа: *ћај* и *ћај*, природу и функционисање катафоре, хронотипа текста као синтаксичко-семантичке категорије текста, маркера унутрашњих и спољашњих граница текста у вези са корелацијом центрифугалних и центрипеталних сила у тексту, ритмиком текста, функционисањем метатекстуалних прилога у структури пасуса и текста у целини. Поред овога, П. Пипер у својим монографијама: (1) *Заменички њрилози — грамаћички сћаћуис и се-*

манџички џиџови; (2) *Заменички џрилози у срџскохрвајском, руском и џољском језику* — покреће низ питања која се односе на семантику и синтаксу текста.

Русиста Милана Радић-Дугоњић као основни предмет свога истраживања узима лексичке микросистеме блискородних језика, које проучава на контрастивном плану, настојећи да открије својства која карактеришу језичку личност испоређиваних (контрастивних) језика на нултом и мотивационом нивоу. Ауторка у радовима покушава да открије закономерност функционисања семантичког центра и семантичке периферије лексичких јединица у њиховој активной употреби. Типови својстава испоређиваних лексичких јединица реализују се у крупним семантичким блоковима (реченица, текст), у којима оне развијају своје индивидуалне лексичке функције, истовремено с конотативно-прагматичким својствима, која се не запажају увек у дескриптивним и преводним реченицима руског и српског језика.

Украиниста Људмила Поповић у последње време своја истраживања усмерава на анализу дискурса. Полазећи од уважавања фактора адресата и ситуационог модела, посебну пажњу придаје правилима организације епистоларног дискурса у својству социокомуникативне игре, повезаности епистоларног дискурса на макроструктурном нивоу целог низа дијалоске преписке, а такође и језичким реализацијама говорних чинова у епистоларном дискурсу украјинског, руског и српског језика.

Словакиста Мирослав Дудок не користи термин *дискурс* (*текст*) већ *гљуџинација текста* да означи повезивање и уланчавање јединица у целине. Он, у духу словачке лингвистике (израсле из прашке лингвистичке традиције), описује начине слепљивања, пре свега реченица, у јединствен (писани) текст, и то на материјалу словачког и српског језика.

1.3. Англисти су у оквиру својих истраживања унеколико допринели развоју српске лингвистике текста.

У том смислу, англиста Ранко Бугарски у већини својих радова и студија бави се различитим питањима врста дискурса. Аутор широку и хетерогену област лингвистике текста испитује са прагматичког становишта, где обрађује низ теоријских и практичних проблема у вези са неким сегментима ове научне дисциплине. Када је у питању однос синтаксе и лингвистике текста, он истиче да се доскора синтакса ограничавала на питање састава реченице, али се у последње време под окриљем *текстуалне лингвистике* проучава и структура језичких и комуникацијских целина изнад нивоа реченице. Слична истраживања, како каже аутор, са тежиштем на структури говорних интеракција, називају се и *анализом дискурса*. Под заглављем *лингвистичке прагматике* освајају се нове и данас актуелне области, при чему се поглед на структуру језика допуњује проучавањем његове употребе у комуникацији, са посебним обзиром на сврху коју корисници језика постижу својим исказима у оквиру различитих говорних чинова.

Англиста, Јасна Левингер у оквиру *конверзационих максима* и теорије говорних чинова (*конверзациони чин као вид вербалне комуникације*) покушава да објасни ословљавање и друге чинове говорења. Једно од њених интересовања је и како саговорници решавају проблем неразумевања у конверзацији (*сјоразумевање и несјоразум у конверзацији*). Слична интересовања у својим истраживањима показује Снежана Билбија која се у дисертацији бави проминалним анафоричким јединицама и њиховом функцијом у енглеском језику.

Уз англисте треба споменути и германисте: Марина Личен примењује теорију говорних чинова у контрастивној анализи немачког и српског језика (*говорни чинови и њихова реализација, илокутивни њий „експресива“, говорни чин „ујозорења“, говорни чин директивна, илокутивни њий „поравњање“* и др.). Марија Добренов у анализи писаног текста примењује достигнућа прагмалингвистике из немачке лингвистичке традиције на материјалу немачког, српског и мађарског језика. Гордана Иричанин у *Методичким основама грамаџике њексџа* и *Анализи дискурса и њексџ-грамаџике у настави сџраних језика* примењује све оне методе које су познате у немачкој примењеној лингвистици текста.

1.4. Романисти имају такође свој удео у развојним процесима српске лингвистике текста.

Италијаниста Слободан Стевић у својим радовима углавном се бави анализом конверзације а у оквиру анализе дискурса. Аутор испитује корпус неформалних разговора српског језика. У складу са теоријом етнометодологије, у разговорној пракси обраћа пажњу на то како је организована свакодневна језичка делатност. Истражује процесе, системе и механизме који се користе у конверзацији. С. Стевић се у монографији *Социокулџурна обележја уџбеника* бави социокултурном анализом текста уџбеника италијанског језика за странце. При томе посебну пажњу усмерава на појам „социокултурни стереотип“ и на његов значај у представљању стране земље на основу приручника, као и на идеолошку условљеност текста приручника. Италијаниста, Мила Самарџић обрађује конекторе из перспективе текстуалне лингвистике, прагматике и семантике у оквиру писаног италијанског језика. Ауторка даје и властиту поделу текстуалних конектора у зависности од тога да ли они имају само функцију планирања и структурисања текста или само фатичку функцију кад одражавају ванјезичке чиниоце говорне ситуације.

Хиспаниста Марина Љуџић у својим радовима посвећеним шпанском (и португалском) језику разматра различите проблеме који се тичу домена текст лингвистике. Проучавајући *џросџи* и *сложени џерфекаџи индикативна у џианској и џорџугалској дневној џиџамџи*, инсистира на деиктивности индикативних времена и предлаже да се на основу тог критеријума дефинишу функционална поља глаголских времена. При дефинисању употребе глаголских времена ауторка прибегава анализи ширих, надреченичних структура. М. Љуџић, на-

кон опсежних истраживања, истиче да употреба времена зависи од тога да ли је дискурс у дијалогској форми (у њему доминира сложени перфекат) или у наративној форми (у њему доминира прости перфекат). Ова употреба зависи од географског фактора, будући да је критеријум употребе времена различит у Шпанији (у говорном језику чешћа је употреба сложеног перфекта) од онога у хиспанској Америци (у истим контекстима користи се прости перфекат).

2.0. Поред истраживача који у центар својих истраживања постављају проблеме у вези са лингвистиком текста (или са анализом дискурса), у српској науци о језику и књижевности постоји и знатан број научних посленика других оријентација, који се на разне начине, у најопштијем смислу, баве и анализом текста. Свој допринос овој лингвистичкој дисциплини дају истраживачи и других лингвистичких дисциплина, а пре свега синтаксичари, (лингво)стилистичари, па и теоретичари књижевности¹⁹. Ваља напоменути да се радови истраживача који се индиректно баве лингвистиком текста сврставају у друге лингвистичке дисциплине (синтаксу, стилистику, теорију књижевности). Међутим, многи од њих померају границе својих научних дисциплина и имају интердисциплинарни карактер као и лингвистика текста, обогаћујући и продубљујући језичку анализу. Такви радови често траже одговоре и налазе решења како да наведене научне дисциплине приближе теорији текста и на тај начин провере сензибилитет њених метода у анализи тзв. „надреченичних структура“. Зато смо неке од њих уврстили у лингвистику текста, јер ова лингвистичка дисциплина проучава све језичке нивое. Тако да синтаксичке, стилистичке и књижевноуметничке јединице које се посматрају као саставни делови надреченичних структура истовремено чине и предмет истраживања лингвистике текста. На основу примене теорије лингвистике текста и у синтакси, стилистици и поетици списку од десетак до сада издвојених њених дисциплина²⁰ могле би се додати и следеће:

¹⁹ Ако се лингвистика текста схвати као језичка дисциплина која у најширем смислу проучава текстове, онда се она мора довести у везу: (а) са *сјаором реториком* (која је третирала главне елементе говора: диспозицију — системско рађање говорникових мисли, слокуцију — језичко уобличавање, меморизацију и њену функцију у реализацији говорништва) и (б) са *сјаором стилистиком* (која је још од Квинтилијана за основе доброг стила узимала три основна начела: тачност, јасност и прикладност). Корени лингвистике текста имају свога упоришта и у другим научним дисциплинама, пре свих у *антирологији* (која испитује људски језик као израз значења митова), *иагмемике* (која разматра везе између језика и околности у којима се одвија комуникација), *социологији* (која проучава конверзацију као начин социјалне организације и интеракције), *етнометодологији* (која истражује корелације између говорних образаца и социјалне улоге групе, као и говорних конверзација и њихових промена). Поред ових, треба поменути и друге научне дисциплине: *психологију*, *филозофију језика*, *теорију књижевности*, као и дисциплине које су се током последњих 40 година „удвојиле“ са лингвистиком (*психолингвистика*, *социолингвистика*, *антиролошка лингвистика*, *когнитивна лингвистика*, *прагматика*) — које су заинтересоване да објасне језичку делатност.

²⁰ То су: формална текст лингвистика, филозофска текст лингвистика, комуникативна текст лингвистика, моделтеоретска лингвистика, лингвистика парцијалне текст

„макросинтакса лингвистике текста“, „макростилистика лингвистике текста“ и „макропоетика лингвистике текста“.

2.1. Имајући све ово у виду, у даљем излагању представимо рад и оних српских лингвиста који у своја истраживања укључују и елементе лингвистике текста. Бавећи се интерном структуром текста, они примењују текстуалносинтаксичке методе истражујући неке синтаксичке међуодnose изван граница реченице, на надреченичном нивоу. Своја занимања за анафорику, ред речи, прономинализацију, положај реченичког акцента, интонацију, емфазу и контраст, узрочне односе међу реченицама поређаним без везника, синтаксичко-семантичке односе реченица, слагање времена, семантичку и прагматичку проблематику текстовних јединица — они не објашњавају само на нивоу реченичке граматике.

Синтаксичар Милка Ивић различитим питањима словенске и српске синтаксе често приступа са позиција текста. У знатном броју радова велику пажњу посвећује сагледавању неких поступака који се примењују у језику при устројавању исказа у кохерентну синтаксичко-семантичку целину којим се преноси не само одређена порука него и информација о присуству/одсуству експресивног набоја, као и друге прагматичке информације. М. Ивић, између осталог, показује да се о феномену фактивности предиката може ваљано просуђивати једино ако се реченица са таквим предикатом посматра у већој текстуалној целини. У радовима у којима се бави проблематиком реченичне кондензације ауторка своје анализе често врши на већим текстуалним целинама. Зато истиче да се појава реченичне кондензације не може успешно сагледати и тумачити у оквирима реченице, јер кондензацију управо омогућује уклопљеност реченице у шири језички дискурс. Поред тога, М. Ивић указује на различите начине повезивања реченица у веће смисаоне целине, као и на елементе у реченици који се ослањају на шири текст. Ауторка указује и на супротну појаву — на елементе текста који су у директној вези са реченицом у којој је извршена кондензација. Разматрајући функционалну перспективу реченице, М. Ивић истиче да је она текстуално условљена (*дискурсом условљена њерсејективизација*).

У неким радовима из синтаксе Милорад Радовановић примењује модерне приступе појединим језичким (а такође и синтаксичким и семантичким) феноменима, којим је показао како се по систему мреже могу повезивати унутарјезичке (= граматичке) и изванјезичке (= прагматичке) чињенице и односи. У оваквом приступу језичким чињеницама на теоријском плану, а и у граматичком представљању, аутор узима у обзир све релевантне језичке и нејезичке елементе. Тако се у опису при нормирању уважавају и чињенице ширег, нејезичког контекста и неких видова језичке употребе који се тичу спе-

---

лингвистике, лингвистика контекстуалне текст лингвистике, лингвистика контекстуалне теорије текст лингвистике итд.

цијалних функционалних стилова. Када се бави номинализацијом, кондензацијом, декомпозицијом, нарацијом и парцелацијом, које се тичу језичке употребе (поступка), М. Радовановић истиче да су оне као појаве стилске природе условљене углавном екстралингвистичким факторима (истим или сличним процедурама апстрактног мишљења, сродним културним типовима, мање или више идентичним функционалним и ситуационим контекстима језичке употребе). У анализи књижевних текстова М. Радовановић показује да је најфреквентније средство нарације презент имперфективних глагола, чији се наративни низ стилски ефектно може прекидати презентом перфективних глагола или аористом.

Изучавајући конструкције за исказивање пасива у српском језику, Ксенија Милошевић излази изван оквира реченице и овај проблем проучава у оквирима свих текстовних јединица. Ауторка истиче да су реченице којим се у српском језику исказује пасив хармоничне и често се та хармонија разрешава у оквиру већих текстуалних целина, а не у оквиру реченице. К. Милошевић указује и на то да се агенс у српском језику ретко изражава експлицитно у реченици са пасивним значењем, него се он најчешће може утврдити у структури веће језичке целине.

И други синтаксичари, као нпр. Милош Ковачевић и Срето Танасић, дотичу се у неким аспектима лингвистике текста. Овај први, бавећи се, између осталог, и истраживањима *семантичког узрочног њоља* захвата и проблеме успостављања мреже узрочних везника који учествују у стварању новог типа синтаксичке јединице: или у творби граматичког или у творби лексичког конектора (анафорски заменички прилози и прилошки изрази), зависно од тога да ли су у катафорској или анафорској функцији. С. Танасић у мнографији „*О њрезенију у савременом српском језику*“, у поглављу *О ѡрезенију за исказивање садашњих радњи* експлицитно истиче да се значење презента за исказивање нереференцијалне радње и радње која не припада садашњости једино може идентификовати само у контекстима који прелазе оквире једне реченице.

2.2. Када су у питању текстуалнолингвистичка и лингво(стили-стичка) истраживања, постоји посебан проблем њиховог разграничења. Познато је да ове две научне дисциплине имају заједничког претходника — реторику²¹. С обзиром на то, ова се два научна подручја умногоме подударају, мада постоје неке разлике у њиховим подлазним одређењима, које, у овом раду, остављамо по страни. Предмет стилистике, у општим цртама, јесте, као и код лингвистике текста, сâм текст. Стилски контекст се једино може одредити на темељу лингвистичких критерија. Међутим, за нас је посебно важно то што се

²¹ Исп.: Гиндин И. С., 1990, *Была ли риторика „донаучной“ теорией текста?*, *Tekst w kontekście (Zbiór studiów)*, pod redakcją Teresy Dobrzyńskiej, Wrocław — Warszawa — Kraków, 7-32.

о стилу може говорити како на нивоу целовитог литерарног дела (целовитог текста²²), тако и на темељу саставних делова једног литерарног дела (изоливаног дела текста). Ако се пође од одређења текста (или дискурса) као објекта језичког система, кода или компетенције, или његовог одређења као објекта употребе, говора, поруке, перформације, лако се може установити да је ово друго одређење, иако са лингвистичким карактеристикама, примерено и стилистици, која се бави употребом језичких средстава, као и функцијама самих исказа. Ово показује да се лингвистика текста може одредити као средишња дисциплина у односу на све друге научне области које се баве текстом баш зато што се она занима за општа питања и проблеме текста, док се стилистика (као поетика и синтакса) бави само неким специфичним појавама унутар текста. Отуда код српских стилистичара лингвистички оријентисаних у већини њихових радова, наилазимо на истраживања која су у складу са методама и теоријским поставкама лингвистике текста.

Русиста Бранко Тошовић у великом броју својих радова постављену проблематику разматра у оквирима различитих текстовних јединица. Тако се у монографији *Стилистика глагола* бави лексичко-стилистичким и граматичко-стилистичким потенцијалом глагола на контрастивном плану (у руском и српском језику). Истраживања, особито када су у питању глаголске фигуре, поставља у оквире надреченичних структура. На овај начин аутор, у извесном смислу, врши декомпоновање и деконструисање текста у прозном дискурсу (почев од пасуса, параграфа, поглавља, до читавог дела) и стиховном (почев од римованих стихова, строфа, делова песме, до целе песме).

Србиста Милосав Ж. Чаркић, поред појединачних радова, у обимнијим студијама („*Фоника сџиха*“ и „*Фоностилистика сџиха*“) проучава поетски језик на нивоу фонетике језичког израза у којима, бавећи се мрежом гласовних понављања у текстовним структурама, запажа да све гласовне фигуре, поред других, имају изразиту и кохезиону функцију, посебно на нивоу самосталних композиционих целина: строфе, дела песме и целе песме. Ове фоничке структуре као битан чинилац језичког збивања у поетском делу, како истиче М. Ж. Чаркић, важан су фактор организације, аутоматизације и дезаутоматизације одређеног поетског текста. Уз то, аутор ове фоничке структуре проучава и као елементе који имају изражену информациону функцију у процесу поетске комуникације.

Русиста Андреј Стојановић бави се углавном питањима конфронтативне (контрастивне) функционалне стилистике. На материјалу писане варијанте научног стила (научно-технички текстови, жанр уџбеника и приручника) савременог руског и српског језика и уз примену метода лингвистичке статистике аутор истражује проблеме такозване велике синтаксе. При томе се употреба језичких средстава

²² О овоме в. нешто више у: Кожина М. Н., 1995, *Цельный текст как объект стилистики текста*, *Stylistika IV*, Ополе, 33–53.

доводи у тесну везу са екстралингвистичким факторима конкретног функционалног стила. У одељку *Међуреченични конектори као йоказативели компресивних йнденција* докторске дисертације (која је у штампи) дотиче се проблема везаности говора (кохезије) на конфронтативном (руско-српском) плану. Стојановић закључује да спецификум изражавања категорије везаности текста у испитиваним језицима зависи од самог функционалног стила као сврсисходно организованог система.

2.3. Будући да свако књижевно дело пре свега представља текст као уобличени језик, може се и сама књижевност одредити као језичка делатност, као поступак структурирања текста. За књижевни текст посебно је важна разлика између рекурентних и нерекурентних конституената. Прве су задане самим текстом — то су творбене конституенте; друге тексту дају особит печат — то су обликовне конституенте. Овако схваћен текст показује да текстуална лингвистика није искључиво лингвистичка дисциплина него да добрим делом задира у подручје књижевне теорије. Зато се поетика (књижевна теорија) често одређује као искуствена наука која се бави теоријом структуре књижевних текстова, односно језичких књижевноуметничких творевина. Из овога проистиче да су, прво, објекти поетике језичке појаве и као такве предмет лингвистичког истраживања; друго, да постоји више општих методолошких проблема који се напоредо појављују и у поетици и у лингвистици. Отуда се у поетици неретко користе лингвистичка истраживања, јер се једино помоћу њих могу издвојити релеативно тачни језички модели и објаснити процеси језичког уобличавања књижевног текста. Реч је заправо о структурирању текста на разним плановима: садржајном, смисаоном, језичком, граматичком, стилском. Иако у српској науци о књижевности (теорији књижевности — поетици) делује велики број истраживача и теоретичара, овом приликом поменућемо двојицу: Новицу Петковића и Слободана Вукобра-та, који су лингвистички усмерени.

Српски теоретичар књижевности Новица Петковић, разматрајући кохерентности књижевног текста, истиче да овај појам не обухвата само један од видова појавности текста, већ да подразумева и његову граматичку организацију: синтаксичко-семантичке, тематске и прагматичке особености. При томе аутор велику пажњу поклања и његовој концесији, односу конституенти и контекстуалних елемената унутар конкретног текста, што је важан чинилац организације текста. Међу више врста кохерентности (асерторичка, актанцијална, временска), Н. Петковић, с разлогом, највише инсистира на кохерентности која настаје употребом неке заједничке формалне или садржајне инваријанте (исти метар, исти ритам, рима, синтаксичка структура итд.). Када се бави *елементима књижевне семиотике*, Н. Петковић, између осталог, покушава да открије основне законитости по којима настаје текст и тада своја истраживања усмерава ка лингвистици текста, где јасно разграничава природнојезички текст од књижевноуметничког текста. Када говори о *лингвистици текста* или *текстовној лингви-*

стици, износи следеће: „У оквиру ове поддисциплине и лингвисти и теоретичари књижевности настоје да открију извесна општија правила по којима се склапа текст. Али и они сами у току две последње деценије предлажу различите термине за текст: *дискурс*, *излагање*, *говорна творевина*, *говорни жанр* и сл.“²³. Након интересантних запажања о природи, структури и функцијама текста (пре свега књижевноуметничког текста), Н. Петковић износи веома интересантан закључак да је текст „само функционална и несјајна величина“²⁴.

Нешто друкчијег усмерења је англиста Слободан Вукобрат, који у оквиру продубљених анализа књижевног израза, заснованих на минуциозној интерпретацији књижевног дискурса, врши разраду књижевностилистичких одлика поетског израза узимајући у обзир веће (надреченичне) текстовне целине књижевног текста.

3.0. На крају да кажемо да лингвистика текста — анализа дискурса као превасходно лингвистичка дисциплина тек осваја простор у српској науци о језику, стилистици (пре свега лингвостилистици) и теорији књижевности. Њену актуелизацију у најновијим приступима језичким феноменима потврђује, поред наведеног, и то што је на Међународном састанку слависта у Вукове дане (1991) тема била *Дискурс српскохрватског језика и језички нивои*, и што неки часописи у континуитету објављују радове из ове научне области²⁵. Међутим, како смо показали, истраживачи српског језика, као и истраживачи који се баве компаративним и контрастивним проучавањима српског и страних језика, користе се тек неким елементима лингвистике текста. За сада не постоји одређена систематичност у истраживању лингвистике текста, а отежавајућа околност је и то што највећи број радова објављених по многобројним публикацијама разнородног усмерења долази и из различитих монодисциплина. То отежава комплетнију синтезу и сагледавање и оних проблема који су можда већ решени. Ипак, један детаљнији и свеобухватнији увид у српску лингвистичку литературу омогућио би доношење вредносног суда о стању лингвистике текста или анализе дискурса у српској средини.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Бабић Ј., 1977, *Searlova teorija govornih akata i jeste—treba pitanje*, Филозофске студије IX, Београд, 151–208.
2. Берисављевић С., 1986, *Језик и њол: њишуре и занимања жене у банци*, Прилози проучавању језика, 22, Нови Сад, 119–132.

²³ Н. Петковић, 1995, *Елементи књижевне семиотике*, Београд, 89.

²⁴ Исто, 90.

²⁵ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* — Матица српска Нови Сад — излази од 1957; *Израз* — часопис за књижевну и умјетничку критику, Сарајево излази од 1957; *Књижевни језик* — часопис за језик и књижевност, Институт за језик и књижевност, Сарајево — излази од 1972; *Књижевности и језик* — часопис Друштва за српски језик и књижевност Србије, Београд — излази од 1954.

3. Билбија С., 1983, *Проминални анафорички процеси у савременом енглеском језику* (докторска дисертација), Београд.
4. Брачић С., 1981, *Die einstellung des senders zum sachverhalt — unter dem tehtlinguistischen aspekt*, Зборник радова Института за стране језике и књижевност, 3, Нови Сад, 269–277.
5. Бугарски Р., 1968, *On the interrelatedness of grammar and lexis in the structure of English*, *Lingua* 19/3, Amsterdam, 233–263.
6. Бугарски Р., 1984, *Језик и лингвистика*, поглавље XI: „О предмету и живојном добу лингвистике“, Београд, 291–313.
7. Бугарски Р., 1986, *Језик у друштву*, Београд.
8. Бугарски Р., 1986, *Лингвистика у њрмени*, поглавље I, „Лингвистика и њене дисциплине“, Београд, 15–23.
9. Бугарски Р., 1993, *Језички ниво, дискурс, њекст: ѡјмовно-ѡтерминолошки осврѡт*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 14–19.
10. Васић В., 1979, *Говорно ѡнашање ѡредставника савременог срѡскохрватског језика у ситуацији обраћања*, Прилози за проучавање језика, 15, Нови Сад, 57–70.
11. Васић В., 1993, *Говор сестре са браћом*, Нови Сад.
12. Васић В., 1993, *Дискурс новинских рекламних огласа* (докторска дисертација), Нови Сад.
13. Влајић-Поповић Ј., 1993, *Један семантички ѡмак код ономајѡејских и експресивних глагола: „ударати“ — „јести“*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 125–132.
14. Вукобрат С., 1978, *О ѡесничкој ѡрансѡозицији биографских ѡдатака. Уз две ѡесме Сѡивена Слендера*, *Савременик* 8–9, Београд, 141–169.
15. Вукобрат С., 1981–82, *Стилистичка анализа књижевног ѡекста у служби језичке наставае на универзитету*, *Годишњак Савеза друштва за примењену лингвистику Југославије*, 4–5, Загреб, 203–207.
16. Вукобрат С., 1988, *Идејна и стилска раван у два Шекспирова монолога о часѡти* (I Хенри IV, 1, 3, 199–206; V 129–141), *Преводна књижевност*, 181–192.
17. Вукобрат С., 1991, *О ѡесми у ѡрози и модерној лирици, Романсијер Виѡинија Вулф и ѡесникиња Ирена Врѡан*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXIX/3, Нови Сад, 425–490.
18. Вукобрат С., 1995, *О англизмима и енглеским именима у роману „Беснило“ Борисава Пекића*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/1, Београд, 177–184.
19. Гојков Г., 1995, *Когнитивни стил у дидактици*, Вршац.
20. Димитријевић Н., 1982, *Језик и мозак: избор ѡрлога из неуролингвистике*, Бањалука.
21. Дудок М., 1987, *Glutinacija textu v slovenšćine a serbochorvatšćine*, Нови Сад.
22. Дудок М., 1993, *Секвенцијска грамаѡика ѡекста и оријентациони ѡекста*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 62–66.
23. Ђорђевић Р., 1985, *Контрѡастивна анализа и језичке универзалије*, *Анали Филолошког факултета*, 16, Београд, 29–36.
24. Ђукановић М., 1993, *Појам дискурса са сѡановиѡи ѡеорије ѡревођења*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 89– 93.
25. Ивић И., 1978, *Њовек као animal symbolicum*, Београд.
26. Ивић М., 1970, *On the Part — Whole Relation and its Linguistic Consequences*, *Studies in General and Oriental Linguistics*, Sh. Kawamoto, Tokyo, 281–286.
27. Ивић М., 1973, *Нека ѡиѡања реда речи у срѡскохрватској зависној реченици с везником ДА*, *Зборник за филологију и лингвистику*, XVI/1, Нови Сад, 187–195.
28. Ивић М., 1976, *Проблем ѡерсѡективизације у синѡакси*, *Јужнословенски филолог*, XXXII, Београд, 29–46.
29. Ивић М., 1977, *Теоријско-методолошки ѡроблеми словенске синѡаксе везани за концепѡи „фракѡивности“*, *Јужнословенски филолог*, XXXIII, Београд, 1–16.
30. Ивић М., 1977, *Сѡрукѡурирање реченице ѡри исказивању измишљеног, лажног*, *Slavice slovace*, 12/3, 205–208.

31. Ивић М., 1979, *Предикатска кондензација у грађичком опису словенских језика*, Реферати од X заседање на међународната комисија за изучавање на грама-тичката структура на словенските литературни језици, Скопје, 117–122.
32. Ивић М., 1983, *О реченицама којима се доуђује глагол 'найти'*, у књизи: Лингви-стички огледи, Београд, 139–153.
33. Ивић М., 1996, *О исцрпљивању облика СЕ у српским репликативним реченицама*, Славистични студии в помен на проф. Иван Леков, Софија, (у штампи).
34. Ирчанин Г., 1983, *Анализа дискурса и текс-граматика у настјави сјраних је-зика*, Зборник радова са II симпозијума Контрастивних језичких истраживања, Нови Сад, 5–10.
35. Ирчанин Г., 1997, *Методичке основе грама-тике текста* (рад припремљен за штампу).
36. Јовић Д., 1982, *Књижевни језик и урбани идиом*, у зборнику радова: Језик у са-временој комуникацији, Београд, 34–52.
37. Јовић Д., 1983, *Наш језик и ми*, Преводаца, 2, Београд, 7–12.
38. Јовић Д., 1984, *Научни језик према свакодневном комуникативном језику*, у збор-нику радова: Прилози теорији уџбеника, Београд, 195–205.
39. Јокановић-Михајлов Ј., 1988, *Дијалог у неким облицима јавног комуницирања*, Књижевност и језик, 3–4, Београд, 262–267.
40. Јокановић-Михајлов Ј., 1989, *О интонацији уметничких реченичних делова*, X кон-ференција међународне комисије за фонетику и фонологију словенских језика, АНУБиХ, Сарајево, 73–75.
41. Јокановић-Михајлов Ј., 1991, *Интензивна обележја исказа у јавном комуници-рању*, Књижевност и језик, 4, Београд, 470–477.
42. Јокановић-Михајлов Ј., 1993, *Прозодијска средства у организацији дискурса*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 118–124.
43. Јокановић-Михајлов Ј., 1995, *Стилистички стилистички варијантни интонационих об-лика*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 23, Београд, 81–89.
44. Јокановић-Михајлов Ј., 1996, *Интонационе карактеристике чинаног текста*, Срп-ски језик, 1–2, Београд, 132–143.
45. Катнић-Бакаршић М., 1993, *Градационни конектори у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 82–88.
46. Кликовац Д., 1996, *Метафора као средство за разумевање текста*, Српски језик, 1–2, Београд, 422–431.
47. Ковачевић М., 1988, *Узрочно семантичко поље*, Сарајево.
48. Ковачевић М., 1991, *Грама-тика и стилистика стилистичких фигура*, Сарајево.
49. Ковачевић М., 1993, *Антиципација неких текстуалнолингвистичких рјешења у те-орији риторичких фигура*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Бео-град, 46–56.
50. Кос Г., 1980, *Можућности текстуалне лингвистике у настјави немачког језика*, Зборник радова Института за стране језике и књижевност, 2, Нови Сад, 307–314.
51. Костић А., 1983, *Проблеми когнитивне организације језика: Питање одвојивости домена*, Психологија, 16/1, Београд, 124–134.
52. Костић А., 1990, *Количина информација као једини детерминатор когнитивне об-раде инфлексивне морфологије*, СОЛ, 10–11, Загреб, 169–186.
53. Левингер Ј., 1987, *Споразумјевање и неспоразум у конверзацији*, СОЛ, 2/2, Загреб, 41–50.
54. Левингер Ј., 1988, *Конверзациони чин као вид вербалне комуникације*, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу (докторска дисертација), Загреб.
55. Личен М., 1980–81, *Питања као говорни чинови и њихова реализација у српско-хрватском и немачком*, Годишњак Савеза друштава за примењену лингвистику Југославије, 4–5, Загреб, 256–269.

56. Личен М., 1983, *Илокутивни тип „експресива“: контрастивна анализа немачког и српскохрватског извињања*, Зборник радова на симпозијуму: Контрастивна анализа и настава страних језика, Београд, 117–125.
57. Личен М., 1984, *Говорни чин „уйозорења“ у немачком и српскохрватском*, Годишњак Савеза друштвава за примењену лингвистику Југославије, 7–8, Сарајево, 753–757.
58. Личен М., 1987, *Говорни чин директива и њихова језичка реализација у немачком и српскохрватском језику*, Нови Сад.
59. Личен М., 1988, *Илокутивни тип „йоравњање“ — оштите одлике*, Зборник радова Института за стране језике и књижевности, 9, Нови Сад, 286–292.
60. Личен М., 1989, *Дефиниција партикула у немачком и српскохрватском*, IV симпозијум контрастивна језичка истраживања, Нови Сад, 225–234.
61. Лукатела Г., Костић А., 1982, *Психолошка реалности грамајике*, Психологија, 15/1–2, Београд, 21–32.
62. Љујић М., 1987, *Индикативна средства за исказивање прошлости и претипрошлости у португалској и шпанској дневној шпалми* (магистарски рад), Београд.
63. Љујић М., 1997, *Прости и сложени перфект индикатива у шпанској и португалској дневној шпалми*, *Анали Филолошког факултета*, Београд, (у штампи).
64. Милошевић К., 1972, *Неки аспекти семантичког односа конструција пасивне (са приним пријевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику*, *Књижевни језик*, 1/3–4, Сарајево, 63–86.
65. Милошевић К., 1973, *Темпорална значења и синтаксичка вриједности конструција Сор (praes., perf.) part. pas. у српскохрватском језику*, *Јужнословенски филолог* XXX/1–2, Београд, 423–437.
66. Милошевић К., 1974, *Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конструисању и интерпретацији једног типа предиката*, *Зборник за филологију и лингвистику*, XVII/1, Нови Сад, 139–171.
67. Мишеска-Томић О., 1987, *Syntax and syntaxes*, Београд.
68. Мишчевић Н., 1981, *Из новијих дискусија о нарави значења*, *Дело*, 27/9, Београд, 54–66.
69. Морњак-Бамбураћ Н., 1993, *Књижевни систем као текст*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 21/2, Београд, 71–77.
70. Мразовић П., Вукадиновић З., 1990, *Грамајика српскохрватског језика за сџранце*, Сремски Карловци.
71. Mulai J., 1985, *Прагмајичке и синтаксичко-семантичке карактеристике једне говорне ситуације у двојезичној средини: разговор између продавца и кујца*, *Прилози проучавању језика*, 21, Нови Сад, 113–129.
72. Остин Ј. Л., 1981, *Перформативни искази*, *Дело*, 27/9, Београд, 54–66.
73. Остин Ј. Л., 1993, *Како деловати речима*, Нови Сад, (у штампи).
74. Петковић Н., 1975, *Језик у књижевном делу*, Београд.
75. Петковић Н., 1979, *Проблеми композиције у семиотичкоме освештавању Бориса Успенског*, предговор: Б. Успенски, *Поетика композиције. Семиотика иконе*, Београд, 9–61.
76. Петковић Н., 1984, *Од формализма до семиотике*, Београд.
77. Петковић Н., 1988, *Два српска романа*, Београд.
78. Петковић Н., 1990, *Огледи из српске књижевности*, Београд.
79. Петковић Н., 1994, *Лирика Милоша Црњанског*, Београд.
80. Петковић Н., 1995, *Елементи књижевне семиотике*, Београд.
81. Петровић С., 1993, *Парне речи и йонављања џурског йорекла у српскохрватском језику кроз разне језичке нивое*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 21/2, Београд, 102–109.
82. Piaget J., 1967, *Психологија, интердисциплинарни односи и систем наука*, *Психологија*, 1/1, Београд, 95–112.

83. Пипер П., 1983, *Заменички њрилози (граматички сџајџус и семантички џиџови)*, Нови Сад.
84. Пипер П., 1987, *Референцијалности и исказ у исказу*, *Анали Филолошког факултета*, Београд, 263–272.
85. Пипер П., 1988, *Заменички њрилози у срџскохрвајском, руском и џовљском језику*, Београд.
86. Пипер П., 1988, *О цџиџираној референцијалности у „Срџским народним џриџови-јџикама“*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17, Београд, 209–218.
87. Пипер П., 1988, *О редним џрилозима у срџскохрвајском језику*, *Foli Philologica jugoslavo-Polonica* T. I, 263, Slaski, 23–38.
88. Пипер П., 1991, *Хроџојџој џексџа као функциоџално-семантичка катџегорија срџскохрвајског језика*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 20/2, Београд, 23–31.
89. Пипер П., 1994, *Дискурсни маркери и џемџорална локализаџија*, *Граматика и семантика на славјанските езици в комуникативен аспект*, Софија, 55–64.
90. Пипер П., 1996, *О функцијама и џиџовима катџаџоре*, *Истраживања језика и око језика*, Београд, 61–70.
91. Половина В., 1992, *Савремена џексџи лингвистџика и џена џримена*, *Живи језици*, 20/1–2, Београд, 124–134.
92. Половина В., 1983, *Пасус као јединица контрастивног џроучавања*, у зборнику радова: *Контрастивна анализа и настава страних језика*, Београд, 111–117.
93. Половина В., 1984, *Граматика говорног језика*, у зборнику радова: *Граматика у настави матерњег и страних језика*, Београд, 83–90.
94. Половина В., 1985, *О џојџреби глаголских времена у савременом срџскохрвајском разговорном језику*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 14/2, Београд, 97–103.
95. Половина В., 1986, *Лексичко-семантичка кохезија у разговорном језику*, Београд.
96. Половина В., 1986, *Сасџав и дисџрибуџија колокаџија у енглеском разговорном језику*, *Живи језици*, 23/1–4, Београд, 46–54.
97. Половина В., 1987, *Акџуелни џроблеми лингвистџичке џрагматиџке*. *Анали Филолошког факултета*, XVIII, Београд, 237–261.
98. Половина В., 1990, *Нараџија у свакодневном разговору*, *Књижевност и језик*, 3, Београд, 211–215.
99. Половина В., 1990, *The basic verba dicendi and their cohesive role in spoken conversational language*, *Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tom 39/1–4, Budapest, 193–200.
100. Половина В., 1992, *Огледи из оџиџије лингвистџичке*, Београд.
101. Половина В., 1993, *Реџформулаџија смисла у дискурсу и језички нивои*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 21/2, Београд, 110–117.
102. Половина В., 1996, *Теоријски сџајџус џојџмова дискурс и џексџи*, *Српски језик* 1–2, Београд, 409–414.
103. Половина В., 1997, *Глагол „знаџи“ у разговорном језику*, *Зборник Матице српске*, Нови Сад (у штампџи).
104. Половина В., 1997, *Нека џиџињања норме у очџима говорника*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, (у штампџи).
105. Поповић Љ., 1995, *Дискурсни маркери в еџистољарном дискурсе украјинског и сербског језиков*, *Лингвистика на текста*, Велико Тџърново, 169–180.
106. Поповић Љ., *Иџиџреџиџивности у еџистољарном дискурсу украјинског и срџског језика*, *Зборник радова 5. симпозијума Контрастивна језичка истраживања*, Нови Сад, (у штампџи).
107. Поповић Љ., 1996, *Језыковая реализаџија беџабитивов в еџистољарном дискурсе русског, украјинског и сербског језиков*, IV *Международниј симпозијум МАПРЈЛ*, „Сопоставитељные и сравнительные исследования русского и других языков“, Београд, (у штампџи).

133. Ристић С., 1996, *Тийови експресивне лексике у савременом српском језику („модел особа + психичка или морална особина“)*, Јужнословенски филолог, LII, Београд, 57–78.
134. Ристић С., 1996, *Неке карактеристике експресива у делима Стевана Сремца*, Зборник реферата са научне конференције „Књижевно дело Стевана Сремца — ново читање“, Ниш, (у штампи).
135. Ружић Ж., 1978, *Основи културе говора*, Београд.
136. Савић С., 1977, *Како близанци уче да говоре*, Нови Сад.
137. Савић С., 1978, *Mother — child verbal interaction: the functioning of completion in the twin situation*, Journal of Child Language, 6/1, 153–158.
138. Савић С., 1980, *How twins learn to talk*, London.
139. Савић С., 1983, *Проблеми прагматичке синонимije у дискурсу*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 12/1, Београд, 31–35.
140. Савић С., 1984, *(Не)могућности интердисциплинарног истраживања код нас*, Место науке у нашем друштву, Удружење универзитетских наставника и других научних радника, Нови Сад, 35–40.
141. Савић С., 1985, *Из проблемаишке глаголских облика: нарајивни презент*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 14/2, Београд, 87–40.
142. Савић С., 1986, *Нарајиви код деце*, Нови Сад.
143. Савић С., 1989, *Интеркултурализам као облик образовања деце миграната*, Нови Сад.
144. Савић С., 1991, *Прагматички аспекти у нарацији у српскохрватском стандардном језику*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XX, Нови Сад, 149–155.
145. Савић С., Јоцић М., 1975, *Some features of dialogue between twins*, International Journal of Psycholinguistics, 4, 34–51.
146. Савић С., Половина В., 1989, *Разговорни српскохрватски језик*, Нови Сад.
147. Савић С., Војновић Т., 1992, *„Нек’ божја ријеч уђе у наш живој“: анализа дискурса хомилје*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXV/2, Нови Сад 133–159.
148. Савић С., Спасић Љ., Васић В., Војновић Т., 1993, *Селективна библиографија о времену и аспекти у модерном српскохрватском језику, 1900–1992*, EUROТАР Working Papers, Series VI/4, 1–43.
149. Самарцић М., 1991, *Конектори у савременом италијанском језику* (магистарски рад), Београд.
150. Самарцић М., 1995, *Предлог за таксономију текстуалних конектора у италијанском језику*, Italica Belgradensia, 4, Београд, 67–79.
151. Самарцић М., 1996, *Прагматички или сољваини конектори у савременом италијанском језику*, Живи језици, Београд, (у штампи).
152. Симић Р., 1974, *Две класичне теорије исказа у језичкој теорији новог века*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 2/4, Београд, 283–298.
153. Симић Р., 1991, *Увод у филозофију стила*, Сарајево.
154. Симић Р., 1993, *Лингвистика стила*, Никшић.
155. Станојчић Ж., 1967, *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*, Београд.
156. Стевановић М., 1963, *Синтаксичка синонимика*, Књижевност и језик, 10/2, Београд, 81–95.
157. Стевић С., 1987, *Један покушај анализе дијалога*, Однос између језика и књижевности у истраживању и настави, Београд, 63–66.
158. Стевић С., 1994, *Стил у конверзацији*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 23, Београд, 177–186.
159. Стевић С., 1995, *Одступање од норме у разговорном језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 24/1, Београд, 275–283.

160. Стевић С., 1995, *Социокултурна обележја уџбеника италијанског језика у различитим друштвеним срединама*, Београд.
161. Стојановић А., 1987, *Руске квалификативне реченице и њихови српскохрватски еквиваленти*, Преводилац, 1, Београд, 28–34.
162. Стојановић А., 1989, *Инклузивни императив у научном стилу руског и српскохрватског језика*, Јужнословенски филолог, 45, Београд, 127–136.
163. Стојановић А., 1995, *Неодређеноличне реченице у научном стилу руског и српског језика*, Stylistyka IV, Ополе, 185–203.
164. Стојановић А., 1995, *Синтаксичке одлике научног стила руског и српског језика у области технике* (докторска дисертација), Београд.
165. Стојановић А., 1996, *Номинативне предложенија в научној прозе руског језика (сравнително с српским)*, Stylistyka V, Ополе, 313–332.
166. Стојановић А., 1996, *Функционални стил и стручни језик (уз ишћање о међусобном односу јојмова)* — у зб.: Страни језик струке, Београд, 36–54.
167. Танасић С., 1991, *Пасивне конструије за исказивање референцијалних и референцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику*, Књижевни језик, 20/1–2, Сарајево, 99–106.
168. Танасић С., 1996, *Презент у савременом српском језику*, Београд.
169. Танасић С., 1996, *О њерфекту и њлусквалњерфекту њмњерфективних глагола*, Зборник за филологију и лингвистику, XXXIV/1, Нови Сад, 91–97.
170. Тошовић Б., 1980, *Лексички архаизми у роману „Лѡшар Први“ А. Н. Толстоја*, Зборник за филологију и лингвистику, XXII/1, Нови Сад, 39–60.
171. Тошовић Б., 1986, *Деглаголизација као њмњјњнички њостњуњак у руској и њашој њоезији*, Књижевни језик 3–4, Сарајево, 327–330.
172. Тошовић Б., 1988, *Стил њолезике Вука Карањића*, Књижевни језик, 1, Сарајево, 13–27.
173. Тошовић Б., 1990, *Глаголска мњњњлазма*, Књижевни језик, 1, Сарајево, 17–28.
174. Тошовић Б., 1995, *Стилистика глагола*, Wuppertal.
175. Ђорић Б., 1993, *Анњроњоними и њексти*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, Београд, 133–141.
176. Cisarž V. A., Маринковић М. Ж., 1969, *Омилињика или њњњорија црквњног говорњнињтва*, Београд.
177. Чаркић М. Ж., 1992, *Фоника стњиха*, Београд.
178. Чаркић М. Ж., 1994, *Естетска информација орнаментњлних фоничких стњрукњњра*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 42/1–3, Нови Сад, 477–490.
179. Чаркић М. Ж., 1995, *Фоностњилистњика стњиха*, Београд.
180. Чаркић М. Ж., 1996, *Сњих као особен стњилистњички дискурс*, Styl a tekst, Ополе, 89–100.
181. Чаркић М. Ж., *Неки елементи њесничког језика вукњвских њесника*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, Београд, 281–291.
182. Шокица С., 1985, *Неке особине разговора осњварене њреко њњлефона*, Прилози проучавању језика, 22, Нови Сад, 143–152.
183. Шокица С., 1986, *Психњлингвњистњички аспектњ графњиња у Новом Саду*, Прилози проучавању језика, 22, Нови Сад, 133–134.
184. Шокица С., 1987, *О значењу конверзационих њартњикула у њњлефонској комуњникањији*, Прилози проучавању језика, 23, Нови Сад, 189–210.

Summary

Milosav Ž. Čarkić

TRENDS IN SERBIAN TEXT LINGUISTICS

The history of the idea of text linguistics in Serbian linguistic research goes back to 1947 and it can be found in the work of the prominent Serbian linguist Aleksandar Belic. Unfortunately, Belic's observations left no traces in the whole of the Serbian-speaking community. Only recently have major linguistic ideas in the fields of text linguistics and discourse analysis found response in Serbian linguistic research. This is why the development of Serbian text linguistics is influenced by no single trend or only one linguistic school but rather by several methods favoured by different linguistic centres: Anglo-American, German, Russian, French etc. Yet, text linguistics as a separate linguistic discipline has not found wider response in Serbia. Few researchers have touched upon those problems in their monographs and shorter research papers on linguistics, stylistics and poetics. The course of the development of the text linguistics research therefore branches into the directions of linguistics, linguistic stylistics and linguistic poetics. However, researchers of the Serbian language as well as those who deal with the problems of comparative philology and contrastive studies of the Serbian and other languages include only sporadically the elements of text linguistics. Moreover, so far there has been no system in the text linguistics research. What makes the situation even worse is the fact that most published papers are mono- and not interdisciplinary. This makes the synthesis and completeness of the insight into the problems (of which some may have been solved) impossible.

Правопис

РАДОЈЕ СИМИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

ТЕРМИНОЛОШКА ТВОРБА И ПРАВОПИС

У раду аутор излаже своје ставове о писању тешких гласовних склопова који се обично јављају у термилошкој творби (типа *пролијино*, *карсијни*, *најцветини*, *виолинистикиња*, *постидијомски* и др.).

Српска књижевно-језичка норма има два особита својства која су од велике важности за термилошку творбу. Прво својство свима нам је познато, и сви га се придржавамо: то је отвореност лексичке норме према страни језичкој грађи. Још је Вук Ст. Караџић — кога чак често оптужују за пуризам, културни херметизам, искључивост итд. — говорио¹ додуше „да се треба трудити и чистити језик од туђи ријечи (не само од Турскије, него и од сваки други чије му драго биле; зашто н. п. Латинске, или Њемачке ријечи, нијесу нама ни мало љепше од Турскије), колико се може; али што се не може — додао је ипак, — не треба за оно мрзити на језик“, јер „данас нема на овоме свијету ниједнога језика (ни старога ни новога), у коме нема туђи ријечи“. У наше време важи, рекло би се, једино ово последње оправдање, а све остало одлази дубље у позадину. Нарочито је непозната друга особеност српске књижевно-језичке норме, а то је самосвојност наших правописних одредаба, које су често у раскораку са европском правописном традицијом, а којих се ваља чврсто држати из разлога који су, иако не погодују термилошкој творби, врло значајни за усвајање правописа од стране младих генерација. Ова околност заслужује пуну пажњу, а у термилошкој творби без познавања њеног могу настати велике штете по наш језик и културу уопште.

Ствар је, наима, много компликованија него што би се на први поглед могло учинити, и не своди се на одлуку о томе да ли ћемо узети домаћу или страну реч. Опет је Вук био најпроницљивији саветујући нам следеће: „Ми друкчије не можемо почети наш језик чистити од туђи ријечи, док најприје не познамо све наше ријечи, које се по народу говоре; па и онда опет је боље узети страну ријеч, која се у народу говори, него ли наопако нову градити, зашто то није за

¹ Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник* (1818), Просвета, Београд 1966, XX.

сваког ученог човека“. По Вуковом мишљењу, дакле, учени људи ваља да буду опрезни у творби речи, јер је њихово језичко осећање оптерећено страном језичком грађом. Слабе писце оптуживао је да су „туђе језике учећи, и на њима науке слушајући, свој позаборавили“², „па им се чини, да је лакше нов језик начинити, него свој матерњи научити“³. Такви људи нити су онда били способни за креативнији однос према језику, нити су то сада. Али данас језичка творба у културној и научној комуникацији не може бити у тој мери подређена народној речи како је препоручивао Вук, већ је, сем доброг познавања језика — што се стиче учењем, — неопходан и стални додир са људима који имају смисла и дара за исправну реч, и који владају дубљим језичким знањима од просечних. „За углед ипак нам служи говор истакнутих књижевника, глумаца, универзитетских професора, политичара итд.: дакле, *неговани говор културних и јавних радника*, настао учењем и свесним усавршавањем народног говорног узуса“ — стоји у тзв. ’београдско-никшићком’ правопису, у којем је та ’култивисана језичка стварност’ узета за *правогворну норму* и за основицу правописа српског⁴.

Та норма, у целини гледано, врло је кохерентна. Али у неким појединостима она варира или је нејасна.

Први такав случај који смо у поменутом правопису разрешавали представља факат да „стручњаци каткада пристају на изговор тежих гласовних склопова када то од њих захтева пракса термилошке творбе: *ајсџракџно, ефекџно, конџакџно, дефекџно, ефекџно, џромџно, сџриџно* и сл. звучи заиста врло странно“ — констатовали смо тамо, и наставили на следећи начин: „У таквим ситуацијама остајемо без стварног ослоња у домаћој правописној [а наравно: и правоговорној] пракси, а изговор и писање се усклађују на терену непознатом нашој језичкој грађи. Они ту праксу проширују чинећи је пријемчивом за нове језичке појаве. Пошто се тиме никако не негира, већ само допуњује правописна норма нашега књижевног језика — гласи закључак, — нема разлога да ове и њима сличне случајеве не прихватимо. Херметизам је исто толико штетан као и сувишна отвореност“ (15). Додајемо сада да је у оваквим приликама увођење нових термина творачки процес који проширује језички систем и језичку норму преко граница одређених домаћом језичком грађом не реметећи ни у колико његову регулативу, него је надограђујући.

Други, начелно друкчији, а исто тако допуштен у градилачкој активности у термилошкој творби, само много суптилнији случај чине примери *азбесџни, комџосџни, карсџни, касџни, конџрасџни, џрошесџни, жлезџни* и сл. Проф. Радосав Бошковић својевремено је понудио за њих врло танано, и у крајњој линији сасвим задовољава-

² Вук Ст. Караџић, *О језику и књижевности I*, Просвета, Београд 1968, 126.

³ Вук Ст. Караџић, *Циџ. дело*, 183.

⁴ Р. Симић и др., *Правопис српскога језика са речником*, Београд и Никшић 1993, 12.

јуће, али не у свим детаљима сасвим прецизно тумачење. Он утврђује ту, „прво, да прављење придева суфиксом (*a*)н од основа на *сѣи* и *зд* не иде данас у нашем језику увек и безусловно старом линијом упрошћавања група *сѣин* и *здн* код тих придева... Не иде — не из гласовних разлога: што су групе *сѣин* и *здн* постале данас лакше за изговор него што су биле у XII или XIII веку, кад су се упростиле и упрошћавале у нашем језику; него из морфолошких разлога: што су се те групе у одређеним категоријама — где су се, уосталом, једино и могле појавити: на саставу основа и наставака за грађење речи — постале данас језички нужне“⁵. Није јасно шта у овом контексту чини ’језичку нужност’: да ли правописна пракса усмерена на одржање морфолошке структуре речи, или што друго. А то друго може бити једино фонолошка антиципација гласова, и фонетска реституција њихова. То ће рећи: повратак изговору дентала *ѣ* и *д* у гласовном окружењу у којем су већ елиминисани. И нејасно је шта значи да се то десило из ’морфолошких разлога’ ако према навођеним примерима постоје и такви као *месѣо* — *месни* // *мјесѣо* — *мјесни*, *косѣи* — *косни*, *лисѣи* — *лисни*, *грозд* — *гроздни* итд.⁶ Тек када увидимо да су речи из прве групе у ствари терминолошке творенице новог доба, а потоње, супротстављене њима, имају статус колоквијализама и поетизама, можемо закључити да су за фонолошку антиципацију денталних оклузива иза турбулената на првом и испред оклузива на потоњем месту неопходне додатне околности. Хоћемо рећи да је у терминолошкој творби статус морфолошких саставница нешто друкчији, а улога морфемске фуге у синтагматском контрастирању фонема нешто истакнутија него иначе у језику. Изговор у којем се морфолошкој структури речи жртвује фонетски закон назвали смо ’хиперкоректним’⁷, а писац ових редова конкретни случај објаснио је слабљењем закона фонетске елиминације *ѣ* и *д* у датој позицији (в. *исѣикаѣи*, *исѣикѣѣи*, *бездна*, *издно*, *Расѣико* итд.).

Следећи случај представљају примери *наѣцѣѣѣѣи*, *оѣѣѣѣѣѣи*, *оѣѣѣѣѣѣи*, *ѣѣѣѣѣѣѣи*, *ѣѣѣѣѣѣѣи*, *наѣѣѣѣѣѣи*, *наѣѣѣѣѣѣи*, *оѣѣѣѣѣѣи*, који се узимају као тобожња потврда важности семантичких дистинкција у српском правопису⁸. У РСМ, међутим, наведени су парови који слабо потврђују ову тезу, или јој се чак директно супротстављају: *оѣѣѣѣѣѣѣѣи* = *оѣѣѣѣѣѣѣѣи* ’одсећи, одрезати, отфикарити’; *оѣѣѣѣѣѣѣѣи* ’проћи доба цветања, прецветети’ према *оѣѣѣѣѣѣѣѣи* ’1. покрити се цветом, пустити цветове, процветати’, ’2. престати цве-

⁵ Р. Бошкових, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград 1978, 221.

⁶ Исп. *Речник српскохрватског књижевног језика*, МС, s. v.

⁷ Р. Симић и др., *Правопис*, 5, 24.

⁸ Исп. *Правопис српскохрватског језика* МС/МХ 1960, т. 82: „Сугласник *ѣ* пише се у речима сложеним с префиксом који се завршава гласом *д* ако реч почиње било којим сливеним сугласником: *оѣѣѣѣѣѣѣѣи* (*оѣѣѣѣѣѣѣѣи*), *оѣѣѣѣѣѣѣѣи* (*оѣѣѣѣѣѣѣѣи*), *ѣѣѣѣѣѣѣѣи* (*ѣѣѣѣѣѣѣѣи*), а не: *оѣѣѣѣѣѣѣѣи*, *оѣѣѣѣѣѣѣѣи*, *ѣѣѣѣѣѣѣѣи*. јер ове речи нешто друго значе“.

тати, оцваст⁹; *ошцѣдиши* 'цеђењем одвојити' према *оцѣдиши* 'одстранити, уклонити течност (из чега)'; *ошцѣиши* '1. а. цепањем откинути, отргнути..., б. наглим ударцем одсећи'; '2. одвојити, одвалити', '3. нар. ударити, одвалити' према *оцѣиши* '1. довршити цеpljeње, вакцинацију', '2. в. отцепити'; *ошцурити* = *оцурити* 'отећи цурећи'; *ошцаиши* 'изговорити чатећи, читајући' према *оцаиши* 'очитати (молитву)'; *ошчѣиши* 'одломити, одвалити' при *оцѣиши* '1. стати ногом на део тела човека или животиње (обично на ногу)', '2. отцепити, одвалити', '3. ударити, одаламити кога'; *ошчѣиши* 'извадити чеп, отпушити' према *оцѣиши* '1. в. отцепити', '2. снабдети чепом, ставити чеп, запушач'; *ошчинити* 'скинути (чини, чари)' = *ошинити* '1. ослободити од чини, од чарања', '2. заст. уништити оно што је пре учињено'; *шцикнути* '1. радосно, весело узвикнути, ускликнути', '2. испустити оштар, продоран глас као знак крајње узбуђености, страха и сл.' према *шцикнути* 'вриснути, циком се огласити'; *шчучањ* 'спорт. положај тела у непотпуном чучњу' према *шчучањ* 'мали чучањ'.

Чак и тамо где речник не ставља знак једнакости међу речима са *ш* и без њега, није тешко доказати делимичну или тоталну синонимност: значење р. *ошцвасити*, *ошцвѣиши*, *ошцѣиши*, *ошчѣиши*/*ошчѣиши* и *ошчинити* једнако је са једним од значења речи *оцвасити*, *оцвѣиши* итд. Р. *оцѣдиши* и *шцикнути* само се разликују у формулацији дефиниције. Речи *ошцаиши* и *шцикнути* мислимо да су лоше дефинисане, исто као што су лоше и написане. Кад се све ово упореди са несумњивим примерима семантички мотивисане хетерографије какви су *шчинити* 'ставити под своју власт, покорити', '2. ставити кога у зависност својом надмоћношћу, утицајем' и *шчинити* 'а. учинити више дела једно за другим', 'б. потпуно, сасвим извршити, учинити', — постаје јасно, прво да је ова појава заправо изванредно ретка у нашем језику, и друго: да је заступљена код речи чија је сфера употребе првенствено термилошка. У осталим случајевима хетерографија је искључиво ствар нормативне неуређености правописа или самовоље правописаца. Ипак, и та неуређеност и самовоља имају извесног оправдања у језичкој стварности: гласовни састав српских африката не даје увек могућности за јасну (моно)фонолошку интерпретацију. Зато је пораст значаја морфолошког момента код термина дао повода лингвистима да се поколебају и око тумачења и око писања тих речи и да се приклоне морфолошком начелу. Тим начелом је онда — без потребе и оправдања — регулисан и изговор.

Следећа група примера на коју желимо скренути пажњу јесте: *виолинисѣкиња*, *финалисѣкиња*, *комунистѣкиња*, *шелефонисѣкиња* итд. О њима је такође рекао своју реч проф. Бошковић бавећи се групама *сѣк* и *зѣг* у српском језику. При томе он поставља границу између домаћих и страних речи¹⁰.

⁹ Исп. *оцвасити/оцвасити* '1. оцветати, постати цветан', '2. престати цваст, завршити цветање, отцветати, прецветати'.

¹⁰ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, 222–225.

„У домаћим речима — по његову мишљењу — не јављају се те групе у тзв. 'морфолошким положајима', на саставу основа и наставака за грађење речи. То значи, конкретно, тих група нема:

а) код именица направљених суфиксом *-а(к)* од основа на *с̄ӣ* и *ш̄ӣ*, именичких и глаголских; исп.: напрстак — *најрска*, залистак — *залиска*, подлистак — *јодлиска*, заљуштак — *заљушка*;

б) код хипокористика, било правих било само по пореклу, од именица са основом на *с̄ӣ*, *з̄д* и *ш̄ӣ*; исп.: листак — *лиска*, пластак — *јласка* (трава), плаштак — *јлашка* (трава), брестак — *бреска*, хрстак — *храска*, гроздак — *гроска* итд.“

Код именица са страном основом „потребна је јасна веза са основним речима“, док оне прве „све више губе семазиолошку везу с основним речима“. Код домаћих речи писање денталног оклузива у датом фонолошком окружењу нема по Бошковићу никаквог оправдања „зато што именице типа *најрсџак*, *залисџак* претстављају структурно, по гласовно-морфолошким моментима, устаљен и сасвим нормалан деклинациони тип у нашем језику и без група *с̄ӣ* (*з̄д*) и *ш̄ӣ* у свим падежима“. Вероватно он при томе мисли на заштићеност ових основа од једног момента, или боље рећи 'псеудомомента', како га Бошковић назива, „који би говорио у прилог писања групе *с̄ӣк* код именица типа *јијанисџиња*: факат што би писање *колунисџиња*, *социјалисџиња* бацало те именице (за језичко осећање једног дела претставника нашег језика) у област покрајинских образовања — од *колунис*, *социјалис*, како се једино говори у неким крајевима нашим“. Облици *јодлиска* — *јодлиску*, по том мишљењу, сводљиви су на основу номинатива *јодлисџак*, а не на деривациону основу *јодлис*, па не делују као провинцијалне узурпације и кад се пишу без оклузива.

Бошковићеве интерпретације донекле су демантоване *Правописом* МС/МХ од 1960, где је препоручено писање *модисџиња*. С друге стране све је већи притисак за нормативну промоцију типа *јодлисџак* — *јодлисџика* или *најрсџак* — *најрсџика*, уз очување фонолошке граfiје у примерима као што је *лиска* (према *лисџи* — *лисџини*), *коска* (према *косџи* — *косџини*) или сл. Без сумње је активнија дистинкција термиолошких речи према нетермиолошкима (реч *модисџиња* у том светлу може се сматрати колоквијалном), него страних према домаћима. Опет је у питању дезавуисање једнога фонетског закона чија је алтернацијска снага почела јењавати зарад истицања морфолошког момента у термиолошкој творби, насупротив фонетском и у изговору, и у писању.

Последњи тип примера које намеравамо размотрити јесу нове позајмљенице или кованице као *јосџидеџијалан*, *јосџидеџиломски*, *јодџексџи*, *јредџакмичење*, *јинџионг* и сл. У 'београдско-никшићком' правопису стоји да „пишући *јодџексџи*, *јосџидеџиломски* или сл. за подлогу морамо узети [специјалан] 'хиперкоректни' изговор [podytekst], [postydiplomski] и др. Између једнога и другог дела речи умећемо (вештачким захватом) гласовни елемент који спречава додир“ двају гласова различитих по звучности. Такав изговор, међутим, нема под-

логе у природној артикулацији, поготову не у језицима са тзв. 'затвореним' морфемским прелазима чак и у сантхију, а не само унутар појединачних речи. Да би се ипак и ове необичне творевине, са гласовним коинциденцијама које немају било каквог ослонца у нашој фонологији, могле уклопити у српски правопис, постоји само једна могућност, а то је да се на томе месту примени међулексемска грађија; каква се примењује у синтагматским целинама и полусложеницама. Дакле: *јод-џекст*, *јост-дипломски* или сл. Овоме решењу на руку иде и прозодијска ситуација код тако изговорених конструкција.

Да закључимо. Терминолошка творба речи — у односу нпр. на колоквијалну или сл. — скопчана је у српском књиж. језику са порастом значаја морфолошке регулативе у фонолошкој интерпретацији, па и самој артикулацији гласовне грађе, као и њеном бележењу. Ова околност од утицаја је на правопис, јер овај код нас уважава управо фонолошке чињенице садржане у доминантној интерпретацији. Овакав начин писања допуштен је — и чак добродошао — у случајевима где се — услед потпуног одсуства одговарајућих домаћих морфолошких и гласовних склопова — проширује листа фонолошких могућности нашег језика; или у случајевима слабљења дејства гласовних закона — где се јавља колебљива или фонетски неодређена ситуација. Писање према таквом изговору — који смо назвали 'хиперкоректним' — не нарушава основна правописна начела нашег језика. Но, када морфолошка интерпретација у тим речима дође у сукоб са активним фонетским законима, знак је да терминолошка творба покушава негирати унутрашњи склад нашег језика и у њега импостирати неприродне или стране регуларности. Такви случајеви су, наравно, неприхватљиви, како са гледишта фонолошке организације речи, тако и са гледишта правописне маркације њихове.

Zusammenfassung

Radoje Simić

TERMINOLOGISCHE WORTBILDUNG UND DIE RECHTSCHREIBUNG

Im vorliegenden Beitrag legt der Autor seine Ansichten über die Aussprache und Schreibweise der sog. 'schweren Lautgruppen' aus, die gewöhnlich in der terminologischen Wortbildung erscheinen (Beisp. wie Serb. *promptno*, *karstni*, *natcvetni*, *violinistkinja*, *postiplomski* usw.). Der Autor vertritt die Ansicht, dass es unerlässlich ist, durch die Etymologisierung der Schreibweise oder der Aussprache, die innere Struktur der Sprache der Zerstörung auszusetzen, wie es versucht wird in der neuesten Normativistik bei uns.

ДР БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ
(1911–1997)

Почетком фебруара ове године (тачније: 6. фебруара 1997) умро је др Бранислав Милановић, професор Филолошког факултета у Београду и дугогодишњи члан Катедре за јужнослов. језике и општу лингвистику.

Бранислав Милановић је рођен 1911. године у селу Макрешану, код Крушевца. У родном крају је завршио основну школу и гимназију, а факултетско образовање, група за јужнослов. језике, стекао је на Филозофском факултету у Београду, код професора А. Белића и С. Куљбакина. По завршетку студија једно време је радио као професор средње школе у Велесу и Лесковцу. Цело време другог светског рата провео је у заробљеништву, у Италији. По завршетку рата, враћа се, накратко, у средњу школу у Аранђеловцу, да би одатле 1947. прешао на рад на Факултету, где је дочекао 1981. и пензију.

Бранислав Милановић је припадао групи наших језичких стручњака који су дуго трагали за темама, али их и дуго обрађивали. Сви његови радови, а они су, углавном, објављени у часопису *Наш језик*, одишу тежњом да се најкомпликованији проблеми искажу једноставно и схватљиво ширем кругу читалаца.

По природи врло скроман, тих и повучен, целога живота се клонио група и групашења. Настојао је да прође кроз живот а да при томе никога не повреди. Ако и за кога, на овом свету, може да се примени она народна: *Ни мртва није згазио у живојцу*, то може да се каже за Бранислава Милановића.

Мада се, по жељи других, целог радног века бавио проблемима савременог нашег језика, његова љубав је био старословенски језик. Ту љубав му је усадио проф. Куљбакин, и он је стално жалио што није имао могућности да се „окуша“ и на томе пољу науке. Истина, поред проблематике савременог језика, његову пажњу је привлачила и дијалектологија. Са потписником ових редовима учествовао је на опису говора Ресаве (в. СДЗБ XVII), а имао је богату грађу и из расинске говорне зоне. Штета је што то није обрађено и стављено на коришћење заинтересованим.

Отишао је још један тих и вредан посленик из наших редова. Хвала му за све људске часове које смо заједно провели или на Катедри, или уз обале Ресаве, или уз обале Топчидерске реке. Лака му била земља у његовом родном и вољеном селу Макрешану.

А. Пецо

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ Б. МИЛАНОВИЋА

- *Педесетогодишњица научног рада Александра Белића*. Књижевне новине, Београд, год. II, 1. новембар 1949, стр. 1.
- *Јубилеј професора А. Белића*. — Јужнословенски филолог, књ. XVIII, св. 1–4, Београд, 1949–1950, 223–242.
- *Мразови : мразеви; носови : носеви* и сл. (II). — Наш језик, књ. I, н. с., св. 1–2, Београд, 1950, 43–53.
- *Присусјивовајти и бијти присусјитан*. — Наш језик, књ. I, н. с. св. 3–4, Београд, 1950, 146–150.
- *Заменички облик собом уз глаголе носићи, водићи и сл.* — Наш језик, књ. I, н. с., св. 7–8, Београд, 1950, 295–302.
- *О писању ј у њромени стјраних именица на и*. — Наш језик, књ. II, н. с., св. 5–6, Београд, 1951, 168–172.
- *Садржајти или садржавајти?* — Наш језик, књ. II, н. с., св. 7–10, Београд, 1951, 256–264.
- *Одговор на стјављена ијијања*. — Наш језик, књ. III, н. с., св. 3–4, Београд, 1952, 128–144.
- *Облик зависних њадежа деминутивних именица на -це...* — Наш језик, књ. III, н. с., св. 7–8, Београд, 1952, 242–258.
- *О ујојреби бројног њидева обоји*. — Наш језик, књ. IV, н. с., св. 1–2, Београд, 1953, 38–44.
- *Глагол њодлежајти — његово значење и вид*. — Наш језик, књ. IV, н. с., св. 5–8, Београд, 1953, 203–215.
- *Двојаки облици глагола на -ивајти/-авајти*. — Наш језик, књ. V, н. с., св. 7–8, Београд, 1954, 235–249.
- *О деklinацији именице њодне*. — Наш језик, књ. VI, н. с., св. 3–4, Београд, 1955, 91–108.
- *О облику једног глагола у екавском изговору*. — Наш језик, књ. VI, н. с., св. 7–10, Београд, 1955, 225–236.
- *Гологоли на -нијти с облицима њромене -ну/-не- основа*. — Наш језик, књ. VII, н. с., св. 3–4, Београд, 1956, 87–106.
- *О њејравилним облицима глагола извинијти (се) и његовом значењу*. — Наш језик, књ. VIII, св. 5–6, Београд, 1957, 145–150.
- *О једном глаголском дублејти*. — Наш језик, књ. IX, св. 1–2, Београд, 1958–1959, 32–42.
- *Ујојреба предлога код (с генитивом) уз глаголе крејјања*. — Наш језик, књ. IX, св. 7–10, Београд, 1958–1959, 227–242.
- *Александар Белић*. — Књижевност и језик, год. VII, бр. 1, Београд, 1960, 1–6.
- *Заменички облик свију у савременом књижевном језику*. — Наш језик, књ. X, св. 3–4, Београд, 1960, 143–148.
- *Још о роду и облику именице наочари*. — Наш језик, књ. X, св. 7–10, Београд, 1960, 261–264.
- *Извештај о исијтивању говора села Макрешана*. — Гласник САНУ, књ. XII, св. 2, јули-децембар 1960, Београд, 1962, 231–232.

- *О посесивним ѓридевима на -овљев/-евљев*. — Наш језик, књ. XI, св. 3–4, Београд, 1961, 81–89.
- *Деклинација ѓошменичених ѓридева*. — Наш језик, књ. XII, св. 3–4, Београд, 1962, 105–123.
- *Особине левачког говора* (др Асим Пецо и Бранислав Милановић). — *Анали Филолошког факултета*, књ. II, Београд, 1962, 187–203.
- *Кашедрa за јужнословенске језике и ођиђу лингвистику* (А. Пецо и Б. Милановић). — *Сто година Филозофског факултета*, Београд, 1963, 321–340.
- *Уђођреба збирних бројева са именицама у множини*. — Наш језик, књ. XIII, св. 1–2, Београд, 1963, 48–56.
- *О облику и деклинацији имена места тђиђа Бошњане, Рибаре у савременом књижевном језику*. — Наш језик, књ. XIII, св. 3–5, Београд, 1963, 137–168.
- *Крушевљанин или Крушевчанин?* — *Победа*, Крушевац, 5. април 1963, стр. 6.
- *Ресавски говор* (Асим Пецо — Бранислав Милановић). — *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVII, Београд, 1968, 245–366.
- *Род и број тђођонима Неменикуђе*. — Наш језик, књ. XVII, св. 4, Београд, 1969, 198–206.
- *Бранко Милеђић (1900–1949)*. — *Виша дефектолошка школа у Београду*, 1972, 203–204.
- „*Суђлетиђвне*“ *основе глагола жвака тђи, звиждука тђи, гуриђа тђи и гу-гуђа тђи*. — *Јужнословенски филолог*, књ. XXX, св. 1–2, 1973, 407–422.
- *Глаголи на -а тђи са двојакaм ѓрезентђском оснoвом*. — Наш језик, књ. XIX, св. 2–3, 1972, 69–118, књ. XXI, св. 1–2, 1975, 27–124 и књ. XXII, св. 4–5, 1977, 163–306.
- *Александар Белић на Великој школи у Универзитђеђу*, ЗБРАБ, Пос. изд. САНУ, књ. CDXCVIII, Одељење језика и књижевности, књ. 28, Београд, 1976, 387–408.
- *О еђимолошком и секундарном х и о једном глаголском дублеђу*, Наш језик, књ. XXIII, св. 1–2, 1977, 6–20.
- *Два „неђравилна“ глагола VIII (Белићеве) врђе*, Наш језик, књ. XXIV, св. 1–2, 1979, 21–33.
- *О варијанђама једне речи*, Наш језик, књ. XXIV, св. 4–5, 1980, 247–260.
- *Даничићева Мала срђска грамађика*, *Зборник о Ѓури Даничићу*, изд. ЦАНУ и ЈАЗУ, Београд–Загреб, 1981, 447–459.

Н. Рамић

Насловна страна првог броја НАШЕГ ЈЕЗИКА из 1932. године

НАШ ЈЕЗИК

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

БОДИСВАВ ПЕТРОВИЋ

ГОДИНА I СВЕСКА 1

БЕОГРАД

1932

Издавач: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић
Штампа: „Стручна књига“ — Београд, Лоле Рибара 48

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/3—4

**БЕОГРАД
1998**

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, мр Владо ЂУКАНОВИЋ,
др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО,
др Љубомир ПОПОВИЋ, др Стана РИСТИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ,
др Срего ТАНАСИЋ, др Драго ЂУПИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Секретар:
мр Владо Ђукановић

Уредник:
др МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3–4 до XXI/1–2 уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. — *Наш језик* излази у четири годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Ђуре Јакшића 9. Рукописи се не враћају. Претплату у износу од 40 динара за књигу уплатити на жиро-рачун Института бр. 40806–603–4–864. Цена појединачне свеске износи 15 а двоброја 20 динара.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXII (нова серија)

Св. 3-4 (1998)

САДРЖАЈ

О реченицама типа <i>КО ТО КАЖЕ / КО ДА ТО КАЖЕ</i> (МИЛКА ИВИЋ)	131
О критеријумима за семантичко нормирање речи (ИВАН КЛАЈН)	134
Неке специфичности отворене и затворене класе речи (ЗОРКА КАШИЋ)	188
О значењу српског глаголског префикса <i>-раз</i> (когнитивнолингвистички приступ) (ДУШКА КЛИКОВАЦ)	153
Значење речи <i>дух</i> и <i>душа</i> у савременом српском језику (СТАНА РИСТИЋ)	168
Суфикс <i>-чија/-чија</i> у српском књижевном језику (стилско-семантички аспект) (ПРВОСЛАВ РАДИЋ)	179
Континуанте глагола <i>*duti</i> (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	192
О једном примеру семантичке диференцијације међу синонимима (<i>хљоб-крух</i>) (МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ)	198
Основне лексеме родбинског сродства у „Српским народним загонеткама“ Стојана Новаковића (САВА АНЂЕЛКОВИЋ)	201
Из језика „Сеоба“ Милоша Црњанског (1) (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	218
Богатство боја у писаној речи Десанке Максимовић (АСИМ ПЕЦО)	226
Поетска функција језика (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	240
Књижевни и/или стандардни језик (прилог појмовно-терминолошком разграничењу) (МИЛАН ШИПКА)	250
Промена основне фреквенције у двосложним речима са дугосилазним акцентом (МИРЈАНА СОКОЛОВИЋ)	259
Прикази и критике	
Српски језик на крају века (ПАВЛЕ ИВИЋ, СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ, СВЕТОЗАР СТИЈОВИЋ)	271
Даринка Гортан-Премк, О полисемији и организацији лексичког система у српскоме језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	280
Лингвистички ентузијазам (Владимир Недељковић, Језички тренутак) (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	283
Јован Ајдуковић, Русизми у српскохрватским речницама: принципи адаптације, речник (МИЛЕНА СТОЈАНОВИЋ)	289
Хроника	
Документи Одбора за стандардизацију српског језика	293
In memoriam	
Др Петар Вукановић (31. III 1949 — 24. XI 1998)	301

МИЛКА ИВИЋ
(САНУ, Београд)

О РЕЧЕНИЦАМА ТИПА *КО ТО КАЖЕ* / *КО ДА ТО КАЖЕ*

Досад неуочена, а кључна разлика у правилу које спонтано примењујемо при организовању наших упитних реченица овог типа гласи: уколико желимо имплицирати да је ситуација на коју се питање односи *поштојећи факаји*, не убацујемо *да* испред предиката; у противном га обавезно убацујемо.

У својем реферату са насловом *О неким актуелним проблемима грамаћичке српскога језика*, прочитаном на скупу лингвиста који је одржан 22. октобра 1997. у Суботици¹, посебније сам се осврнула на оне лексичко-граматичке јединице српскога језика које, због њихове упитне потребе, срчанате на прибављање елементарне спознаје ствари: *Ко?*, *Шта?*, *Где?*, *Кад?* и сл., логичари називају *спознајним речима*. Скренула сам, наиме, пажњу на следеће: без обзира на то да ли испољавају иначе проминално грамаћичко понашање (нпр. *ко* и *шта*) или прилошко (нпр. *кад* и *где*), и ти „проминални“, и ти „прилошки“ представници „спознајних речи“ не само да једнако располажу способношћу остваривања „спознајне“ упитности, већ су им такође једнако доступне следеће две карактеристичне грамаћичке могућности: (1) плурализовање помоћу *све* (*ко све*, *шта све*, *где све*, *кад све*) и (2) образовање специфично семантизованог споја са *како* (*како ко*, *како шта*, *како кад*, *како где*), што по себи представља додатни доказ исправности „промоције“ таквих ентитета у посебну категорију језичких јединица. Овог пута предмет мога разматрања биће још једна, трећа по реду, грамаћичка особина „спознајних речи“ у српском језику којој грамаћичари досада нису поклањали дужну пажњу: могућност, и смисао, њиховог спајања с везником *да*.

Расправљајући, средином седамдесетих година, о неким конструкционим особеностима енглеских упитних реченица, Дејвид Џонсон (David Johnson)² и Сесилија Фридмен (Cecilia Freedman)³ су, између осталог, суочивши питање типа (1) *Why do you worry?* „Зашто се бринеш“ с питањем типа (2) *Why worry?* „Зашто се бринуте“, по-

¹ Материјали са тог скупа биће објављени у посебном зборнику.

² David E. Johnson, *Why Delete Tense? Transderivational Rules and Conversational Implicature*, *Linguistic Inquiry* VI, 3, 1975, 481–489.

³ Cecilia Freedman, *A pragmatic Analysis of Tenseless WHY – Questions. Papers from the 12th Regional Meeting Chicago Linguistic Society*, 1976, Chicago, Illinois, 208–219.

стигли пуну сагласност у констатовању да је избор конструкционог решења (1) обавезно условљен постојањем пресупозиције 'ти се бринеш', а избор решења (2) није. Иако су језички стручњаци осветљавали и наше упитне реченице с разних страна, учивши при том многе релевантне појединости⁴, једна од њих, баш врло битна, ипак је доследно измицала њиховој пажњи: улога коју, при структурирању одређене врсте питања, добија подразумевање тога да ситуација на коју се дато питање односи јесте/није *постојећи факаш*.

Формулишући своје питање реченицом чији је неиницијално постављен предикат остварен у облику презента имперфектног вида, говорни представник (стандардног) српског језика спонтано примењује ово правило: кад жели да саопшти да посреди *јесте* „постојећи факаш“, он ништа не убацује између речи којом / речима којима дата реченица започиње⁵ и њеног тако уобличеног предиката, а кад, напротив, треба имплицирати супротно, он у ту позицију *обавезно* поставља реч *да*⁶; уп., примера ради, реченице⁷ из групе (А) с реченицама из групе (Б):

(А)	(Б)
(а) <i>Ко то каже?</i> <i>Од кога израже помоћ?</i> <i>Шта се ради у таквом случају?</i> <i>О чему говори?</i> <i>Где се састају?</i> <i>Кад ћућујемо?</i> <i>Зашто ћућујемо?</i> <i>Како се он тамо држи?</i> <i>На која врата се улази?</i> <i>За чији рачун гину?</i>	(а) <i>Ко да то каже?</i> <i>Од кога да израже помоћ?</i> <i>Шта да се ради у таквом случају?</i> <i>О чему да говори?</i> <i>Где да се састају?</i> <i>Кад да ћућујемо?</i> <i>Зашто да ћућујемо?</i> <i>Како да се он тамо држи?</i> <i>На која врата да се улази?</i> <i>За чији рачун да гину?</i>
(б) <i>Да ли он њу обилази?</i> <i>Зар њега хвале?</i> <i>Њој то шаљу?</i> <i>Ја смејам шеби?!</i>	(б) <i>Да ли да он њу обилази?</i> <i>Зар њега да хвале?</i> <i>Њој да то шаљу?</i> <i>Ја да смејам шеби?!</i>

⁴ Сажет а комплетан преглед најважнијег што је у тој проблемској области досад запажено даје Snježana Kordić, *Serbo-Croatian* (Languages of the world — Materials 148), 1997, Lincom Europa, München–Newcastle, на стр: 47–49.

⁵ Искрпан преглед свих могућности организовања упитних реченица које не започињу предикатом, посебно под условом удруживања упитности с екскламовношћу, тек треба да буде урађен.

⁶ Реченице које се у овом излагању наводе илустрације ради преузете су из разговорног језика аутентичних Београђана.

⁷ Пада у очи да оба наша најрепрезентативнија речника — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и *Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске* — не дају очекиване податке о тој употреби везника *да*.

С обзиром на то да је свим спознајним речима, без изузетка, уколико се употребе у питањима, доступно неостваривање/остваривање споја са *да* у циљу информисања да се „постојећи факат“ има/нема у виду, рекло би се, површно гледано, да се и том својом цртом граматичког понашања такве речи издвајају у посебну групу. Међутим, као што управо наведени примери под (б) собом јасно потврђују, сагледани феномен превазилази уске проблемске оквири својстава „спознајних речи“, будући да се тиче правила устројавања и таквих питања чија иницијална лексичка датост није „спознајног“ типа.

У прилог схватања да ту није посреди нешто што би требало сматрати специфичношћу одређене врсте лексичко-граматичких јединица, већ да се у таквом случају ради о *конструкционој особености* *целе уједињене реченице као такве*, речито говори, уосталом, и ова околност: онај ко поставља питање може, уколико се изјашњава начелно, уопштено, да *целу синтаксичку конструкцију да + презент замени обликом инфинитива* — уп. *зашто ћућиати?* поред *Зашто да се ћући?*, *Шта на то рећи?* поред *Шта да се на то каже?* и сл.

Очигледно, о конструкционим обавезностима наших реченица засад још увек нисмо успели да запазимо све што би требало запазити. Недавно ми се, на пример, указала прилика⁸ да и на ово упозорим: постоје у српском језику зависне реченице са *да* које су „везаног типа“ у том смислу што их је искључиво посредством својственог им субјекатског конституента, који се отелотворује као акузатив објекта и поставља испред *да*, могуће повезати с предикатом главне реченице — уп. *Ојшужују их да су њокрали тог човека* (никако: *Ојшужују да су они њокрали тог човека*), *Хвале Жарка да дивно њева* (никако: *Хвале да Жарко дивно њева*) и сл.

Моја закључна напомена: има разлога за веровање да би наставак истраживања у овом правцу донео још подоста нових увида у ствари; треба га, дакле, пожелети.

Summary

Milka Ivić

ON THE SENTENCES OF THE TYPE *KO TO KAŽE? / KO DA TO KAŽE?*

Researches have hitherto failed to consider the crucial difference between these two types of Serbian questions. The absence/presence of *да* signalizes that the situation mentioned in the question is conceived/is not conceived as an existing fact. — cf. *Zašto se brineš* 'Why do you worry?' with *Zašto да се brineš?* 'Why worry?'

⁸ Децембра 1997, у Новом Саду, на одбрани докторске дисертације мр Владиславе Петровић.

ИВАН КЛАЈН
(Филолошки факултет, Београд)

О КРИТЕРИЈУМИМА ЗА СЕМАНТИЧКО НОРМИРАЊЕ РЕЧИ

Насупрот ненаучном и емпиријском расуђивању какво је деценијама владало на овом пољу, рад настоји да пружи смернице за раздвајање правилног од погрешног значења појединих израза. При том основно мерило треба да буде узус добрих писаца посведочен у лексикографској грађи, чему се додају и други специфичнији критеријуми, посебно за речи страног порекла.

1.1. Нормативна лингвистика код нас се одувек несразмерно великим делом усмеравала ка правопису, до те мере да међу образованим лаицима постоји уверење да и лексичке, граматичке и све друге недоумице у вези с језичким стандардом треба да решава правопис (в. о томе Шипка 1987, стр. 273). За последњих стотинак година, ако рачунамо и поједина издања, у Србији, Хрватској и Босни појавило се чак шеснаест правописа за српскохрватски језик. У исто време није објављен ниједан нормативни речник, нормативна граматика, ортоепски приручник, нити терминологија (иако је утврђивање заједничке терминологије „за све области економског, научног и уопште културног живота“ било предвиђено Новосадским договором из 1954). Штампано је подоста саветодавних језичких приручника¹, али ниједан није имао званични статус, а настали су углавном као збирке чланака, пре него као прави, систематски планирани приручници. Колико смо далеко од уравнотеженог приступа нормативистици најбоље се види ако нашу литературу упоредимо с немачким „Дуденовим речницима“, чија едисија у десет томова обухвата правопис, граматiku, речник синонима, речник страних речи, стилски речник (Stilwörterbuch), речник изговора (Aussprachewörterbuch), етимолошки речник, речник у сликама (Bildwörterbuch), речник значења (Bedeutungswörterbuch) и општи речник недоумица (Zweifelsfälle der deutschen Sprache)².

¹ Између осталог: Вукадиновић 1952, Лалевић 1963, Јонке 1964, Пецо–Пешикан 1967, Павешић 1971, Шипка 1975, НЈУП 1979, Станић–Морачић 1981, Јефтић 1985, Шипка 1987, Ивић и др. 1991, Ђупић и др. 1996 (види списак литературе на крају).

² Дуденови речници добили су име по Конраду Дудену (1829–1911), граматичару и правописцу, али данас их саставља екипа језичких стручњака под окриљем Библиографског института у Манхајму. Мада немају званични статус, важе као врхунски ауторитет за сва питања немачке језичке норме.

1.2. Ова несразмера појединих нивоа у нашој нормативној лингвистици има вишеструке узроке, али се делимично може објаснити и самом природом тих нивоа. Правопис се непосредно надовезује на овладавање вештином писања у основној школи, а ово је — поготову у прошлости — било главна област примене науке о језику у општем образовању. Отуда правописна правила није тешко изложити на начин доступан сваком писменом човеку. Напротив, о фонетици, фонологији, морфологији и синтакси не може се говорити без употребе одређеног броја појмова, термина и знакова које мало ко познаје изван стручних кругова. Та ће тешкоћа бити још знатно већа ако покушамо да у нормирању пођемо од достигнућа савремене лингвистике. Што се тиче семантике, она, као најмлађа међу лингвистичким дисциплинама, још није ни стигла до тог степена где би се могло помишљати на њену директну примену у нормативистици. Заиста, тешко је замислити приручник намењен широкој јавности у коме би се оперисало с терминима као што су семема, компонентна анализа, денотација, референција, перформативи, импликатура и слично.

С друге стране, несумњиво је да значење речи спада међу основне нормативне проблеме. Реч употребљена у погрешном смислу обично не „пара уши“ као, рецимо, грешка у падежу, али свакако представља тежи прекршај од ње, а поготову тежи него грешке у употреби великог слова или састављеном/растављеном писању. Значење, у доба структурализма одбацивано на маргину због своје недовољне „систематичности“, у новијој лингвистичкој теорији добило је централно место које му с правом припада, па је време да тако приступимо и у нормативној пракси. При том се не може порећи да недостатак систематичности и даље задаје тешкоће. Значење не можемо утврдити у фонетској лабораторији, не можемо га представити парадигмама као што чинимо за промену именица или глагола, понајмање га можемо конвенционално одређивати, договором неке комисије стручњака, као што се обликују правописна правила. Па како га онда треба одређивати? Зачудо, на то питање тешко да бисмо нашли одговор у већ набројаним саветодавним приручницима. Сви се они узгред баве значењем појединих израза, али им оно никад није главна тема, него служи само као аргумент да би се расправило колико је дата реч „допуштена“ или не. У том погледу велика већина приручника може се упоредити с Лалевићевим (Лалевић 1963), у коме је одељак под насловом „Реч — значење — облик“ састављен од 135 чланака, али од тога је највише њих петнаестак посвећено значењу: сви остали носе наслове као „О грађењу речи“, „Не оделење него оделење“, „Помужен или помузен?“ и слично.

1.3. Разуме се да овим приручницима и није сврха, нити им простор допушта, да дају исцрпне семантичке информације. Они се значењем баве углавном за неологизме, као и за речи чије се значење променило или се око њега воде полемике. За све остале речи, дефиницију значења требало би тражити у једнојезичном речнику (коме је то основна сврха постојања). Ми смо у том погледу, нажалост,

у драматичном закашњењу, јер смо први комплетни, велики једнојезични речник добили тек 1976. године, када је изашао последњи том *Речника* Матице српске³. Отуда се код нас ни међу школованим људима никада није створила навика редовног консултовања речника за матерњи језик, каква је распрострањена у другим земљама (посебно у англосаксонским). Делимичан изузетак су речници страних речи⁴, што са своје стране доводи до распрострањене заблуде да је само речима страног порекла потребно тумачење. Оно што највише забрињава јесте да је по завршетку Матичиног речника настао нови застој. Речник постепено застарева, а нових, проширених издања нема чак ни у плановима. Још се нису појавили никакви мањи једнојезични речници за практичне сврхе⁵, иако је сигурно да би имали далеко веће тираже и продрли у много више домова него садашњи шестотомни речник. Ако знамо да се у западним земљама (макар и из комерцијалних, пре него научних разлога) нова издања популарних једнојезичних речника појављују готово сваке године, јасно је да наш заостатак на лексикографском пољу прети да ускоро постане исто онако озбиљан какав је био пре 1976.

1.4. Значај речника је у томе што се ради на основу пажљиво одабраног корпуса и тиме омогућава да се спроведе у дело добро знани принцип „Пиши као што добри писци пишу“. Смисао тог принципа објашњавао је Јонке 1964, 15–16, али су за наше сврхе важнија разматрања Митра Пешкикана, који каже: „Врховна језичка законитост... [јесте] узус, обичај, ’обичај у чијој је власти пресуда и право и норма говора’, како се изразио Хорације. Само, појам ’обичај’ треба исправно разумети — оно што је горе речено не значи да врховни

³ Поређења ради, Италијани су такав речник добили почетком а Французи крајем XVII века, Енглези и Немци у XVIII веку, већина других европских народа током XIX века. Вуков речник, мада садржи обиље додатних тумачења на српском, не може се сматрати једнојезичним, јер је тројезичан, као што му и наслов каже (*Српски речник ислучачен њемачкијем и латинскијем ријечима*): одреднице се у њему никада не дефинишу, него се преводје, и то у врло малом броју значења. Речник ЈАЗУ није пратио савремени језик (као што се констатује и у *Предговору* Матичног речника, том I, стр. 7: „...то ипак није речник савременога књижевног језика, него је више историјски и више је за научну него за широку употребу“); уосталом, и његов последњи том изашао је те исте 1976. године. Речници Ивековића–Броза, Ј. Бакотића и М. Московљевића били су веома сиромашни и застарели и за доба свог објављивања, тако да је корист од њих била минимална. Што се тиче великог речника САНУ, као што се зна, он је до данас стигао тек до половине и немогуће је предвидети кад ће бити завршен.

⁴ Тако је у штампи, у писмима читалаца, у коментарима или полемикама, када се доводи у питање нечија употреба датог термина, врло често позивање на Вујаклијин *Лексикон* („Према Вујаклији, *национализам* је...“ и слично); било је чак примера да мање образовани читаоци, жалећи се на неразумљиве изразе у уџбеницима и другим текстовима, наводе и домаће речи међу онима које су „узалуд тражили у Вујаклијиним речнику“. Насупрот томе, крајње је ретко у штампи позивање на речник Матице српске.

⁵ У Матици српској припремљен је за штампу обиман једнотомни речник српског књижевног језика, који је израдила екипа лексикографа из Института за српски језик САНУ.

закон језичког нормирања представља обичај... улице, или пијаце, или неке затворене сеоске средине... Другим речима, није меродаван обичај необразованих слојева нашег друштва... На језичкој пракси најврснијих, елитних представника наше културе у различитим њеним манифестацијама треба првенствено заснивати језичко нормирање“ (Пецо–Пешикан 1967, 6–7, затим и у Пешикан 1970, 80–81). То је у складу са улогом речника каква је описана у уводу РМС: „Основна је намера Уредништва била да пружи нашој јавности документовано српскохрватско језичко благо данашњег времена... Значења појединих речи забележена су толико колико је података пружила прикупљена грађа. Брижљиво одабрани примери уз поједина значења речи сведоче о њиховој синтактичкој и стилистичкој употреби у тексту... За потврду значења навођени су најподеснији примери из наших писаца, екавских и ијекавских. Ти примери указују на сферу употребе речи, потврђују њено значење и њену стилску карактеристику“ (том I, стр. 9–10 и 13).

2.1. У ситуацији какву смо описали — када су речници малобројни, неактуелни и тешко доступни, и кад је недовољно развијена свест о потреби њиховог консултовања — о значењу речи расуђивало се, и још се расуђује, емпиријски и ненаучно, на основу властитог осећања, или „здраворазумским“ расуђивањем — иако је у лингвистици већ много пута речено да се језик управља по сопственој унутрашњој логици. Таквом дилетантском закључивању били су доскора склони и многи језички саветодавци. Наведимо неколико примера. За придев *задњи* сви смо чули тврдњу да се не сме употребљавати у значењу 'последњи', са аргументима као „нико не каже *ипредњи* уместо *ипри*“ или „тамо где не бисте рекли *стпразњи*, не треба рећи ни *задњи*“. У ствари, то је питање још 1951. у „Нашем језику“ (III, св. 12, стр. 51, 56–58) расправио Михаило Стевановић. Прегледавши изузетно велики број српских и хрватских писаца, он је утврдио да су *задњи* у смислу 'последњи' употребљавали више пута Вук и Даничић у преводу Библије, Иво Војновић („Тек у *задње* вријеме почела је ...“), Иво Ћипико („*Задње* ријечи изговорио је тише“), Милан Решетар („Онда се рачуна с онијем што је рекао *задњи* пут“), Стеван Сремац („Кад год се повела реч о *задњем* часу, вазда би Насрадин молио“), Јаша Игњатовић („Милан на *задње* речи не одговори“), Исидора Секулић („Човек до *задњег* часа има жеља“) и многи, многи други. С обзиром на све то, могло би се у најбољем случају рећи да је данас у Србији *последњи* обичније него *задњи* и да му из стилских разлога треба дати извесну предност, али никако да је *задњи* „погрешно“ у том значењу.

За придев *квалитетан*, код Павешића 1971 (s. v.) тврди се да није правилан „у смислу 'добар квалитет' (нпр. квалитетне ципеле); боље је рећи: добар, изврстан, савршен, јер 'квалитетан' не говори ништа о каквој врсти квалитете се ради, доброј или лошој“; једнака аргументација може се наћи и код Лалевића 1963, 838–839. Ови наши старији језикословци вероватно нису знали да аналогни изрази постоје

у свим западним језицима (*квалитетне ципеле* = енгл. quality shoes, фр. chaussures de qualité, нем. Qualitätsschuhe итд.). Зачуђује, међутим, да нису уочили да придев *квалитетан* нипошто није неодређеног значења, како су они тврдили, јер за значење 'који се односи на квалитет' постоји облик *квалитативан*, док је *квалитетан* стекло значење 'доброг квалитета' на исти начин као што *укусан* значи 'доброг укуса', *мирисан* 'пријатног мириса', *обиман* 'великог обима' итд. Из истих разлога, не може се прихватити тврдња да *бројан* није добро у значењу 'многобројан'. У овом случају чак и Павешић 1971 признаје: „За значење 'многи, многобројан (numerosus)' има потврда и из старих писаца; тако га употребљавају и данашњи писци, а није противно ни саставку ријечи па се не може рећи да не ваља“.

2.2. Уопште, за лингвисте старе школе била је карактеристична неспремност да признају полисемију као нормалну особину речи. На формалистички, „професорски“ начин, они су обично свакој речи „допуштали“ само по једно значење, док су новија значења, поготову ако су настала превођењем страних израза, жигосана као неправилна. Тако је фигуративна примена глагола *одвијати се* на догађаје, радње или време („Све се одвијало по плану“, „Пред њиховим очима одвијала се права драма“, и сл.) доживела низ осуда (в. Димитријевић 1953, Лалевић 1963, 1078–1080, Павешић 1971), уз напомену да је то наводно неприкладна метафора по угледу на одвијање филмске траке и да се „одвија само оно што је увијено“. Данас нам, наравно, таква употреба глагола *одвијати се* не делује нимало лошије и ништа више метафорично него други глаголи примењени на збивања, као *развијати се*, *ићи*, *низати се*, *ређати се*, и слично. Употреба глагола *делићи* у спојевима као *делићи* (чије) *мишљење*, (чије) *уверење*, (чији) *ојтизмизам* забрањивана је као германизам (превод нем. teilen), опет уз покушај да се допусти само основно значење („*делићи* значи растављати на делове какву целину... Ништа се, дакле, овде не дели“: Лалевић 1963, 837–838). Неоправданост такве забране исцрпно је показао Станојчић 1987, 141–147. За именицу *настиг* нађе се још и данас понеки пуриста који је признаје само у значењу забележеном у Вуковом *Рјечнику*, 'изненадна појава болести', док осуђује значење 'појава у јавности, пред публиком'. Али ово друго значење данас је сигурно много чешће од првог, па је мало вероватно да би у стварности могло доћи до шаљивог неспоразума какав замишља Вукадиновић 1952, 21: „ — Јесте ли чули да је Дрекаловићка синоћ имала наступ у Народном позоришту? — Шта кажете? Па јесу ли је однели у лудницу или кући?“ За друге примере дефинитивно превазиђених пуристичких забрана види Ивић и др. 1991, 159–160 и 193–195.

2.3. Ненаучни приступ семантици може каткад имати и ширег утицаја и оставити озбиљније последице него у досад наведеним случајевима. У годинама „самоуправног социјализма“ морало се доказивати да није забрањено употребљавати реч *престоница* као синоним за главни град, или глаголе *крстијити* и *ипрекрстијити* у значењу 'име-

новати' односно 'преименовати' (в. Клајн 1980, 254–255, где се упућује и на Шипку 1977). Као и обично код нестручњака, ту је деривација претворена у критеријум значења, односно првобитно значење проглашено је за једино. Једна савршено непотребна термилошка реформа спроведена је кад су неки анонимни просветни ауторитети одлучили да забране давно усвојене облике *џисмени задаџак*, *џисмени рад*, *џисмена вежба*, са образложењем да је *џисмен* само онај задатак који је „написан како ваља“, те да *џисмен*, *-а* у тим изразима треба заменити са *џисан*, *-а*. Фекете 1980 и Шипка 1987, 236–238 с правом су критиковали такве аргументе, истичући да се мора разликовати значење дужег придевског вида (*џисмени*) од краћег (*џисмен*), да је значење 'исказан писмом, написан' потврђено у Матичином речнику, а да га индиректно потврђује и одговарајући прилог (кажемо *обраџиџи се џисмено* (коме), не *обраџиџи се џисано*). Упркос томе, одлука бирократа била је јача од мишљења лингвиста, па се „писани задатак“ и „писана вежба“ и данас сматрају јединим „правилним“ облицима у нашем школству.

3.1. Насупрот досад наведеним примерима неоснованих забрана и самовољних интервенција, могли бисмо поставити следећа четири правила као неку врсту основних смерница за нормативну семантику:

I) значење речи се одређује на основу употребе код добрих писаца, а не на основу етимологије, првобитног значења, нити логичким закључивањем;

II) под dobrим писцима подразумевају се они које лексикографи узимају за грађу, а резултати њиховог рада изнети су у великим једнојезичким речницима;

III) свака реч, у начелу, може имати више (неке и много више) од једног значења;

IV) у току језичког развоја могу се јавити нова значења, док нека ранија излазе из употребе (остајући и даље доступна писцима као архаизми).

Овде би се правилу (II) могло замерити да је стварна ситуација знатно сложенија него што је у њему представљено. Наиме, састављачи доброг модерног речника сигурно неће за корпус одабрати неки уски круг савршених стилиста, него ће настојати да направе уравнотежен и што је могућно шири избор из књижевности, стручне литературе, штампе, а по могућству и радио–телевизијског и говорног језика. Самим тим, у њиховој грађи ће се наћи и она значења која већина лингвиста не сматра правилним. Излаз из тога могао би бити или да будући речници садрже испод одредница нормативне напомене („notes on usage“), како се то чини у већини страних речника; или да се састави посебни нормативни речник значења (сличан Дуденовом „Bedeutungswörterbuch“-у) који би обухватио све семантичке неизвесности.

3.2. Правило (III) подразумева да постоје легитимна проширења значења, за шта нам примере дају малочас поменути *одвијајти се* и *настиуи*, *крстијити* и *ипрекрстијити*. Поменимо још неке. *Удес*, у старијим речницима забележено само као 'судбина' односно 'зла судбина, коб', данас се јавља скоро искључиво у значењу 'саобраћајна незгода' или 'хаварија'. *Лейеза* добија пренесено значење 'распон, дијапазон', нпр. „читава лепеза политичких оријентација“. Глаголи *подеући* и *подвлачити*, које је Лалевић 1963 (1107–1108) допуштао само у буквалном значењу, данас значе и 'нагласити, истаћи'. *Одбацијити* у фамилијарној употреби значи и 'одвести (аутом) до одређеног места', нпр. „Можеш ли да ме одбациш до пијаце?“. *Кренући* и *крејити*, нарочито у језику медија, значе и 'започети' односно 'започињати', нпр. „кренула је производња“, „у недељу креће нова наградна игра“⁶. *Исхијрен* — по Матичином речнику „умешан, лукав“ односно трпни придев од застарелог *исхијријити* 'створити маштом, измислити' — данас је распрострањено у значењу 'пренагљен, брзоплет, непромишљен', које се сасвим природно ослања на придев *хијар*. *Водијељ*, у РМС забележено само с примерима *водијељ њурнира*, *водијељ зајисника*, *водијељ њројкола*, добило је специфично телевизијско значење, потиснувши туђицу *конферансје*. *Паук* се фигуративно употребљава за возило с дизалицом које односи погрешно паркиране аутомобиле. *Кованица*, првобитно језикословни термин, одскора је све чешће у значењу 'ковани новац'. *Озрачијити* односно *озрачивајити*, раније синоними за *обасјајити* (*обасјавајити*), данас се употребљавају за излагање радиоактивном зрачењу. *Прозвајити* и *ипрозивајити*, почетком деведесетих година, добили су (најчешће у политичком контексту) значење 'изложити јавној осуди, именовати у циљу критике'⁷ итд.

3.3. Које се промене значења, за разлику од ових, не могу сматрати оправданима? У одговору на то питање морамо поћи од чињенице да је најважнија функција језика комуникација, или простије речено — споразумевање. Стога нећемо погрешити ако међу неоправдане иновације у значењу сврстамо пре свега оне које могу довести до неспоразума, или макар до непрецизности у изражавању. Такав пример је употреба придева *значајан* уместо *знајан* (и, аналогно томе, *безначајан* у смислу *незнајан*: в. Ивић и др. 1991, 193), до чега долази од сличности у облику, као и под утицајем руског *значительный*. Јасно је да та два појма не смемо мешати, јер, рецимо, *знајна* (тј. велика) *ипромена* не мора уопште бити *значајна* (тј. важна) ако нема последица, и обрнуто. У говорном језику последњих година често се чује *мењајити* уместо *заменјивајити*, нпр. „Ове недеље ја мењам секретара“: таква реченица очито је вишесмислена, пошто би се могла схватити и као 'Ове недеље добијам новог секретара' или 'Ове недеље смењујем секретара'. Из сличне тежње да се несвршени глагол, уме-

⁶ За све ове примере, као и за придев *исхијрен*, види Радовановић и др. 1996. 50–51.

⁷ За ове речи види Клајн 1992.

сто проширивањем основе свршеног, гради одбацивањем префикса, *варити* је добило и значење 'заваривати'. Мада је такво значење ушло у речнике и мада је по њему створена (недвосмислена) изведеница *варилац*, технолози захтевају да се каже само *заваривати* и *заваривач*, и биће да су у праву, јер у изразима као „стручњак за варење“ заиста није јасно да ли је реч о металургији или медицини. Д. Ђупић (Њупић и др. 1976, 78) с правом критикује примере као „Деветнаестовековно схватање историје овај век није могао да прихвати“: *деветнаестовековни* значи 'који је трајао деветнаест векова', па не може истовремено значити и 'својствен XIX веку'. У спољнополитичким извештајима редовно наилазимо на именицу *разлике* (у множини) употребљену уместо *размишљање*, *развирице*, *неслагање* и сл. (Ивић и др. 1991, 193): такву употребу треба избегавати, не толико зато што је настала буквалним превођењем енглеског *differences*, него пре свега зато што су реченице као „Јелџин и Кол ће настојати да уклоне међусобне разлике“ апсурдне с обзиром на право значење именице *разлика*.

Уопште, можемо сматрати погрешним све оне промене значења за које је лако показати да су засноване на обичном незнању или бркању појмова — што није ретка појава код нас, с обзиром на крупне празнине у настави матерњег језика и на слабе везе с културном баштином. Кад у једној репортажи прочитамо „Није лако оријентисати се на тој пуштахији...“, јасно је да је посреди једна врста народне етимологије, то јест да је новинар, не знајући ни род ни право значење данас ретког израза *џустиахија* ('разбојник' или 'насилник'), помислио да он спада у породицу речи као што су *џустиња*, *џустиара*, *џустиолина*. У преводима филмова много пута видимо да краља или краљицу ословљавају са *височанство*: до такве грешке не би долазило да није деценијама забрањиван сваки разговор о монархији, услед чега млади више не знају да је *величанство* титула владара, а *височанство* кнеза (принца) односно кнегиње (принцезе)⁸. У примерима из штампе као „беспризорно понашање“, „беспризорне увреде“ и слично, није сасвим јасно шта се хтело рећи, али је у сваком случају посреди грешка, настала можда укрштањем придева *беспримеран*, *безазоран* (= бестидан), можда и *безобзиран*. *Беспризоран* је иначе русизам за који је и у руском и у нашим речницима забележено само значење 'који је без надзора, напуштен, скитнички'.

3.4. У другим случајевима, где незнање не можемо тако јасно „ухватити на делу“, праву одлуку је теже донети. Још једном се подсећамо цитираног Пешикановог закључка о узусу као врховном судији. За недвосмислено решавање таквих недоумица било би потребно да имамо знатно развијенију лексикографију, или да се у лингвистичким часописима семантици посвећује далеко више пажње него до сада. Као пример тешко решивог семантичког проблема наведимо придев *снисходљив*, с прилогом *снисходљиво*. У *Језичким њоукама* у „На-

⁸ Аналогна разлика постоји и у другим европским језицима.

шем језику“ VII, 1956, 58, наведен је пример „Снисходљиво и лагано у собу је ушла млада жена“. Аутор поуке, потписан иницијалима Св. П. (вероватно Светислав Предић), коментарисао је: „Опет незнање значења речи *снисходљив*. Писац је хтео да каже нешто као *ионизно*, *иокорно*, *илашљиво*, а рекао је баш обратно: жена која се осећа виша да се спушта на ниво онога с којим говори, као кад одрастао човек говори с малим дететом. *Снисходљив* се француски каже *condescendant*, немачки *herablassend*“. Слично томе, у Московљевићевом речнику (Московљевић 1990) *снисходљив* је дефинисано „који уме снисходити“, док је под бројем 2 дата дефиниција „одвећ понизан“, уз напомену „погрешно“ у загради; за *снисходити*, означено као русизам, каже се да значи „с висине указати (указивати) пажњу, попустљивост, милост“. У речнику Станковић 1988 руско *снисходить*, поред првобитног значења „силазити, спуштати се“, преведено је као „спуштати се до кога, чега, удостојавати пажње“. Посреди су, како видимо, два претежно супротстављена значења. По Предићевом и Московљевићевом тумачењу (које одговара мом језичком осећању, као и мишљењу неколицине образованих људи с којима сам о томе разговарао), *снисходљив* је човек који *с висине* прави уступке другоме, удостојава га своје пажње. Насупрот томе, цитирани пример с „младом женом“ одговарао би Московљевићевом значењу под 2, „одвећ понизан“, чему би се могло додати и „услужан, смеран, попустљив“. Нажалост, Матићин речник у овом спору не може да пресуди. У њему се, под одредницама *снисходљив*, *снисходљиво*, *снисходљивост* и *снисхођење*, наводе примери који показују да и значење (2) постоји у литератури, нпр. „не сме се бити... удворички снисходљив према моћнима“ или „топи се од снисходљивости под погледом старешина“. Глагол, у РМС дат као повратни (*снисходити се*), дефинисан је под 1 „с висине указивати пажњу, удостојавати се“, с једним примером из Љубомира Недића („породица коју се ви снисходите да почаствујете својом друштвом“), а под 2 „правити се извештачено љубазан, пријатан“. Аутори речника нису уочили да такво значење глагола захтева и одговарајућу дефиницију придева, па су за придев дали једну заједничку, неутралну дефиницију: „услужан, великодушан, попустљив; љубазан“. Тако и даље остаје нерешено да ли бити снисходљив значи бити „великодушан“ према *нижем* од себе, или напротив „услужан“ према особи на *вишем* положају.

Аналогне, мада не тако сложене, расправе могле би се водити око глагола *заказати* у значењу 'затајити, изневерити' (в. Тушић и др. 1996, 73–74), *бийисати* (Павешић 1971 не допушта значење 'постојати', него само првобитно турско значење 'проћи, пропасти', очувано у изразу *било* и *бийисало*), *заговарати* (пуристи су се противили значењу 'залагати се, заузимати се (за)', в. Вукадиновић 1952, 19–20), *иоручити* у значењу 'наручити' (Шипка 1975, 306–307), о не баш лако семантичком разграничењу именица *осећај* и *осећање* (в. Ивић и др. 1991, 188), о томе да ли *увозни*, поред значења 'који се односи на увоз', може значити и 'уведен' („увозне тканине“) итд. За све њих било би пожељно онакво обиље примера из корпуса какво

смо видели да је за придев *задњи* прикупио Стевановић. У другим случајевима, време је пресудило: никоме данас не би пало на ум да забрањује *iproisiti* у значењу 'случајно пропуштање, омашка', да допушта *најавити* у застарелом значењу 'прикупити и дотерати' (*најавити овце, најавити војску*), али не и у значењу 'претходно објавити, навестити', или да тврди како *нарочито* није добро као синоним за *особито, пре свега, јер значи 'намерно'*.

3.5. Један од важних критеријума за оцењивање семантике речи јесте и њена припадност одређеном регистру или стилском слоју. Један такав регистар о коме нормативна лингвистика, и код нас и у другим земљама, без резерве изриче негативан суд, јесте канцеларијски или „конференцијашки“ начин изражавања. Отуда бисмо као неприхватљиву у добром књижевном језику свакако означили употребу речи *став* у значењу 'мишљење' (нпр. „Став је синдиката да треба...“ итд.), *закључити* 'одлучити' и *закључак* 'одлука' („Закључено је да се упутити предлог министарству“, „Не остварују се закључци с претходног саветовања“), *зацртати* и *заживети* у фигуративном значењу („зацртани програми“, „реформа која није заживела“), *орган* као назив за вршиоца неке званичне дужности, *кадар* примењено на појединца, *испед* 'у име' („испед колектива од покојника се опростио...“) и слично⁹. По својој улози и функцији у друштву, „конференцијашкој“ употреби речи блиски су и еуфемизми, нпр. *допринос* 'дажбина, порез', *објашњење* 'исправка', *сложен* 'лош, неповољан' (најчешће у синтагми „сложена ситуација“), *усложњавајући (се)* 'погоршавати (се)', *разрешијући* 'сменити' (в. Ивић и др. 1991, 195–197). Понеке речи мењају значење под дејством пролазних језичких мода, као последњих година *маркетинг* 'реклама' и *маркетиники* 'рекламни', још раније *пребукиран* 'презаузел, преоптерећен', *йомак* 'напредак' или 'успех', *цивилизацијски* 'културан' или 'пристојан' итд. Све такве употребе у супротности су с циљевима успешне, јасне и истините комуникације, па и семантичке промене до којих оне доводе морамо сматрати неоправданим.

4.1. Речи страног порекла заслужују да се о њима посебно расправља, јер се по свом семантичком развоју обично разликују од домаћих. За већину њих карактеристично је сужење значења у односу на изворни језик (будући да се реч позајмљује само у оном, често техничком или терминолошком, значењу за које немамо домаћи израз), а није нимало ретко ни померање значења. Примере таквог померања пружају нам понеки галицизми у нашем језику: *супре* у данашњем француском није (железнички) *купе* него искључиво тип аутомобила, *conducateur* није *кондуктер* него возач, *descente* је 'силазак' уопште а не *десант*, *conférencier* је предавач а не *конферансје* итд.

⁹ Види између осталог: Шипка 1987, 256–260; Ивић и др. 1991, 163–173, 197–199; Бугарски 1996, 61–64; Вуковић 1997, *passim*. Наравно, најтипичније за бирократски језик није значење појединих речи, него употреба синтагми које му дају његова битна обележја: фразирање, извештаченост, преопширност и намерну неодређеност.

(в. Бунтић 1994, посебно на стр. 25, 172, 174, 182). Од енглеских речи, boiler 'парни котло' код нас је добило значење грејача за воду, dress је у енглеском хаљина а не *дрес*, speaker је говорник а не *стикер*, drugstore 'апотека (с продавницом мешовите робе)' код нас је дало *драгстоп* 'стално отворена самопослуга' итд. (в. Хлебце 1997). Овакве промене значења нећемо сматрати погрешним, јер су саставни део процеса позајмљивања и јер употреба у једном језику не мора бити меродавна за други.

Такође је нормална појава да реч примљена у једном значењу накнадно — можда и после дужег периода — прими и друго, из изворног или из неког другог језика. Латинизам *асоцијација* ми смо дуго употребљавали само у психолошком значењу (по француском association d'idées, 'повезивање идеја'); данас се јавља и у значењу 'удружење' које је ближе изворном, и у томе свакако нема ничег лошег. Сличан закаснио повратак првобитном значењу имамо у скорошњем *прошестани* 'онај који протестује'. Још један латинизам, *промоција*, употребљаван је у свом основном значењу 'унапређење'. У енглеском је постао и једна врста синонима за рекламу, тачније 'прављење публицитета (чему)', 'уознавање јавности (са чим)', одакле код нас *промоција књиге*, потом и *промоција* новог производа, нове странке итд. Мада су се у прво време могле чути замерке конзервативаца у стилу „Како то књига може бити унапређена?“, данас је ново значење већ сасвим уобичајено и не изазива отпоре. Из енглеског је дошло и ново значење придева *јосесиван*, 'претерано привржен, љубоморно одан', као и *алиби* у уопштем значењу 'изговор, оправдање' (нпр. „Траже алиби за неуспех своје политике“). Ова последња употреба смста онемо ко зна да на латинском *alibi* значи 'другде', али би се вероватно могла бранити као проширење првобитног правног значења 'доказ да је неко у време извршења кривичног дела био на другом месту' — што је такође једна специфична врста *ојравдања*.

4.2. Напротив — слично онемо што је за домаће изразе речено у 3.3. — не могу се бранити оне промене значења које проистичу из чистог незнања, из лоших превода, или које доводе до неспоразума. *Синтагма* је у лингвистици тачно дефинисан термин, и не сме се употребљавати да означи реченицу, изреку, парола и слично (в. примере у Клајн 1994, 183–184). *Граната* или *ручна граната* све чешће се среће последњих година уместо *ручна бомба*, али искључиво кривицом непажљивих преводилаца, који се поводе за енглеским или француским grenade. Будући да код нас *граната* означава артиљеријско зрно, прихватање новог значења присилило би нас да у многим контекстима (нпр. „Пет људи је повређено од експлозије гранате“) нагађамо о којем је оружју реч. (У енглеском и француском нема двосмислица, јер се тамо граната зове shell односно obus.) *Декада*, код нас период од десет дана, јавља се погрешно у значењу 'деценија' под утицајем енглеског decade. Придев *формалан* и одговарајући прилог такође су последњих година постали двосмислени због дословног преношења енглеског formal, које значи 'званичан, прописан, пунова-

жан', неки пут и 'свечан'. Кад у новинама прочитамо да је „УНТАЕС формално одобрио повратак избеглица“, више не знамо да ли је тај повратак одобрен *само формално* (али без стварне вредности) или, напротив, да је *и званично* одобрен.

4.3. До двосмислености, и нежељеног семантичког померања, може доћи не само под страним утицајем него и због бркања двеју раније усвојених позајмљеница сличног облика. Тако се у медијима више пута срећу облици као „рационализовано снабдевање“, „рационализована исхрана“, мада *рационализовајти* (= учинити рационалним) нипошто не може бити синоним за *рационисајти* или *рационирајти* (= ограничити, условити боновима и сл.). *Нейрофити*не организације (оне које немају за циљ зараду, превод енглеског non-profit organization) грешком се називају *нейрофити*абилне, што би значило да нису профитабилне, да не доносе приход јер слабо послују. У изјавама недочуених политичара честа грешка је *ојорџун* уместо *ојорџунисџички* („За сваку је осуду опортуно понашање неких наших колега...“), јер не знају да *ојорџун* (лат. opportunus) значи 'прикладан, уместан, потребан'. Веома је раширено *игноранџиски* у значењу 'незаинтересован, немаран, ниподаштавајући', према глаголу *игнорисајти* (нпр. „игнорантски став министарства према проблемима пензионера“); али пошто *игноранџи* значи само 'незналица', а одговарајући придев у француском и енглеском (ignorant) само 'незналачки', таква употреба не може се правдати. Придев *ресџекџиван*, уколико уопште постоји у данашњем српском, значи 'односни' или 'дотични', слично француском respectif и енглеском respective; грешка је употребљавати га у смислу 'поштовања вредан, импресиван' (нпр. „респективна војна сила“), где би једино исправно било *ресџекџивилан*. Врхунац забуне достигнут је у наше време с глаголом *санџионисајти*, који је са значења забележеног у речницима, 'одобрити, озаконити', добрим делом прешао на супротно значење — 'казнити' (в. Ђупић и др. 1996, 174). Промена је у овом случају изазвана конфликтом између глагола и именице *санџиџија*, која се (мада је некад имала и значење 'одобрење, званична потврда') данас употребљава искључиво у значењу 'казнена мера'. Будући да иначе у језику вероватно нема примера да именица и глагол од истог корена буду супротни по значењу, врло је вероватно да ће се *санџионисајти* и убудуће употребљавати у смислу 'казнити'.

4.4. Наравно, могућност неспоразума није једино мерило на основу кога неко семантичко померање проглашавамо погрешним. Склопови као „моја *дисџусија*“ или „као што је речено у *дисџусији* господина НН“ потпуно су јасни, али их језикошловци с правом осуђују — мање због тога што иста реч не би могла да означава и 'расправу' и 'учешће у расправи'¹⁰, а више из социокултурних разлога:

¹⁰ У језику нису ретки примери да иста реч означава и ужи и шири појам: помислимо на *недељу* као дан у *недељи*, на *сан* који сањамо у *сну*, на *конџерт* (рецимо

високообразовани људи не говоре тако, нити у ма ком европском језику постоји такво секундарно значење речи *дискусија*. Наш скорашњи семантички неологизам *позисија* 'странка на власти', 'снаге режима' такође је без ослонца у страним језицима: *position* (*Position*, *posizione* итд.) свуда значи само 'положај', нигде се не схвата као антоним од *ојозиције*, па нема разлога зашто би само код нас стекло такву вредност. *Толеранџан* у значењу 'подношљив, прихватљив' („ситуација је толерантна“, „у толерантним границама“, и сл.) без сумње је погрешно, будући да латински партицип презента на -ans -antis има активно значење, дакле 'који толерише, трпељив' а не 'који се може толерисати'. Ономе који зна латинско *longus* 'дуг', *prolongare* 'продужити' (или аналогне облике у данашњем европским језицима) биће неприхватљива употреба нашег *пролонгирајчи* у значењу 'одгодити'. Сви овакви латинизми по правилу су и интернационализми, па се може сматрати да подлежу и некој врсти вишејезичног стандарда. Уколико стекну нова значења, та промена би морала потећи из неког од романских језика или из енглеског (као за горе поменуто *промоција*, *посесиван* итд.), где су они део домаћег лексичког фонда. Наравно, и ово „правило“, као и сва друга у лингвистици а посебно у семантици, треба схватити као оквирни принцип а не као закон без изузетка. Уколико се неко од нових значења дефинитивно устали код нас и уколико не изазива отпор најобразованијих припадника језичке заједнице, лингвистима неће остати ништа друго него да региструју већ остварену промену норме.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 1996: Ранко Бугарски, *Језик у друштву*, Београд.
- Бунтић 1994: Димитрије Бунтић, „Лажни пријатељи“ у лингвистици, Крушевац.
- Вујаклија 1991: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, четврто допуњено и редиговано издање, Београд.
- Вукадиновић 1952: Живојин Вукадиновић, *Српски у 100 часова*, прерађено издање у редакцији К. Степановића и Р. Алексића, Београд.
- Вуковић 1997: Бранко Вуковић, *Наше језичке бољке*, Подгорица.
- Димитријевић 1963: Р. Димитријевић, *О једном случају уједребе речи*, Наш језик V, 1953, 126–130.
- Ивић и др. 1991: Павле Ивић, Митар Пешикан, Иван Клајн, Бранислав Брборић, *Језички приручник*, Београд.
- Јефтић 1985: Миливоје Јефтић, *О језику ѡво(је)м(у) и мо(је)м(у)*, Сарајево.
- Јонке 1964: Људевит Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*, Загреб.
- Клајн 1980: Иван Клајн, *Језик око нас*, Београд.
- Клајн 1992: Иван Клајн, *Речник нових речи*, Нови Сад.
- Клајн 1994: Иван Клајн, *Лисци и ѡисмењаџи*, Нови Сад.
- Лалевих 1963: Миодраг С. Лалевих, *Српскохрватски у мом џеџу*, I–III, Београд.

за клавир и оркестар) изведен на *концерту*, на писмени *задаџак* из математике који се састоји из четири *задаџка* и слично.

- Московљевић 1990: Милош Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика*, Београд (прештампано издање из 1966).
- НЈУП 1979: *Наш језик у њакси* (зборник више аутора, издање Института за језик и књижевност), Сарајево.
- Павешкић 1971: *Језички савјетник с грамаишким*, уредио др Славко Павешкић, Загреб.
- Пецо–Пешикан 1967: Асим Пецо, Митар Пешикан, *Информатор о савременом књижевном језику са речником*, Београд.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година после Вука*, Београд.
- Радовановић и др. 1996: Милорад Радовановић (и други аутори), *Српски језик на крају века*, Београд.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, I–VI, Нови Сад.
- Станић–Морачић 1981: Милија Станић, Дамјан Морачић, *Језичко–правописни савјетник*, Београд.
- Станковић 1988: *Руско–српскохрватски речник* у редакцији Богољуба Станковића, Нови Сад — Москва.
- Станојчић 1987: Живојин Станојчић, *Грамаишка и језик*, Титоград.
- Ђупић и др. 1996: Драго Ђупић, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Слово о језику*, Београд.
- Фекете 1980: Егон Фекете, *Дисинктивна вредности придевских облика ПИСАН, ПИСАНИ и ПИСМЕН, ПИСМЕНИ*, *Наш језик* XXIV, 1980, 163–169.
- Хлебец 1997: Борис Хлебец, *Српско–енглески речник лажних њарова*, Београд.
- Шипка 1975: Милан Шипка, *Језички савјетник*, Сарајево.
- Шипка 1977: Милан Шипка, *Приче о ријечима*, Сарајево.
- Шипка 1987: Милан Шипка, *Књижевнојезичка полишика и језичка култура (Језички савјетник 2)*, Сарајево.

S u m m a r y

Ivan Klajn

ON CRITERIA FOR SEMANTIC STANDARDIZATION IN THE LEXICON

Some basic guidelines are tentatively offered for distinguishing the proper meaning of a word from unacceptable or nonstandard ones. The usage of “good authors”, as documented in large monolingual dictionaries, should take precedence over all other criteria. In judging neologisms and semantic shifts, polysemy should be recognized as a normal linguistic phenomenon. To guard against excessive and unwarranted changes, however, other criteria must be added: a new meaning is not acceptable if it causes ambiguity or misunderstanding, if it is due to confusion between two or more similar lexemes, if it clashes with established terminological usage, if the word thus used belongs to certain registers such as the bureaucratic or official, etc. For words of foreign origin a sort of multilingual norm should also be considered: in an international Latinism, for example, a meaning which has developed solely in Serbian is likely to be less legitimate than the meanings which are paralleled in other European languages.

ЗОРКА КАШИЋ
(Дефектолошки факултет, Београд)

НЕКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ ОТВОРЕНЕ И ЗАТВОРЕНЕ КЛАСЕ РЕЧИ

У раду је на основу лексичког нивоа српског језика дата једна од могућих подела речи на отворену и затворену класу. Истакнуте су језичке и комуникативне функције отворене и затворене класе речи. Наглашена је семантичка специфичност затворене класе и њених поткласа.

Различити су критеријуми по којима се лексема у оквиру лексичког нивоа могу класификовати. Један од критеријума је и могућност богаћења лексичког фонда. Са тог становишта све речи у језику могу се поделити у две постулисане главне класе: отворену и затворену (Кристал: 1988, 287).

1. *Отворена класа*. — Отвореној класи припадају оне врсте речи којима се могу додавати нове јединице унутар једнога језика. Те јединице се додају да би именовале нове појмове које упознају говорници неког језика. Отвореност одређене класе речи може бити двојака; нове јединице могу се додавати позајмљивањем из другог језика (дакле, у оквиру међујезичког контакта) или својеврсним „позајмљивањем“ лексичкосемантичког језгра да би се дошло до нових лексема унутар језичког система. Сам језички систем обезбеђује творбене обрасце за ову врсту отворености системом деривације и композиције. Отвореној класи припадају именице, глаголи, придеви и прилози, дакле лексички пунозначне речи (Поповић: 1989, 164) чијем је језичком изразу придружен изванјезички садржај.

Бројеви се у литератури, углавном, не сврставају ни у једну од постулисаних класа по овом критеријуму. Ми их условно сврставамо у отворену класу речи и поред чињенице што основни, редни и збирни бројеви представљају строго утврђен систем. Два разлога су нас навела да их придружимо отвореној класи. Прво, лексичкосемантичко језгро бројева у систему деривације и композиције служи за богаћење отворене класе речи (бројне именице, прилози, глаголи). Друго, бројеви, као и остали чланови отворене класе речи, имају искључиво језичку функцију.¹

¹ У овом прилогу под термином *језичка функција* подразумевамо функције у оквиру примарних и секундарних реченичних конституената, а под термином *комуни-*

Сви наведени чланови отворене класе речи (као лексички пунозначне речи) имају тачно утврђене језичке функције у оквиру примарних и секундарних реченичних конститuenta (Бугарски: 1989, 125).

2. *Затворена класа* — Врсте речи чији су чланови строго утврђени или бројем ограничени припадају затвореној класи. Ову класу речи чине заменице, предлози, везници, речце и узвици. У оквиру затворене класе не додају се нови чланови ни на један од поменутих начина на који се богати отворена класа. Дакле, по правилу, творбени обрасци деривације и композиције (сем ретких изузетака) не примењују се на лексичкосемантичко језгро ових лексема. Један од изузетака је присвојна заменица *свој* од које је изведен, или с којом је сложен, значајан скуп речи: *својство, својта, својина, својбина, својашти, њосвојити, освојити, усвојити, усвојеник, усвојен, својски, својеручан, својеобразан, својевремен, својеглав, својеврстан, својеволан* итд. Овај изузетак је објашњив општошћу присвојне заменице сваког лица. Њено именовање опште припадности више одговара придеву него заменици. Сигурно би се и остали изузеци могли објаснити неком од карактеристика које поједине чланове издвајају из врсте речи којој припадају.

Такође се у оквиру уобичајеног међујезичког контакта чланови затворене класе не позајмљују. Када у међујезичком контакту почне систематско позајмљивање затворене класе речи, настаје језичка симбиоза која указује на потпуно нестајање, односно потискивање језика примаоца затворене класе.

С обзиром на језичке и комуникативне функције, затворена класа речи може се даље поделити у три поткласе. Прву поткласу чиниле би заменице које имају и језичку и комуникативну функцију. Другу поткласу представљали би везници и предлози који имају само језичку функцију, док би трећу поткласу чиниле речце и узвици са само комуникативном функцијом.

2.1. *Прва затворена њошкласа* — Са становишта језичке и комуникативне функције заменице (као најзатворенија класа речи у језику) представљају посебно занимљив феномен.

У оквиру језичког система оне припадају именичкој класи (личне заменице, именичке упитно-односне, одричне, неодређене и опште) или придевској класи (посесивне, демонстративне, односно-упитне, одричне, неодређене, опште) па тако имају или именичку конституентску функцију (субјекат, објекат, именски предикатив и различити модификатори) или придевску (предикатив и модификатори).

каптивна функција подразумевамо функције у оквиру независних елемената у реченици или конструкцији, које немају непосредну граматичку везу са другим конститuentима, а које дају додатне информације о комуникативној ситуацији и учесницима у комуникацији.

Дакле, у језичким функцијама заменице заиста „заменењују“ именице и придеве.

Сложеност заменица као лексема у структури лексичког фонда чини постојање/непостојање њиховог ванјезичког садржаја. Шта је придружено језичком изразу личне заменице као лексеме? Придружен је ванјезички садржај именована учесника у комуникативној ситуацији. Лексички садржај заменице првог лица је најопштије именоване говорника, док је лексички садржај заменице другог лица најопштије именоване саговорника, а заменица трећег лица својим лексичким садржајем именује неактивног учесника у комуникативној ситуацији. Овако дефинисан садржај је само потенцијалан. Комуникативне ситуације су конкретне, са конкретним говорницима, саговорницима и неактивним учесницима. Конкретност сваке нове комуникативне ситуације доводи до тога да се језичком изразу заменица сваки пут придружује друкчији ванјезички садржај. Та несталност значења не варира само између различитих комуникативних ситуација него и у оквиру исте комуникативне ситуације, где у дијалогу говорник, саговорник и неактивни учесник мењају улоге тако да говорник постаје саговорник, саговорник неактивни учесник, а неактивни учесник говорник. Варијације овог типа су уобичајене у највећем броју комуникативних ситуација.

Наведене чињенице показују да, практично, заменице представљају семантички празне речи у језику, али да у свакој актуелној комуникативној ситуацији добијају ванјезички садржај именице или придева на које упућују. Упућивање (деикса) је као језичка појава у највећој мери везана за заменице. Деикса се преко комуникативне функције заменице преноси на друге речи и граматичке категорије (прилози типа *овде*, *ту*, *шамо*, глаголско лице и слично).

2.2. *Друга затворена поћкласа* — Језичка функција везника и предлога реализује се у оквиру синтаксичког језичког нивоа где они, сваки на свој утврђени начин, учествују у формирању најмање потпуне језичке јединице — реченице.

Везници повезују делове напоредних синтагми у функцији реченичних конституената, те напоредне и зависне клаузе у оквиру комуникативне реченице.

Предлози, пак, имају своју функцију у оквиру аналитичко-синтетичке дефлексије, где прецизирају односе међу појмовима означеним именским речима уз које се јављају.

Везници и предлози као посебне лексеме имају првенствено граматичко значење, тј. њиховом језичком изразу није придружен ванјезички садржај. Међутим, из сталности употребе везника у хипотакси и паратакси, и сталности употребе предлога у прецизирању просторних и временских односа, затим сталности прецизирања узрока, поређења, заједнице, циља, намене и сличних односа међу реченичним конституентима, предлози и везници добијају један део лексичког (тј. ванјезичког) садржаја који се на одређен начин очекује. Примера ра-

ди, везник *и* сам по себи сугерише истосмерност, а везник *или* алтернативу, као што предлог у сугерише просторни однос и слично.

2.3. *Трећа зајворена јојкласа* — Трећу поткласу затворене класе речи представљају речце (партикуле) и узвици као лексеме са искључиво комуникативном функцијом.

Речце немају конституентску функцију, оне само у комуникативним ситуацијама означавају говорников лични став о поруци коју саопштава. То могу бити лични ставови истицања супротности, посебног истицања, показивања, потврђивања или одрицања и наглашавања личног става.

Дакле, у комуникативној ситуацији саговорник и неактивни учесници на основу говорникове употребе ових речи добијају додатна обавештења о његовим личним ставовима према поруци.

Узвици представљају такође релативно затворену врсту речи у сваком језику. Највећи број узвика су иконични знаци. Такви су сви узвици ономатопејског типа. На неки начин су иконички знаци и узвици бола и радости јер су у комуникацији праћени типичним гестовима и мимиком. Због иконичке природе узвика, поставља се питање да ли су они уопште језички знаци (с обзиром на то да је језик систем симболичких знакова)? Прави језички знаци сигурно нису јер немају ни језичку функцију, али комуникативни јесу јер њихова информативност о говорнику није занемарљива.

3. *Закључак* — Овом приликом смо назначили неке специфичности у лексикону класификованом по критеријуму отвореност–затвореност. Показало се да отворености лексичких јединица доприноси њихова лексичка пунозначност, тј. могућност означавања ванјезичког садржаја о коме се језиком комуницира. Отворености лексема доприноси и њихова конституентска функција у оквиру језичког система.

Затворености лексема, с друге стране, доприноси чињеница да чланови те класе немају ванјезички садржај или тај садржај немају изван конкретне комуникативне ситуације. Њиховој затворености доприноси и искључивост у постојању, односно непостојању језичких функција.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Ранко: *Увод у општу лингвистику*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989.
- Кристал, Дејвид: *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Нолит, Београд, 1988.
- Риђановић, Мидхат: *Језик и његова стурктура*, Биросет, Сарајево, 1988.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ., Мицић, С.: *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989.
- Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик I, II*, Научно дело, Београд, 1969.

Crystal, David:

Clinical Linguistics, Whurr Publishers Ltd, 19b Compton Terrace,
London N1 2UN, 1989.

S u m m a r y

Zorka Kašić

SOME SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE OPEN AND CLOSED WORLD CLASS

This work gives one of the possible classifications of words into an open and a closed word class according to the lexical level of the Serbian language. It emphasizes the linguistic and communicative functions of the open and closed word class. The specific semantic characteristic of the closed word class and its subdivisions is stressed in it.

ДУШКА КЛИКОВАЦ
(Филолошки факултет, Београд)

О ЗНАЧЕЊУ СРПСКОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРЕФИКСА *РАЗ-* (КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП)

Описују се (под)значења глаголског префикса *раз-* и утврђује (и графички представља) значењска мрежа коју она сачињавају.

1. Наш задатак у овом раду јесте да опишемо значењску структуру српског глаголског префикса *раз-**. Будући да префикс *раз-* није детаљније проучен¹, овај опис имао би значаја и сам по себи; он, међутим, може имати и теоријски значај — било да је у питању поређење са другим језицима (нарочито словенским), било да је у питању утврђивање општих значењских механизма који оперишу у језику.

2. Префикс *раз-* се у српском језику, осим у том свом типичном лику, остварује и у својим другим ликовима, насталим деловањем гласовних промена: *рас-* (*расилнуџи*, *раскакаџи се*), *раш-* (*рашчејркаџи*), *раж-* (*ражцарайџи*), *ра-* (*расадиџи*, *разидайџи*, *рашрафитџи*, *ражениџи*), *раза-* (*разабрајџи*, *разазнаџи*, *разайкаџи*). Обично се додаје несвршеним глаголима, које перфективизује (нпр. *биџи* — *разбиџи*), али се може додати и свршеним глаголима (нпр. *џреснуџи* — *расџреснуџи*). У оба та случаја његово лексичко значење је исто.

3. Теоријску основу овог рада — као што то наводимо и у самом наслову — сачињава когнитивна лингвистика, прецизније — онај њен део који се обично назива „когнитивна семантика“, а који је разрађен пре свега у следећим студијама: Lakoff и Johnson 1980, Lakoff 1987, Langacker 1987 и Johnson 1987 (преглед даје и Taylor 1989). Један од централних проблема когнитивне семантике јесте *категори-*

* Рад је писан као реферат за XII међународни славистички конгрес у Кракову.

¹ Кратак преглед неких главних значења овог префикса (усклађен, наравно, са захтевима лексикографског описа) даје *Речник српскохрватскога књижевног језика*; значења глаголског префикса *раз-* помиње и Грицкат 1966–1967, али без претензија на исцрпност (будући да се у том раду ауторка бави пре свега граматичким проблемом префиксације). Контрастивно са словачким језиком, своју класификацију и преглед значења глаголског префикса *раз-* даје Марић 1984. Прегршт инспиративних напомена, које задиру и у општија семантичка питања, даје Бугарски 1979.

зација — сврставање предмета и појава у групе за потребе језичког кодирања. Свако значење — у нашем случају ће то бити значење префикса *раз-* — представља *категорију подзначања*; при томе принципи категоризације одсликавају природу човекових когнитивних способности. Категорије се, наиме, по правилу не граде на основу неопходних и довољних услова које задовољавају њихови чланови (како сматра тзв. „класични“, аристотеловски приступ), него се образују око централног, прототипичног члана. Једна од последица тога јесте да категорија има своју унутрашњу структуру: нека значења могу бити типичнија (посведочена већим бројем примера, продуктивнија, од стране говорника брже асоцирана са префиксом *раз-*), нека мање типична (посведочена мањим бројем примера, мање продуктивна, „не падају одмах на памет“ кад се помене префикс *раз-*). Категорија се проширује прикључивањем чланова на прототипични члан или друге чланове категорије, чиме се гради њена „хоризонтална“ структура. Нови чланови се прикључују на основу своје сличности са постојећим члановима категорије или на основу метонимијске везе с њима. Тако се може догодити да маргиналнији чланови категорије буду међусобно веома различити.

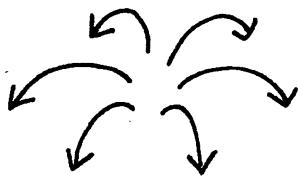
Категорија има и своју „вертикалну“ структуру: нека значења — понекад и сва — могу бити обухваћена општијим значењима — тзв. „схемама“, које су неутралне у односу на разлике међу њиховим појединачним манифестацијама, а могу бити когнитивно израженије од њих. Постојање најопштије схеме која би обухватила сва значења није неопходан услов за постојање категорије. Прикључивањем нових чланова и извођењем схема гради се својеврсна „мрежна структура“ категорије, која се обично може представити и графички.

Још једна важна компонента когнитивнолингвистичког приступа јесте базичност конкретних, просторних значења, од којих се — најчешће механизмом метафоре — изводе апстрактна значења. Метафором се апстрактне области људског искуства (време, емоције, интелектуалне активности итд.) појмовно представљају и структурирају као конкретне области (простор, кретање итд.).

4. Глаголи сложени с префиксом *раз-* подразумевају две ситуације, односно два стања ентитета на који се глагол односи: почетно — која важи пре вршења радње означене глаголом, и завршно — која важи после вршења те радње. Префикс *раз-*, захваљујући свом лексичком значењу, прецизира оно што се са ентитетом у међувремену догађа.

То лексичко значење префикса *раз-* видљиво је и у гесту којим се у говору често пропраћа употреба глагола с њиме сложених, и могло би се описати као кретање од центра ка периферији, на различите стране, и у исто време лучно: прво навише, затим наниже.

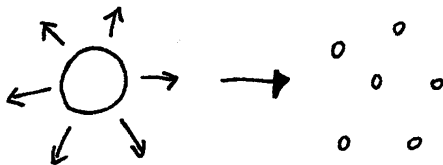
То опште значење — дакле, општа, највиша схема у значењској мрежи тог префикса (обележићемо је бројем 0) — може се графички представити овако:

Ова представа је општа у том смислу што не говори ништа о природи ентитета који подлежу описаном кретању; чак не каже ништа ни о томе да ли се креће више ентитета, или се кретање врши само унутар једног. Конкретизације те опште представе могу бити различите, и ми ћемо се сада позабавити њиховим описом².

(1) Ово је централно, најтипичније значење (односно, скуп најтипичнијих подзначања) префикса *раз-*. Почетна ситуација је некаква целина, која се глаголском радњом разбија на делове; у завршној ситуацији делови су растурени на све стране. Ово значење има три подзначања, у зависности од природе целине која представља почетну ситуацију: то може бити неки предмет (1а), група предмета (1б), односно материја (1в). За свако од тих подзначања постоје глаголи који су за њих специјализовани, али постоји велики број глагола који се могу односити на сва три случаја — што илуструје блиску везу подзначања.

(1а) Предмет се разбија на више делова, који се затим крећу центрифугално. Графички се тај случај може представити овако:

Ово значење префикса *раз-* илуструју глаголи *распуриити*, *разделиити*, *распарчати*, *распродати*, *разнеити*, *расоловити* итд.

Неки од глагола из групе 1а имплицирају нарочит начин на који се предмет растура на делове. То, најпре, може бити под деј-

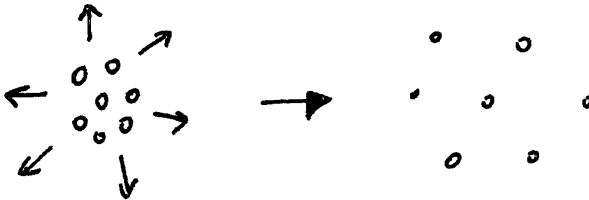
² Глаголи чијом анализом су изведена наведена значења ексцерпирани су из РМС. Иако су узети у обзир сви глаголи с овим префиксом (има их нешто преко 700), овом приликом наводимо само оне који су најтипичнији за одређено значење, упрошћавајући стварно стање ствари тако што их посматрамо као моносемичне. — За другу прилику, осим значењских мрежа појединачних глагола, остављам и многа друга питања, од којих се најкрупније тиче односа између (под)значања и творбених образаца којима се они остварују, другим речима — односа између лексичког значења префикса и значења творбеног обрасца помоћу којег је настао глагол.

ством силовитог ударца одозго: *разбити*, *размрскати*, *расшиљати се*, *разорити* итд. Предмет се може растуриги тако што се вуче на разне стране: *раскидајти*, *расширгнути*, *расцејати* итд. Предмет се раздваја на два дела оштрим линеарним покретом (типично, али не увек, сечењем): *расећи*, *разрезати*, *распорити*, *раскројити*, *расширгати* итд. Издваја се и група глагола који означавају да се предмет распада на делове под дејством силе која долази споља, делујући са различитих страна (у исто време или не): *размрвити*, *разжвакати*, *раскувати* итд.

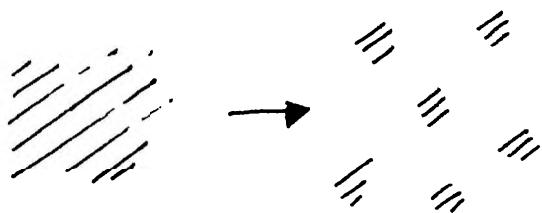
Неки глаголи имплицирају нарочиту врсту ентитета који се растура на делове. То, на пример, може бити комад материје или предмет који се састоји од спојених делова, па се онда у материји стварају пукотине или се делови разилазе: *расушијти се*, *раслојити се* итд. У питању може бити предмет који се раставља на издужене делове: *развлакнати*, *раскујусати се* итд. (овде спадају и глаголи који се односе на косу: *рашчупати*, *разбарушити* итд.), или предмет који се састоји од нити: *рашчешљати*, *расилести*, *расијетиљати*, *размрсити* итд. То може бити животињско тело, односно месо: *раскомадати*, *раскасајити* итд. У питању може бити и предмет који се састоји од међусобно повезаних, али одвојивих делова: *расклојити*, *размонтирати* итд., и — апстрактно — *разложити*, *рашчланијти* итд. Најзад, то може бити нека информација (тј. апстрактни ентитет који се метафорички схвата као предмет): *рашчупти се*, *разгласити*, *расисати* итд.

(16) Предмети збијени у групу крећу се центрифугално. Графички ћемо ово значење представити на следећи начин:

„Предмете“ схватамо у техничком значењу, као оделите ентитете — било да су самоходни, тј. да се сами крећу (људи и животиње), или да мењају место под дејством спољашње силе (ствари). На људска бића односе се глаголи као што су *разићи се*, *расићерати*, *разјурити*, *раселити (се)*, *расијустити (се)* итд.; на животиње — *разлејети се*, *размилети се* итд.; на предмете (укључујући и биљке) — *разбацати*, *расути*, *расејати*, *расадити* итд. (у ову последњу групу спадају и глаголи који се односе специфично на ноге: *раскорачити (се)*, *раскречити (се)* итд.). Неки глаголи се могу односити и на људе и на предмете: *размесити (се)*, *распоредити (се)*, *разврсити (се)*, *рашијркаити (се)*, *расијавити (се)*, *раздвојити (се)* итд.

(1в) Материја се распршује на све стране. Графички:

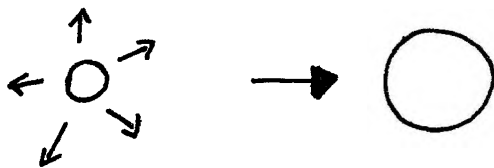

Ово значење префикса *раз-* илуструју следећи глаголи: *раздробити*, *размерити*, *разагњити се*, *разлиити*, *раслинути (се)*, *развејати* итд.

(2) Ентитет се повећава; другим речима, у свом завршном стању ентитет је већи него у почетном (у неким случајевима имплицира се да предмет који је био скупљен, склопљен, савијен и сл. достиже своје канонске, или чак највеће могуће димензије). Све случајеве можемо поделити према димензионалности — да ли ентитет постаје већи у три димензије (да повећава запремину), у две (да повећава површину), или у једној димензији (да повећава само дужину). Префикс *раз-*, у складу са својим општим значењем, имплицира раст на све, односно обе стране.

Значења 1 и 2 су очигледно у вези: код овог другог постоји континуално простирање у трима, двама или једној димензији, док је код првог то простирање неkontинуално; другим речима, у првом случају имамо један ентитет, у другом већи број појединачних ентитета на истом простору³. Та веза заснована је на свакодневном перцептивном искуству: кад се група ентитета посматра са довољне удаљености, добија се утисак масе. Напоменимо да се веза између значења 1 и 2 може интерпретирати и као метонимијска: ако се целина растури на делове, ти делови заузимају већу површину него што је заузимала почетна целина.

(2а) Ентитет повећава своју запремину. Графички ћемо то значење представити овако:

³ Ова „просторна трансформација“ је врло честа у човековом појмовном систему. Илуструје је, на пример, и предлог *по*: у *вода се разлила по поду* означава континуално простирање по некој површини, а у *мрве су се просуле по поду* — неkontинуално.

У оквиру овог општег значења, једна група глагола односи се типично на биљке, растиње: *разгранати се, разлистати се, расцевајати се, разбујати се*, итд. Друга група односи се на човека: *раскруйњати се, раздебљати се* итд. Неки глаголи односе се на предмет или материју (на човека се могу односити метафорички): *расквасати, раскокајати се* итд. Једна група глагола односи се специфично на ватру: *расиламсајати (се), разбуктајати (се), расјалијати (се)* итд. Неки глаголи односе се на апстрактне ентитете који се метафорички схватају као предмети: *разголицати (РАДОЗНАЛОСТ ЈЕ ПРЕДМЕТ), разрадити (ПЛАН, ТЕМА и сл. СУ ПРЕДМЕТИ); разговарати (ТЕМА РАЗГОВОРА ЈЕ ПРЕДМЕТ)*.

На ово просторно значење повећања запремине надовезује се, путем метафоре, једно апстрактно значење: реч је о почетку интензивне (понекад и најинтензивније могуће) активности, или настанку неког интензивног стања; при томе је та активност могла започети (односно стање настати) још раније. Ово апстрактно значење надовезује се можда најпре на оне глаголе који се односе специфично на ватру: *већа* ватра имплицира и *интензивнију* ватру. Пошто значе и достизање најинтензивније могуће активности / стања, глаголи из ове групе везују се и за оне глаголе са конкретним значењем максималног повећања предмета, односно његовог повећања до његових канонских димензија⁴.

Иако је ово значење апстрактно, оно има и своју конкретну димензију: глаголи који означавају интензивну активност а слажу се с префиксом *раз-* подразумевају одашиљање нечега у свим правцима од агенса — звука, покрета, неке материје (укључујући и мирис) и сл. Активност о којој је реч најчешће се састоји у произвођењу, звукова: *разгаламити се, развикајати се, расјлакајати се, расјевајати се, расјричати се, раскакојати се* итд., али се може састојати и од произвођења покрета: *разиграјати (се), размахати (се), расјаласати се, развијоријати се* итд., светлости или неког другог визуелног феномена (пара, дим, пена, крв): *расјајати, расасјајати се, раздимити (се), расјенушати (се)* итд., или мириса: *размирисати се*. Активност се, парадоксално, може састојати и у одсуству рада: *расјландовајати се, расјавајати се* итд.

Што се стања тиче, типично је реч о интензивним стањима гнева, беса, љутине и сл. — емоција које се и иначе концептуализују као врућа материја или материја у покрету (обично у дизању)⁵: *разбеснејати (се), разљутијати (се), разгневијати (се)* итд. Друга врста „експанзивних“ стања су радост, веселост и сл.: *развеселијати (се), расјо-*

⁴ Да се физичка величина пројектује путем метафоре на интензитет активности / стања, показују и прилози *много, мало, довољно, недовољно, сувише, још* и сл. Наиме, њихово основно значење је значење количине: *На столу има много јабука*, али они значе и интензитет вршења радње: *Он много ради*, као и степен особине: *Он је много уображен*.

⁵ Тако, на пример, човек *ври од беса*, или чак може *јући од беса*, у њему може *букнути љутина* и сл.

ложити (*се*) итд. У „експанзивна“ стања спадају и стање веће топлоте, стање које се одликује већом количином некакве видљиве материје (нпр. стање већег богатства), нека позитивна стања (нпр. веће лепоте, вредноће), као и нека ментална стања (нпр. стање веће храбрости): *разгрејати* (*се*), *разбогати* (*се*), *разлеити* (*се*), *развредити* (*се*), *разјуначити* (*се*), итд. Ту спада и стање интензивније боје: *расилавити* (*се*), *разбели* итд.

(26) Предмет се може повећавати и у два димензијама; у том случају повећава му се само површина (не и запремина). Ако је предмет тродимензионалан, тиме што му се повећава површина обично му се смањује висина. Графички (цртеж треба „читати“ у два димензијама):

Ово значење префикса *раз-* илуструју следећи глаголи: *размесити*, *разгњечити*, *расиљескати*, *расиљошити*, *расиљати*, *размазати*, *расиреити*, *раширити*, *расиросиранити*, *разаети*, *развиити* итд. Овај последњи глагол као почетну ситуацију имплицира предмет савијен у ваљак, па префикс *раз-* означава да се тај ваљак одвија, односно — предмет исправља (случај који нарочито помињемо јер се на њега надовезују друга значења префикса *раз-*). Неколико глагола се односи на човека, који се опушта (обично у доколици): *разбашкарити* (*се*), *расилавити* (*се*) итд.

Једна подгрупа глагола односи се на отвор, који се повећава или ствара. Најчешће су у питању уста и очи, али и други отвори (врата, окно, провалија, рана): *разјавити*, *разрогачити*, *разјазити* (*се*) итд.

И значење увећања у два димензијама пресликава се метафорички на домен стања, али су то овога пута стања опуштености, мекоће, млитавости, можда безобличности; у таквим стањима предмет заузима већу површину у односу на своје канонско (уобичајено) стање, а висина му се смањује. С обзиром на то да је такво стање предмета и мање пожељно (јер је такав ентитет неупотребљив или мање употребљив), та висина добија и своју метафоричку димензију: **МАЊЕ ПОЖЕЉНО / ВРЕДНО ЈЕ НИЖЕ**. Значење ових глагола се протеже од конкретног — када постоји јасна представа о заузимању веће површине, па до апстрактнијих, када је та представа увелико или готово савим избледела.

У стање мекоће, опуштености, безобличности итд. предмет долази под утицајем влаге: *расквасити* (*се*), *развлажити* (*се*), *раскаља-*

ити (се), расипкићујати се итд., или топлоте: *расипојити (се), раскравићи (се), размрзнити (се)* итд. Следећи глаголи означавају заузимање самих стања мекоће, млитавости, млохавости, слабости, болести: *размекијати (се), размлтијавити (се), разболеји (се), разлењити се* итд. Следећа група глагола означава, на основу метафоре ПСИХИЧКО СТАЊЕ ЈЕ ФИЗИЧКО СТАЊЕ, стања емоционалне немоћи (жалости, туге, јада, као и нежности, болећивости и сл.): *ражсалостити (се), расипужити (се), разнежити (се), расипкемзити (се)* итд. Стање мекоће може се метафорички пренети и на домен људског карактера: тако је значење глагола *размазити (се)* настало под дејством метафоре РАЗМАЖЕНОСТ ЈЕ МЕКОЋА.

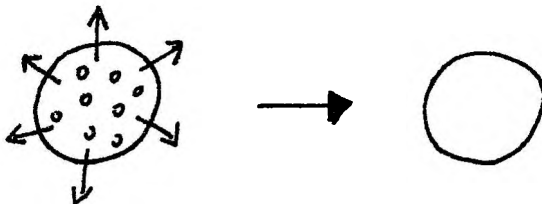
(2в) Предмет се повећава само у једној димензији. Графички:

Ово значење префикса *раз-* илуструју следећи глаголи: *развући, расипегнути, расипружити* итд. Глаголи *раскезити (се)* и *расцерићи (се)* односе се специфично на усне.

(3) Ово значење има два подзначења. Заједничко им је то што су на почетку неки ентитет (површина или предмет) или материја прекривени / прожети нечим (групом предмета, једним дводимензионалним предметом, материјом); затим се, центрифугалним покретом, то чиме су они прекривени или прожети разилази на све стране.

(3а) Почетна ситуација: ентитети / материја прекривају неки дводимензионални простор, налазе се у неком тродимензионалном простору или прожимају неку материју; затим центрифугалним кретањем нестају. Завршна ситуација: простор (материја) остају потпуно чисти, „слободни“. Значење 3 очигледно је у вези са значењем 1: и у овом случају се разилази група предмета или материја, али фокус није на њима, него на простору са којег се разилазе; веза је, дакле, метонимијска. Ово значење можемо графички представити на следећи начин:

Једна група глагола односи се на уклањање предмета / материје са неке површине: *рашчисипити (се), расипремити, раскрчићи, разби-*

стиријити итд. Једна група глагола односи се на атмосферске прилике; другим речима, предмети, материја или мрак се уклањају са неба или из ваздуха: *разведријити (се)*, *разданијити се*, *размаглијити се* итд. Још једну подгрупу чине глаголи који се односе на човеково стање у којем на његовој свести (која се разумева помоћу метафоре МЕНТАЛНИ ПРОСТОР ЈЕ ФИЗИЧКИ ПРОСТОР) постоје неке сенке, мрље и сл.: *разбудити (се)*, *расанијити (се)*, *расвеститијити (се)*, *расијрезнијити (се)* итд.

У једној (мање типичној) варијанти подзначања За, ентитети / материја који се налазе у тродимензионалном простору или прожимају неку материју нестају само делимично; ово значење илуструју глаголи *разредити*, *разблажити*, *разводнијити* итд.

(36) Почетно стање: ентитет (биће или предмет) је обавијен (савим или делимично) неким омотачем (који за њега може представљати стегу); затим се овај скида — лучним покретом на доле (на све стране или само на једну); завршно стање: ентитет остаје огољен (у неким случајевима ослобођен). Графички:

Обавијени ентитет је човек: *разоденујити (се)*, *раскомотијити (се)*, *разујити (се)*, *расјовијити*, *расјојасати се*, *разголијити* итд. Неки глаголи имају метафоричко значење: *раскринкајити* (ТАЈАНСТВЕН ЈЕ ПОКРИВЕН), *разобличити* (ОБЛИК ЈЕ ЉУСКА). Обавијени ентитет је типично животиња: *разуздајити*, *разуларити* итд. Неколико глагола има и конкретно значење откривања ентитета чулом вида, и апстрактно значење засновано на метафори РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ: *разојкријити (се)*, *разазнајити (се)*, *разабрајити (се)* итд. Неки глаголи имају само то метафоричко значење: *разјаснијити*, *разумејити* итд.

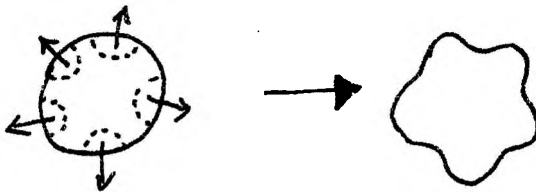
(4) Опште значење префикса *раз-* које смо описали на почетку рада подразумева, видели смо, и вертикалну димензију: смер покрета је, поред тога што иде од центра ка периферији, и одозго наниже. У овом значењу, префикс *раз-* означава само ово друго кретање. Тај смер одозго наниже представља основу за метафоричка проширења која подразумевају скале. Ово значење се може представити следећим цртежом (испрекидане линије означавају нивое):

Једна од тих скала је температурна; следећи глаголи означавају хлађење предмета: *размлачитии*⁶, *расхладитии* и *раскалитии*.

Помоћу метафоре МАЊЕ ВРЕДНО ЈЕ НИЖЕ префикс *раз-* до-бија и апстрактно значење; он, наиме, може да означи напуштање хијерархијски вишег положаја: *расцаритии*, *раскрајитии*, *расјојитии*, *раскметитии*⁷, *раскандидоваитии*, *расинитии* итд., или стања које се оцењује као више (пожељније, стање више моралности, више вредности и сл.): *разочаритии (се)*, *развредитии (се)*, *расветитии* итд. Високо се може вредновати и активност ентитета; такво значење илуструју глаголи *разрећи*, *расканиитии се*, *растирајитии*.

(5) Предмет се оштећује или добија неравнине са свих страна. Наиме, на предмет / комад материје са свих страна (или на више места) делује сила која долази споља и усмерена је према његовом средишту, као да га жели растурити на делове, али се то не дешава, него му се само оштећује површина. Ово значење се, дакле, надовезује на одговарајућу групу глагола са подзначањем 1а: почетна сила је иста, само што не доводи до истих резултата. Графички, ово значење можемо представити на следећи начин:

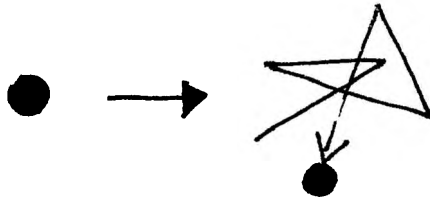

Неки глаголи могу имати оба значења: и „растурити“ (значење 1а), и „искрзати“ — створити неравну површину (значење 5): *разјеситии*, *разгриситии*, *разбоситии*, *раздритии*, *разлутитии* итд. Понекад је радња таква да сила не може продрети до средишта (нпр. гребање, чешање и сл.), тако да се на предмету само ствара неравна површина: *разгуживитии*, *разгребаитии*, *рашчешаитии*, *разрањаваитии* итд. Некад је ентитет такав да се не може растурити на делове, само оштетити — нпр. пут: *разлокаитии*, *разровитии*, *раскојитии* итд.

(6) Видели смо да је једно од типичних значења префикса *раз-* центрифугално кретање већег броја ентитета. У овом случају, путање које прелази сваки тај ентитет понаособ, прелази један једини ентитет: иде на једну страну, враћа се, иде на другу (у разним правцима). Ово значење се, дакле, надовезује на значење 2б: путања је иста, само је не прелази више ентитета, него један једини. Графички:

⁶ Овај глагол је нарочито илустративан за значење о којем је реч, јер значи „расхладити до умерене температуре“; значење „угрејати до умерене температуре“ има глагол *смлачитии*.

⁷ Реч је о укидању положаја кмета као носиоца власти, а не као потлаченог човека.

Неки глаголи могу имати оба значења: и групе која се растура на све стране, и једног ентитета који се креће у разним правцима; такви су глаголи *разјурити се*, *разлејети се*. Неки глаголи значе само да се један ентитет креће на све стране: *расирчајти се*, *расходати се* итд. Ту путању може прелазити и предмет којем човек мења место: *разменијти*, као и рука или оруђе који се крећу кроз неку материју (масу): *размунити*, *размешати* итд.

Једна група глагола имплицира да се предмет налази у неком лежишту. Покретима на све стране (почев од центра, и у два дијензијама), он проширује то лежиште, тако да у њему може помало да се креће. У другом случају лежишта нема, али је предмет непокретан, укочен (понаша се као да има лежиште); покретима на све стране он постаје делимично покретан — као да му се лежиште проширило. Такве случајеве илуструју глаголи *раздрмајти*, *расклимајти*, *разлабавити*, *разглавити*, *раздесити*, *разрадити* итд.

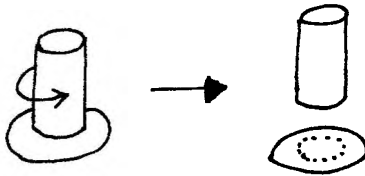
(7) У ову групу спадају глаголи који означавају не кретање ентитета, него посматрачевог фокуса: поглед по том ентитету прелази путању описану у претходном случају. Ово значење се, према томе, надовезује на претходно. Графички бисмо то могли приказати на следећи начин:

У оквиру ове групе глагола развија се један значењски ланац, који оцртава метафора МИШЉЕЊЕ ЈЕ ГЛЕДАЊЕ. Тај ланац полази од глагола *разгледајти*, који има искључиво значење визуелног опажања, иде преко глагола *размислијти*, који је сложен с глаголом који значи визуелно опажање али има само апстрактно значење менталног опажања, и завршава се глаголима *размислијти* и *расудијти* — који имају само значење менталног, апстрактног опажања, а и сложени су с глаголима таквог значења. Још неколико глагола значи физичко или метафоричко разгледање објекта са свих страна: *расветлијти*, *расијати се* итд.

(8) У питању је издужени предмет који се налази у усправном положају у лежишту (или се састоји од два дела од којих доњи представља лежиште, а горњи је покретан), па се ротирањем (типично десном руком) за око пола круга према вршиоцу радње ослобађа из лежишта (или се то чини са његовим горњим делом). То значење се практично не разликује од значења глагола *одврнути* — уз напомену да је овај други и уобичајенији. Ово значење се надовезује на случај кад је предмет дводимензионалан и савијен у ваљак, па се глаголском радњом исправља и добија своју пуну димензију (глаголи као што је *развијти* из групе 2б); глаголи из ове групе подразумевају само „једну половину“ таквог предмета, односно један његов крај (типично десни). Графички:

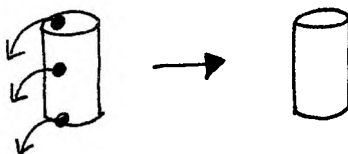

Ово значење префикса *раз-* илуструју глаголи *разврнути*, *рашрафити*, *размотати* итд.

(9) Ово значење илуструје само један глагол: *размахнути (се)*. У типичном случају он имплицира да се неким дугуљастим предметом прави широк хоризонтални покрет. И ово значење се надовезује на значење поменутих глагола из групе 2б: покрет је исти. Графички:

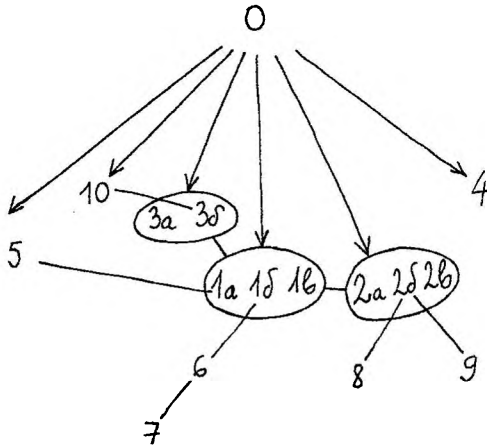

(10) На подзначење 3б надовезују се глаголи који значе да се са ентитета скида неки предмет, али он није такав да *обавија* ентитет, него се само на њему налази. Покрет скидања је опет лучни и надоле. Предмет се може налазити на бочној страни ентитета (као оружје код човека, украси на јелци), или на његовом врху (као круна код човека, седло или терет код животиње). Тај предмет може бити и део ентитета: врх (код стога сена), али и његово дно (код посуде). Графички:

Ово значење префикса *раз-* илуструју следећи глаголи: *разоружајти*, *раседлајти*, *расијерити*, *расијоварити*, *раскијити*, *расидрити*, *расијечити*, *разадити* итд. Једна група глагола означава одвајање од човека (или неког предмета) неког конкретног предмета или апстрактног својства (које се концептуализује као предмет — помоћу метафоре СВОЈСТВО ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ НАЛАЗИ НА ОНОМЕ (или УЗ ОНОГ) КО ПОСЕДУЈЕ ТО СВОЈСТВО): *расијрашити се*, *развласити*, *разбацити*, *раздужити*, *расијамити се*, *размагнетисајти се* итд.

5. Значењска структура префикса *раз-* могла би се, дакле, представити овако:

6. Видимо да општа схема наведена на почетку овог рада (она коју илуструје гест којим се понекад пропраћа употреба глагола с префиксом *раз-*) покрива већину значења — она која подразумевају центрифугално кретање (1, 2, 3, 5, 10) или кретање наниже (4). При томе значења 1, 2 и 3 сачињавају језгро категорије *раз-*: посведочена су највећим бројем примера и најпродуктивнија су. Она су и међусобно повезана, тако што је значење 1 најтипичније, централно, а значења 2 и 3 се на њега надовезују (метонимијски или перцептивном трансформацијом). На значења 1a и 3b надовезују се маргиналнија значења: значење 5, односно 10, у којима се задржава општа представа о центрифугалном кретању. С друге стране, сва та значења, која разрађују представу о центрифугалном кретању, и значење 4, које представља конкретизацију представе о спуштању, повезани су само преко највише схеме, не и директно — мада треба приметити да и (под)значења 2b, 3b и 10 имплицирају спуштање на нижи ниво.

Општа схема, међутим, не покрива сва значења: значења 6, 7, 8 и 9 остају „ван“ ње. Разлог да се и та значења обележавају префиксом *раз-* (тј. оно што им омогућава припадност категорији *раз-*)

јесте њихова повезаност са неким од његових централних значења (другим речима — надовезивање на оне чланове категорије који се подводе под општу схему): тако се значење 6 надовезује на подзначање 1б, а значења 8 и 9 на подсхему 2б. Уланчавање може ићи и даље, тако што се и на та значења надовезују друга: тако се значење 7 надовезује на значење 6.

Дакле, једна општа схема која би „покрила“ све значењске чворове префикса *раз-*, тј. значењско језгро заједничко свим значењима префикса *раз-* — не постоји. Једна од последица тога јесте и чињеница што неки чланови категорије (нека значења) немају ништа заједничко: већ смо поменули да значење 4 нема директне везе са значењима 1, 2 и 3, па је *раз-* у *расхладиши* (значење 4) веома различито од значења у *разиши се* (1б). Још је упечатљивија та разлика кад се упореде маргинална значења — она која су категорији прикључена на основу сличности с типичним значењима, нпр. значења 6 и 8, односно 9 (уп. *расширчаши се* на једној страни и *разврнуши*, *размахнуши* на другој).

Видели смо, такође, да се једно значење може надовезивати на цело једно (под)значење, тј. све глаголе у оквиру њега (нпр. значење 6 на значење 1б), а може се надовезивати само на једну подгрупу глагола у оквиру једног (под)значења (нпр. значење 5 на једну групу глагола са значењем 1а, или значења 8 и 9 само на једну, још мању, групу глагола са значењем 2б). Прикључивање категорији врши се, дакле, на различитим нивоима општости значења.

Апстрактна значења се јасно надовезују на одређена конкретна значења помоћу метафоре. Видели смо да су најважније метафоре ИНТЕНЗИТЕТ ЈЕ ВЕЛИЧИНА (метафора која се развија у оквиру значења 2а), ПСИХИЧКО СТАЊЕ / КАРАКТЕР ЈЕ ФИЗИЧКО СТАЊЕ (у оквиру значења 2б), МЕНТАЛНИ ПРОСТОР ЈЕ ФИЗИЧКИ ПРОСТОР (у оквиру значења 3а), РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ (у оквиру значења 3б), МАЊЕ ВРЕДНО ЈЕ НИЖЕ (у оквиру значења 4), УКОЧЕНОСТ ЈЕ БИВАЊЕ У ЛЕЖИШТУ (у оквиру значења 6), МИШЉЕЊЕ ЈЕ ГЛЕДАЊЕ (у оквиру значења 7), СВОЈСТВО ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ НАЛАЗИ НА ОНОМЕ КО ПОСЕДУЈЕ ТО СВОЈСТВО (у оквиру значења 10).

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Ранко (1979): „Увод у читање Ворфа“. Предговор за књигу: Бенџамин Ли Ворф, *Језик, мисао и стварност*, Београд: БИГЗ, стр. 5–25.
- Грицкат, Ирена (1966–1967): „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације“. *Јужнословенски филолог*, XXVII:1–2, стр. 185–223.
- Johnson, Mark (1997): *The Body in the Mind (The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason)*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Кликовац, Душка (1995): *Концептуализација и предлошка реализација садрживања (на примерима српскохрватског и енглеског језика)*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду.
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things (What Categories Reveal about the Mind)*. Chicago: Chicago / London: The University of Chicago Press.

- Lakoff, George, Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald (1987): *Foundations of Cognitive Grammar*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Марић, Ана (1984): „Глаголи са префиксом *roz-/raz-* у словачком и српскохрватском језику“. *Годишњак Савеза друштва за примењену лингвистику Југославије*, 7–8, Сарајево, стр. 841–847.
- PMC: *Речник српскохрватскога књижевног језика (1–6)*. Матица српска.
- Taylor, John (1989): *Linguistic Categorization (Prototypes in Linguistic Theory)*. Oxford: Clarendon Press.

S u m m a r y

Duška Klikovac

ON THE MEANING OF THE SERBIAN VERBAL PREFIX *RAZ-* (A COGNITIVE LINGUISTIC APPROACH)

Using the theoretical prerequisites of cognitive linguistics (or, more precisely, cognitive semantics), the author sets out to describe the meanings of the Serbian verbal prefix *raz-* and to establish the semantic network formed by them. The most general schema (visible in the gesture which often accompanies the usage of the verb prefixed with *raz-*) instantiates into central meanings 1, 2 and 3 (the first one being the most prototypical), which imply centrifugal movement, and meaning 4, which implies descending. The semantic network of the prefix *raz-* contains also six spatial meanings linked to meanings 1, 2 and 3; four of them are not subsumable under the most general schema (they imply neither centrifugal movement nor descending). The meaning of the prefix *raz-* is, therefore, a good example of a prototype category.

The abstract meanings of the prefix *raz-* are results of metaphoric extensions from the spatial meanings, the main metaphors being INTENSITY IS SIZE, MENTAL STATE / CHARACTER IS PHYSICAL STATE, MENTAL SPACE IS PHYSICAL SPACE, UNDERSTANDING IS SEEING, LESS WORTHY IS LOWER, STIFFNESS IS BEING FIXED IN A BEARING, THINKING IS OBSERVING, A PROPERTY IS AN OBJECT ATTACHED TO ITS OWNER.

СТАНА РИСТИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЗНАЧЕЊЕ РЕЧИ *ДУХ* И *ДУША* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (концептуална анализа)

У раду је разматрана концептуализација значења речи *дух* и *душа*, као кључних речи из психолошког лексикона носилаца српског језика, да би се утврдиле сличности и разлике у концептуализацији појмова ових речи и да би се идентификовали универзални и друштвено условљени елементи у садржају њихових концепата.

1.0. Значење речи *дух* и *душа* разматраћемо са становишта концептуализације њиховог појмовног садржаја. Концептуализације појмовног садржаја речи *дух* и *душа* у савременом српском језику¹ показују наивну слику о уникалности човека у свету који га окружује, поред осталог и зато што се његове интелектуалне и душевне карактеристике повезују са одређеним деловима — органима његове телесне грађе². При томе се унутрашњи човеков живот (духовни у најширем смислу) лоцира у одређене постојеће или замишљене органе, који се у језичкој реалности јављају у опозицији према оним деловима човекове грађе за које се везују телесне и друге манифестације човековог постојања. У вези са нашом темом имамо у виду однос у коме се речи *дух* и *душа* јављају у опозицији према речима *тело*, *иџи* (*илџи*). Овај однос у савременом српском језику реализује се у виду ланца који употпуњује опозиција речи *срце* према речима *глава*, *мозак*, *ум*, *разум*, *памет*.

1.1. Предмет нашег разматрања у раду биће сличности и разлике у концептуализацији значења речи *дух* и значења речи *душа*,

¹ Речи *дух* и *душа* спадају у кључне речи лексикона српског језика. Кључне речи по теорији језичке личности (Караулов 1987) и теорији универзалне семантике (Вјежбица 1996) у својој семантичкој структури садрже културно-историјске, социјалне и емотивне компоненте значења. То су компоненте које се тичу когнитивног и мотивационог нивоа језичке личности чије се јединице, као јединице знања, организују у виду тезауруса. Тезаурусни начин организације знања о свету осим индивидуалних фиксација и субјективизма показује изразиту тенденцију изједначавања (стандардизације) садржаја код припадника једне језичке заједнице (Караулов 1987: 172–210). О концептуализацији значења неких кључних речи из сфере духовности носилаца савременог српског језика в. Ристић 1998.

² О начину овог повезивања у руском језику в. Булигина–Шмелов 1997: 525.

која осим филозофске и религиозне представе садрже и наивну представу о одређеним појмовима.

1.1.1. Тројство *дух* — *душа* — *тело*, које по хришћанској антропологији карактерише човеково постојање нема свог потпуног ни издиференцираног одраза у језичкој концептуализацији разматраних речи, јер у сазнању носилаца савременог српског језика (његове језичке личности), како показују контекстуалне реализације речи *дух* и *душа*, преовлађује опозициони однос ових речи према речима *тело*, *ћуи* (*ћлои*)³. Први чланови опозиционог пара — речи *дух* и *душа* представљају нематеријални вид човековог постојања, а други чланови — речи *тело* и *ћуи* материјални вид човековог постојања.

1.1.2. Опозиција заснована на компоненти 'материјално — нематеријално' у језичком сазнању носилаца српског језика модификује се под утицајем других компонената из садржаја наведених речи. Тако се у савременом српском језику основна опозиција разбија у два пара опозиционог односа речи: *душа* — *тело* и *дух* — *ћуи*. Чланови првог пара повезани су компонентом 'функционална целина' а чланови другог пара компонентом 'део (вид) целине', при чему се на основу опозиције компоненти 'функционална целина — део (вид) целине' речи, чланови опозиционог ланца, могу разместити на нов начин: *душа* — *дух* и *тело* — *ћуи*. У реализацији значења речи *дух*, *душа*, *тело* и *ћуи* у савременом језику, како показују контекстуална окружења ових речи, све опозиције осим опозиције *дух* — *ћуи* могу бити неутралисане, што је значајно за успостављање сличности и разлика у концептуализацији појмова разматраних речи⁴.

1.2. Како је нематеријални вид човековог постојања који се тиче појмова *дух* и *душа* одражен у наивној језичкој слици света носилаца савременог српског језика, његове језичке личности, покушаћемо да покажемо на корпусу минималних контекстуалних окружења речи *дух* и *душа*, представљених у Речнику САНУ⁵. Многобројне кон-

³ У Речнику МС основно значење речи *тело* дефинисано је као 'човечији и животињски организам схваћен у свој својој целовитости (као морфолошка и функционална целина)', док је реч *ћуи* и њен синоним, русизам *ћлои* дефинисана као 'људско тело са свим спољашњим физичким својствима' и 'тело као извор чулних осећања; чулност, похота'. На основу другог значења реч *ћуи* синонимична је са једним од значења речи *крв*, па се у ланац разматраних односа може укључити и реч *крв*. О особености концептуализације појмова речи из ланца разматраних односа у руском језику в. Булигина—Шмељов 1997: 525–537.

⁴ У реализацији значења речи *душа* и *тело* у српском језику опозиција 'нематеријално — материјално' често се неутралише под утицајем других компонената значења из њиховог садржаја. Тако компонента 'функционална целина' условљава да се 'душа као нематеријална функционална целина' и тело као 'материјална функционална целина' споје у јединствену целину (*душа* је смештена у телу), обухваћену појмом 'човек, појединац (индивидуа)'. Међутим, речи *дух* и *ћуи* (*ћлои*) увек су супротстављене једна другој, јер све што је путено (плотско) лишено је духовности. Слична је ситуација и у руском језику (в. Булигина—Шмељов 1997: 529–530).

⁵ Минимална контекстуална окружења речи *дух* и *душа* имају вредност факата културе писаног језика чија се уникалност, фиксирана у Речнику САНУ (речнику савременог српског језика) и у самосазнању језичке личности српског језика, јавља у

текстуалне реализације разматраних речи указују на све релевантне језичке и нејезичке појаве које су условиле различите семантичке садржаје речи *дух* и *душа*. Међутим, њихове полисемичне структуре обједињене интегралним семама (инваријантним компонентама значења) показују који су садржаји као најрелевантнији одиграли улогу у стварању заједничке представе (стереотипа) — концепта за реч *дух* и *душа* у свести говорника српског језика. Осим општег сазнања и наивног поимања одређених садржаја, концептуализација значења разматраних речи задана је и ситуацијама које се од стране говорника српског језика препознају као типичне, као друштвено и културно условљени сценарио⁶ за духовно — емотивно-мисаоно доживљавање света (Ристић 1998: 59).

2.0. Концептуализација значења речи *дух* у савременом српском језику, како показује Речник САНУ, заснива се на филозофско–религијском поимању највишег принципа који управља светом, било да се тај принцип схвата као продукт материје (људскога мозга) (по материјалистичком схватању), било као супстанца независна од материје, чије се порекло најчешће повезује за издвојеним бестелесним бићем или Богом (идеалистичко–религиозно схватање). Тако значење речи *дух* обухвата садржаје који се не јављају само у вези са човеком, него и са оним што човека као стварна или замишљена реалност окружује, при чему реч *дух* по значењу опонира речи *материја* (пр. *дух* и *материја*, *дух* је *особића категорија бића*, *Бог /је/ најчистији Дух, живећи о светлом духу* 'живети не једући и не пијући (занемарујући чулне, телесне потребе)') или се та реч у синтагми *свети дух* (*дух свети*) јавља у религиозној представи тријаде Свете Тројице (Отац, Син и Свети Дух).

2.1. У наивном поимању носилаца савременог српског језика овај виши принцип или нематеријална супстанца варирају као различити садржаји реализовани у многобројним примарним и секундарним значењима речи *дух*, као и у њеним идиомима, што показују примери типа: *бисјерина духа*, *дух млађег поколења*; *виђати у духу*, *бити у духом уз некога*, *бити у духу на неком месту*, *одсућан духом*, *присутно духа*, *најбољи српски духови*, *јаки духови*, *духови су се узбудили*, *најмодернији дух*, *млади духови*; *бити цун духи*, *човек од духа*, *кловути* (*иасити*, *идавати*) *духом*, *сиромашан духом*, *с малим духом*.

виду у коме се ови факти представљају у српској литератури и у српској филозофској мисли. Уникалност ове контексте чини и носиоцима историје стила српског језика (исп. Вјезбица 1996: 33–34 и Рождественски 1996: 7–14).

⁶ У препознавању аутентичности било ког начина концептуализације појмова кључних речи из сфере духовности важну улогу има „културно условљен сценарио“. То су елементи условљене употребе речи на основу којих се могу открити норме културе неког друштва. Норме су различите у различитим друштвима, али њихово превођење на „природни семантички метајезик“ омогућује њихово изучавање и поређење (Вјезбица 1996: 393–399; појмови под наводницима преузети су од наведеног аутора). О особеностима културног сценарија у коме се реализују значења неких речи из сфере духовности носилаца српског језика в. Ристић 1998: 59–64.

2.1.1. У примарним значењима ови садржаји реализују се као процесуалне, променљиве особине човековог унутрашњег (интелектуалног и психичког) бића, особине које не карактеришу друга бића и на основу којих се човек разликује од свих других бића. То су са становишта људске заједнице битне суштинске особине јер условљавају одређено човеково понашање и деловање (његов карактер), па се поседовање/непоседовање 'духа' може вредновати на етичкој скали (*најбољи српски духови, најмодернији духови, млади духови*) или на скали интензитета (*бићии љиу духа, сиромашан духом, клонућии (пастии, падаћии) / уздићи се (узвисићии се) духом*).

2.1.2. У сценарију духовности носилаца српскога језика овако схваћене нелоциране психичке особине човека често се јављају и као садржаји речи *душа*, при чему су многа контекстуална окружења и идиоми речи *дух* и *душа* по смислу синонимични. То показују пр. типа: *виђаћии у духу, бићии духом уз некога, бићии у духу на неком месту, бићии одсућииан духом : бићии душоом (у души) уз некога, свом душоом, душоом и шелоом, срцем и душоом, преносићии се душоом (на неко месту)* (са смислом човековог психичког присуства/одсуства на неком месту или уз некога у ситуацијама када је његово физичко присуство онемогућено или када је и његово психичко присуство важно, неопходно и сл.); затим примери: *песнички (творачки, поморски, трговачки и сл.) дух* (са смислом 'склоност, дар према нечему') : *права песничка (словенска, голубиња, цвешна, ведра, рајска, кришћена, крива, среброљубива, продана и сл.) душа* (са смислом 'карактерна особина').

2.1.3. Смисао 'суштина, бит, принцип' ('укупност нечега') заједнички за речи *дух* и *душа* проширује њихово значење и на друге садржаје који нису у директној вези са човковим психичким особинама, али који као спољашње околности битно утичу на формирање тих особина, што показују синонимични примери типа: *уносићии некакав дух, наликовање по духу, дух времена, уобличићии дух свога доба, дух књижевног језика* (са смислом 'суштина, бит нечега') : *душа пријатељских савешћа, језик је душа народа, све има своју душу, бићии душа нечега* (са смислом 'смисао, суштина нечега; покретач').

2.1.4. Смисао 'нематеријално, нетелесно' реализован у основном значењу речи *дух* и *душа*, у концепту појмова што их ове речи означавају, проширује у свести носилаца српског језика њихова значења на натприродна бића у складу са народним веровањем. Тако се сценарио духовности носилаца српског језика употпуњује бићима која показују натприродну моћ и уплићу се у свакодневни човеков живот, било као 'добри/зли духови', било као 'привиђења, утваре и сени умрлих особа', што показују примери типа: *вилински дух, вероваћии у духове, дуси оцаца, духови из времена римског, сунчани (земљин) дух, кућни (шумски) дух, лукави (зао, нечисти) и сл. дух, дух се у костии забио (некоме) 'неко је дуго болестан, опседнут злим духом, болешћу' : душа покојне мајке, душа старих судаца, зле душе*.

2.1.5. На периферији полисемичне структуре речи *дух* и речи *душа* на смислу 'невидљиво, нетелесно' развило се и секундарно зна-

чење 'дах', које се реализује или као 'знак живота' (*лежати мртав без духа, задхнути толим живоћним духом (некога, нешто) : дасати душом, зауставити душу*) или као значење 'невидљиво кретање ваздуха (ветар)' (само код речи *дух*: *нема ветра ни духа, допирало је лахорење духа*). Ова секундарна значења засведочена су у старијим изворима или покрајинским говорима.

2.1.6. У сазнању носилаца српског језика појединачни, одређени вид манифестације „вишег“ принципа реализује се само у значењима речи *дух*, а не и речи *душа*. То су примери типа: *влада шакав дух (негде), нападни дух (војних струја), уливати дух некоме, клонити (пасити, падаити) духом; уносити неки дух, у духу нечега, бити наметен у српском духу, народни дух; дух национализма (заједнице, касте); дух вере (ресе) и сл.*

2.2. 'Дух' се у наивној језичкој представи говорника српског језика, како показују минимална контекстуална окружења речи *дух* у Речнику САНУ, поима као нематеријална, нетелесна супстанца која се као „виши“ принцип реализује у различитим садржајима у човеку и изван човека, и то у оним сферама у којим човеково физичко (телесно) присуство нема значаја. Примери типа: *уздићи се, узвистити се / пасити духом* испољавају не само својство духа као нематеријалне бестежинске супстанце са променљивом лоцираношћу (исп. Булигина–Шмељов 1997: 527–528), него и променљивост овог својства које се може вредновати на две скале: на скали интензитета и на етичкој скали.

2.2.1. Променљивост садржаја обухваћеног појмом *душа* у смислу интензитета и лоцираности није уобичајена, „нормална“ појава. Примери типа: *душа му је у носу, грлу* и сл., са смислом 'он је у лошем здравственом стању, он је при крају живота', *душа му је на месту, душа му дође на место*, са смислом 'он је задовољан јер је решио проблем на жељени начин, јер је остварио свој циљ и сл.' само формално сигнализирају такве промене.

2.2.2. Примери типа: *сломити дух (некоме), пасити, клонити духом, борбени дух* показују да је 'дух' унутрашњи стожер човековог активног односа према свету који га окружује, који се може мењати: појачавати, опадати, нестајати, обнављати се и сл. (исп. Булигина–Шмељов 1997: 528–529). 'Душа' је иманентни неотуђиви део, човеково унутрашње биће, чије се поседовање ни интензитет тог поседовања не доводе у питање, чак ни у изузетним ситуацијама. У таквим ситуацијама и одлучујућим тренуцима човеку је, осим 'душе', потребно и 'присуство духа', које често може и да изостане.

3.0. Концептуализација значења речи *душа* у савременом српском језику, како показује Речник САНУ, заснива се на антрополошко–религиозној представи о човековом унутрашњем бићу као укупности нетелесних, психичких манифестација: мисли, осећања и стања. У таквој представи овај део човековог бића функционише по „вишим“ принципима нематеријалног света. Ти принципи по „вољи духа

(Духа или Бога)“ својим трајним вредностима човекову душу чине вечном и бесмртном.

3.1. У наивној језичкој представи 'душе' носиоци српског језика дограђују овај општехришћански концепт мноштвеном појединости, од којих су неке резултат општељудског искуства, али многе од њих носе специфична обележја језичке заједнице, па се могу издвојити као карактеристике језичке личности српског језика.

3.1.1. У наивном поимању говорника српског језика 'душа' је смештена у средишњем делу човековог тела, било као садржај унутрашњег човековог бића, било као орган у коме су лоциране (смештене) све психичке и емоционалне функције човека. Такав положај 'душе' имплицирају секундарна значења речи *душа* у Речнику САНУ примерима типа *душа му је на месту / у грлу (носу)*, који су своја фигуративна значења развили управо на основу представе о фиксираној, односно помереној лоцираности душе. Представу о средишњем положају душе у савременом српском језику чувају секундарна значења ове речи карактеристична за специфичну употребу у покрајинским говорима или застарелим примерима. Тако се у војној терминологији реализују примери типа: *душа циви љушке, душа њојова има њо њола мейра у њречнику, оса душе циви је заммиљена линија*, са значењем 'шупљина циви ватреног оружја'; у зоолошкој терминологији значење 'шупљи део циви птичијег пера и сасушено ткиво у њему'; у музичкој терминологији значење 'штапић од меког дрвета који код гудачких инструмената стоји између гласњаче и дна'; у покрајинским говорима значење 'срж, срчика' и примери типа: *извући њиричану душу из њрске* и значење 'клин који улази у шупљину кључа'.

3.1.2. Иако је нематеријална, 'душа' у језичкој представи носилаца српског језика има многе карактеристике материјалних реалија, као и карактеристике материјалних човекових органа, што се види из различитих контекстуалних окружења речи *душа* (представљених у 10 основних значења), као и из бројних идиома (представљених на 12 стубаца Речника САНУ). Осим наведених примера којима се исказује положај душе у човековом телу, типа: *душа му је на месту, душа му је у носу (на језику, у грлу), с душом у носу*, то су и примери типа: *сан нам душе најјаја, оквасији душу*, са смислом 'задовољења' који се фигуративно приписује и срцу (*дићи росу са срца, нашије срца (јести и њији)*), а у неутралном значењу органима за варење; *душом дисаји* (са карактеристиком типичном за органе за дисање); *боли ме душа/срце, гори му душа/срце, њоји му се душа/срце; грисји (њојесји) душу некоме / угрисји (ујесји) за срце, сисаји (исјијаји, њији) душу некоме; из срца и душе, душом и срцем / душом и њејом* (карактеристике које се најчешће приписују срцу, још неким унутрашњим органима и телу); *гледаји/завирији у душу (некоме), њаћи се душе, дирнуји у душу, руку на душу/срце, с душе скинуји (смаћи, сјасји), голе душе / с голом душом; до голе душе, као душа (леј, мек); бији на врх душе, додна душе, из дна/дубине душе/срца* (карк-

теристике које су доступне чулу вида, додира и сл. и које се обично приписују материјалним реалијама са димензијама).

3.1.3. У наивном, језичком поимању говорника српског језика, како показују контекстуална окружења речи *душа* у Речнику САНУ, функција 'душе' повезује се са свим видовима емоционалног и психичког човековог живота. Душа је, као орган смештен у централном делу човековог тела, најбезбедније и најскровитије место за целокупно унутрашње човеково биће, које се као бит, суштина сваког појединца одликује уникалношћу и непоновљивошћу. Као такво, целовито, уникално и непоновљиво, унутрашње човеково биће заправо се реализује и чува у души. У својим спољашњим манифестацијама и у односу према другим људима то унутрашње биће појединца видљиво је и доступно у мери коју одређује његов носилац и одређена ситуација, сценарио. Колика је мера тих манифестација и које сфере захвата код носилаца српског језика показују примери одређеног типа. Тако ће појединац по сопственом нахођењу, а према ситуацији: *имати отворену душу, отворити душу* или *душу* или *себе йовући*; затим нешто ће *йтрајати у његовој души*, он ће *желети некоме нешто у души*, *йреносити се душом (негде)*, *душу даћи (за некога/некоме)*; *мисли се рађају у (његовој) души*. Појединац, дакле, у душу смешта оно што је по његовој оцени вредно и што треба сачувати као трајну вредност. То су у првом реду жеље, осећања, мисли.

3.1.4. У концепт речи *душа* носиоци српског језика сместили су и вољу појединца, као и критеријуме одабирања и афинитета према другим људима. Зато је у представи носилаца српског језика 'душа' пре свега, а затим и 'срце' и 'савест', мера не само колико ће човек од свог унутрашњег бића давати него и колико ће од других из свог окружења узимати. То се види из примера типа: *бити једна душа, йознавати некога у душу*, *бити некоме йо души*; *за своју душу, колико му душа/срце жели/ишије, лаке (мирне) душе (али лака/йешика срца)*, *свом душом/свим срцем (и срцем и душом, и душом и йеолом)*.

3.1.5. У сценарију духовности који је карактеристичан за носиоце српског језика психичка стања осећања и расположења доживљавају се не само 'срцем' него и 'душом', па имамо примере у којима су ове две речи замењиве. То су примери типа: *одахнути душом/срцем, свало ми се камен с душе/са срца, на души/на срцу му је лако (ведро, йешико)*, *лакнulo му је на души/на срцу, йасити на души/на срце, йећи на души/на срцу*. У концептуализацији значења речи из сфере духовности 'душа', а не 'срце', јавља се и као главни витални орган, па у наивној представи носилаца српског језика човеково опште здравствено стање и његова физичка егзистенција зависе од стања 'душе', што се види из примера типа: *одржати душу у живоју, йовраити душу, ийтила му душа на нос, душа му је у грлу (носу, на језику)*. И кад се неко лишава живота или доводи у тешку ситуацију, то се поред осталог исказује примарима типа: *раставити (некога) с душом, убити душу (у некоме)*, *узети душу (некоме)*, *исти-снути душу на грло (некоме)*, *вадити душу на йамук (некоме)*.

3.1.6. У представи говорника српског језика 'душа' је мерило и моралних вредности, а не само 'савест', па се у многим примерима речи *душа* и *савести* јављају у синонимичном односу. То су примери типа: *немајти душе / савести, бијти без душе / без савести, судијти њо души / њо савести, њоваријти некоме нешјо на душу / на савест, бијти на нечијој души / на савести, лежати на души / на савести, мирне души / савести, њо души / њо савести (говоријти, казати, рећи)*. Међутим, стички принципи уграђени у човекову душу нису само људска мерила него су и узвишени принципи универзума, духа (Духа или Бога), а човек их прима и носи их у 'души', не у 'савести'. У наивној представи говорника српског језика управо по усвајању ових принципа човек се издваја од свих других бића на земљи, и то не само тиме што стиче способност и право на оцењивање и самооцењивање⁷ него и тиме што заслужује бесмртност и приближавање „божанском духу“. То показују примери у којима се не може употребити реч *савест*, типа: *ухватијти (хватијти, сјети, сјити) души месјо, сјети души, са смислом 'учинити добро дело, осигурати себи вечно блаженство добрим делом, племенитим поступком и сл.'* Овај виши морални принцип може и да одсуствује код човека, што се у духовном сценарију носилаца српског језика исказује примерима типа: *ђаволу (врагу) душу њоклонити (продати, записати), немајти душу, бијти без душе, изгубити душу, грех јти на душу са смислом 'постати зао, опак чинећи нешто лоше, грешно и сл.'*

3.1.7. Иако је душа иманентни део човека и неодвојива од човека, искуство припадника српског језика показује да човек може „изгубити душу“ или може „ђаволу душу поклонити (предати)“. Сама могућност да се душа стекне и сачува испољава се, по схватању носилаца српског језика, у сталној човековој тежњи да у борби са разним искушењима сачува виши принцип универзалне хармоније — дух и да се приближи Богу. Управо по том непрекидном настојању човек, чије је тело смртно, заслужује бесмртност душе и духа. У језичкој реализацији таква религиозна представа исказује се примерима типа: *исјусити души / дух, њредати (дати) души / духу богу*, као и примерима који чувају религиозну представу, а који се у савременом језику најчешће употребљавају као устаљени изрази или пословице у различитим ситуацијама: *бесмртна душа, сеоба душе, висити о души, даје богу душу а бог је неће, делијти се с душом, мучити себорити се с душом, одвојити се од душе, наносити се душе, растајати се с душом; бог му дао души њокој, за њокој душе, њојити некоме за душу, И ѓаво души њричека* (пословица: 'каже се оном ко је нестрпљив, ко неће да чека'). Веровање у бесмртност душе није велика утеха за припаднике српског језика, што показује већина наведених примера, вероватно због страха од смрти и бола који прати растајање душе од тела (*делијти се с душом, висити о души, мучити себорити*

⁷ Ово право проистиче из језичког самосазнања које се, како показују сценарији за концептуализацију разматраних речи из сфере духовности, реализује као културне самосазнање носилаца српског језика (в. Ристић 1998 и исп. Никитина 1989: 34-35).

се с душом и сл.), а и због неизвесности да ли се заслужила бесмртност душе и њено предавање Богу или ће душа припасти ђаволу (што као могућност показује последњи пример).

3.1.8. Представа о души као неодвојивом делу човековог бића заједничка је за све носиоце српског језика. По тој представи сваки човек поседује уникалну, непоновљиву душу, колико људи има толико има и душа (исп. Булигина–Шмељов '1997: 527), што показују примери типа: *познавала га свака душа, једна душа — једна гуша, жива душа неће ништа сазнати, ирпезарија може ирлимати једесет душа, број сџановника у Банату износио је 35 хиљада душа, међу четвори зида лежи пет душа, имање од ирписта душа*. У оваквим примерима реч *душа* означава целокупно човеково биће (и 'душу' и 'тело'). Сличне контекстуалне реализације речи *дух* у примерима типа: *најбољи српски духови, јаки духови, духови су се узбудили, најмодернији духови, млади духови* означавају не целокупно човеково биће него човека као носиоца интелектуалних особина.

4. На основу онога што смо у раду показали евидентно је да постоје разлике и сличности у концептуализацији значења речи *дух* и речи *душа*. Разлике указују на то да су појмовни садржаји речи *дух* и *душа* у заједничкој представи носилаца српског језика различити. По општој представи носилаца српског језика душа је унутрашње биће човека, аутономна, индивидуална целина чије се постојање ни у једној ситуацији не може доводити у питање. У заједничкој представи носилаца српског језика *дух* је супстанца унутрашњег човековог бића која је променљива, јер настаје у активном нетелесном битисању човека или је универзални принцип којим се човек као личност руководи у свом деловању и у односу са другим људима. Из ове „међуличосне супстанце“ (Булигина–Шмељов 1997: 528) човек појединац црпи снагу за своје унутрашње биће, које је, по схватању носилаца српског језика, смештено у души. Примери типа: *сабирајући/јачајући дух* употребљавају се у нарочитим ситуацијама у којима је поред душе човеку неопходна и снага духа.

5. Концепти појмова *дух* и *душа* у сазнању носилаца српског језика, како показују значења ових речи у Речнику САНУ, засновани су на заједничкој општој идеји 'нематеријалног вида човековог постојања', чије интегралне компоненте значења, како смо у раду представили, условљавају реализацију истих или сличних значења речи *дух* и речи *душа*. Она су заснована на заједничком интелектуалном и духовном искуству носилаца српског језика, као и на универзалном сазнању ових појмова, али су изграђена и издиференцирана на наивном поимању и индивидуалном искуству многих појавности и односа из ове сфере у заједничкој друштвеној заједници. Основни смисао речи *дух* и речи *душа* у поимању говорника српског језика узима се не само као мера за исправно, пожељно деловање него и као мера за нормално битисање. Кроз 'дух' и 'душу' говорници српског језика виде и проживљавају свет око себе, битишу и трају према снази свог 'духа' и постојаности своје 'душе', остварују бесмртност 'духа' и 'душе',

угрожени су у свом постојању ако им се напада на 'дух' и 'душу', па и свој физички (телесни) опстанак везују за стање 'духа' и 'душе'. У свим случајевима примат се даје 'души', која је и у савременом схватању и у народној традицији не само језгро духовности носилаца српског језика него и најважнији услов човековог опстајања. То нарочито показују устаљени обрти, изрази за обраћање драгим особама, клетве, заклињања и чуђења, што се може илустровати примерима типа: *он је заиста душа, душа од човека (од младића)*; у обраћању драгој особи: *устјај душо*; у заклињању, преклињању: *шако ми душе, драге душе, шако ти душа царевала, душе ми, на моју душу*; у клетвама, проклињању: *душа ти исјала*; при чуђењу: *где ће им душа, грешна ти душа, бог и душа*.

6. Сценарио духовности у коме се реализују значења и употреба речи *дух* и *душа* показује позитиван однос носилаца српског језика према именованим садржајима. Он се најопштије може представити семантичким метајезиком на следећи начин:

'добро је да човек чини тако да буде добро и њему и другима; сваки човек зна шта је добро; није добро ако човек не чини добро себи и другима'.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Булигина–Шмелџов 1997 Булигина Т. В., Шмелџов А. Д., *Јзыковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*, Школа „Јзыки русской культуры“, Москва.
- Вјезбицка 1996 Вјезбицка А., *Јзык. Култура. Познание*, „Русские словари“, Москва.
- Караулов 1987 Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, „Наука“, Москва.
- Ляпон 1989 Ляпон М. В., Оценочная ситуация и словесное само моделирование, *Јзык и личность*, „Наука“, Москва, 24–34.
- Никитина 1989 Никитина С. Е., *Јзыковое сознание и самосознание личности в народной культуре*, *Јзык и личность*, „Наука“, Москва, 34–40.
- Речник МС *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Речник САНУ, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд.
- Ристић 1998 Ристић Стана, Концептуализација неких речи из сфере духовности носилаца српског језика, *Słowo i czas*, Uniwersytet Opolski, Instytut filologii Polskiej, Opole, 58–66.
- Рождественски 1996 Рождественский Ю. В., *Введение в культуроведение*, ЧеРо, Москва.

R é s u m é e

Stana Ristić

LES SIGNIFICATIONS DES MOTS *duh* et *duša* DANS LA LANGUE SERBE CONTEMPORAINE

L'oeuvre représente les ressemblances et les différences dans la conceptualisation des notions de mot *duh* et le mot *duša*, les mots-clés du lexique psychologique des ceux dont le serbe et la langue maternelle. Leur entourage con-

textuel minimal dans le Dictionnaire de L'Académie Serbe des sciences et des arts montrent les éléments d'une usage conditionnée qui dans la connaissance et dans le personnage du parleur de la langue serbe est compris comme un scénario défini. Ce scénario de la spiritualité représente la spécificité des normes de la culture des parleurs de la langue serbe, marquée par un rapport positif avec le nommé, ce qui pourrait être représenté par métalangue sémantique à la manière suivante: 'il est bien d'agir à la manière que l'un et l'autre seront satisfait tout homme sait ce qui est bien ce n'est pas bien si l'homme ne fait pas du bien a lui-même et aux autres'.

ПРВОСЛАВ РАДИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

СУФИКС -ЧИЈА / -ЦИЈА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ Стилско-семантички аспект*

У раду се, са стилско-семантичког аспекта, говори о речима изведеним суфиксом турског порекла *-чија/-ција*, указује се на њихове морфолошко-творбене односно значењске типове и распрострањеност.

Суфикс *-чија/-ција* води порекло од турске творбене морфеме *-ci/ -ci/ -cü/cü/ / -çi/ -çi/ çü/ çü*, којом се у турском и данас граде именице у значењу особе која се бави одређеним занимањем, односно вршиоца радње уопште. Ређе се овим суфиксом граде изведенице у значењу особе са каквом карактерном особином, тј. склоношћу која из такве радње проистиче¹. У турском језику, ове суфиксне вокалске варијанте се везују за различите типове основа у складу са тзв. законом о хармонији вокала. Поред тога, ако се основа завршава безвучним консонантом, за њу се везује суфикс са иницијалним *ç-* [č-], док се за основе које се завршавају звучним консонантом, или вокалом, везује суфикс са иницијалним *c-* [dž-], на пример: *telegrafçi, inatçi; tütüncü, karıcı*². Путем лексичких позајмљеница овај суфикс се осамосталио у балканским језицима, те овде постао најпродуктивнији турски суфикс.

На балканословенском терену, где не постоји овакав закон о хармонији вокала, овај суфикс је изгубио већи број својих фонетских варијанти, свевши их на *-чи* и *-ци*, односно њихове адаптационе форме *-чија* и *-ција*, те развивши перинтеграцијом и један број својих деривата (нпр. у сх. и мак. *-а(н)ција*, *-е(н)ција* и *-и(н)ција*)³. При том

* Овај рад представља ширу верзију реферата прочитаног на XIV конгресу Савеза славистичких друштва Југославије, одржаном у Будви од 16. до 18. октобра 1997. године. Рад је урађен у оквиру лингвистичког пројекта *Развојни процеси у савременом српском (српскохрватском) језику*, одобреног од стране Министарства за науку Републике Србије.

¹ А. Н. Кононов, *Грамматика современного турецкого литературного языка*, Академия наук СССР, Москва-Ленинград 1956, стр. 102-104; Исп. и: G. L. Lewis, *Turkish*, The English universities press LTD, London 1966, стр. 69.

² Исто

³ Првослав Радић, *Балканистичке појаве на плану суфиксације у македонском и српскохрватском језику*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду, Београд 1995, стр. 163-165. О томе в. и: Stanisław Stachowski, *Przyrostki obcego pochodzenia w języku serbochorwackim*, Univerzitet, Kraków 1961, стр. 20-40; Б.

се краћа, изворнија форма *-чи/-ци* сачувала тек у малом броју архаичних и творбено углавном непрозирних облика, као у српскохрватском *биринци*, *чорбаџи*, *хаџи*, док је дужа форма обновила продуктивност. Поред тога, у српскохрватском језику видну, па готово и апсолутну превагу све више добија аломорф *-џија*, без обзира на природу финалних основинских консонаната са морфемског споја, исп. *интерџија*, *мекџија*, *џрџија*, *џроџија* (РМС)⁴. Тиме се по аналитичком принципу ова богата морфонолошка разновидност стране творбене морфеме у језику примаоцу своди на једну форму, *-џија*⁵.

Српски књижевни језик, укључивши широку народну лексикку у свој вокабулар, унео је и један број образовања са суфиксом *-џија/-џија*. Код писаца из Србије (нпр. С. Сремац, Ј. Веселиновић, Б. Нушић, Р. Домановић, Л. Лазаревић, М. Ненадовић, Ј. Игњатовић, В. Петровић, Д. Радић, И. Секулић, О. Давичо, Д. Ђосић), Босне и Херцеговине (П. Кочић, С. Ћоровић, Б. Ћопић, И. Андрић) и Црне Горе (С. М. Љубиша, М. Миљанов, М. Лалић) у знатној мери наилазимо на оваква образовања, између осталог и као на једно од стилских средстава у сликању појединих друштвених средина. Отуда се овај суфикс налази у творбеном инвентару готово свих нормативних грамика српскохрватског језика⁶. На западнијим теренима, иако у знатно мањој мери, код писаца штокаваца, такође се могу срести образовања са овим суфиксом (нпр. код А. Г. Матоша, М. Божића, Ј. Косора)⁷. У корпусу стручне и публицистичке литературе, међутим, ова разлика између источних и западних крајева, која делом прати дијалекатско стање, још је јасније изражена, на шта указује читија поларизација у заступљености/незаступљености ових образовања у публицистичкој литератури, тј. различитим листовима и часописима са ширег српскохрватског терена⁸.

У српском књижевном језику суфикс *-џија/-џија* гради изведенице најчешће од именичких (нпр. *биоскобџија*, *гиџарџија*), глагол-

Марков, *О настџавцима -ана, -лија, -лук и -џија*, Наш језик, н.с. VII/5–6, Српска академија наука — Институт за српски језик, Београд 1957, стр. 167–168.

⁴ Као основна грађа за овај рад послужило ми је лексички материјал из *Речника српскохрватског књижевног језика*, књ. 1–6, Матица српска (књ. 1–3 и Матица хрватска), Нови Сад 1967–1976 (скр. РМС) и *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–13, Српска академија наука и уметности, Београд 1959–1989 (скр. РСАНУ).

⁵ О граматичкој вредности образовања са овом творбеном морфемом в.: Првослав Радић, *О формално-граматичком стању образовања на -џи(ја) и -ли(ја) у српском књижевном језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 26/2, Међународни славистички центар — Филолошки факултет у Београду, Београд 1997, стр. 354–355.

⁶ Исп. Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи*, Научна књига, Београд 1949, стр. 143; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I, Граматички системи и књижевнोजезичка норма*, Научна књига, Београд 1975, стр. 533; Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд — Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1992, стр. 131.

⁷ У чакавском и кајкавском, на пример, овај суфикс се готово и не јавља.

⁸ П. Радић, *Балканистичке њојаве на плану суфиксације...*, стр. 153–154.

ских (*згрийација, дрмација*) и придевских основа (*брзација*). При том се образовања са овим суфиксом могу сврстати у неколике семантичке категорије.

ПРВА СЕМАНТИЧКА КАТЕГОРИЈА. Укључује изведенице које значе носиоце какве делатности, односно вршиоце радње у ужем и ширем смислу.

а) Првој групи изведеница припадају образовања која најчешће значе занимање: *мекигција* („Од мекигције постаде ћевабџија“), *чајџија* („[...] да све ашчије ... и чајџије кредитирају ... подофицирске чиновне“) — С. Сремац, РМС; *колџија / колџија* („онај који вози кола, возач“), *лимунаџија* („онај који прави и продаје лимунаду“) — С. Ђоровић, РСАНУ; *коњаџија / коњиџија* („Узми га ти за коњаџију“), *минаџија* („минер“) — С. М. Љубиша, РСАНУ; *млекаџија* („млекар“, РСАНУ), *патролџија* („Само понегде стоји патролџија шћућурен уза зид“, РМС) — Р. Домановић; *бунаџија* („онај који се бави грађењем бунара“, РСАНУ), *ћумурџија* („До рата је био ... рабаџија и ћумурџија на Јастрепцу“, РМС) — Д. Ђосић; *бомбонџија* („[...] сладолечија и бомбонџија [...]“), *сладолечија* (: *бомбонџија*) — Ж. Конфино, РСАНУ; *ловџија* („ловац; [...]“) — В. Петровић, РСАНУ; *малтерџија* („онај који прави, меша малтер“) — С. Винавер, РСАНУ; *кифлеџија/кифлџија* („пекар који прави и продаје кифле“) — М. Ускоковић, РМС; *калдрџија* („Калдрџије за израду камене подлоге и пута“), *каџија*, *кикириџија* — „Политика“, РСАНУ; *корнеџија* („онај који израђује корнете“), *машинџија* („Неко гласно псује и машинџију и возовођу“) — „Борба“, РСАНУ; *синорџија* („онај који одређује синоре“) — С. Новаквић, РМС; *бетонџија, перџија, шрамваџија* — без изв., РМС.

Код образовања овог типа денотат по различитим основама (производ, средство, друштвено–економски објекат) упућује на природу занимања. Овде се, отуда, могу прибројати и изведенице у значењу власника објекта, јер оне често претпостављају и непосредног вршиоца радње у вези са тим објектом, на пример: *магазинџија* („власник магазе, трговац“), *циркџија* („власник циркуса; циркусант“) — С. Сремац, РМС; *дућанџија* („онај који држи дућан, продавац у дућану, трговац“) — С. Ђоровић, РСАНУ; *биоскопџија* („власник биоскопа, онај који држи биоскоп; који је запослен у биоскопу“) — Ж. Конфино, РСАНУ; — итд.

б) Другој групи изведеница припадају образовања која значе вршиоца радње, углавном без битног професионалног обележја, иако је ово значење, као латентно, садржано и у овим примерима: *апостолаџија* („читач апостола у цркви“), — С. Ђоровић, РСАНУ; *главаџија* („онај који уговара, углављује неки посао, нарочито прошевину, свадбу; посредник, проводација“) — С. М. Љубиша, РСАНУ; *виноградџија* („виноградар“), *кордонџија/кордонџија* („војно лице које је на стражи на кордону, кордонист, граничар“) — О. Ј. Новић, РСАНУ; *прованџија* („посредник за склапање брака“) — М. Глишић, РМС; *моткаџија* („онај који обавља неки посао, ради нешто с моткама (носи

их, побија у земљу и сл.) — М. Т. Голубовић, РСАНУ; *киблација* (онај који износи кибле (нпр. у затвору)) — Д. Азањак, РМС; *беса-ција* („Та вера зове се у Арнаута беса; а онај који је даје или прѣса бесација“) — М. Ђ. Милићевић, РСАНУ.

ДРУГА СЕМАНТИЧКА КАТЕГОРИЈА. Укључује изведенице које значе особу са каквом доминантном особином.

а) Првој групи изведеница припадају образовања која значе особу са каквом карактерном и духовном особином, навиком, склоношћу, предодређеношћу: *бунција / бунција* („бунције—људи“, РСАНУ), *бадавација* (беспосличар, нерадник; готован', РМС) — И. Андрић; *бодји-ја/бодјиција* (онај који се лако побије, убојица') — С. Ђоровић, РМС; *бодјанција* (борац') — С. М. Љубиша, РСАНУ; *галамиција* (онај који галами, лармација; разметљивац', РМС), *кавагација* (онај који изазива кавгу, тучу, убојица' РСАНУ) — Б. Ђопић; *ловција* ([...]; онај који воли лов, ловачки спорт'), *мукташција* (мукташ', РСАНУ), *пушачи-ја/пушачиција* (онај који се радо туче, насилник, кавгаџија', РМС) — В. Петровић; *бађавација* (бадавација', РСАНУ), *дуванција* (страстан пушач дувана', РМС) — Д. Радић; *инација/инација* (онај који је склон да се инати, да пркоси, да се свађа, каприциозан човек, свађалица'), *интерџиција* (онај који се руководи само својим интересима, онај који у свему тражи само своју корист') — М. Глишић, РСАНУ; *буздованчи-ја* (буздованчина' РСАНУ), *тврдишција/тврдишција* (онај који много и неразумно троши, расипник; распикућа', РМС) — И. Секулић; *граба-ција* (онај који граби туђе, отимач') — М. Миљанов, РМС; *брзација* (онај који брза, жури', РМС), *зрџиција* (онај који незајаљливо зрђе, граби (новац')), *кадџиција* (прождрљивац, изелица', РСАНУ) — О. Давичо; *подваљција* (онај који се служи подвалама, који подваљује дру-гоме') — М. Вујачић, РМС; *оговорција* (оговарач') — Д. Васић, РМС; *муктешиција* (онај који хоће све бадава, мукте, који хоће да се части на туђ рачун'), *ирџавација* (онај који се радо правда, који се често парничичи, свадљивац, свађалица') — М. Беговић, РМС; *збунција/збунци-ја* (онај који збуњује, доводи у забуну) — С. Шимић, РСАНУ; *пркосџиција* (пркосник') — Маретић-Ившић, РМС; *бокалција* (онај ко-ји испија пиће бокалима, пијаница, испичутура') — Ј. Скерлић, РСАНУ; *пушачиција/пушачиција* (пушач') — М. Батут-Јовановић, РМС; *дангуби-ја/дангубиција* (дангуба') — „Буњевачке и шокачке новине“, РСАНУ; *зборција* (учесник или организатор зборова (који сувише често иде на зборове, који сазива непотребне зборове и сл.)) — „Демократија“, РСАНУ; *немириција* (немирњак') — „НИН“, РМС; *верџиција* (онај ко-ји стално тражи на вересију', РСАНУ), *проџиција* (онај који се че-сто или радо парничичи, парничар, правдаш', РМС) — Ристић-Кангрга; *винција* (онај који воли да пије вино, онај који се разуме у вина'), *димција* (страстан пушач, дуванција'), *тупавацција* (тупавац, глупан') — без изв., РМС.

б) Другој групи изведеница припадају образовања која значе особу са каквим умењем, вештином, способношћу. Мањи број изве-

деница припада овој поткатогији: *мејданчија* („[...] међу њима и чувени јунаци и мејданчије“) — И. Андрић, РСАНУ; *говорчија* („Поп Раде... и Мирчета ... оба мудра, говорчије и миротвори“) — С. М. Љубиша, РМС; *динарчија* („онај који набијајући цене скупља динаре, који на лак начин долази до динара, који обилује динарима“) — без изв., РМС.

в) Трећој групи изведеница припадају образовања која значе особу са каквим друштвеним положајем, на шта указују ретки примери типа *наследничја* („наследник“) — Д. Радић, РСАНУ; *дрмачија* („моћан човек, утицајна личност“) — С. Винавер, РСАНУ.

ТРЕЋА СЕМАНТИЧКА КАТЕГОРИЈА. Обухвата изведенице које значе особу са доминантном цртом припадања, потицања, односно учествовања у нечему.

а) Првој групи изведеница припадају образовања која значе особу која припада одређеној области, крају, објекту: *балканчија* („балкански планинац, становник из области планине Балкана“) — Ј. Цвијић, РСАНУ; *тереначија* („теренац“) — М. Лалић, РМС. Овој поткатогији блиска су образовања која означавају власника одређеног објекта (тј. вршиоца радње, в. образовања под *а*, прве семантичке категорије).

б) Другој групи изведеница припадају образовања која значе припадника какве организоване групе људи, службе и сл.: *мобачија* („онај који ради на моб“) — Ј. Игњатовић, РСАНУ; *сијелчија* („особа на селу“) — О. Азис, РМС.

Дакле, изведенице са суфиксом* *-чија/-чија* јављају се у српском књижевном језику у класи особа, са основним значењем вршиоца радње које је понекад у блиској вези са значењем особе са одређеном особином. Између ових значења, а посебно њихових подзначања, понекад је тешко успоставити оштрију границу, јер се она лако преливају једно у друго. Тако, изведеница *мундирчија* („онај који је у мундиру, униформисан човек; полицајац, жандар“, Д. Ћосић, РСАНУ) обухвата значења из различитих категорија и поткатогија, која се нижу на основно значење. Дакле, онај који облачи мундир је униформисано лице (особина), које је тиме у одређеној делатности (занимање), односно служби заједно са осталим таквим лицима (припадност). При том, често различити контексти могу додатно одређивати различите конотативне вредности изведеница. Када, на пример, Д. Ћосић пише: „Зар да дозволи да један полицајски зликовац *мундирчија*, саслушава њега који је овој земљи законе и уставе кроји“ (РСАНУ), — онда је јасно да је облик *мундирчија* употребљен у пејоративном значењу. Када Ј. Поповић пише: „Стерија ... се мршти на ону хрпу творевина разних ... *романчија* који су лиферовали томове фантастичних романа“ (РМС), или када се у „Борби“ нађе реченица: „Другови су те молили да их убијеш, да им скратиш муке, и да не

падну живи у руке *камаџијама*“ (РСАНУ), — онда се овде такође ради о пејоративној употреби изведеница на *-џија*, како су и обележена ова три облика у речницима. Поједини речници, иако у мањем обиму, прате стилске карактеристике оваквих изведеница, па ће РСМ, на пример, облик *макарџија* (‘макаронаш’, М. Лалић), обележити као погрдну реч, облик *кљџија* (‘онај што добро једе, ждери’, О. Давичо) као вулгарну реч, облик *згрџија* (‘згртало’, О. Давичо) као индивидуалну реч, и сл.

Из овога се види да је основно, изворно значење вршиоца радње код ових образовања у одређеној мери превазиђено у српском књижевном језику, при чему се тежиште знатним делом померило према квалитативности, односно категорији носиоца особине, што показује бројност примера из групе *a*, друге семантичке категорије. Овде је, дакле, дошло до успостављања управо супротног односа у поређењу са стањем у турском, где се суфикс *-џија/-џија* јавља углавном у категорији занимања. У српском књижевном језику тиме долази до специфичне, семантичке контаминације између основа које су склоне претежно категорији адјективних значења (карактерна, духовна особина, навика, склоност, предодређеност) и суфикса са основним значењем вршиоца радње. Образовања овог типа у одређеној мери су подлегла, тако, једној врсти стилско-семантичке надградње, често значећи особу која нешто добро/пуно ради, која је у нечему врло добра, која се нечим истиче, па тако и поседује неку особину до (пре)засићења, при чему се ова значења развијају и у афирмативном, и у пејоративном смеру. Тиме је овај суфикс постао делом једна врста стилско-семантичког интензификатора, приближавајући се типу модификационих суфикса. На то упућују саме речничке дефиниције из РСМ и РСАНУ својим квантитативно-квалитативним одређењима, на пример у значењу особе:

а) која нешто воли, те се у то и разуме: *винџија* (‘онај који воли да пије вино, онај који се разуме у вина’, без. изв., РСМ), *ловџија* (‘ловац; онај који воли лов, ловачки спорт’, В. Петровић, РСАНУ);

б) која (превише) ужива у нечему: *дуванџија* (‘страстан пушач дувана’, Д. Радић, РСМ), *димџија* (‘страстан пушач, дуванија’, без. изв., РСМ);

в) која радо чини нешто: *тџукаџија/тџукаџија* (‘онај који се радо туче, насилник, кавгација’, В. Петровић, РСМ), *иправдаџија* (‘онај који се радо правда, који се често парнички, свадљивац, свађалица’, М. Беговић, РСМ), в. *ипроцеџија* под *г*;

г) која (пре)често, или стално чини нешто: *ипроцеџија* (‘онај који се често и радо парнички, парничар, правдаш’, Ристић-Кангрга, РСМ), *зборџија* (‘учесник или организатор збора (који сувише често иде на зборове, који сазива непотребне зборове и сл.)’, „Демократија“, РСАНУ), *верџија* (‘онај који стално тражи на вересију’, Ристић-Кангрга, РСАНУ), в. *иправдаџија*, под *в*;

д) која има много нечега, или нешто (пре)многа ради: *динарџија* ([...] који обилује динарима', без. изв. РМС), *џрџиџија/џроџиџија* (онај који много и неразумно троши, расипник, распикућа', И. Секулић, РМС); — итд.

Сличне стилско-семантичке одлике прате и низ других образовања са овим суфиксом, као: *грџаџија* (М. Миљанов, РМС), *инџерџија* (Ј. Веселиновић, М. Глишић, РСАНУ), *ромџија* (Ј. Поповић, РМС), *згрџија*, *кљџија*, *брџија* (О. Давичо, РСАНУ), *немирџија* („НИН“, РМС) и сл. Наведени примери показују да значајну улогу у развоју експресивности може имати и сама творбена основа својим афирмативним, или чешће пејоративним одрђењем⁹. Отуда се у једном броју случајева може, у ствари, говорити о специфичној основинско-суфиксној стилско-семантичкој компатибилности, па можда и атракцији, при чему се основа и суфикс међусобно подржавају и привлаче. Велики број оваквих изведеница, не случајно управо у оквиру знатног броја тзв. хибридних образовања¹⁰, учествује, тако, у једној врсти иновационих творбено-семантичких процеса у српском књижевном језику. Њима се прикључује и појава метафоричко-симболичких одређења, на пример у образовањима као што су: *буздџија* (буздован, глупачина', И. Секулић, РСАНУ), *макарџија* (погрдан назив за Талијана', М. Лалић, РСАНУ), *бокалџија* (онај који испија пиће бокалима, пијаница, испичура', Ј. Скерлић, РСАНУ), што ова образовања, уз њихову претежно пејоративну-ироничну и шаљиво-ироничну димензију, увелико уводи у жаргонски вокабулар¹¹. Њихов структурно-семантички садржај може се представити следећом схемом:

Ипак, српски књижевни језик тек периферно укључује облике на *-чија/-ција* у свој творбени систем, што експлицитно показују број-

⁹ Исп. о томе: Божо Ђорић, *Стилстички аспекти деривације*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2, Међународни славистички центар — Филолошки факултет у Београду, Београд, 1995, стр. 103–108.

¹⁰ Првослав Радић, *О стилским вредностима хибридних изведеница у српско-хрватском књижевном језику (Балканолошки аспекти)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIII, Нови Сад 1990, стр. 399–406.

¹¹ У *Речнику жаргона* Д. Андрића број оваквих образовања је знатан, исп.: *банџија* (мајмун, глупак'), *бунџија* (цепарош'), *витаминаџија* (здрав, одн. крупан или дебео младић, грмаљ), *кобраџија* (силедија), *џуџија* (гњаватор, глупак [...]); фразер: онај који ради нешто бесмислено), *фењерџија* (последњи на спортском такмичењу) (Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона (и у жаргону сродних речи и израза)*, БИЗ, Београд 1976).

не лексикографске одредбе из РМС, као: турцизам (нпр. *абација*, *ашчија*, *бостанџија*, *бунарџија*, *ђумруџија*), покрајинска реч (нпр. *бубњаџија*, *варканџија*, *винограџија*, *грабаџија*), затим застарела, народна, индивидуална реч и др. Имплицитно на то указују и бројна упућивања на облик са конкурентним, тј. уобичајеним, домаћим суфиксом (нпр. *коњаџија* в. *коњушар*, *млекаџија* в. *млекар*, *безонџија* в. *бејонирац*, *ловџија* в. *ловац*, *ђорезџија* в. *ђорезник*, *вагаџија* в. *вагач* итд., РМС). При том је, иако српски књижевни језик нема и не може имати склоности за шире прихватање иновационих појава овога типа, његова рестриктивност према овим појавама понекад изразита. На то указује и један број лексикографских одредница, односно бројна упућивања на облик који се препоручује, при чему се често и уз изворне облике са турским суфиксом упућује на хибридни облик, облик са другим, обично домаћим суфиксом, а истом основном, исп. *ајлукџија* в. *ајлучар*, *баруџија* в. *баруџар*, *бџаџија* в. *бојар*, *каванџија* в. *каванар*, *конаџија* в. *коначар*, *чиџлукџија* в. *чиџлучар* итд. (РМС). Овакав став нормативиста лако, у ствари, може довести до одступања од Вукове препоруке да је „боље узети туђу ријеч, која је позната народу, него ли наопако нову градити“¹², која је, када је експлицитно реч о творби речи, касније нашла упориште у Маретићевом ставу да кад је основа туђа, не треба да нам смета ни туђ наставак¹³. Овај став је, бар када је реч о европеизмима (пре свега германизмима), налазио подршку српских нормативиста¹⁴.

На другој страни, изведенице са овим суфиксом успешно опстају у разговорном стилу, снажно се понекад намећући стандардном, књижевнојезичком изразу. Одређени услови и даље погодују очувању па и стварању нових образовања овог типа. Тако, иако је велики број занимања на *-џија/-џија*, који је дошао с Турцима, углавном давно нестао, или је увелико у нестајању (исп. *зилџија*, *фишеџија*, *бакарџија*, *калаџија*, *џенеџија*, *сакаџија*, *кујунџија*, *абација*, *муџабџија*, *јашмаџија*, *сагр(аг)џија*, *кечеџија*, *ђулахџија*, *фиралџија*, *кундурџија*, *мумџија*, *сафунџија*, *шећерџија*, *халвеџија*, *бузаџија*, *џуџунџија*, *чибугџија*, *лудеџија*, *џараџија*, *џаџџија*, *даграмаџија*, *ћерџија*, *калудџија* и др.¹⁵) — мањи број се и даље чува, што је сачувало и један број облика. Наравно, у том случају се обично и основинска реч чува, на пример у: „*бурџеџија* м тур. онај који прави и продаје бурек“, „*бунарџија* м тур. стручњак за копање бунара“ (РМС) и др. Тиме се остварује одређени континуитет неопходан за стварање новијих обра-

¹² Вук Стефановић, *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*, Беч 1818 [Просвета, Београд 1969, стр. XX (репринт)].

¹³ Маретић ово истиче у вези са немачким глаголима на *-ираји* у српскохрватском језику (Томо Маретић, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb 1924, стр. 194).

¹⁴ О томе в.: Првослав Радић, *Из љубољубиве творбе речи у српском књижевном језику*, *Нормативистички аспекти*, Знамен, 2, Филозофски факултет у Петрињи, Петриња 1995, стр. 51.

¹⁵ Вејсил Ђурчић, *Занајли и кућна индустрија на Балкану под Турцима*, Књига о Балкану, II, Издање Балканског института, Београд, 1937, стр. 143–157.

зовања овога типа.¹⁶ Отуда не изненађује чињеница да се, и поред потискивања појединих оваквих занимања, односно њиховог замењивања сродним и сличним, али новијим занимањима, аналошким процесима граде нове изведенице са истим, турским суфиксом. Тако се, на пример, пред нашим очима, према *бурегџија* у новије време устаљује и *хамбургерџија*, облик кога нема у РСМ.

Други важан чинилац опстанка овог страног суфикса представља његова аналитичност, односно прилично стабилна изворна творбена моновалентност, која се исказује његовом способношћу да сам на творбеном плану „покрива“ читаву једну семантичку категорију вршиоца радње, па и њој сродне категорије, што није карактеристика српскохрватског, као словенског језика. Вишевековно постојање овога суфикса у нас, управо са оваквим статусом, наметнуло је по извесној инерцији његов опстанак у овим семантичким категоријама. Дакле, уместо дистрибуције *већег броја* домаћих или одомаћених суфикса у овим семантичким категоријама, и даље се, чак и код новијих образовања, у разговорном језику као погодан често намеће суфикс *-чија*, што уосталом, одговара и принципу језичке економије. Оваква економичност посебно долази до изражаја када ова образовања замењују перифрастичке конструкције, па тако уместо 'радник на бензинској пумпи' имамо *пумпачија*, уместо 'возач шлепера' имамо *шлепачија*, уместо 'мајстор за лифтове' имамо *лифтоџија* итд.,¹⁷ или пак структурно поједностављују сложена образовања, па уместо 'водоинсталатер' имамо *водаџија*, — што све одражава континуитет у претежно урбаној сфери употребе овог суфикса. Такво стање бележимо и у суседним, балканословенским језицима, који у оквиру разговорног језика познају већи број образовања овога типа, исп.: *авиообусџија*, *баскеџија*, *биџија*, *вагонџија*, *викенџија*, *водоводџија*, *електриџија*/*електриџија*, *јамачија*, *мојорџија*, *паркеџија*, *полиџија*, *сџија*, *суперџија*, *финџија*, *фудбалџија*¹⁸, *беџија*, *буџија*, *изџија*, *мозаикаџија*, *џија*.¹⁹

¹⁶ Жаргонска употреба овог суфикса посебно је допринела очувању његовог континуитета, укључивши га у метафоричко-симболичке творбено-семантичке процесе (в. фус. 11). У те процесе, још од раније, укључили су се и полукалкови типа *говорџија* (*лафџија*), *коњџија* (: *биџија*), *ловџија* (: *авџија*) (исп. и *бојовџија* : *мегданџија*) и сл., међу којима вероватно треба тражити и почетке стилске маркираности ове творбене морфеме.

¹⁷ На образовањима овог типа задржао се и Ранко Бугарски у раду: *Жаргонизација у џворби речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 26/2, Међународни славистички центар — Филолошки факултет у Београду, Београд 1997, стр. 302–303. В. и: Божо Ђорџић, *О неким џворбеним моделима са сџановиџија језичке економије*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/2, Међународни славистички центар — Филолошки факултет у Београду, Београд 1991, стр. 325–334.

¹⁸ Лилјана Минова-Ѓуркова, *Статусот на некои туризми во македонскиот јазик денес*, Литературен збор, XXXVIII/5–6, Скопје 1991, стр. 29–36.

¹⁹ Любомир Андрейчин, Константин Попов, Стојан Стојанов, *Грамаџија на бџгарски јазик*, Наука и изкуство, Софија 1977, стр. 89.

Српски књижевни језик, као и суседни књижевни језици, већину оваквих савремених иновација углавном успешно избегава, те оваквих облика, на пример, готово да и нема у РСМ. Нормативна граматика аутора М. Стевановића, на пример, такође не укључује овај лексички талас иновација²⁰. На другој страни, разговорни језик својим механизмима језичке економије упорно и немилосрдно делује на књижевни језик, намећући управо оваква образовања различитим нивоима језичке употребе. Дobar пример за то је у народу широко прихваћена изведеница *камионџија*, која се на српској државној телевизији, на пример, упорно замењује синтагмом 'возач камиона' (нпр. када је реч о штрајковима *камионџија* у Француској), али је на једној другој телевизији, на београдској ТВ БК, она уобичајена.

Оваква образовања, нарочито путем забавних садржаја, инак, лако проналазе пут у савремене медије, односно њихове поједине жанрове. Тако их у последње време налазимо:

а) у забавним радио–емисијама намењеним широј публици, као: *хиџиџија* ('слушалац београдске радио–емисије „Хит недеље“'), *караванџија* ('слушалац београдске радио–емисије „Караван“; њен уредник'), *ноћодобџија* ('ноћобдија, онај који не спава у касне сате, већ слуша програм Радио–Београда'), *џобоганџија* ('учесник и љубитељ дечије ТВ–емисије „Тобоган“')²¹.

б) у нашим савременим филмским преводима: *џанџијалонџија* ('припадник европске цивилизације у односу на источњака'), *гасџија* ('онај који болује од гастритиса'), *бандаџија* ('припадник какве организоване банде или њен челник'), *комџијуџијериџија* ('онај који се добро разуме у компјутере');

в) и другим формама: *џроџокоџија* („[...] углавном са роштиља, јер то протоколџије и полиџијаци воле“, новински текст), *џаркирџија* („без милости кажњавају све непрописне џаркирџије“, новински текст), *сџиранџија* (наслов домаће драме), *џиџиџија* (из песме Ђ. Балашевића) итд.

²⁰ Овде, рецимо, углавном нема места образовањима са интернационализмом у основи (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик...*, стр. 533).

Не може се рећи да је у потпуности одређен статус овога суфикса и у суседним балканскословенским књижевним језицима. Тако, док за групу турских суфикса, међу којима и суфикс *-џија/-џија*, једна од македонских нормативних граматика истиче: „Овие наставки не се употребуваат веќе за нови образувања, дури во литературниот јазик им отстапуваат место на наши наставки“ (Блаже Конески, *Грамаџијка на македонскиот литературен јазик*, дел I и II, Култура, Скопје 1981, стр. 288), — једна од бугарских граматика пише о овој творбеној морфемии следеће: „Станала е обаче тврде продуктивна [...], че дори и в нај-ново време с неа са образувани съществителни нарицателни [...]“ (Ј. Андрейчин, К. Попов, С. Стојанов, *Грамаџијка на българския език...*, стр. 89).

²¹ Исту семантичку поткатегорију срећемо у македонском; исп.: *лекџиџији* ('гледачи на театарчето Мира–лекџија'), *урнебесџији* ('слушателите на емисијата Радио Урнебес на македонското радио') (Ј. М. Гуркова, *Сџиџијум на некои џурџијизми...*, стр. 34–35).

Овакви примери показују да се на семантичком плану иновације крећу у правцу даљег развоја квалификативности, пре свега пејоративно–ироничне и шаљиво–ироничне компоненте ових образовања, приближавајући се често жаргонским творбеним моделима. Изразита и готово константна заступљеност управо оваквих стилско–семантичких компоненти вероватно проистиче и из одређених социолингвистичких услова и самог односа колективне народне свести према турцизмима и свему ономе што је турска власт доносила српском народу у протеклим вековима. А то је, углавном, остајало у домену негативног. Отуда се овде, као ретко где, поред основног творбеног значења, за саму творбену морфему везао и низ претежно устаљених конотативних вредности, које су у творбеним иновационим процесима постале доминантне. На другој страни, стилску маркираност често подржава и творбено–структурна диспаратност, односно неуобичајени и пре свега анахрони творбени спојеви општеприсутних, уобичајених основа и добрим делом архаичне и иживеле оријенталне творбене морфеме²². Утолико је стилска маркираност изразитија у спојевима који се све чешће јављају на релацији *интеранционализам* у основи — *турцизам* у наставку. Јер, позајмљени језички елементи у говору прималаца обично се реинтерпретирају добијајући различите функције²³.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

а) Чланци и студије

- Ранко Бугарски, *Жаргонизација у творби речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 26/2, Међународни славистички центар — Филолошки факултет у Београду, Београд 1997, стр. 301–308.
- Б. Марков, *О наставацима -ана, -лија, -дук и -ција*, Наш језик, н.с., VII/5–6, Српска академија наука — Институт за српски језик, Београд 1957, стр. 151–170.
- Лилјана Минова–Гуркова, *Статусот на некои турцизми во македонскиот јазик денес*, Литературен збор, XXXVIII/5–6, Скопје 1991, стр. 29–36.
- Првослав Радић, *О стилским вредностима хибридних изведеница у српскохрватском књижевном језику (Балканолошки аспекти)*, Зборник Матисе српске за филологију и лингвистику, XXXIII, Нови Сад 1990, стр. 399–406.
- Првослав Радић, *Балканистичке појаве на плану суфиксације у македонском и српскохрватском језику*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду, Београд 1995, стр. IX–368.
- Првослав Радић, *Из проблематике творбе речи у српском књижевном језику; Нормативистички аспекти*, Знамен, 2, Филозофски факултет у Петрињи, Петриња 1995, стр. 47–56.
- Првослав Радић, *О формално–граматичком стању образовања на -чија) и -лија) у српском књижевном језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 26/2, Међународни славистички центар — Филолошки факултет у Београду, Београд 1997, стр. 353–364.

²² Степен експресивности изведеница, посебно у разговорном језику и жаргону, често је обрнуто сразмеран степену опште заступљености њихове творбене морфеме.

²³ Едвард Станкјевич, *Емотивниот јазик и неговата лингвистичка интерпретација*, Македонски јазик, XV/1–2, Институт за македонски јазик, Скопје 1964, стр. 132 (исп. фус. 10).

- Едвард Станкјевич, *Емотивниот јазик и неговата лингвистичка интерпретација*, Македонски јазик, XV/1-2, Институт за македонски јазик, Скопје 1964, стр. 101-138.
- Stanisław Stachowski, *Przrostki obcego pochodzenia w języku serbochrowackim*, Univerzitet, Kraków 1961, стр. 1-162.
- Божо Ђорић, *О неким њворбеним моделима са сѝановишиѝа језичке економије*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/2, Међународни славистички центар — Филолошки факултет у Београду, Београд 1991, стр. 325-334.
- Божо Ђорић, *Сѝилисѝички асѝекѝи деривације*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2, Међународни славистички центар — Филолошки факултет у Београду, Београд 1995, стр. 103-108.
- Вејсил Ђурчић, *Занайѝи и куѝна индустрија на Балкану ѝод Турѝима*, Књига о Балкану, II, Издање Балканског института, Београд 1937, стр. 143-157.

б) Грамаѝике

- Любомир Андрејчин, Константин Попов, Стојан Стојанов, *Грамаѝика на бѝлгарскиј језик*, Наука и изкуство, Софија 1997, стр. 1-468.
- Александар Белић, *Савремени срѝскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи*, Научна књига, Београд 1949, стр. 1-340.
- Блаже Конески, *Грамаѝика на македонскиот литературен јазик, дел I и II*, Култура, Скопје 1981, стр. 1-554.
- А. Н. Кононов, *Грамаѝика современиот турецкогo литературногo јазыка*, Академија наук СССР, Москва-Ленинград 1956, стр. 1-570.
- G. L. Lewis, *Turkish*, The English universities press LTD, London 1966, стр. 1-176.
- Томо Марѝић, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb 1924, стр. XXXII-208.
- Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаѝика срѝскогo језика*, Завод за уѝбенике и наставна средства, Београд — Завод за издавање уѝбеника, Нови Сад, 1992, стр. 1-400.
- М. Стевановић, *Савремени срѝскохрватски језик, I, Грамаѝички сисѝеми и књижевнојезичка норма*, Научна књига, Београд 1975, стр. X-654.

в) Речници

- Драгослав Андрић, *Двосмерни речник срѝског жаргона (и жаргону сродних речи и израза)*, БИГЗ, Београд 1976.
- Речник срѝскохрватскогo књижевногo језика*, књ. 1-6, Матица српска (књ. 1-3 и Матица хрватска), Нови Сад 1967-1976.
- Речник срѝскохрватскогo књижевногo и народногo језика*, књ. 1-13, Српска академија наука и уметности, Београд 1959-1989.
- Вук Стефановић, *Срѝски рјечник исѝолкован њмачким и латинским ријечима*, Беч 1818 [Просвета, Београд 1969 (репринт), стр. LXXII-927 (+ додаци)].

R é s u m é

Prvoslav Radić

LE SUFFIXE -ЇJA/-DЇJA EN SERBE LITTÉRAIRE

Du point de vue stylistique et sémantique

Le suffixe -*ѝja/-dѝja* est le suffixe d'origine turc le plus productif en langue serbe et il s'en trouve dans l'inventaire de formation des mots du serbe littéraire. Ce suffixe forme les dérivés dans la classe des personnes, surtout des

radicaux nominaux (ex. *bioskobdžija*, *gitardžija*), verbaux (*zgrtadžija*, *drmadžija*) et adjectivaux (*brzadžija*), en participant aux catégories sémantiques diverses (nomina agentis, nomina attributiva etc.).

De nos jours le morphème *-džija* exprime sa productivité avant tout en langue parlée en développant ainsi toute une série des nouvelles valeurs stylistiques dont le contenu est avant tout aussi péjoratif et ironique que comique et ironique.

ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КОНТИНУАНТЕ ГЛАГОЛА *DUTI

У Речнику САНУ уочене су ове лексеме:

дўло 'удубљење у земљи; јама одакле избија врело; вратанца на пећи';

дўжбина 'понор, бездан';

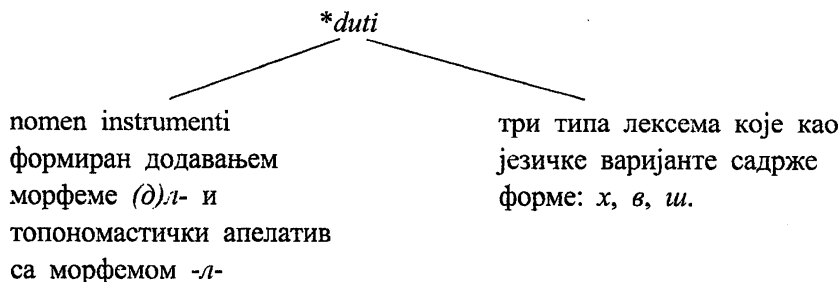
дўвалац 'цев на гајдама у коју се дува, тулац; муштика';

дўшка 'рупа; прозор; одушка'.

Зашто су ове лексеме, и још неке њима блиске, издвојене као интересантне за овај рад? Шта је то заједичко што их повезује или различито што нам на други начин скреће пажњу? Кроз њихове дефиниције провлаче се две семантичке нити: удубљење, јама, понор и отвор, цев. Са друге стране, у њиховој структури, у основи сваке од њих налази се други фонетски елемент: *л*, *х*, *в*, *ш*.

Како су лексеме преузете из речника савременог језика, њихова семантика одговара синхроним стању, постојећем, у говорним областима из којих потичу. Ако се интересујемо за порекло ових лексема и развојни пут њихове семантике, кренућемо у историцизам и обавезно проширити материјал који се испитује.

Поменуте речи, и оне које ћемо им придодати, етимолошки су повезане. Оне су континуанте једног старог корена **dheu-*/**dhou-*. Из њега је развијен, словенским језицима познат, глагол *duti. Из овог глагола су, у нашем и блиским језицима, извођене лексеме у два смера:

У првој категорији се налазе речи: *дудла*, *дудлац*; *дџлак*, *дџлац*, *дџлаш*, *дџле*, *дџлић*, *дџлица* и *дџло*. Прве две лексеме чувају неупрошћену групу *-дл-*.

дудла (*дудла*) 'оно што је издуженог, округластог, цевастог облика, а уз то шупље (свирала, фрула)' (Лика, РСАНУ¹); 'врста округлог лета'. У пољском језику постоји дијалекатска реч *dudło* 'дерево, сгнившее внутри'; украинско *дудло* 'дупло' (ЭССЯ²).

дудлац 'писак на гајдама и сл. у који се при свирању дува' (Пољица).

дџлак 'цеваста направа за пушење цигарета, муштика, цигарлук; део чибука који се прихвата устима, такум'. Ова дефиниција одговара једном значењу лексеме *дџлац*, а налази се на хрватском језичком подручју. Овде ћемо поменути, са истог терена, и реч *дџљак*, изведену суфиксом *-јак*, а са значењем 'дулица, грлић, сисак на суду за пиће'.

Дулац (*дџлац*) је територијално распрострањена и семантички проширена лексема, — има пет значења. Она фонолошки одговара лексеми *дудлац* након ишчезавања фонеме *д* из *дл*. Одговара јој и семантички, јер је прво значење код *дџлац* идентично са њеним, а остала су блиска. Сва значења се односе на предмете цеватог изгледа: 'цев на гајдама у коју се дува', 'цев, отвор на ковачком меху', 'чврсти део који се намешта на један крај гуменог црева, цеви и сл., пипа, штрцаљка', 'краћи комад шире цеви који се натиче на крајеве двеју ужих цеви које треба саставити, тулац, муф', 'цеваста направа за пушење цигарета, муштика, цигарлук, чибучић; део чибука који се прихвата устима'. У македонском језику *дулец* значи 'носик кувшина'; 'кран бочки'; 'дудка волынки' (ЭССЯ), а у пољском *dulec* је 'папироса' (ЭССЯ).

Варијанта лексеме *дџлац* је *дџлаш*. Дефинисана је као 'краћи комад ужих цеви који се натиче, тулац, муф'. Позната је говорима источне Србије (Зоруновац код Књажевца).

дџле 'мали крчаг, тестија', (Крушевац; Мачва). У бугарском језику лексема *дуле* има значења 'част от съд във формата на тръбичка, през която се излива водата'; 'чучур на чешма' (РБЕ)³.

дџлић је 'мали сисак на тестији из кога се пије вода' (околина Тимока).

¹ Објашњење значења уз лексеме је давано према дефиницијама из Речника САНУ.

² ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков 5, Москва 1978.

³ У РЈА *дџло* је дефинисано као „рупа откле извире врело“ и упућено је на одредницу *дџлац* код које је дато етимолошко објашњење „postaje od part. praet. act. *duo(du)* glagola *duti* nastavkom *ьсь*“. На ово се ослања и В. Михајловић када говори о *дџло* у свом раду „Прилог речнику српскохрватских географских термина“, ППЈ 6, Нови Сад 1970. (исп. белешку бр. 59.).

дулица 'грлић, сисак на суду за пиће'; 'њушка, губица' (источна Србија). У бугарском је *дулица* дијалекатска реч и значи 'морда, рыло' (ЭССЯ).

Све поменуте лексеме чине једну развојну нит у оквиру прве категорије. Другој семантичкој нити припада лексема *дуло* чија се нека значења односе на апелативе топографског лика.

дуло (дуло) 'веће удубљење у земљишту, вртача' (Иванград); 'отвор, јама одакле избија врело'⁴; 'закопана рупа широка и плитка' (Левач); 'дно дрвеног суда' (Црна Гора); 'вратанца на пећи' (Зајечар); 'направа или цев за дување (обично за распиривање ватре), дувалка, дувалица' (РЈА)⁵. У бугарским дијалектима *дуло* значи 'конец трубы', 'горло кувшина', 'место где дует сиљнее всего' (ЭССЯ), а исто тако и 'преден отвор на цев на огнестрелно оружје', 'големијат отвор, устие на стомна или отвор на трџба и под' (РБЕ). У словеначком језику *dulo* је 'štula pri klobuku' (Безлај II)⁶, а у руском 'ствол огнестрелног оружја; переднее отверстие ствола' (ЭССЯ).

У другој грани, која се исто тако изводи из *duti, налазе се три категорије лексема које се међу собом разликују по томе што им се у корену налазе различити консонанти: *х*, *в*, *ш*. Према глаголским облицима *дући*, *дујем* налазе се деривати варијаната *духати*, *дуваћи*, *душкаћи*:

са *х*

духљина је реч ограниченог простирања, а има значење 'тротло, понор, бездан', означава место где се осећа *дух* (*дух*) 'ветрић, поветарац; дување';

духало = *дувало* 'справа којом се душе у огањ';

духалица = *дувалица* 'направа или цев за дување';

духалац = *дувалац* = *дулац* 'цеваста направа са различитим наменама';

духаљка види код *дуваљка*;

са *в*

дув је 'струјање, кретање ваздушне масе; дување';

дувалац (*духалац*) = *дувало* (*духало*) = *дуваљка* = *дулац* 'цевасте направе са разним наменама, исп. *дулац*;

дувалица (*духалица*) 'направа или цев за дување';

дувало види код *духало*;

дуваљка 'дувалица', 'дулац', 'дувачки инструмент';

⁴ РЈА: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

⁵ РБЕ: Речник на българския език, София 1984.

⁶ Безлај II: Bezljaj G., Etimološki slovar slovenskega jezika II, Ljubljana 1982.

са *ш*

душа 'дисање, дах', 'шупљина цеви ватреног оружја', 'шупљи лео цеви птичијег пера';

душка застарела лексема која значи 'рупа; прозорчић; одушка, шупљина цеви (топа и сл.);

душник уз значење делова органа за дисање трахеа (хрскавичаве цеви) и бронхиола има и ова значења: 'цев за вентилацију у рудницима', 'рупица на суду из које се пије', у Дубровнику је то 'рупа на густијерни кроз коју истјече вода да се не препуни' (РЈА);

душница 'уска цев за дисање код инсеката'; 'отвор за одушивање';

душњак 'трахеа; бронхиола'; 'уска цев за дисање код инсеката'; 'одушка на парним котловима за испуштање паре'.

Категорија у којој су лексеме међусобне варијанте, настале супституцијом консонаната *х*, *в*, *ш*, је семантички јасна и блиска, етимолошки разумљива. Код њих се осећа још увек јака спона са примарним значењем — *дувајти*, при чему је наглашен облик предмета, оруђа који омогућује да се дување, протицање одвија (цеваст изглед).

Друга категорија обухвата лексеме са *-л-* које су, хронолошки праћено, старијег датума те мало блиске одређеном броју људи ретких говорних подручја. У њима није семантичка доминанта радња — *дувајти*. Она је потиснута другим процесом који значи истицање, изливање, уз сачувано присуство облика 'кружни, округло'. То је нарочито карактеристично за *дуло*. Лексеме са тим значењем биле су погодне да се из њих развију топономастички апелативи, а преко њих да се формирају и ономастичке јединице, у првом реду хидроними, а у каснијој фази топоними и ојконими.

Хидроними

Дулан је назив за извор у више села једне зоне јужне Србије „кладенац; кладенац ограђен и покривен плочама. На једној страни је отвор за захватање воде. Значење ове речи је сачувано у појединим селима Грделичке клисуре. Многи хидроними и ороними у Врањском Поморављу и Пољаници називају се *Дулан* (Александровац, Јовац, Стубал, Владичин Хан, Секирје, Урманица, Крушева Глава, Градња; итд.).“⁷

Дуло је 'отвор, јама одакле избија врело', а има и друга значења која су у овом раду већ помињана.

Дулов *йойок* водени ток у области Качера.^{8, 10}

Душац 'рјечица што пролази поред Авповца и Муља (у Гацку у Херцеговини)' (РЈА).

⁷ Златановић М., Речник говора јужне Србије, Врање 1998.

⁸ Ракић М., Качер — антропогеографска проучавања, СЕЗБ 6, Београд 1905.

Топоними

Дула́н заселак код Врања (Златановић, белешка бр. 7; ИМ⁹).

Дулићоље село код Иванграда у Црној Гори (ИМ).

*Дуловина*¹⁰ село код Колашина у Црној Гори (ИМ).

*Дуловишиће*¹⁰ 'гора у Србији у округу књажевачком' (РЈА).

*Дулово*¹⁰ 'име мјесту ... прије нашега времена' (РЈА).

Духље „Том је селу Ријечанима била међа отъ Доухля, како излази поутъ отъ запльжани ... и Блатъцоу је ишла међа могу Доухля и мегю Оулищницеу ... има и сада између Призрена и Приштине мјесто које је на Кипертовој карти записано Дуље“.¹¹ И данас постоји исто село, а из његовог имена је ишчезло -х-.

Душ село код Клине (ИМ).

Душина — микротопоним, „мјесто у Србији у округу алексиначком. Њива код јаза у Душини.“ (РЈА)

Горњи и *Доњи Душник* два села у околини Ниша (ИМ, РЈА).

Душница „име њиви у Србији у округу крагујевачком“ (РЈА).

Душњача „име мјесту у Србији у округу ваљевском“ (РЈА).

Наведене лексеме у овом раду су континуанте једног старог корена и међу собом блиске морфолошке структуре са малим фонолошким разликама. Оне су, исто тако, међу собом сродне и по својој семантици. Све их повезује основно значење — струјање ваздуха. Сваки од предмета или објеката, које оне именују, има својство да се у њему одвија простирање, струјање ваздуха; они су увек округластог, цевастог изгледа како би ваздух или течност (што је свакако касније значење) могли да струје, протичу. На другој страни се налазе објекти у земљи, удубљења, јаме, које су имале скривени други отвор, па је из њих могао да струји ваздух. И код њих је семантички развој учинио да се то значење пренело и на објекте из којих избија течност. Отуда погодност да се лексеме које се односе на њих сачувају у појединим говорима као апелативи, општи оними који значе *извор*. Из њих су временом формирани топоними.

⁹ ИМ: Именик места у Југославији, Београд 1973.

¹⁰ Морфем *-ов-* у топонимима *Дуловина*, *Дуловишиће*, *Дулово*, упућује на то да они могу бити и антропонимског типа према хип. *Дуло*. Мислим да то ипак није случај. О томе говори и В. Михајловић (исп. белешку бр. 3): „...Дуловиште — гора у Србији код Кнежевца... Дуловача и Дулов поток у области Качера, такође у Србији. (Додуше, ова два последња примера би могла бити и од хипокристика Дуло, Душан, али, с обзиром да *дуло* уствари означава извор, вероватније је да Дулов поток значи 'изворски поток', него поток некога Дула, Душана).“ (стр. 159).

¹¹ Даничић Ђ., Рјечник из књижевних старина српских, Београд 1864, III, 590/591.

R é s u m é e

Zvezdana Pavlović

LES CONTINUATIONS DU VERBE *duti

L'auteur représente un groupe des lexèmes liés étimologiquement avec la vieille forme verbale *duti. Deux types de lexèmes sont constatés, ceux qui contiennent le groupe *dl* ou *l* et d'autres, qui sont les variantes phonologiques parce qu'en eux existe un changement mutuel des phonèmes *h*, *v*, *š*. Leur sémantique se base sur la signification élémentaire du souffle, d'extention d'air, et elle caractérise les lexèmes qui nomment les objets dans le sol, les fossées, les cirques ainsi que les différents outils tubulaires.

МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ
(Филозофски факултет, Бањалука)

О ЈЕДНОМ ПРИМЕРУ СЕМАНТИЧКЕ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈЕ МЕЂУ СИНОНИМИМА

У раду се говори о употреби лексема *крух*, *хлеб* и *јогача* са посебно издиференцираним нијансама значења у говору српског становништва прњаворског краја (бањалучка регија).

а.

Ради се просто о томе да се лексеме *крух* и *хлеб*, које у нашем језику спадају у категорију тзв. потпуних синонима,¹ као и блискозначна реч *јогача* (према итал. focaccia) у говорима житеља прњаворског краја (бањалучка регија) употребљавају са специјализованим и строго издиференцираним нијансама значења. Тако се нпр. лексемом *крув/кру* (ген. *крува*) означава „крув от кѹрузног брѣшна“, лексемом *јогача* (ген. *јогачѣ*), опет, сваки (ферментирани и неферментирани) хлеб „от шѣничног брѣшна“, док реч *љѣб* (ген. *љѣба*) служи за означавање било којег хлеба купљеног у продавници. Овакву прерасподелу семантичких нијанси међу наведеним лексичким јединицама забележио сам најпре у говорима мештана села *Штирѣци* и *Пошочани* у којима сам лета 1997. год. прикупљао дијалектолошку грађу за потребе израде *Српског дијалектолошког атласа*, а „летеће“ провере које сам потом обавио увериле су ме у то да је појава раширена и у говорима српског становништва из осталих насеља прњаворске општине. Ван простора прњаворске општине забележио сам је једино у говорима становника села *Пљезнѣ* (општ. Дервента), али логички резон говори у прилог претпоставке да је њен ареал и нешто шири. Ово због тога што је добро познато да административне границе било ког нивоа, дакле чак и оне знатно „тврђе“ од општинских, не представљају ни данас, као што нису представљале ни пре, озбиљнију препреку за ширење одређених језичких појава. А кад су у питању на-

¹ О појединим синонимским категоријама типа *јошѣуна*, *нејошѣуна*, *ајсолуѣна* синонимија и сл. писано је доста и у нашој и у страниј литератури. У најновије време о њима је код нас писао и Т. Прћић у својој књизи *Семантика и ѣрагмаѣика речи* (Сремски Карловци — Нови Сад 1997). Категорија тзв. *јошѣуних синонима* узима се у овом раду онако како је у поменутој Прћићевој књизи дефинисана (*ibid.*, 97).

ведена појединост и територија прњаворске општине, за тако нешто тешко да би се могли наћи и неки додатни, специјални разлози.

б.

Презентовани детаљ — као лингвистичка чињеница — интересантан је, пре свега, за нашу дијалектологију и лексикографију. И то, првенствено, као изворни податак више каквих, у њиховим настојањима да потпуније прикупе лексичко благо наших народних говора, никад није на одмет. Ван тога заслужује да се о њему каже, можда, још и ово.

Несумњиво да он — сам по себи, и сам за себе — не излази из круга оних појединости чије се јављање у неком језику може сматрати нормалном и уобичајеном појавом. Закони језичке економије, познато је, нужно доводе до тога да специјализација значења појединих речи у синонимским низовима постаје и услов опстанка синонимије као такве, а ни то да такве „специјализације“ обично бивају регулисане дејствима различитих чинилаца, не треба посебно доказивати. Чини ми се, међутим, да га је — и кад се ствари посматрају из тога угла — вредело забележити и обзнанити пошто лепо илуструје извесну регуларност по којој се — бар у принципу, и бар кад су у питању поједине категорије лексичких синонима — врше наведене семантичке диференцијације.

Држим, наиме, да није проста случајност то што је управо, по обичности и фреквенцији на овим просторима, примарна јединица из низа *круџе*² постала етикета за ону животну реалију (хлеб од кукурузног брашна) чија се вековна примарност у животу овдашњих људи не може довести у сумњу, односно да случајности нема ни у томе што је прерасподела семантичких нијанси међу преосталим двама лексичким јединицама из синонимског низа извршена онако како је извршена. Тежња ка остваривању симетрије између језичких и животних реалија напосто је „препоручила“ лексеми *йџгача*, првобитну лексичку ознаку за специјалне реалије (= „округао и пљоснат пшенични хлеб обично од бесквасног теста“³) да у овоме говору постане општа ознака и за друге сличне реалије (= сваки хлеб од пшеничног брашна) које су искуственом свешћу овдашњих људи углавном везиване за специјалне и пригодне прилике, баш као што је, по истом принципу, и по свему секундарна лексема у вокабулару овдашњих житеља *љџб* била нужно предодређена да постане етикета за ону животну реалност (= сваки хлеб купљен у продавници) која у животу већине тамошњег света, готово све донедавно, није ни имала неку значајнију улогу.

² Општепозната је чињеница да се у нашим западним пределима ова лексема знатно чешће употребљава од лексеме *хлеб*.

³ Речник српскохрватског књижевног језика, књ. IV, Матица српска, Нови Сад, 1971, 522.

Све у свему, дакле — ако се ствари размотре из шире перспективе — претпоставке по којима се у трагањима за објашњењима прaviх узрочника ове и сличних појава мора подједнако водити рачуна како о језичким, тако и о неким другим реалностима које су „izazvale potrebu da se znak oblikuje onako kako je oblikovan“,⁴ показују се саввим оправдане, а коришћење резултата тзв. микроистраживачких захвата у живо језичко ткиво намеће се при том као незаобилазна потреба. Ово друго због тога што, иако од поодавно није спорно то да ни овакви нивои језичких структура нису лишени оних садржаја помоћу којих је могуће пратити и одређивати „ritmiku čovekovih kretanja kroz duge epohe“⁵ — уочавања и препознавања тих садржаја, без поменутих захвата, врло често нису могућа.

Резюме

Милан Драгичевич

ОБ ОДНОМ ПРИМЕРЕ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ДИФФЕРЕНЦИЈАЦИИ ОРЕДИ СИНОНИМОМ

В работе речь идет об употреблении лексем *крух*, *хлеб* и *пюгача* с особенно издифференцирующими оттенками значений в говорах сербских жителей прияворского края (региа Банялуки).

⁴ Ž. Bjelanović, *Antroponimija Bukovice*, Split, 1988, 222.

⁵ M. Pavlović, *Misli o zadacima onomastike*, *Onomastica jugoslavica* бр. 3–4, Zagreb, 1973–1974, 179.

САВА АНЂЕЛКОВИЋ
(Универзитет „Сорбона“, Париз)

ОСНОВНЕ ЛЕКСЕМЕ РОДБИНСКОГ СРОДСТВА У „СРПСКИМ НАРОДНИМ ЗАГОНЕТКАМА“ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

У раду се анализирају семантички односи између разрешења загонетки и основних лексема родбинског сродства које се јављају у „Српским народним загонеткама“ Стојана Новаковића

I.

Анализа поступка скривања речи, факултативност асоцијативних процеса денотирања као и посредан начин именовања појмова (са коренима у првобитној забрани изговара имена), на чему се формулише загонетка, били су довољно провокативни разлози за испитивање семантичких реализација појединих лексема. Како загонетке представљају „склопове метафоричких слика које одговарају извесном предмету или читавој једној ситуацији коју природни језик описује на неметофичан начин“¹, покушали смо да сагледамо „гипкост“ језика која омогућава „најшири могући смисао преносних значења и семичких комплекса“². Из корпуса обимне збирке „Српских народних загонетака“ Стојана Новаковића (издање Ћупићеве задужбине, Београд и Панчево 1877. год.) издвојили смо основне лексеме родбинског сродства. Мада их карактерише семантички садржај само једне семантичке компоненте — однос према лицу по коме се одређује сродство — „која због своје специфичности и индивидуалности не подлеже даљој семантичкој трансформацији“³, неке од њих су у свом семантичком садржају развиле и извесне семантичке компоненте „које су обично резултат колективне експресије, општег схватања о квалитетима, о вредностима тих појмова“⁴. Ослањајући се на полисемантичност, покушали смо да утврдимо значења и семантичке позиције, као и типове семантичких односа.

¹ Ј. Христева, *Експанзија семантике*, Трећи програм, Београд, јесен 1974, стр. 337.

² В. Иванов и В. Н. Топоров, *Труды по знаковым системам, II*, Универзитет у Тартуу, 1965, стр. 116.

³ Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд 1997, стр. 42.

⁴ Д. Гортан-Премк, *нав. дело*, стр. 22.

У оквиру фонда речи које чине загонетку у овом раду су обрађене следеће лексеме: *баба*, *деда*, *мајка*, *оцац*, *сестра* и *браћ* у међусобно организованим речима, чиниоцима загонетке, у којима се могу претпоставити асоцијативни односи. Загонетке са лексемама *син* и *деће* обухваћене су већ поменути појмовима родбинског сродства, док је лексема *кћи* непродуктивна и потврђена само у једној загонетки нетипичног модела.

Ван рада су остале загонетке нејасне унутрашње структуре, из којих се не изводе позната нам полисемантичка значења испитиваних лексема, загонетке у којима се данас не препознају значења родбинског односа, као и варијанте загонетака истих модела сличног лексичког састава јер нису релевантне за овај рад.

У тексту је коришћен корпус Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (у даљем тексту РСАНУ) за лексеме с почетним *A* до *H* и Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске (даље РМС) за лексеме од *Љ* до *Ш*. Као помоћ, у спорадичним случајевима, при идентификацији значења појединих лексема коришћен је Рјечник хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности (ЈАЗУ). Помоћни корпус, у појединим случајевима чине Српски рјечник Вука Стеф. Карацића из 1852. год. (Вуков Рј.) и Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика Петра Скока (Скок).

II.

1.

Основно значење лексеме *баба* је „стара жена, старица“, а најважнија секундарна значења су „старија сродница; мати оца или матере (њиховој деци); стрина, тетка или ујна оца или матере (њиховој деци)“ (РСАНУ, знач. 1, 2, 2а, 2б).

Према референту разматрају се следеће загонетке:

1. **Једна бака иде покрај оцака, па све виче бака, бака — кокош**

2. **Ождреби кобила коску, а коска ждребе. Ждребе не хте за кошћу — мајком, него оде за кобилом — бабом — кокош**

Веза референта и лексеме *баба* у првој загонетки вероватно се заснива на фонолошком плану, хомофоном везом, односно ономато-пејском асоцијацијом *бака*: *бака*, *бака* (РСАНУ, 1. за подражавање звука који се чује кад удари један предмет од други; 2. за подражавање гласу жабе).

У другом примеру, лексичком низу *кобила — коска — ждребе* (лажно успостављен однос сродства) одговара низ *кошћ* = *мајка* —

кобила = *ждребе*. Кост, дете условне родитељице кобиле⁵, може као лексема, да успостави родбински однос а) семантичком идентификацијом семе „чврст“ („чврсти део тела...“ РСАНУ, знач. 1) која асоцира на јаје⁶ и б) својим фигуративним значењем „рођено дете, пород“ (РСАНУ, т. Зв — Друго је свој пород, своја кост; а друго су познаници и комшије (Мил. М. Ђ. 25, i33).

3. Једна бака сто очију — *пећ*

4. Пуна бака шупељака — *пећ*

5. Шупља бана на плећима — *црећуља*

У свим наведеним загонеткама денотата *пећ* (поред неких других, из корпуса, овде ненаведених) лексема *баба* у хомонимној је вези са лексемом *баба*³ (секундарно значење „пећ од блата“)⁷. Приликом загонетања *већ* је изречена лексема, хомонимна оној која је решења, можда због тога што је језик „силнији од мисли“ и што „он изрече оно, што он сам захтијева, што не захтијева ум непосредно“⁸. Усмени аутор онеобичава исказ новом лексемом (*очи*), која упућује на претходну и има фигуративна значења (3. живост у погледу: блесак очију; 1.б. сјај, блесак или 4.а. блесак очију) појмова који припадају породици речи лексеме решења (варница, жеравица или искра). На оваквом двосмерном процесу откривања и скривања значења формулише се један од начина загонетања.

Друга је претпоставка да овде *око* („руна, отвор“) алтернира са лексемом *прозор* („рупа, отвор“) и да је релевантна само сема „отвор“ кроз који пролази топлота, а што је начин функционисања денотата *пећ*.

6. Окрпљена бака крај огњишта сједи — *гибаница*

7. Девет баба по леду се плаза — *ушћиници*

8. Пуна бака бубрежњака — *хлеб*

Мислимо да у овим примерима постоји хомонимни однос испитиване лексеме *баба*¹ и *баба*³ (бабица, колач у облику хлепчића који се меси о задушницама). Основно значење лексеме *баба* реализује се само у првом примеру, потпомогнуто придевом *окрпљена* = „стара“.

⁵ Кобила је устаљен појам у загонетању. РСАНУ бележи семантичке валентности лексеме *кобила* из фонда загонетка о мравињаку, о звону и кости (10.а).

⁶ Могућа је и асоцијација према боји, мада у дефиницији лексеме *кост* РСАНУ нема евиденцију такве семе „беле боје“. Уп. пример: Угледао сам стабаоце, бијело као кост (Ж. Команин, *Калијевка*, 86).

⁷ У опису ове врсте пећи релевантна је сема „са отворима“ („Пећ је озидана циглом. Дубока је 2–3 метра. Рупа има неправилну округлину. Тле јој је равно, озидано такође циглом и избушено истим рупама кроз које пролази ватра или топлота.“) Т. Р. Ђорђевић, *Животи и обичаји народни*, Српска краљевска академија, књ. 17, Београд, 1928, стр. 63.

⁸ Т. Мартић, *Пучко вјерованье и иречање*, Рад ЈАЗУ, књ. 60, Загреб 1882, стр. 149.

Најчешћи начин загонетања је успостављање семантичког односа формантским склоповима, односно римом (*бака* — бубрежњака) и метафоричном транспозицијом „слике“ (бубрити — бубрег — бубрежњак; шупљине у добро урађеном тесту).

Из контекста загонетака уочавамо асоцијације по супротности. У другом примеру, поред релевантног броја *девети*, распрострањене и познате „у обичај узете ријечи“ *Ко о чему, баба о ушћинцима*⁹, за сугерисање је понуђена супротност *лед* — (*врела*) *масти/уље* (плазити се/клизати се по леду, уместо на загрејаној масти/уљу).

9. Пет се баба око једне јаме врте а једна другу не стигне — *игле*

Одлучујући чинилац за избор фокусне лексеме загонетке може да буде граматички род (односно природни пол) и број (овде: *бабе*, мн., ж. пол — *игле*, мн., ж. род). Остали елементи задатка, иако не експонирани, више су у функцији одгонетања. Устаљени број *пет*, *јама* и *врћети се* указују на уобичајен процес плетења одређене врсте плетива (чарапа), овде медијатора у одгонетном поступку који је у структури загонетке условљен реалном мотивацијом.

10. Зафијукну баба иза Дунава, помете хоцу наврх мунара — *бура*

11. Обали се во низ обитни до, нико га не може ишћерати, до баба с кудељом — *снег*

У овим загонеткама лексема *баба* везана је за ванлингвистичку реалност јер потиче из архаичног веровања у женско демонско биће.¹⁰ Њени трагови, осим у топонимима и етнолошким предањима, налазе се и у изразима „бабин кут“, „бабина греда“ или „бабин буцак“, који означава „северозападну страну света“ (РСАНУ) или појаву „кад је облачно па се с те стране почне ведрити, онда се разведри“ (РЈАЗУ). „Ширећи примарно семантичко поље, ове митске, божанске речи трајно су се сместиле у језику и настаниле да живе у њему и после ишчезнућа традиционалних култура.“¹¹ Удаљеност овакве *бабе* загонетка поспешује предлогом који иницира просторни однос (*иза* Дунава), док демонско порекло *бабе* потврђује други део загонетке који није у семантичкој вези са првим делом, већ је само „слика“ за идентификацију бабине моћи.

У другој загонетки фокусирана синтаagma *баба са кућељом* и референт *снег* успостављају конотативни однос према: а) боји (белина влакна и снега), б) поступности преобликовања (потрошња влакна и топљење снега) и в) резултату промене (пређа и вода).

⁹ В. С. Карацић, *Српске народне пословице*, Просвета–Нолит, Београд 1985, стр. 155.

¹⁰ О ширењу култног значења „бабице“ и „бапке“ као и о „баби“ и „бабуну“ више у књизи М. Будимира, *Са балканских источника*, СКЗ, Београд 1969, стр. 187.

¹¹ М. Поповић, *Памћивек*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1983, стр. 81.

12. Никоше баби седам зубова, док зубе погуби, сваког слатко пољуби — *џосџ часни*

Прехришћански култ божанске бабе (*Terza mater*) у хришћанској традицији јавља се као персонификација ускршњег поста. (Подсетимо се да се некада загонетало само у одређено доба године: у време месојеђа и Беле недеље). Баба Коризма има седам штапова или зуба. „Кад једна недјеља прође говори се дјечи: 'бацила баба коризма један штап,' или: 'испаде баби зуб'. Тако и кад прође друга недјеља, итд.“ (Вуков Рј.). У овом „гонетању“, кад „семантика именице може почитвати било на спонтаној културној семиотици, било на конструираној и контролираној семиотици (теорије, знаности, итд.)“¹², лексема *баба* није „родитељка“, већ старица.

13. Стара баба у нуглу сиди, по свој кући поса' чини — *свећа*

У овом примеру дуплира се антонимијски пар *седити/у нуглу — чини џосао/џо свој кући*. Мировање се ограничава на периферни део, док кретање, светлосним распростирањем, обухвата читав простор. Активност субјекта (*чинити/вршити џосао*) супротна је представи „старе бабе“ — старице.¹³ Уочљива је сагласност пола проучаване лексеме и денотата.

14. Баба иде по кући, ноге јој висе о куци — *обућа обешена о ексер*

Апсурдна слика загонетке у којој „натприродно на неки начин бива оправдано“¹⁴ добија своју смисленост одгонетком. Уз помоћ позиције *горњи : доњи*, комичан ефекат постигнут је парадоксом и метонимијом примарних семантичких реализација лексема *нога* и *обућа*.

15. Једна баба једним зубом сву планину обали — *кључ*

Као у претходном, тако и у овом примеру лексема *баба* не носи значење родбинског односа, већ само семе „стара жена, старица“. Типична формула „један зуб (у глави)“ одговара некадашњем изгледу референта (једнозуби кључ). При декодирању ове загонетке постоји реална основа преноса значења. За њено тумачење релевантна је народна пословица *Кући је љраг највећа џланина*¹⁵ и њено симболично значење.

¹² Н. Вајс, *О лексикографској дефиницији*, Лексикографија и лексикологија, Зборник реферата, Београд, Нови Сад 1982, стр. 23.

¹³ Лексема *баба* „имае издавна тенденцију к раширенију значення, ср. значенне 'баба, жена, замужня женщина' во всех славянских языках. Отмечаются случаи переноса на неодушевленные предметы, на животных“ (О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства*, Издательство Академии наук СССР, Москва 1959, стр. 72.

¹⁴ Ц. Тодоров, *Увод у фанџасџичну књижевност*, Рад, Београд 1987, стр. 59.

¹⁵ В. С. Карацић, *Српске народне џсловице*, Просвета, Нолит, Београд 1985, стр. 166.

16. Баба гребуљава роди сина љепушкаста, а унука суманута
— лоза

Ово је једна од многих варијанти загонетке о лози, грожђу и вину, а све оне имају низ лексема родбинског сродства као основ загонетања. За њих је „карактеристично имплицитно указивање везе (и хијерархије) међу скривеним денотатима, која се остварује помоћу термина сродства, чија смисаона веза пројектује везу међу скривеним денотатима“¹⁶.

У наведеној загонетки *баба* је у функцији двоструке родитељице путем временског и продуктивног везивања (*син* — *унук* : *грозд* — *вино*). Сукцесивност и генетска повезаност регулише употребу испитиване лексеме за финални производ (вино). Загонетка се заснива на антонимијском низу, а супротстављање се врши према старости (*баба* — *син* — *унук*) по основним значењима ових родбинских лексема. Низ је подржан супротстављеним придевским речима *гребуљав*¹⁷ — *љепушкаст* — *суманут*. Прва реч је „окамењена“ и једино забележена у овој загонетки, а друге две су устаљени епитети за појмове уз које стоје. Вероватно су формиран према инхерентним и иманентним особинама, релативно мотивисани или само важећи у одређеним говорним срединама.

2.

Основно значење лексема *деда* је „старији сродник (у трећем колелу); очев или материн отац (њиховој деци); отац жениног или мужевљевог родитеља (другом брачном другу); очев или материн стриц, теча или ујак (њиховој деци) (РСАНУ, знач. 1, 1а, 1б покр., 1в).

1. Сваки дан деда у цркву уходи, отац сваку недељу, а унук у години само један пут — угљен, вино и грожђе

Наслеђени обрасци веровања, понашања и обичаја служе као матрица за десигнацију загонетака са изразито локалним значењем. У овој нам помаже традиција православног хришћанства. Угљен (секундарно значење „жар, жишка“) у вези је са основним значењем лексеме *деда* по старини, односно важности (*жар/дрво* — *грозд* — *вино*). Учесталост суделовања одгонетних појмова приликом црвених обреда

¹⁶ Э. М. Волоцка, *Ассоциативные связи природных явлений в фольклорной модели мира (на материале славянских загадок)*, Етнолингвистика текста, Семиотика малых форм фольклора I, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Москва 1988, стр. 131.

¹⁷ У РСАНУ лексема *гребуљав* није семантички разјашњена. Остављене су могућности: рецкаст, савијен и избраздан, али под сумњом. Једна од варијанти ове загонетке је *Отац грбац, мајки широка, а син љејойа — винов пањ, лист*, и *грозд* (Нзаг, Милеуснић). Синоними за *грбац* су *грбавац*, *грбуља*, *грбуљак*; постоје *грбавица*, *грбуша*, *грбушан* — у мањој мери погурен, грбав, као и *грбица* — врста винове лозе (Скок, 20). У случају Новаковићеве загонетке можемо претпоставити да се *гребуљав* (изглед пања винове лозе), супротстављајући се антонимијски по изгледу, везује са лексемом *љепушкаст*, док је *суманут* „утисак“ по ефекту који производи вино или ракија („унуче“).

је основ загонетања. Тамјан је у свакодневној употреби, вино приликом недељне службе, док се грозђе уноси у цркву само на празник Преображење. „Тога дана носи се у цркву и освећује и први пут, као причешће, окуша“.¹⁸

2. Деда бабу тишти, испод бабе бијела пена пишти — *жрвањ; сирење*

Пагански обичај приношења људских жртава боговима, потом животињских (рецидив и данас присутан), настанком аграрне цивилизације суиституисан је приношењем пшеничног („хлебног“) зрна. Стога, изрази „Наћи се између два жрвња“ — наћи се у тешком положају и „Бити као (у млину) самлевен“ — бити измучен физички и духовно, представљају „памћење“ на мучења и комадања људских жртава; а мељава житарица се доживљава као „мучење“ зрна (услед чега и „бијела пена пишти“).

У наведеној загонетки (денотат — жрвањ) изглед и функција предмета, односно имитирање природног односа полова, били су пресудни за конотативност. („Жрвањ, доњи и горњи, то су два когураста камена, на један лежи у другом, који је издубљен и окрећући се у доњем, меље жито“ (Драг. НИ 1904, 188). РСАНУ бележи покрајинска значења лексеме *деда*: „Уздужна греда са клином помоћу кога се преко ‘бабе’ подиже и спушта вретено воденице поточаре, а тиме и горњи воденични камен; уздужно вретено воденице поточаре; попречна греда“ (8. в, а и в). Секундарна значења, покрајински називи, како овде, тако и код других предмета који функционишу у пару називима „деда“ и „баба“ (нпр. витло са „бабицом“ и „дедеком“, црепуља и сач и др.), осим што упућују на основна значења истраживаних лексема, симулирањем односа мушког и женског пола (предмети неједнаки по изгледу и функцији) у служби су денотата.

Иста загонетака денотирана као *сирење* има нешто другачију структуру слике и нешто једноставнији и блажи метафорички транспорт. *Деда* је когураста камен (горњи жрвањ код претходног референта), *баба* је сир који се цели испод камена, а „бијела пена“ — сок који се цели испод камена; „бијела пена“ — сок, својим саставом је ближи стварној флуидности пене него брашњава измаглица. Функционалност камена, његов положај и граматички род помажу тумачењу слике.

3. Ђед ђеда све то више тишти, између њих света капља пишти — *уље*

Структура ове загонетке слична је структури претходне. Међутим, жрвањ у овом примеру има примарно значење („домаћи ручни млин“), а није „воденични, млински камен којим се меље мливо“ (РСАНУ, знач. 2), док је производ „мучења“ света капља. Метонимичном заменом дела за целину, свете капи/мира, добија се свето уље/уље. Асоцијативно тежиште загонетке је чврстина жрвњева, а не

¹⁸ В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања*, СКЗ — САНУ, Београд 1985, стр. 82.

њихов изглед или положај. Могуће је да одредница лексеме *деда* „стар“ кореспондира у процесу асоцијација са материјалом (камен) од којег је жрвањ исклесан, али претпостављамо, ипак, да је у питању „ћед“ (синоним *деда*) у развијеном секундарном покрајинском значењу.

4. Крив деда с гредe мокри — *ибрик; бардак*

Једна конструкција загонетке омогућава два различита одговора када припадају истом синонимном низу, зависно од говорне праксе друштвене заједнице. Карактеристичан изглед овог предмета — „имају крив носак који је у противном правцу од дршке“¹⁹, метафорично и функционално потпомогнут опсценом сликом и именовањем физиолошке радње, развија елеменат комике. „Највећи број з. заснива се на чињеничком упоређивању. Природа ствари посматрана је само из једне, увек изненађујуће перспективе, и открива се поређењем.“²⁰ У овој загонетки, *деда* је само ознака за мушки пол.

5. Крмељив деда из пећке гледа — *џроха; хлеб*

Ова два денотата имају више сличности (праве се од брашна, добијају се његовим мешањем са водом и печењем, основне су врсте намирница и сл.) него што се разликују (врста брашна). Подударност граматичког рода и природног пола у овом случају је занемарена. Фактор сличности по изгледу — кора проје/хлеба и „стара“ кожа лица у асоцијативном су односу. Избор лексеме *деда* са семом „стар“ потврђује и епитет *крмељив* који је устаљен уз ту лексему, мада постоји и релативност гласовног подударана (*деда* — *гледа*). (У РСАНУ за референт „грозд на чокоту“ две загонетке почивају на томе: *Бео деда иза брега гледа* Н Заг Нат. 4 и *Црн деда иза брега гледа* И., 30).

Значење семе „стар“ у лексеми *деда* и њено постојање у временском простору сачувало се у значењу израза „од девет деда“ и термина „колeно“ као један од конституената секундарних сема. „Памћење“ из периода праиндоевропског култа предака налази се, нескривено, у значењу „предак, праотац“.

6. Нашем деди ресасте гаћице — *димњак*

У задржним домаћинствима патријархалног типа најистакнутије место има најстарији способан мушкарац. Такав деда, његова старост и положај (стуб домаћинства) и централно место димњака у кући (почиње изнад огњишта, које је, између осталог, било и у служби ритуала) упућују једно на друго. Гаћице употпуњују бинарну одредницу *доњи* — *горњи* (*деда* — *димњак*) а њихов ресаст изглед упућује на облик формиране чађи у димњаку, сагледане из маркирног положаја. Постојање млађе варијанте ове загонетке у којој је *деда* замењен *ћаћом*, поред звучнијег склопа потпомогнутог римом, указује на могућност да су ове лексеме одабране и због слагања у роду (*деда* — м. пол, *димњак* — м. род). Мада не треба заборавити ни представу

¹⁹ Т. Р. Ђорђевић, *нав. дело*, стр. 65.

²⁰ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Речник књижевних термина*, Београд 1985, стр.

дима као путника (преко слике вијугавог пута), остајемо при тврдњи да је за ову загонетку пресудна „старост“ у хијерархијском смислу.

3.

Лексема *мајка* лексикографски је дефинисана основним значењем као „жена у односу на дете, децу коју је родила; реч којом се ословљава старија жена (у приснијем обраћању или у обраћању непознатој жени; женка животиње која је на свет донела младунчад“ (РСАНУ, 1. а, б, в).

1. Дрвен отац, гвоздена мати, па породи ђаволасто дете — љушка и зрно

Загонетка се заснива на опозицији појмова родбинског сродства потпомогнутој антонимијским паром *дрвен* — *гвозден*, који је у служби инхерентних особина денотата. Мајка је у нераздвојивом заједништву са оцем (кундак и цев), чинећи целину. Загонетку карактерише наглашена метафоричност. Граматичке категорије имају функционалну вредност.

2. Мајка сироти, а дете богати — кудеља

Овде, као и у претходном примеру, постоји сагласност природног пола и референтовог граматичког рода, као и реализовано значење „родитељке“. Приликом предења кудеља се смањује, а повећава се пређа, тј. *дејте*. Оно што настаје, што се рађа (овде пређа, а у претходној загонетки тане) потврђује основно значење лексеме *мајка*.

3. Отац ми је пас, кучка ми је мати; лајем као пас, а нијесам пас — кучка

С обзиром на то да су загонетке и забавног карактера, захтевају активно учествовање најмање два лица (за разлику од пословица), које су поруке тајног говора), при чему је одговор инициран скривеним смислом. Та скривеност се „каткада провиди, каткад остаје као књига са седам печата“, да би се разоткрила као „вежба хитрине и духовитости ... распевана играрија духа“.²¹

Ова загонетка се заснива на лексичкој играрији логичког типа у којој су све компоненте познате а информације о скривеном денотату експлицитно понуђене. Потребно је, уз уважавање фактора сродништва, потврдити само категорију природног пола, мушког или женског ($m + j = m_1/j_1$), када је једна од две могућности већ негирана ($j_1 \leftarrow j$).

4. Ја родио моју мајку, а моја мајка мене — лед

Нелогичан поредак, као начин загонетања, најочљивији је у апсурдним исказима који се односе на конкретну стварност. „Проме-

²¹ М. Лалевић, *Загонетка — играрија духа*, Рад 17. конгреса удружења фолклориста Југославије, Пореч 1970 — Загреб 1972, стр. 551–552.

њен однос најчешће се даје у родбинским везама²². Ова се загонетка базира на нелогичној релацији онога који рађа и ко се рађа, а подржана је за загонетке карактеристичним анималистичким погледима на свет. Денотат „чврсто агрегатно стање“ и лексема *вода* кореспондирају категоријама рада.

5. Мајка камена, синци рођени; сви синови говоре, а мајка не мора — *црква*

Загонетка као говорна и мисаона игра најчешће се решава метафоричном трансформацијом семантичких компонената. Већина њих представља „пренос номинација имена с једног појма, референта на други“, односно „пренос номинације мотивисан аналошким повезивањем основних семантичких компонената“²³. Секундарно значење лексеме *црква* је „заједница верника“ (РМС, знач. 2), док су верници/синови „особе мушког рода који припадају ... религиозној и сл. заједници“ (РМС, знач. 4.а) и чине семантички мост између два значења лексеме *црква* (друго је „зграда у којој се врше верски обреди“). Веровање да је црква мајка свим хришћанима потиче из Светог писма. Мистерија деве Марије повезана је са мистеријом цркве.²⁴ У овој загонетки јавља се, у непромењеном облику, метафора из Библије. Примећујемо да постоји сагласност рода и броја лексема у загонетки и референта. Лексема *мајка* идентификује се у свом основном значењу.

6. Умрла сам, а нисам се родила; вјенчала сам се за мог оца, кад сам један дан имала; матер нисам знала — *Јева*

Према библијском веровању прамајка свих људи, Ева је створена од Адамовог ребра. У наведеној загонетки јавља се лажна улога оца, односно мужа, али су све лексеме родбинског сродства, као и лексема *мајка* у свом основном значењу.

7. Озго баба, оздо мама, а у сриједи од дивоте дијете — *пешчија, сач, пшита*

Денотати ове загонетке указују да је загонетка забележена у „новије време“. Вероватно се некада одгонетала са *црепуља, сач, хлеб*, а према овим референтима значење лексема *баба* било би другачије (за *црепуљу* постоји покрајинска реч *баба* — тур. *баба*², хомоним са *баба*¹). Овако, са овим денотатима, верујемо да су поштована основна значења сродничких лексема према „старости“ у односу на положај предмета (тепсија/баба „старија“ је од сача), припремни поступак и производ процеса у коме се остварују основна значења лексема *мајка*

²² С. Самарџија, *Српске народне заговетке*, Гутенбергова галаксија, Београд 1955, стр. 25.

²³ Д. Гортан-Премк, *О неким моделима метафоричне полисемантичке дисперзије*, Научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ 20/2, Београд 1991, стр. 253.

²⁴ „Маријин се мистериј најбоље разјашњава управо повезаношћу с мистеријем Цркве ... И на једној и на другој страни стоји мистериј дјевичанства, мистериј зарука гдје је Бог заручник; на једној и на другој страни мистериј материнства и синовства у којему је на дјелу Дух Свети ... И зато је Марија у тако изравној вези са ставом кришћана према Цркви, својој Мајци“ (Огистен Жорж, „Марија“ у: Ксавије Леон-Дифур, *Рјечник библијске теологије*, Кришћанска садашњост, Загреб 1980, стр. 522).

и *деће*. Недоследно је спроведен род фокусних лексема у сродничком низу са денотатима.

4.

Примарно значење лексеме *о њ а џ* је „мушки родитељ, мушкарац према својој деци; творац чега, човек према своме делу“, а секундарно „предак, праотац“ (РМС, знач. 1. а, б и 2.).

1. **Поскочише синови, направише оца — баглићи**

2. **Скочише деца, те направише оца — сено; џласџ**

У оба примера се уочава опозиција *млађи* : *старији* у поремећеном родословном односу. Међутим, загонетке у основи имају антонимијски пар *мали* : *велики*, на којем почива реални однос ове конструкције, садржан у односу пара лексема сродства, јер мали снопови/баглићи чине пласт сена. За обе загонетке је карактеристична хомонимија глагола *направити* и губитак родбинског односа.

3. **Отац у колевци, син по кући ходи — вајра и дим**

Поред лексемског антонимијског пара *оцац* — *син*, унутрашњу структуру ове загонетке чини супротност *мировање* — *крећање* (у *колевци* — *ходи*). Сликовитост се постиже локализовањем (*колевка* : *кућа*), као и представљањем ситуације у почетној и завршној фази. Загонетка се заснива на реалној сукцесивности и узрочно-последичном односу (дим → ватра). Реализација семе „родитељ“ лексеме *оцац* у сагласности је са лексичким материјалом исказа (*колевка* = *огниште*; *огањ* = *ватра*).

4. **У нашега ћаће деветоро гаће — клиџ кукуруза**

Најједноставнији начин да се оствари звучни израз реченичне структуре јесте што доследније фонемско понављање у изабраним лексемама. „Римују се по правилу они делови ... на које пада тежиште семантичке вредности.“²⁵ Овде је остварена рима на лексемама кључним за десигнацију (*ћаће* — *гаће*). Сема очевих гаћа „спољна одећа“ (РСАНУ, знач. 2) идентификује се као лексичка дефиниција кукурузовине „листови који обавијају клип кукуруза“ (РСАНУ, 1.б). Постоји сагласност граматичког и природног рода лексеме *кукуруз* и *ћаћа*. Отац у овој загонетки учествује значењем које ниједном семом дефиниције РМС није покривено а које би могло да гласи „хранилац своје деце“.

5. **У нашега татице врло мало брадице, па и то на врх г[узице] — лук**

Отац је овде одабран као једна од неколико могућих лексема сродства које подразумевају одређен пол и узраст, односно мушкараца мужевног доба. Веза загонетке и референта заснива се на сличности по облику и положају доњег дела луковице и стражњице. Иначе, у

²⁵ Ј. Кашић, *Вукове њословице као грађа за језичка испитивања*, Зборник за филологију лингвистику, 16/2, МС, Нови Сад 1973, стр. 128.

употреби је и учестала алтернација доњих и горњих делова људског тела. Брада мушкарца и жилице на луковици два су значења исте лексеме (РСАНУ, *брада*, знач. 1. и 3.б).

6. Висок тата, плосна мама, буновит зет, манита девојка — небо, земља, ветар и магла

Четири сродничка имена указују на јединство односа људска заједница — *природа*. „Најархаичнији и универзално распрострањен пар богова — предака је небо — отац и мајка — земља. У тим ликовима може се видети ... преношење природно-брачних односа на природне појаве.“²⁶ Дуалистички однос *небо — земља* проширен је у овој загонетки и доследно спроведен бинарном опозицијом *ветар — магла*.

У овом примеру „гонетања“ постоји слагање према роду и полу (небо као место где борави Бог), као и према структури — чврстини елемената (небо — ветар; земља — магла), која одговара хијерархијском односу чинилаца патријархалне заједнице. Вертикала *небо — земља* употпуњена је маглом (РСАНУ, знач. 1, „згуснуте водене капи“), насталом „рађањем“ ова два елемента (крвно сродство). Њу пресеца вертикала ветра, дошљака, припадника друге породице (брачно сродство).

Загонетка се састоји само од имена и епитета. Наспрам *високом* је *пласно*; *буновити* („који се лако буни, љути“, РСАНУ) је у корелацији са девојачком махнитошћу (РСАНУ, знач. 3.б: „која се предаје страстима, нагонима, осећањима“). Сви епитети уз родбинске лексеме одговарају истима за природне појаве.

7. Мој отац има хиљаду синова: сваком капну купни, а себи не може — грм и жир

Плод „родитеља“ грма (значење храст, РСАНУ, знач. 2) јесте жир са капом („оно што покрива врх чега, што се налази изнад чега, одозго, што наткриљује нешто“, РСАНУ, знач. 2.а), испод које се он развија и која треба да буде главни разликовни елемент приликом денотирања.

Категорије рода и броја лексема у загонетки одговарају овим категоријама код референата. Лексеме *ошац* и *син* у загонетању су у примарном значењу.

8. Отац стар, престар; мати млада, премлада; деца слатка, преслатка — чокоћ, лоза, грожђе

Приметна је поларизација у антонимијском пару *стиар* : *млад*. појачана префиксом *пре* и заснована на искуству. Сроднички односи су у примарном значењу наведених лексема, а категорије рода и броја одговарају истим категоријама денотата.

Могуће је преносно значење лексеме *сладак* (‘умиљат, симпатичан, драг’), која са поменутиим паром наглашава породичну целовитост и смисленост складних породичних односа.

²⁶ Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, Нолит, Београд 1983, стр. 207.

5.

У основном значењу лексема *с е с њ р а* дефинише се као „кћи истих родитеља у односу према другој деци тих родитеља; кћи очевог или мајчиног брата или сестре“ (РМС, 1. а, б).

1. Пет сестара град градише; све једна другу измењиваше — *игле*

У свим загонеткама са референтом *игле* број пет је устаљен, док лексеме родбинског сродства варирају у зависности од загонета-чевог односа према поставци проблема: реални (баба, сестра) или замишљени вршилац (брат као кућеградилац). Кружно измењивање ига-ла, од којих су две увек а три привремено пасивне (при плетењу чарапа, нпр.), односно њихова равноправност у истој функцији, одго-вара примарном значењу лексеме родбинског сродства које се имену-је.

2. Цареве двије секе у граду сједи, сваког виде, себе не виде — *очи*

Сема „истих родитеља“ у оквиру примарних значења лексема *браћ* и *сесџра* допуштају замену ових лексема у истој или сличној организацији реченичне структуре загонетке. Тако постоје варијанте ове загонетке у којима алтернирају лексеме *сесџра* и *браћ*. Грама-тичка категорија броја је сигурнији ослонац у конотацији од грама-тичког рода и природног пола (мада је у овом случају пл. *очи* ж. рода). Загонетку карактерише изразита метафоричност, као и имено-вање функције денотата као чула вида. Лексеме *двије* (пар) и *сједи* (усађене) указују на његов број, положај и локацију.

Лексема *град*, осим у овом, јавља се и у претходном примеру. Семе примарног значења ове лексеме (према РЈАЗУ „што опкољава какво мјесто“) и секундарног (према РСАНУ „утврђење“) релативне су за оба денотата.

3. Ја се попех на врх Јаворника, и сав свет довиках, своју сестру не могах — *црква*

Две цркве су у равноправном, сестринском односу према мајци „заједници верника“. Сестре цркве се не могу дозивати (звоњавом) јер су се црквени атари једне цркве/групе верника ограничавали про-стором чујности црквених звона. Стога постоји и тачно одређена ло-кација *војех на врх*, као избор места за градњу цркве одакле се цр-квена звона могу „надалеко“ чути.

4. Бијело ћебе сав свијет покри, а своју сестру не може — *снег и вода*

Још један близак родбински однос асоциран променама агрегат-ног стања воде. Док вода са ледом, у једном другом примеру, чини статичан однос *мајка — син*, овде су вода и снег брат и сестра у метафоричном и функционалном преносу. Конотативне могућности у оквиру декодирања загонетног исказа успостављају се, поред иден-

тчности граматичког рода и пола, чини нам се, и процесом кретања. Вода/река креће се хоризонталом, а снег вертикалним правцем.

Референт *вода* у овој загонетки јавља се својим секундарним значењем „водени ток или већа водена површина, поток, река“ (РСАНУ, 26).

5. Четири сестре мајчину кошуљу носе; кад помреше у гроб кошуљу понијеше — *ноге и руке*

„По мишљењу примитивних народа човјек је једна цјелина; при том дакако такви народи више мисле на дјелове тијела него на сјену, одећу, екскременте...“²⁷ Тело као апсолутна целина „дељиво“ је истом крвљу, сродством по њој. На то указује ова загонетка. Кожа, „иста“ мајчина кошуља, сједињује четири сестре/ноге и руке уз помоћ адекватних категорија рода и броја.

6.

Основно значење лексеме *б р а т* је „назив за мушкарца у односу на децу истих родитеља или једног родитеља“ (РСАНУ, знач. 1.а).

1. Имадох два брата; док бејаху слепи, врло ми лепи; а чим прогледају, не ваљају — *опанци*

Ова загонетка се заснива на неправој антонимији, емпиријски условљеној. У односу *слеп-прогледају* дошло је до неутрализације „основних значења речи, при чему се ... мање важна особина или значење издваја као примарно и доводи у везу (по супротности) са другом особином или значењем које се такође издвојило“²⁸. Првом члану пара одговара значење „бити слеп“ — „бити цео“, а не „добити руке од дуге употребе“, што је секундарно значење глагола *прогледају*, познато у говорној пракси: „Народ н. пр. вели, кад је што отворено, да то зја, да гледа“²⁹.

Опанци денотирају два брата у загонетки зато што функционишу у пару и „исти“ су по величини, боји, изгледу, од „истог родитеља“ (опанчара), сачињени од истог материјала.

2. Дивље и питомо боље се пазе него брат и сестра — *калем*

Паралелизам *дивље* — *питомо* и *браћ* — *сестра* заснован је на принципу различитости и једнакости, при чему је квалификатив „различито“/„супротно“ афирмативно декларисан, за разлику од начина „једнако“. Наизглед, несагласност *диваљ* — *питом*, одговарајућим деловањем каквим је створен референт, управо подржава неафирмисану сагласност. Именовани родбински однос потврђен је устаљеним синтагмама „братска (сестринска) љубав“, традиционално схваћена као мера позитивног квалитета.

²⁷ Т. Маретић, *нав. дело*, стр. 23.

²⁸ Д. Мршевић-Радовић, *Глаголи сујројиног значења*, Књижевност и језик, год. 24, 1977, бр. 2-3, стр. 236.

²⁹ Т. Маретић, *нав. дело*, стр. 192.

**3. Два се брата данас погребаше, а сутра увече заједно ле-
гоше — гребени**

Начин обављања уобичајеног посла, заоденут метафором, један је од модела загонетања. Већина таквих загонетака има локални карактер, а услед промењених радних и животних услова биће ускоро неразумљиве и у срединама њиховог настанка. Једна од таквих је и ова.

Два брата одговарају слици два гребена,³⁰ а сложеност браће (према семи „истих“) активности алатки у току рада. Гребени имају исту функцију, заједничко порекло а употребљава их један (исти) човек. Стања мировање и активност у загонетки су адекватно супротстављена. Изабрани глагол *погребайти* асоцијационим процесом указује на денотат истог граматичког рода.

4. Три брата једна капа — *сјолица*

5. Четири брата једну капу носе — *сјо; шочкови*

6. У једној кући четири брата, ниоткуда врата — *орак*

Равноправност „истих“ уз доследно поштовање рода и броја најчешћи је чинилац значења лексеме *браћи* помоћу кога се денотирају загонетни појмови. Пошто се у неким верзијама ових загонетки појављује *сестра* као варијанта лексема, претпостављамо да је број као граматичка категорија важнији од рода. Запажамо да лексему *браћи* прати променљив број који стоји наспрам броја један, што опет указује на заступљеност сема „истих“ и „једног“ из дефиниције основног значења ове родбинске лексеме у формулисању загонетке.

7. Иду пет браће петлића, и за њима сестра петла; „Чекајте, пет браће петлића!“ Ни она стиже, ни они могоше ишчекати — *шрсти на нози*

„У загонетци су сви елементи језика у служби поруке“³¹. Тако није случајна конструкција „сестра петла“, а не „сестра петлића“, јер упућује на пету. Поред звуковне комплексности, постоји и категорија порекла. Брат и сестра су истог порекла („једног родитеља“), као што су прсти делови истог стопала. И овде су поштоване категорије рода и броја, а основна значења лексема родбинског сродства су у функцији денотације.

8. Два су рођена брата; па један прави, а други квари — *брус и камен*

Када коса, приликом кошења, удари у камен, у најбољем случају се иступи (исквари се); брусом се коса оштри и тиме оспособљава (поправља) за нову употребу. Иако је брус камен, „није сваки камен брус“. Положај ова два брата је различит; док је један у трави, други је у водуру. Али брус и камен су камење (истог састава, а

³⁰ Према наводу Т. Р. Ђорђевића, постоје цигански и јурички гребени, који се „увек праве и продају као пар: доњи 'лежњак' и горњи или 'горњак'“.

³¹ С. Самарџија, *Стируктура и функција усмене загонетке*, Књажевна историја, 18, Београд 1986, стр. 226.

другачије отпорности), а значење „оно што је сродно по особинама, што има заједничко порекло“ (РСАНУ, знач. 8) чини их браћом.

9. Два се мртва брата побише, те трећег жива родише — огњило

Првобитну функцију загонетке су имале у ритуалним и обредним радњама, на шта нас упућује чињеница да се код нас задржао обичај загонетања само у одређено доба године. Ритуално вађење „живе ватре“ обављали су „близанци или једноданчићи рођени истог дана или са сличним, односно истим именима“³². Ударањем (стого *йобише*) камена о камен „роди се“ жива варница. Истакнут је и антонимијски однос (*два*) *мртва* : (*трећег*) *жива*.

Претпостављамо да је првобитни денотат ове загонетке био „жива ватра“, који је променом социјалних услова замењен у „огњиште“. Загонетка као „усмена врста обједињује актуелност изражајних могућности језика и петрифициране трагове прошлости“³³.

Као у примеру бр. 8, и овде огњило (комад челика) и камен о који удара имају „чврст“ братски однос, јер су сродни по особинама и имају заједничку функцију (а у случају хипотетичког денотата и због тога што потичу од исте материје).

III.

Испитиване лексеме родбинског сродства у загонеткама ступају у асоцијативне везе са денотатима путем:

а) категорије природног/граматичког рода и броја (бабе — игле; деда — ибрик/бардак; мајка — црква, Јева; браћа — опанци; сестре — ноге и руке; брат и сестра — снег и вода и др.);

б) фонетског плана, хомофоном ономатопејском везом и римом (бака — бака, бака; *бака* — бубрежњака; деда — гледа; *ћаће* — гаће; брадице — г(узице) и сл.);

в) антонимијом, антонимијским паровима и низовима (мировање — кретање, млађи — старији, мали — велики, питом — диваљ, дрвен — гвозден; отац и син : ватра и дим; деда — отац — унук : угљен — вино — грожђе; отац — мати — деца : чокот — лоза — грожђе итд.);

г) метафоричним процесима према сличности и различитости по:

— изгледу (кора проје/хлеба — дедино лице; отац — лук),

— функцији (жрвањ, гребени),

— структури (камен и брус, жрвањ).

Чиниоци на којима се формулише загонетање уз помоћ лексема родбинског сродства су, углавном, основна значења тих лексема.

³² Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд 1970, стр. 56.

³³ С. Самарџија, *истио*, стр. 214.

Баба реализује сему „стара жена, старица“ (игле, гибаница, кључ), секундарно значење „старија сродница“ (лоза), као и хомонимни однос *баба*² и *баба*³ (жрвањ; пећ, хлеб). У семантичкој вези са ванлингвистичком стварношћу баба се појављује као женско демонско биће и као траг прехришћанског култног божанства (бура, снег, пост часни).

Лексема *деда* заступљена је у семантичкој структури загонетака примарним значењем сема „старији сродник“ (угљен, вино, грожђе), својим природним полом (жрвањ/сирење, уље, ибрик/бардак) и секундарним значењима „уздужно вретено воденице поточаре“ (жрвањ) и, претпостављамо, значењем „предак, праотац“ (проха/хлеб).

Мајка ступа у загонетање семама које су експлициране у дефиницији основног значења (пушка и зрно, кудеља, лед).

Основно значење лексеме *оџац* заступљено је у највећем броју случајева (баглићи, сено/пласт, грм и жир, чокот, лоза, грожђе). Семантички односи заснивају се такође и на природном полу (клип кукуруза, лук).

Сестра се реализује примарним значењем (игле, очи, црква), као и граматичким категоријама рода и броја (очи).

Браћ је заступљен својим основним значењем (опанци, гребени, сто, столица, прсти), као и секундарним — „оно што је сродно по особинама, што има заједничко порекло“ (брус и камен, огњило).

Лексеме *син* и *дејте* такође својим основним значењима употпуњују породицу лексема сродства у загонетању.

Summary

Sava Anđelković

BASIC LEXEMES OF RELATIVE KINSHIP IN „SERBIAN NATIONAL PUZZLES“ OF STOJAN NOVAKOVITCH

The author establishes the meanings and semantic positions of lexemes *baba*, *deda*, *majka*, *otac*, *sestra* and *brat*, as well as lexemes *sin* and *dete*, then the types of semantic connections of denotates and the focused lexemes in puzzle construction.

The examining lexemes enter in associative connections with denotates by means of categories of gender and grammatical number, then by means of rhyme, homophone and onomatopoeic connection and metaphoric processes according to similarities or differences of form, function and structure.

The factors on which the puzzling is formulated by means of lexemes of relative kinship are mostly the basic meanings of these lexemes. There were cases of accomplishing the secondary meanings of *baba*, *deda* and *brat*, homonym relation of *baba*¹, *baba*² and *baba*³ and semantic relation with nonlinguistic reality.

ЖИВОЛИН СТАНОЈЧИЋ
(Београд)

ИЗ ЈЕЗИКА „СЕОБА“ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ (1)*

У првом делу опширнијег рада о језику М. Црњанског говори се (1) о односу основних морфема *багрем-* и *багрен-*, (2) о конгруенцији са нм. м. р. на *-а* и (3) о променама именица страног порекла.

1. Разноврсност језичких слојева у језичкој целини романа „Сеобе“ запажамо на свим нивоима те целине: синтаксичком, лексичком, морфолошком и творбеном. Овде ћемо анализирати неке од реализација те разноврсности. При томе ћемо полазити од *језичке чињенице* датог нивоа, коју у почетној фази разматрања узимамо као *чињеницу слоја*, али ћемо тежиште описа усмерити на унутарјезичке процесе који су подлога управо такве реализације, тј. оне реализације у којој је писац, у могућном инвентару јединица у сваком од горе наведених нивоа, изабрао једну дату јединицу, а не неку другу.

Грађу за анализу узимамо из критичког издања романа „Сеобе“, *Дела Милоша Црњанског*, Том трећи, Београд, 1996. Само навођење грађе, са своје стране, представља једновремено и дескрипцију језика прозе М. Црњанскога. Она је, нужно, фрагментарна, али са природном могућношћу организовања својих делова у систематизован приказ језичких црта које, у датој целини, представљају стил прозе М. Црњанског. Стил, наравно, дефинисан са лингвистичког аспекта.

2. (1) Однос основних морфема *багрем-* и *багрен-* уопште и у језику „Сеоба“ посебно. — На нивоу лексема, Речник САНУ (I, Београд, 1959), у првој одредници која обрађује дату именицу, установљава једначину: „багрем = багрен (1) м бот. дрво *Robinia pseudacacia* из ф. *Rapilionaceae* са белим, мирисним, медоносним цветом; исп. акација“. Одредница која дефинише варијетет *багрен* дефинише га (1) као узет из Вуковог *Рјечника*, и (2) упућује га на лексему у варијетету *багрем*, коју, у складу са методологијом речника, очигледно треба схватити као прву за употребу у савременом књижевном језику.

---

* Ова расправа рађена је у оквиру Пројекта 05 Т 30 Стандардни српски језик — Потпројекат 3. Развојни процеси у савременом српском језику, за период 1996–2000, одобрен од Министарства за науку Р. Србије.

Деривативе, доследно датој једначини, морамо видети као груписане око двеју творбених основинских морфема, дакле — када распоредимо у Речнику дату лексичку грађу са творбеног гледишта — у виду:

творбена основа багрем- : творбена основа багрен-

<i>багрéмак</i>	<i>багрéнак</i>
<i>багрèма̋к</i>	<i>багрèња̋к</i>
<i>багрèма̋р</i>	<i>багрèња̋р</i>
<i>ба̀гремов, -а, -о</i>	<i>ба̀гренов, -а, -о; ба̀грени, -а, -о</i>
<i>ба̀гремина</i>	
<i>ба̀грèмље</i>	<i>ба̀грèње</i>
<i>ба̀гремовац</i>	<i>ба̀греновац</i>
<i>ба̀гремовина</i>	<i>ба̀греновина</i>
<i>ба̀грèмчи̋ћ</i>	<i>ба̀грèнчи̋ћ</i>

3. У језику „Сеоба“ налазимо реченице у којима је писац употребио примере лексема из горе дате схеме:

— *И виде ред с̄тарих ба̀гремова који беху њовезани ис̄ире-
л̄ейтаним шибљем (137)*

— *Под једним ба̀гремом, на њрави, седео је млад монах
(138)*

— *Иза хладовӣиог ба̀грèња (138)*

(а) Када је реч о избору основне лексеме, М. Црњански се очигледно одлучио за њен варијетет са завршетком *-м*: *ба̀грем*.

(б) У домену деривираних лексема писац се одлучује за оне које као основу имају варијетет са завршетком *-н*: *ба̀грен-*.

Који су унутарјезички мотиви који резултирају приказаним избором? Другим речима, ако је већ узет као основни облик лексеме онај са завршетком *-м* и ако се он доследно употребљава у различитим облицима његове парадигме само са основом *ба̀грем-*, зашто се не употребљава и изведена именица *ба̀грèмље*, која је изведена из основе *ба̀грем-*?

4. Гумачење унутарјезичких услова пишчеве употребе лексеме *ба̀грèње*, а не употребе лексеме *ба̀грèмље* могло би поћи од чињенице да је основа лексеме *носилац значења*. Она је то увек, било да се налази у различитим морфолошким категоријама, дакле у парадигми именице, са функцијом *граматичке основе*, на коју се додају наставци, било да се налази у *изведеној речи*, када функционише као *творбена основа*, на коју се додају одређени суфикси.

Отуда, у овом конкретном случају рад пишчевог језичког осећања може ићи следећим током.

(а) Сваки облик у парадигми са основом *ба̀грем-*, која је једнака са основним обликом (номинативом једине) дате именице, уз лексичку семантику „дато дрво“, носи и *граматичку семантику* — „једно дато дрво“.

(б) Када се основи *багрем-* додају и множински наставци, са гледишта *граматичке* семантике, добија се системска множина, чија је карактеристика *сингулативности*. То значи да облици *N. pl. багремови*, *G. pl. багремова*, *D.-I.-L. pl. багремовима*, *V. pl. багремови*, које судећи по примерима из језика *М. Црњанског* горе датим, писац претпоставља облицима изведеним из основе *багрен-*, заправо имају значење „множина појединачно узетих појмова који се подразумевају под лексемом *багрем*“.

(в) Изведена реч од исте дате основе — *багрем-*, помоћу суфикса *-је*, дакле, збирна именица *багремље*, у принципу, категоријски, има значење „множина датих појмова који се подразумевају под лексемом *багрем*, али перципирана као недељив скуп“.

И писац је, с обзиром на то да је доследан у употреби сингулативне множине формиране на граматичкој основи *багрем-*, могао употребити управо ову лексему. Међутим, одлучио се за збирну именицу *багрење*, чију основу *багрен-*, баш као ни облике формиране од ње, нема у својој реализацији језика.

5. Мислим да је то учинио спонтано поштујући језичку законитост која и лексичко и граматичко значење везује за основинску морфему. Наиме, на основи одређене *масе* коју чини цела морфолошка парадигма именице *багрем*, у чијем јединском делу доминира појам *јединке* тога дрвета, а у множинском делу доминира појам *множине* као скупа *јединки истйога* дрвета, дакле — *сингулативна множина*, сасвим се лако могла структура изведене именице *багремље* наметнути као *сингулативна* множина.

Зашто? — У структури те именице, наиме, сачувао се *џуни* основни облик лексеме *багрем*. Јотовање чији се резултати налазе у структури *багрем-* + *-је* > *багремље* ту основу, ни тај облик, дакле, није изменило онако како је изменило основу у деривационој структури *багрен-* + *-је* > *багрење*, у којој се, заправо, *багрењ-* у завршном елементу */-њ-/* удаљило од *багрен-*, са завршним елементом */-н-/*, ипак више него што се удаљио облик *багремље* од основне лексеме *багрем*. За формирање дистинкције у језику, као што морфонологија зна, и тако мало мерљива дистинктивна количина је од значаја.

6. За говорника (писца) коме су нормални облици промене дате лексеме формиран на основи *багрем-*, која је једнака са основним обликом те лексеме, облик лексеме у чијем значењу доминира значење „збир“, „скуп“ није могао бити онај који је, макар и једним својим елементом, а овде је то *неизмењена и једнака и за морфологију и за њворбу* основа, везан за значење „множина *јединки*“.

Ако је имао могућности, могао је изабрати реч која има *чистио* значење збира, скупа, одн. чији бар један елемент није исти као основа која се налази и у системској *сингулативној* множини. Могућност за тај избор пружио му је инвентар целине језика, који садржи и лексеме формиране, како смо навели у т. 2, на основи лексеме *багрен*, па међу њима и лексему *багрење*. Другим речима, мислим да је, ако и није на нивоу језика као целине, бар посебно — на нивоу

реализације тога језика у делу М. Црњанског, изражено формулом једначине, опозиција *багремље*: *багрење* једнака опозицији „множинна јединки појмова са ознаком 'багрем'“ : „скуп, збир појмова са знаком 'багрем'“. Именица *багремље* за М. Црњанског, слободан сам да закључим, имала би исто (или готово исто) значење као и системски облик множине именице *багрем* — *багремови*. Дакле, имала би значење *сингулативне* множине иако се, наравно, формалнограматички, због своје деклинације, налази у семантичкој класи *збирних именица*. Пишчев поступак показује да, за његово језичко осећање, именица *багрење* има апсолутно, несумњиво *збирно* значење, да је свим својим елементима у семантичкој категорији *збирних именица*.

7. Чињеница је да чвршћу формалну везу има дериватив *багремље* са *багрем* — *багремови*, и да је тој вези главни (морфонолошки) ослонац чување основе *багрем-*. Такође је чињеница да је веза дериватива *багрење* са речју *багрем*, а које обе Црњански једино употребљава, сигурно слабија од везе првих двеју категорија. Зато бисмо у објашњење овог (личног, можда) семантичког померања у збирној именици *багремље*, коју је писац „избегао“, могли увести појам *асоцијативне интерференције*, који за неке језичке појаве (као што је „лексичка поларизација“, на пример) прихвата од других аутора Ст. Улман¹. Основинска морфема *багрем-* из плуралских облика сингулативне семантике носи са собом доминантну сингулативну семантику и кад улази у везу са суфиксом за творбу збирне именице, са суфиксом *-је*, дајући именицу *багремље*. Тиме се супротставља постојећој у општем језику именици *багрење*, која је у тој опозицији „чистијег“ збирног значења. А, из неких разлога, који опет могу имати своје објашњење, Црњанском је било потребно да у датоме контексту, какав је реченица:

Иза хладовићог багрења (138)

— употреби управо збирну именицу, коју је опонирао претходним системским (а семантички сингулативним) облицима множине именице за дрво о којем је реч. То је реализовано утолико пре што се у „Сеобама“ М. Црњанског не налази други варијетет лексема, онај са *-н* као завршетком (*багрен*), па, дакле — ни њени системски облици: *багрен*, *багрена*, *багрену...*, одн. *багренови*, *багренова*, *багреновима*, за мношину.

8. (2) Конгуренција са именицом на *-а* природног м. р. — У језику „Сеоба“ налази се следећа реченица:

Ухода аустријска, која га је водила, довела га је нејримењеног сасвим до француских председража(117).

Уз у тој реченици употребљену именицу *ухода* налазе се три за конгуренцију битна облика, два атрибутског карактера: (1) придев *аустријски*, *-а*, *-о* и (2) односни везник (односно-упитна заменица) *који*, *-а*, *-е*, и један облик предикативног карактера — (3) радни гла-

¹ St. Ullmann, The Principles of Semantics, Oxford, 1963, 306.

голски придев (двају глагола): *водио*, *-ла*, *-ло*; *довео*, *-ла*, *-ло*. Сва три облика у формалном су слагању са именицом у питању.

Занимљиво је да важнија дескриптивно–нормативна литература, било лексикографска, било граматичка, онда када описује слагање зависних променљивих речи са именицом *ухода* у облику сингулара, даје превасходно примере који су обележени *семантичким*, а не *формалним* слагањем.

Тако, *Речник српскохрватског књижевног језика* МС (Књига шеста, 1976), у одредници која ту именицу дефинише, граматички, по роду као „*м и ж*“, што значи да је и (природног) мушког, и (граматичког) женског рода, а значењски — „онај који уходи, шпијун“ — јединске облике даје само са **маскулинским** конгруентним члановима синтагме, одн. реченице:

/Хајдуке/ сачека њихов ухода из истога села, који им диде сва обавештења.

Дескриптивно–нормативна граматика *Савремени српскохрватски језик*, II, М. Стевановић (Београд, 1986, стр. 130–137) врло исцрпно, и сигурно врло свестрано, обрађује конгруенцију делова реченице којима је управна реч именица маркирана ознаком „*м и ж*“. Описујући слагање са јединским облицима именица овога типа, за конгруентске елементе који долазе у везу са именицом датог типа ова граматика констатује „двојако слагање“, дакле — слагање и по значењу (*сејейски владика, млади газда, скрушени слуга, црни коловођа, велики њијаница*), и по облику (*слуга царска, слуга јадна, велика њијаница*). Али већ за формално слагање зависних делова реченице са јединским обликом именице *слуга* констатује „да је ... дијалекатског карактера, па се зато не може сматрати особином књижевног језика“.

За многе друге именице овога типа, међутим, та граматика каже: „И атрибут и именски... део предиката тих именица у једини се природно употребљавају у облику мушког рода“, да би ту навела, међу осталим, и примере управо именице *ухода*:

Један млетачки ухода из Сарајева. – Учинио је услугу некаквом њијанику који је у сивари руски ухода.

Али и да би констатовала да су „атрибути ових и оваквих именица чешћи ... у облику ж. рода и када су... у једини: *своја муштерија, морална њројалица, ња скијница*“ (стр. 136–137). При томе, ипак, не наводи међу примерима и лексему *ухода*. У тој граматички су, дакле, примери конгруентних делова реченице уз ову именицу, када се она јавља у једини, само у облику мушког рода.

9. У Вуковом Рјечнику из 1818. г. именица *ухода* (наравно, само у облику са супституисаним *х*, дакле: *увода*) означена је само са „*f*“, дакле ознаком која, судећи према Вуковом лексикографском поступку, имплицира првенствено фемининску конгруенцију.² Језичко

² „Увода, f. der Espion, Rundschafter, explorator“, Српски рјечник (1818), Просвета, Београд, 1966.

осећање М. Црњанског, вероватно засновано на његовом матерњем дијалекту, апсолутно коинцидира са Вуковим и удаљује језик његовог књижевног дела од језичког осећања просечног читаоца данашњих дана.

Природно, ово удаљавање почиње већ на лексичком нивоу — самом употребом речи *ухода*, коју ће градски читалац осећати као стилски обележену, везану или за фолклорни слој језика (народна епска песма), или за архаизам који резултира из уметничке интерпретације појединих језичких јединица као таквих, као архаичних.

За језичко осећање модерног читаоца, истина, мотивирајући глагол ове изведене именице — *уходиши*, и није претерано необичан. *Речник МС* наводи га и из новијих текстова чисто комуникативног, дакле, стилски необележеног карактера, као што је, на пример, дневнички текст: *Четници су уходили једну жену која је носила герилцима храну* (из језика В. Дедијера). А с њим у вези, и нимало неуобичајен за језичко осећање супстантивни дериватив *уходилац*, који тај речник наводи, свакако је лексичка јединица која не „ломи“ језички калуп данашњег просечног говорника. Мислим — зато што је у моделу изразито продуктивних именица на *-лац*, које се као типична *nomina agentis* опонирају сада нстипичним представницима истог семантичког модела са формантом *-а*, каква је именица *ухода*, која је (најчешће) семантички маскулиnum, а формални фемининум. Овај последњи тип девербатива, наиме, припада прастаром моделу који је у вези са словенским номиналним изведеницама од глагола *ide-, hoditi*, каква је ст. сл. *uhodŭ*,³ а који је уобличен формантом *-а*, какав се сачувао највише у композитама типа *бременоша, водоноша, гласоноша, дангуба, коловођа*, али који је заступљен и у простим деривативима, нпр.: *вођа*.

Морфосинтаксички ниво конгруенције додатни је оквир који истиче неуобичајеност дате лексеме у перцепцији садашњег читаоца. Тиме, заједно са лексичким језгром, чини стилски обележен део језичког инвентара М. Црњанског.

10. (3) Промена именица страног порекла. — У овој прилици указују на само једну именицу страног порекла, на именицу *йудер*, чији сам облик инструментала једине истакао у следећој реченици из романа „Сеоба“:

Почеше јагмити за картиама лејших дама, засути йудром и мирисом (88).

Речник српскохрватскога језика МС (Књига пета, 1973) наводи је у њеном основном облику, номинативу, као *йудер*, даје њену граматичку и значењску дефиницију (= м. рода; „фин прашак, обично миришљав...“) и одређује њено порекло: „фр. [анцуски]“. Из два примера које даје (Кашанин и Дончевић) виде се облици акузатива једине — *йудер*, и инструментала једине — *йудером*, што указује на

³ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, IV, Paris, 1974, 37–38.

то да се за српски језик узима да је граматичка основа ове именице једнака номинативној основи: *јудер*-.

У језику М. Црњанског, међутим, основа је *јудр*-. Наравно, тешко је сумњати да је основни облик ове именице и у језику овога писца био *јудер*, иако у тексту романа нисам нашао њен номинатив јединине. Оно што је сасвим уочљиво, међутим, јесте чињеница да писац с лакоћом употребљава основу управо као да му је основни облик ове именице, номинатив — *јудр*-. То јест, онај који је у језику из којег је позајмљеница, у — француском: *poudre* (фонет. *pu:drɔ*). Или немачка говорна интерпретација ове француске речи.

11. С обзиром на пишчево знање оба ова језика, при чему немачки језик има посебно место у култури поднебља у којем је Црњански рођен, па отуда и у личној култури његовој, мислим да је логично за основу граматичке основе именице у питању узети управо немачку интерпретацију француске речи. А она је сигурно потпомогнута ужедијалекатским стањем пишчевог матерњег говора, за који се констатује и постојање непостојаног *e* (нпр., у ојкониму *Семјейтер и/з/ Семјейтра, ој Семјейтра*).⁴ И други евентуално реконструисани облици у парадигми вероватно би имали исту основу, дакле, у генитиву јединине — *јудра*, у дативу и локативу јединине — *јудру* итд. И то упркос чињеници да у томе дијалекту постоји маса именица са *e* које се не губи из њихових зависних падежа: *километјер–километјера, децембер–децембера, маневјер–маневјера* и сличних именица чији су „ликови непосредно преузети из језика који су били у службеној употреби у Аустроугарској: нем. *Kader, Kataster, Manover, Minister*, мађ. *kader, kataszter, miniszter*.“⁵ На овакво решење, можда, упућивало је индивидуално осећање М. Црњанског за немачки, па и француски језик, које му је наметало личну интерпретацију номинатива јединине ове именице у облицију */pu:drɔ/*, а не у адаптираном за српски језик облицију */pu:drɔ/*.⁶

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- М. Црњански, *Сеобе*, Београд, 1996.
 В. Стеф. Карацић, *Српски рјечник* (1818), Просвета, Београд, 1996.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I, САНУ, 1959.
Речник српскохрватског књижевног језика, V (1973) и VI (1976), МС, Нови Сад.
 М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд, 1986а.
 А. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, IV, Paris, 1974.
 П. Ивић — Ж. Бошњковић — Г. Драгин, Банатски горови шумадијско–војвођанског дијалекта, *Српски дијалектолошки зборник*, XL, Београд, 1994.
 St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Oxford, 1963.

⁴ П. Ивић и др., Банатски говори шумадијско–војвођанског дијалекта, *СДЗБ*, XL, Београд, 1994.

⁵ *Ibidem*, 247.

⁶ *Ibidem*, 246–247.

S u m m a r y

Živojin Stanojčić

FROM THE LANGUAGE OF M. CRNJANSKI'S NOVEL „SEOBE“
(„MIGRATIONS“) (1)

Author is analyzing three language features found in M. Crnjanski's novel „Seobe“ („Migrations“). (1) On the morphological and derivational levels, the relation *bagrem* : *bagremovi* : *bagrenje*, with the absence of *bagremlje in the language of M. Crnjanski, is interpreted as the associative interference between the derivative based on *bagrem-* and the declension based on the same stem. As the result of this interference, the absence of the variety *bagremlje* occurred, since M. Crnjanski felt the latter rather as a singulative plural, than as a collective plural. (2) On the morpho-syntactic level, the agreement of dependent parts of sentence (*austrijski* : *austrijska*, *vodio* : *vodila*) with noun *uhoda* is analyzed taking in consideration that in M. Crnjanski's language the agreement is performed by the dependent parts marked as feminine forms, that disagrees with most of data in grammars and vocabularies dealing with modern Serbian literary language. Stating that the stylistic markedness in this case starts already at the lexical level, author points out that the formal agreement is the additional frame which underlines the unusualness of noun *uhoda* when opposed to units of the very productive model of derivatives formed by suffix *-lac* (*uhodilac*). (3) On the lexical and morphological levels, the stem *pudr-* belonging to the noun *puder*, as a loan-word from French, is analyzed. Author has found that writer's usage of its stem without *-e-* (*pudr-* : *puder-*) is due to the Crnjanski's personal feeling of French (and German) pronunciation of the basic form of the noun — *poudre* (*pu.dʁ*), supported by his native dialectal features concerning the relation *Sempeter* : *Sem-petra* (*-ter* : *-tra*).

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

БОГАТСТВО БОЈА У ПИСАНОЈ РЕЧИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

У овом раду даје се преглед лексичких јединица којима песпикиња Десанка Максимовић именује боје различитих предмета или лица. Уз то се указује и на проблеме везане за ову особину света који нас окружује, као и на боје које нам нуди Вуков Рјечник из 1852.

1. Ако постоји иједна особина која је, на извештан начин, заједничка свему што постоји на Земљи, тј. која је заједничка свему живом и неживом на Земљи, то је обојеност, постојање неке боје. Све што нас окружује има неку боју и, што је, такође, вредно истаћи, не постоје ни два људска бића, ни две животиње или два предмета који имају у потпуности исте колористичке особине, који су у потпуности исте боје. Не тако давно, управо 1995. године академик Милка Ивић, у књизи: *О зеленом коњу* (Слогограф, Београд 1995), посветила је неколика своја рада проблему боја; неки од тих радова објављени су раније у стручним часописима (уп. *О разликовању људи по боји*, Јужнослов. филолог, књ. XLIX, 1993). Ту се указује како на ширину проблема разликовања људи по боји, тако и на постојаност великог броја нијанси између једне и друге боје. Наводим само један детаљ из те проблематике: „Бело’ и ’црно’ се перцептивно и психолошки доживљавају као два међусобно супротстављена екстрема у низу постојећих колористичких датости, а индивидуалитети ових су устројени и по критерију растуће/онадајуће светлине, односно тамноће, тако да се на апсолутном крају нарастајућег светлог налази ’бело’, а на апсолутном крају нарастајућег тамног — ’црно’“ (стр. 15). Дакле, одређивање нечега постојећим нашим називима за боје: *бело*, *црно* и сл. заснива се на констатацији да је у питању преовладавање одређеног квалитета који својим квантитетом даје утисак боје садржане у томе квалитету. Ови радови проф. Милке Ивић отворили су, несумњиво, ново поглавље у нашој лексикографији, скренули су пажњу на проблем боја у нашем језику. Управо, то је и повод да укажем на богатство боја у писаној речи Десанке Максимовић.

А да је овај проблем, проблем боја, вечита тема и наше говорне и наше писане речи, то не треба ни доказивати. Указујем овде на оно што нам, о томе проблему, пружа Филип Давид у своме роману: *Ходочасници неба и земље* (Просвета, Београд 1995). Ту читамо и следеће редове:

— Мој отац и отац мога оца часно су стекли свој иметак на дугим путовањима, по далеким земљама, где владају другачији обичаји и говоре се нама непознати језици. Обишли су све земље на црној, плавој, белој и црвеној страни света, како се то каже. Монголи, па и Турци и у наше време означавају стране света бојама. У старој Кини био је обичај да се народима дају одређене боје, као обележје или особина; тамо су се и реке, области и војске распознавале по бојама. То је израз једног старог принципа који потиче из давних, магијских времена. И небески свод и подела света означени су према бојама. То су прихватили многи народи. Море којим сада плове Турци зову Ак Денизи или Бело море, што заправо значи Западно море, јер је западно од Мале Азије“ (стр. 22–23).

И у нашем језику одређене боје, као саставни делови атрибутских синтагми, прате многе топониме, уп. *Црна Гора*, *Бијело Поље*, *Црна река*, *Бели њош* и сл. А такве одредбе редовни су пратиоци одређених временских периода: *бели дан*, *црна ноћ*, *румено јујиро*. А шта је ту битно за овакву детерминацију одређених појмова? Свакако, преовладавање једнога од квалитета који се, како констатује академик Милка Ивић, налазе „на апсолутном крају“ одређеног квалитета. Према томе, *бели данак* је дан који карактерише осветљеност, осунчаност и видљивост. Насупрот томе *црну ноћ* карактеришу квалитети који се налазе на супротном крају одређеног квалитета, тј. мрачност, одсуство сунчане светлости и невидљивост.

У вези са целом овом проблематиком поставља се, начелно, питање: Колико има боја? Ако је тачно да све на Земљи има одређену колористичку специфичност, одређену посебношћу исказану управо у његовој обојености, тај број би морао бити доста велик. Јер, несумњиво је, између двају колористичких екстрема, између појма *бело*, који се налази на апсолутном крају квалитативних одредби исказаних овим придевом, и појма *црно*, који се налази на апсолутном крају супротног квалитета, тј. који се налази на апсолутном крају исказаним придевом *црн*, постоји безброј прелазних нијанси које ми нисмо у стању, својим органима вида, да уочимо, нити за то постоје лексеме које ће све те изнијансираности у потпуности тачно именовати. А када је у питању постојање основних боја, ја овде указујем на констатацију коју, у вези са тим, налазимо у Ларусовом речнику. Под одредницом *Prisme* ту се констатује следеће: „Pour obtenir la décomposition de la lumière, on dispose *horizontalement*, dans la chambre noire, le prisme ... qui recoit un faisceau de lumière solaire. Cette lumière, après s' être réfractée dans le prisme forme sur un écran placé à une certaine distance une image ... oblongue et colorée des belle nuances de l' arc-en-ciel. Cette image (*spectre solaire*) comprend sept couleurs principales, disposées dans l'ordre suivant: *violet, indigo, bleu, vert, jaune, orangé, rouge*“ (стр. 821). То су, дакле, основне боје сунчевог спектра, а прелази из једне боје у другу, односно, исказивање различитих прелазних квалитета, исказују се или комбинацијама ових боја или њиховим везивањем за одређене предмете (уп. *шамноглав*; *белодан*, *белокости* и сл.). Наравно, живот је створио различите нијансе ових боја. а те

изнијансираности понекад се могу исказати одређеним лексемама, понекад оне остају без правог имена.

2. Шта је боја? Како тај појам објашњавају лексиколози?

У Вуковом рјечнику (II, 1852) s. v. боја налазимо: „*боја*, f. (pl. gen. *боја*) die Farbe, color“. У Речнику српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ, II, Београд 1962, лексема *боја* овако се објашњава: „1. физ. *улисак који на око чине свейлосни зраци одређених таласних дужина, било директни, било одбијени или проишљени кроз јоједина тела*“. Упућује се на маст, фарба. Под 7. ту се наводи и *обојености коже као ознака људске расе*. А s.v. *маси*, у овом речнику, под 2.a. имамо: *боја људске коже, љуши, лица (или очију, косе, обрва и сл.); боја коња, коњске длаке*. У Речнику српскохрватског књижевног језика, двеју Матица, Нови Сад — Загреб 1967 s.v. *боја* читамо: „**боја** ж. тур. 1. физ. *улисак који на око чине осветљени предметии (бело, црно, жуто итд.): свейла ~, шамна ~, мирна ~, мртва ~, жива ~ и сл.*“ Ова објашњења, дата у Речнику САНУ и двеју Матица, идентична су објашњењу које за именицу COULEUR налазимо у Nouveau petit LAROUSSE illustré (181e Edition (x), Париз 1952. Ту налазимо: „Couleur n. f. (lat. color). Impression que fait sur l'oeil la lumière diffusée par les corps“ (стр. 245).

Прва констатација, у вези са именицом *боја*, јесте да је то наш турцизам/оријентализам. У турском језику имамо: *боуа*. Шкаљић (Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Свјетлост, Сарајево 1965) овај наш турцизам преводи са „*farba*“. Дакле, једна страна реч преводи се другом нашем туђицом. Друга констатација: наша изворна реч *маси* припада лексичком фонду „*sveslav. i praslav.*“ заједнице. Образована је „*od mazati... *maz-ть са основим значењем („unguentum“ очувано и) боја пути > боја уорце*“ (Skok, Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika, II, Загреб 1972, 383). Трећа констатација. Турцизам *боја* потиснуо је изворну нашу реч и наметнуо се на целом нашем језичком простору за одређивање појма који се у француском исказује речју *couleur*, у нем. речју *Farbe*.

3. У Вуковом речнику (Српски рјечник, у Бечу 1852, Нолит, Београд 1969) налазимо попис боја које су, у прошлом веку, биле заступљене у речнику „*простога*“ народа, тј. које су чиниле саставни део лексичког фонда најширих народних слојева. Овде се првенствено дају лексеме које имају основно значење боје, а ређе и они придеви који, поред осталих значења, могу указивати и на неку обојеност предмета уз који стоје, типа: *вишњева хаљина*, тј. *хаљина вишњева боје*. Вук нам даје ове примере за означавање боја:

- А: *абрашљив*, а, о *vide* пјегав (н.п. коњ испод репа);
авлашан, *иша*, *ишо* *vide* алватан
ал, adj. indecl. *vide* ружичаст;
аласи, а, о, *vide* ружичаст;

а̀лаѝасѝ, а, о, н. п. коњ, fruchstroth, rufus;
а̀лваѝан, *ѝна*, *ѝно*, weit, bequem (von Kleidern), amplus, sf.
 авлатан;

- Б: *ба̀ѝав*, а, о, црне главе, н.п. во, коза, schwarzkopfig, capite nigro;
ба̀ѝасѝ, а, о, црне главе, н.п. во, коза, schwarzkopfig, capite nigro;
бѝл, *бѝла*, м. (ист.) vide бјел;
бѝла̀, ф. adj. (ист.) vide бијела (све одреднице са јатом у основи дају се под одредницом *бијел*;
бијел, *бијела*, *ло...* (јуж.) weiss, albus, све одреднице са том осном дају се под овом одредницом,
бјеличасѝ (*бјеличасѝ*), а, о, (јуж.) weisslich, albidus;
бјелѝчасѝ, а, о, weisslich, sublbis, cf. субјел;
блѝд, *блѝда*, *до...* (ист.) vide блијед (и друге речи те основе);
блѝд... исто;
блѝјед, *блѝјѝда*, *до...* (јуж.) bleich, pallidus, и изведене речи;
брѝѝасѝ, а, о, von der Farbe der Farberrothe, rubiaceus;
- В: *вѝдар*, *дра*, *дро*, heiter, serenus;
виѝѝикасѝ, а, о, weichelfarb, colorem habens cerasi aproniani;
врѝн, *врѝна*, *но*, schwarz, ater;
- Г: *га̀рав*, а, о, russig, fuliginosus;
го̀лу̀басѝ, а, о, taubenfarbig, colore palumbis, columbinus;
грѝорасѝ, а, о, н.п. кокош, очи, buntscheckig, varius;
- Д: *дѝрасѝ*, а, о, vide доратаст;
дѝраѝасѝ, а, о, н.п. коњ, ждријебе, кобила, braunlich, fuscus;
- Ђ: *ђѝгаѝасѝ*, а, о, н.п. коњ, Schimmela, equas albus;
- Ж: *жу̀ѝ*, *жу̀ѝа*, *ѝо...* 1) gelb, flavus, gilvus. 2) жут посао, (scherzhaft), schlesht, vilis;
жу̀ѝкарасѝ, а, о, (у Сријему) vide жуѝкаст;
жу̀ѝкасѝ, а, о, gelblich, subflavus;
- З: *зѐкасѝ*, а, о, н.п. во, свињче, у којѝга је длака као у зеца, nasenfarbig, pilis leporinis;
зѐлен, *зѐлена*, *но...* 1) grun, viridis. 2) grun, d.i. unreif, immaturus:
 млад и зелен, der Gelbschnabel, imberbis;
зѐленкасѝ, а, о, grunlich, subviridis
зла̀ѝан, *ѝна*, *ѝно...* golden, aureus (када се мисли на боју);
- К: *кѝласѝ*, а, о, шарен на кола, rundegefleckt, maculosus;
крѝав, а, о, blutig, cruentus;

- Л: *лїсасїѡ*, а, о, z. В. Pferd, das eine Blasse, hat, macula alba insignis;
лўжан, а, о, aschig, cinerosus, cf. пепельав;
- Ль: *лўбичасїѡ*, а, о, veilchenblau, violaceus;
- М: *моддар*, дра, дро, blau, lividus;
модрикасїѡ, а, о, blaulich, sublividus, модрикасто платно,
ungebleichte Leinwand, linteum non insolatum;
мрк, а, о... schwarz, ater, cf. срн, вран;
мўргасїѡ/мўргоvasїѡ, а, о, olivenfarbig, coloris amurcarii;
- П: *їѣгав*, а, о, (ист.) vide пјерав;
їейельав, а, о, mit Asche bestreut, cineribus conspersus;
їейельасїѡ, а, о, aschenfarbig, cinericius;
їјѣгив, а, о, (јуж.) 1) fleckig, maculosus. 2) sommerfleckig,
lenticulosus;
їјѣгасїѡ, а, о, vide пјерав;
їлаъв, *їлава*, *їлаво*... 1) blau, flavus, coeruleus. 2) blond, flavus;
їлавейникасїѡ, а, о, blaulich, subcaeruleus;
їрдсед, а, о, (ист.) vide просјед;
їрдсјед, а, о, der grau zu werden beginnt, subcanus;
- Р: *рїћ*, *рїћа*, *ће*... fuchsroth, rufus;
рїћасїѡ, а, о, vide рїћ;
рўд, *рўда*, *рўдо*... rotlich, subruber, cf. црвенкаст, рїћ;
рўдасїѡ, а, о, н.п. овца; dichtwollig, lanae spissae;
рўжичасїѡ, а, о, rosenfarben, roseus;
рўјев, а, о, von руж (a s.v. руж: das Gelholz, rhus cotynus Linn);
рўјно вїно н. (ст.) gelblicher Wein, vinum fulvum;
румен, *румѣна*, *но*..., roth, ruber, cf. руменит;
румѣний, а, о, vide румен;
руменкасїѡ, а, о, rothlich, subruber;
- С: *свѣїтао*, *свѣїтла*, *їло*, (ист.) vide свијетао;
свїјейтао, *свїјейтла*, *свїјейтло*, (јуж.) glanzend, fulgens;
сед, *седа*, *до*, (ист.) vide сијед;
сив, а, о, grau, canus;
сијед, *сијѣда*, *сијѣдо*... (јуж.) grau, canus;
сїњї, *ња*, *њѣ*, graulich, blau, coeruleus;
сјајан, *сјајна*, *но*... glanzend, fulgidus;
смѣћ, а, о, brunett, subfuscus;
снѣжан, а, о, vide, сњежан;
сњежан, а, о, 1) beschneit, nivibus plenus, н.п. ноге, дрво.
2) од снијера, н.п. груди, Schnee=, nivalis;
срѣбрн, а, о, silbern, argenteus;
сўр, *сўра*, *ро*... blass (von Farbe), coloris, pallidi;
- Т: *їаман*, *мна*, *мно*..., finster, obscurus(I);

- Ц: *цвѣтасѣи, а, о, (ист.) vide цвјетаст;*
цвјѣтасѣи, а, о, (јуж.) крава, eine Blosse an der Stirne habend,
macula alba in fronte praeditus;
црвен, црвена, но..., roth, ruber;
црвенкасѣи, а, о, rotlich, subruber;
црн, црна, но..., schwarz, niger, ater;
црмиурасѣи (црнѣурасѣи), а, о, vide црномањаст;
црнѣмањасѣи, а, о, braunlichim Gisechte, fuscus;
црњкасѣи, а, о, schwarzlich, subniger;
- Ч: *чдѣав, а, о, russig, fuliginosus;*
чдрнѣи, нд, нѣ, (ст.) vide црн;
- Ш: *шдрен, шарѣна, но... 1) bunt, varius. 2) који шара...,*
шдркасѣи, а, о, vide шарен 2;
шдрдвѣиѣи, а, о, vide шарен;
шдрдмѣиѣи, шна, шно, vide шарен.

Овде су, понављањем, првенствено дате одреднице које именују неку боју, ређе и они придеви који уз боју могу означаваги и још неку особину предмета уз који стоје. Тако, на пример, придеви *златан, лужан, снежан, сребрн/сребрен* немају особину означавања само боје предмета уз који стоје, него уз то, па и пре тога, и неку другу особину. Тако, рецимо, синтагма: *златно дете* означава вредносне квалитете детета, а синтагма *златно жито*, *златно класје* може да упућује и на боју жита или класја. Уколико у оваквим синтагмама треба да се означи боја, уз придев овога типа долази и одредница *боја*, уп. *Жито је златине боје*, *вода је сребрнасѣи/сребренасѣи боје*. Ако се колористичка посебност исказује придевом који има примарно то значење, боја је ту непотребна. Уп.: *жито је жуто*, *река је плава*.

Из овога прегледа боја, које нам нуди Вук у своме речнику, може се закључити да је њихов број, када су у питању основне боје, доста скроман, шест. То су ове боје: *белбијел, жути, зелен, плава, црвен, црн*. Остале боје су варијанте наведених, или су настале њиховим различитим комбинацијама (уп. *бјеличасѣи, бјелушасѣи, жућкасѣи, зеленкасѣи, црномањасѣи*); за боје као: *златан, крвав, љубичаст* у основи је именица као основни семантички појам. За боје као *блед, модар, сив, смеђ, шарен* порекло се може тражити у комбинацији неких других боја, што се, некада, види и у њиховом преводу на немачки или латински језик, код Вука.

4. Десанка Максимовић, како сама каже, учила је природне науке из живота. Шумадија јој је, то је несумњиво, за то пружала изобилје примера. Ту је научила биологију; ту је научила и ботанику и зоологију. Свакако, уз то, ту је она добро научила и све боје које јој је пружала Шумадија. А ни ту она није била ускраћена. Говорећи о дугином мосту, она констатује постојање неколико боја у дугином сиплету: „Како је мост [од дуге, А. П.] имао седам колосека, једни

путници су се стали пети *модрим*, други *зеленим*, трећи *жућим*, а остали *наранџастим*, *црвеним*, *љубичастим* и *зеленомодрим*" (Писма, 270).

Од боја које нам пружа писана реч Десанке Максимовић, указујем на следеће (овде се даје само податак о њиховом постојању, а у наредном одељку указаће се на њихову употребу и могућности њихових везивања за различите појмове):

бели, *беличастии*, *бисерни*, *бледи*, *бледозелени*, *белосивии*;
више бојом, или *различка*;
жућ, *жућкаст*, *жућкастозелен*, *жућозелен*, *жућкаст*о *румени*, *жућозелен*;
зелен, *зеленомодрог*, *зеленкастиих*, *зеленоцрвени*, *зелено-жућиих*, *златним*, *златнастим*;
љубичастиих;
модри, *мрког*, *модрикаст*о, *мрачни*, *мућног*, *модар*, *модрозелени*;
ни;
наранџастим;
плава, *плавичастии*, *пиргавих*;
румени, *руменкастиих*, *ружичаста*, *рујни*, *руменожућии*, *рубинске боје*;
свећтао, *сиве*, *сјајне*, *смећи*, *сребранстииа*, *суре*, *смарагдове боје*, *сивозелени*, *свећломрки*;
тамно, *тамножућииа*, *тамнозелене боје*;
црн, *црвеног*;
шарени.

И овде, као и код Вука, имамо исказане неколике основне боје: *бео*, *жућ*, *зелен*, *плав*, *црн*, *црвен*. Остале настају као варијанте наведених или њиховим мешањем (*беличаст*, *белосив*, *жућкаст*, *зеленомодар*, *љубичаст*, *модар*, *мрк*, *мрачан*, *наранџаст*, *пиргав*, *плавичаст*, *ружичаст*, *смећ*, *сив*, *сур*, *шаман*, *тамножућ*, *шарен*). То је, управо, слика колористичких вредности које нам пружа природа завичаја наше песникиње. А за нас је овде битно да укажемо на чињеницу да је Десанка Максимовић била кадра да „меша“ ове боје, да њиховим комбинацијама ствара нове и, уз то, да постојећим, у склопу одређених синтагми, даје нове квалитативне вредности. Неке од тих синтагми ми познајемо одраније, неке нам је понудила Десанка Максимовић у својој писаној речи, и, што је значајно, све те комбинације имају свој *raison d'être*. Све те синтагме овде ће се навести, како ради добијања целокупне слике о вредности боја у писаној речи Десанке Максимовић, тако и ради њиховог богатства, а и овде је већ речено да је колористички низ, који попуњава простор између једног колористичког квалификатива до другог, врло неуредначен, тј. простор између појма *црн*, који се налази на крају колористичког низа једнога квалитета, до појма *бео*, који се налази на другом супротном крају колористичког квалитета, не зависи само од њиховог стварног посто-

јања, него то зависи и од наших способности да све те нијансе, све те преливе уочимо и да смо способни да их именујемо. Од тих способности може зависити и број колористичних варијанти. Наиме, појам *жуић* и *жућкасић* јасно исказују квантитативне квалификативе, а они никако нису идентични са појмом *жућкасићозелен*, *жуићозелен*, *жућкасићорумен*.¹

5. Бројне су синтагме у којима је одредбени део неки од придева којим се означава колоричност појма уз који овај придев долази. Тако ту налазимо (наводи се само једна синтаagma у којој су исти и регенс и ректум).

а) Уз придев бео/бели²:

по снегу белом (Песме 1, стр. 7), *руицем белим* (12), *круницу... белу* (14), *бела... ружа* (20), *шрејавица бели* (20), *бели врћи* (31), *бео зид* (35), *букве беле* (36), *јесен бела* (36), *беле звезде* (38), *белих облака* (38), *бели силав* (38), *белог буђења* (48), *крила своја бела два* (50), *на белој земљи* (51), *бели дан* (52), *беле раде* (56), *бели скромни двор* (58), *облака белог галије* (70), *белу драж* (73), *бели... пуић* (74), *белу душу* (82), *бели водени цвети* (85), *бела девојка* (85);

бела гнезда (Песме 2, 37), *беле санџе* (69), *дрвџа бела* (78), *бела јушра* (80), *крај белих воћњака* (83), *пушјеви* су опет *бели* (98), *закућак бели* (102);

белог јоргована (Писма, 13), *брада... беља* од осталих (18), *нисам бео* (19), *бело... њеро* (48), *белог... светиња* (49), *бео велики орах* (53), *кућа бела* (70), *бели (беле!) леишџири* (77), *беличасџе (кашџе, 92), белом марамом* (94), *као снег је бело* (одело, 94), *беле сасе* (101), *бела коиља* (108), *грозд бео* (131), *огрнута белим илашићом* (133), *бели лабуд* (135), *шума је иосџала бела* (142), *земља је иосџала бела* (142), *кров је иобелео* (142), *беле ирегаче* (166), *белим ирахом* (167), *снежно белих (цветџова, 180), белог цветџа* (185), *беле јелене* (255), *белим ђубама* (240), *белих... ишачкица* (303), *белосивим иегама* (311).³

Неке од наведених синтагми срећемо у свакодневном животу (*бели снег, рубац бели, ружа бела, кућа бела...*), неке опет, тешко ћемо срести ван песничких творевина (*шрејавица бели, јесен бела, бели силав, белог буђења, белу драж, белу душу, бела гнезда, бела јушра, белих воћњака, закућак бели, бео... орах, бела коиља, шума... бела...*), а ни таква једињења, регенса и ректума, нису без свога основа. Макар то било и у песничкој машти. У сваком случају, овакво

¹ Може бити разлика у начину писања ових појмова: заједно, са цртицом или као две речи. Семантичка компонента је идентична. Или би требало да је тако.

² Подаци се узимају из: *Песме*, Београд 1924, овде: Песме 1; *Изабране песме*, Београд 1972, овде: Песме 2; *Писма из шуме*, Нолит, Београд 1969, овде: Писма.

³ О оваквим синтагамама у писаној речи Десанке Максимовић и код Љубице Ђорђевић: *Песничко дело Десанке Максимовић*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Монографије, књига XLV, Београд, 1973, стр. 278–279.

повезивање именица и придева може бити плод само бујне песничке маште, а у тим тренуцима, тренуцима песничких надахнућа, и долази до језичког обогаћивања, до језичког стварања. Истина, понекад ту и не мора да буде увек примаран колористички ефекат. Боја се ту јавља као једна од лепших особина појма о коме је реч. Управо, ту може бити у питању примарна семантичка компонента *белине*, *чистиоје*, па смо према: *бели снег*, *бела ружа*..., где уз колористичку компоненту иде и компонента изразите чистине, добили и синтагму *бела јуџира* тј. *чиста јуџира*, јутра без ичега што им одузима те квалитете. Или, *бела душа*, *бела буђења*, *бела драж* где преовлађује компонента чистоте, невиности... У оваквим синтагмама колористичка компонента се не схвата материјално. Није ту примарно значење обојености појма уз који долази придев *бео/бели*. Ту се појам обојености схвата у духовном смислу, придев *бео/бели* има ту преносно значење. А колико је могуће створити оваквих синтагми, то зависи од оних који такве појмове стварају. За онога који сва своја језичка грађења заснива на конкретном свету, број таквих синтагми не мора бити изразито велик. За онога, пак, који може „да плови по облацима“, тај број је неограничен;

б) Уз придев *зелен/зелени*:

зеленом гнезду (Песме 1, 25), *зелен-коњици* (28), *зелени сумрак* (39), *зеленом длану* (39), у *сујон зелен* (40), *очи као њролеће зелене* (40), *око брега зеленог* (49), *зеленог кукурека* (70), *зелене њомрчине* (88), *ловора зелена* (96);

кроз гране зелене (Песме 2, 19), *виџез зелени* (37), *зелене сџоје* (37), *зелене џројске змије* (37), *зелени дан* (37), *зелене казаљке часовника* (69), *са реке зеленог духа* (70), *гране... зелене* (85);

зелени двор (Писма, 10), *зелена... грана* (12), *зелен храсџ* (13), *зелени џластџ* (13), у оном *зеленом фишеку* од лишћа (18), он се *џрелива у... зелено* (19), *зеленој чистињини* (36), *Зеленом Реџићу* (47), *зелен реџ* (51), *зеленом доламиџом* (54), *кроз зелену џољану* (60), *сред горе зелене* (71), *Зелени Борнео* (65), *мале зелене кромџирове уши* (116), у *зелене колибиџе* (116), *крај зелених обала* (122), *млада зелена биљка* (124), *зелен бршљан* (124), *кроз зелене џределе* (126), *зелену џраву* (136), *мале зелене замейџке* (186), *зеленим... колосеком* (270), у *зеленом... огрџачу* (348), *зелени сунџобран* (351);

Уз овакве синтагме имамо још и: десетак *џлодова зеленожуџих* (186), *обасјано зеленкастџом свейлошџу* (203), *бледозелене свейџиџе* (204), *огрџица зеленомодроџ џерја* (227), *били су зеленкастџе и сиве боје* (254), *пун је зеленкастџих заушака* (255), *зеленкастџе мехуре* (255), *зеленило шума ће учинити још зелениџим* (269), *зеленомодрим* (270), *сивозелену хаљину* (303), *жуџкастџозелено одело* (304), *са жуџозеленим шеширом* (348), *модрозелене џраве* (Прадевојџ., 52), *џамнозелене* (исто).

Овде су интересантне синтагме као: *зелени сумрак*, *зеленом длану*, *зелен сујон*, *зелене џомрчине*, *зелене сџоје*, *зелени дан*, *зелене*

казаљке, зеленом фишеку, зеленој чистици... где имамо везивање придева зелен уз појмове које, иначе, не одликује зелена боја. Тешко је, наиме, замислити *зелени сумрак*, *зелену њомрчину*. Али, песничкој машти и то је дозвољено. И ту се боја одређених предмета, одређене средине, преноси и на појмове који, у стварности, не знају за такву колоричност. Сумрак, као и помрчина, одликује се, управо, црном бојом, као што се дан може карактерисати својом белином, својом чистотом; а чистина, исто тако, може да буде окарактерисана својом прозирношћу, тј. својом белином. Песникиња овде узима појам *зелен* као појам *лејог*, *прозирног*, *белог*, *чистог*. Такав утисак може да нам пружи *зелено њоле* у ране јутарње часове маја. Таква јутра, несумњиво, Десанка Максимовић је памтила и носила у своме сећању. И као што морнари, као што људи са обала Јадрана, носе у својим успоменама чисто море, море које карактерише бескрајност и плаветнило, које може да се прелива и у зелену боју, тако и људи из предела које карактеришу поља и шуме, могу да све то доживљавају не само у бојама које су ту стварност, него и у бојама које њима у одређеним временима могу бити лепше и пријатније. Према томе, богатство синтагми везаних за придев зелен у писаној речи Десанке Максимовић одраз су и њене песничке маштовитости, а и утисака које је она носила из свога завичаја. Колико су те боје биле богате и варијантски неједнаке, говоре и њене комбинације зелене боје са неком другом бојом: *бледозелен*, *зеленмодрог*, *сивозелену*, *жућкастозелено*, *жућкозеленим*... Овде се полази од могућности комбинација боја на равни коју чини колористички низ од апсолутног краја једне *зелене*, до апсолутног краја друге — *жуће*, *сиве*, *модре*. Колико ће ту бити тих варијаната, то зависи од наше маштовитости и способности да то искажемо.

в) Уз придев *йлав/йлави*:

љубичицу йлаву (Песме 1, 10), *с йлаве косе* (10), *даљине йлаве* (12), *сенке брестиа йихо се йлаве* (36), *два йлава... цветиа* (49), *йлави се... неба свод* (73), *река... се йлави* (73); као и: *йлавичастии брег* (86); тим *очима... йлавим* (63);

йчела йлава (Песме 2, 63), *йлавих маслина* (87), *йланине йлаве* (95), *исход свода йлавог* (101), што су некад били *деца*, *нежна* и *йлава* (102);

балони се... йлаве (Писма, 82), *йлаве љубичице* (93), *йлавом марамом* (94), *мараме йлаве* (95), *йлави округли шкриљац* (171), *йлавих йлачкица* (303).

г) Уз придев *жуји/жујии*:

жујии... сунцокрејии (Песме 2, 23), *вечер жујиа* (37), *очима жујиим* (63),

жујиио лишће (Писма, 68), *кељ опет одвећ жујии* (76), као *сунце жујииу* (83), *балони... се... жујиие* (82), као *месец жујиии* (84), да се још са пута види *боја жујиа* (93), у новим *жујиим шеширима* (93),

велико *жутио* око (124), леп *жутии* *цвети* (129), *по* *цвети*ићу *жутиу* (131), *жутии* *чешаљ* (136), *за* *сеницом* *жутиом* (165), *од* *жутиог* и *белог* *цвети*а (185), *сукње* (су) биле модре и *жути*е боје (240), Како је мост имао седам *колосека*, једни путници су се стали пети модрим, други зеленим, трећи *жутиим*... (270), *пуну* *жутиих*... *шачкица* (303), *жути*е или *црне* *мраве* (306).

Ту и: *жућкастио* *румени* *шијак* (185), *зелено-жутиих* (186), *жућкастиих* *очију* (240), *жућкастиозелено* *одело* (304), *са* *жутиозеленим* *шеширом* (348), *жућкастио* *млеко* (129).

Ту је битан наш утисак: која боја даје основни тон датом предмету, према томе се даје и назив тој боји. Свакако, постоји разлика између *жутиозелене* и *зеленожути*е боје. Могуће је да се полази од квалитативне средине (*жутио-зелен* : *зелено-жути*).

д) Уз придев *црвен/црвени*:

црвена *сока* (Песме 1, 28), *цвети* *црвеног* *црца* *ситног* (Песме 2, 25), *црвена* *крести*ица (Писма, 47), *балони* *се* *црвене*... (82), *црвено* *бабино* *уво* (95), *црвена* *руж*а (124), *црвене* *жеравице* (169), *испод* *црвене* *обр*ве (227), *црвеним* (*колосеком*, 270), *хаљину*... *црвених* *шачкица* (303), *под* *црвеним* *оклојом* (306), *црвени* *звоник* (310).

ђ) Уз придев *румен/румени*:

кад *дан* је *час* *румен* (Песме 1, 7), *зезде*... *румене* (6), *цвети*аће *румено* *дани* (14), *у* *руменом* *цвети*у (84), *румени* *ојсјај* (85), *румени* *ируи* (91), *румени* *маков* *цвети* (98);

дан је *час* *румен* (Песме 2, 17), *врбов* *румени* *ируи* (28), *траже* *румене* *сирудове* *корала* (58);

суседска *деца* *су*... *руменела* *се* (Писма, 75), *своју* *румену* *ушчу* *шкољку* (90), *у* *руменом* *огрџачу* (105), *У* *сваком* *руменом* *коралном* *листи*ићу (125), *свој* *румени* *град* (126), *румени*, *хлебе*, *румени*; *румене* *венчи*ће (170), *румени*... *као* *јагоде* (186), *светлуца*ли(су)... *румено* (292), *три* *румене* *сестри*це (351), *А* *била* је *тако* *румена* (*мала* *богиња* *шуме*) *као* *сестре* *јагоде* (353), *румен* *цвети*а *још* *руменијим* (269);

*руменкасти*е, *оштре* *маказе* (303), *руменкастиих* *гљива* (129);

е) *црн/црни* имамо у синтагмама:

црни *бодљикави* *и*рн (Песме 1, 20), *облак* *црн* (58), *међ* *свим* *тим* *очима* *многим*: *плавим*, *црним* и *жутим* (63),

сумње *једро* *црно* (Песме 2, 38), *сти*оје... *се*... *црне* (80), *благог* *црног* *грања* (81);

као *црни* *и*рн (Писма, 13), *нисам* *црн*, *нисам* *бео* (19), *црна* *и*ицица (41), *његово* *црно* *лице* (70), *Зидови*... *беху* *и*ако *црни* (71), *мрак*... *црн* (71), *црни*... *бауци* (71), *у* *црним* *гранама* (227), *црни* *лейезастии* *рей* (227), *са* *црним* *зеницама* (240), *ишарано* *црним* *и*ругама (304), *жуте* или *црне* *мраве* (306), *црних* *облака* (321).

ж) Уз придев *шаман/шамни*:

шамно моје срце (Песме 2, 38), *косу ми шамну у лице баци* (исто, 44);

река шамножуша (Писма, 322);

з) Уз придев *мушан/мушни*:

преливао се *мушним /сребром/* белих облака (Песме 1, 38), *хте-ла би до мушиног Сушра* (исто, 44), *кроз многе мушине дане* (Песме 2, 59);

и) Уз придев *мрк/мрки*:

од погледа мрког (Песме 1, 82), *мрки као буков жир* (Писма, 186), *закићених мрким звездастим цветном* (исто, 186); *светломрки* (инсекти (Прадевојчица, 51);

јавља се и мрки:

летимо по цео дан/ до мрког мрака (Писма, 34).

ј) Уз придев *сив/сиви*:

све до у сушон сив (Песме 1, 53), *хватај у недра сенки сиве голубове* (Песме 2, 44), *Ако дође сив | сав ће бити сив | биће сив и бео* (Писма, 13), *били су зеленкасте и сиве боје* (исто, 254);

к) Уз придев *блед/бледи*:

месец блед (Песме 1, 12), *с бледог неба* (исто, 51), *Прозор ми је застро блед, лелујав лик* (Песме 2, 84), *а ови малишани су бивали све блеђи* (Писма, 75).

л) Уз придев *ружичаст*:

она што ме је *ружичастом* руком повела (Песме 1, 77), *и са мало ружичастог/ навези их конца* (Писма, 92), *дивља ружа се китила ружичастим крућним звездама* (исто, 185), *ружичастог око-врајника* (исто, 349).

љ) Уз придев *љубичаст*:

Како је мост имао седам колосека, једни путници су се стали пети модрим, други зеленим, трећи жути, а остали наранџастим, црвеним, *љубичастим* и *зеленомодрим* (Писма, 270), *и була опасана сунчевим љубичастим зраком* (исто, 353); *љубичаста саса* (исто, 12).

м) Уз придев *шарен/шарени*:

и мртво паде безброј | љупких, шарених глава (Песме 1, 27), *змајеве шареног чела* (исто, 32), *само једна збрка | шарена и чудна*

(исто, 33), *тшца шарена* (исто, 47), *људи и жена шарена груја* (исто, 62), *шарени шљунак* (исто, 78), *шарено коло* (Песме 2, 95), *шарена срца од колача* (Писма, 81), *око неке шарене шайре* (исто, 81), *сав шарени свей* (исто, 126).

н) *Сребрн/сребрни* налазимо у синтагмама:

да угледамо | *тица сребрна крила* (Песме 1, 14), у *смех сребрних река* (исто, 70), и *сребрни' тшца лет* (Песме 2, 39), по једној од *сребрних тшца* (Писма, 105), *жубор малих сребрних йошока* (исто, 181), *сребрне дворове* | и *сребрне гране* (исто, 222), на *сребрну кулу* (исто, 223), *птице сребрних йера*; *сребрн дрвљаник*, *сребрне иверке* (исто, 225); уп. и: као извор бистро и *сребрнасто* (Песме 1, 82).

њ) Са придевом *злайан/злайни*:

Свега девојка једна | *злайног округлог ока* (Песме 1, 28), *злайна звезда* (исто, 56), у *злайном сшогу* (Песме 2, 71), у оделима од *злайног брокаша* (Писма, 104), уп. и: *дизале главу према злайнастој шачки* (исто, 283).

о) Придев *рујни* имамо у примеру:

свуд жут и модар, љубичаст и рујни йожар расте (3, 150).

п) Придев *румен уз жуйи* имамо у:

и носе *барјак руменожуши* (3, 179).

р) Уз придев *шаман*: *тече река шамножуши* и *хучна* (Писма, 322).

6. Наведени примери јасно упућују на закључак да је Десанка Максимовић имала у своме спектру повећи број различитих боја. Без сумње, њена родна груда јој је помогла да све те нијансе уочава и носи у своме речнику. А светлост њене Шумадије омогућавала јој је да потврди закључке Леонарда да Винчија који каже: „Od boja iste bjeline ona će se pokazati bjelijom, koja bude na tamnijem polju, a crna će se pokazati mrkljom koja bude na polju veće bjeline. A crvena će se očitovati vatrenijom kad bude na žućem polju; i tako će djelovati sve bolje okružene svojim pravim protivnim bojama“ (Leonardo da Vinci, Quadrifolium, Biblioteka Zora, Zagreb 1981, стр. 64, в. и на стр. 80 и 92). На светлом простору Шумадије могу се нијансирати различите боје, а да би те нијансе постале наше, да би оне живеле са нама, морамо их добро и разликовати и запамтити. Никакве школе и књиге ту нам не могу бити учитељи. За оне које карактерише далтонизам, многе нијансе, које нам нуди природа, остају непримећене. Уочити разлику између *црвеног, руменог, црвенкастог, руменкастог, ружичастог, жућкасторуменог* и сл. могу само они који од малих ногу другују

са бојама које нам нуди природа. Десанка Максимовић је припадала таквој групи људи.

7. Да укажем још и на чињеницу да на списку боја које нам нуди писана реч Десанке Максимовић налазимо 53 њихове нијансе. Није искључено да је нека и превиђена. То је, свакако, позамашан број на коме може многи од нас да позавиди нашој песникињи. Додајмо уз ово да на списку боја које нуди Вуков Рјечник налазимо 80 њихових варијанти. Али, и то треба знати, у питању је речник једнога језика и он може да обухвати и нијансе боја које имају дијалекатски или локални карактер (уп. *обрашљив, овлајан, ал, алвајан, баљав, баљаст, бјелушаст, вишњикаст* и сл.). А колико један писац може да носи у своме речнику боја и њихових варијантних вредности лепо показује Исмет Смаиловић у опису језика Хасана Кикића. Кикић је, наиме, имао и сликарског талента. А та његова урођена особина уродила је богатство боја које је он уносио у своју писану реч. На списку који даје Смаиловић налази се 119 боја и њихових варијанти. Без сумње позамашан број. Могуће је да неке од њих нису обичне и да их је створио или поседовао сам писац. Такве би биле и ове: *бисераста, црнгараста, црнокрава, црвеноцрна, гараста, гримизноцрвена, илова, јейкозелена, модромасна, мркосура, мушнозелена...* Смаиловић указује на то да код Кикића шароликост, овако велику, вредности боја налазимо само у романима, не и у приповеткама. А све то показује колико је овај писац, Хасан Кикић, био обдарен сликарским даром и, као такав, способан да нијансира вредности боја света који га окруживао (исп. Ismet Smailović, *Jezik Hasana Kikića*, Glas, Banjaluka 1979, стр. 149–158). Мада је број боја које нам нуди писана реч Десанке Максимовић мањи од онога који налазимо код Кикића, и њен списак је повелик. И он нам говори да је наша песникиња била не само рођени песник него и рођени сликар. Треба признати да списак од 53 боје, што не искључује и још неку која овде није унесена, јасно говори да је Десанка Максимовић не само добро познавала флору и фауну свога завичаја него и све њихове карактеристике, укључујући, наравно, и њихову боју.

R é s u m é e

Asim Peco

LA RICHESSE DES COULEURS DANS LA LANGUE ECRITE DE DESANKA MAKSIMOVIĆ

La langue écrite d'un littéraire offre souvent une richesse des mot inconnus ou peut connus. Cela est la caractéristique de la langue écrite de Desanka Maksimović. Ce texte représente un sommaire des éléments lexiques lesquels notre poétesse nomme les couleurs de différents objets et personnes. L'auteur remarque les problèmes qui concernent cette part du monde qui nous entoure, ainsi que les couleurs marquées dans le Dictionnaire de Vuk Karadić de 1852.

МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПОЕТСКА ФУНКЦИЈА ЈЕЗИКА

У овом чланку аутор износи неке своје ставове о *поетској функцији језика*, издвајајући је од осталих пет: *емоцивне*, *конативне*, *референцијалне*, *фатичке* и *метајезичке*. Он истиче да би се тачно одредила поетска функција језика, треба да се дефинише појам поетског (песничког) језика. А појам поетског језика означава не само употребу природног језика у стиху и поезији, него употребу језика у свим врстама књижевних текстова. Стога се песнички (поетски) језик схвата као особена организација говорног низа, која се доживљава и тумачи као уметничко обликовање језичког градива. Одатле поетска функција језика представља усмерење на сам израз, на саму форму и структуру вербалног исказа.

0. Својевремено Карл Билер је разрадио три основне функције језика: *емоцивну* (или експресивну), *конативну* (или импресивну) и *референцијалну* (или предметну)¹. Међутим, како је касније показао Роман Јакобсон, овај тријадни систем језичке функције не испрпљује све аспекте језика. Он је истакао да у сваком чину језичког општења учествују још три чиниоца који језичком изразу придају три нове функције: *фатичку*, *метајезичку* и *поетску*². Сваку од ових шест функција језика може имати, како обичан вербални исказ, тако и књижевноуметнички прозни и стиховни израз. Међутим, њихов опис, како каже Новица Петковић, „није дошао одједном, него му је претходило дуго издвајање једне по једне функције, у чему су с лингвистима подједнако учествовали и књижевни теоретичари, и у чему је удео модерне поезије прилично велики“³. Поезија с почетка 20. века била је, дакле, та која је својим новим изразом указала на чињеницу да се у језику може укинути предметно значење. Отуда је, вероватно, Роман Јакобсон, говорећи о поетској функцији језика, између осталог, истакао: „Усмереност на ПОРУКУ, као такву, довођење у фокус поруке зарад ње саме, — то је ПОЕТСКА функција језика“⁴. Овако схватање поетске функције језика није ништа друго него покушај да се укине предметно значење и сва суштина језичког општења усмери на чисто вербално догађање. У оно време, када је настала ова дефини-

¹ Bühler: 1993, 19–90.

² Jakobson: 1996, 285–324.

³ Петковић: 1995, 9.

⁴ Jakobson: 1966, 294.

ција поетске функције језика, сам појам поетског језика још није био тачно дефинисан и одређивање његових особина у много случајева било је недовољно јасно. Сам појам поетски (песнички) језик долази из времена када се књижевност називала поезијом или песничком уметношћу. Њиме се није означавала употреба природног језика у стиху и поезији, него употреба језика у свим врстама књижевних текстова. Данас се песнички (поетски) језик схвата као „особена организација говорног низа, која се доживљава и тумачи као уметничко обликовање језичког градива“⁵. Овакво одређење поетског језика подразумева накнадну сегментацију и преуређивање вербалног низа, варирање синтаксичког поретка, густо ткање језичких јединица, повезивање разнородних семантичких категорија, чешићу употребу тропа и фигура, коришћење одређеног броја граматичких облика, речи и говорних обрта, кршење језичких норми на свим нивоима⁶.

1. Међу шест функција језика, *референцијална* и *поетска* заузимају крајње позиције, док *емоционална*, *коналитивна*, *фајничка* и *метајезичка*, условно речено, попуњавају простор између ових двеју функција. Да је то тако, показује и сама усмереност референцијалне и поетске функције. Док референцијална („денотативна“, „конгнитивна“) представља усмерење језичког израза на сам „предмет“, што је „у служби чистог саопштења, у служби изражавања мисли, у служби мишљења и интелекта“⁷, дотле поетска функција представља усмерење на сам израз, на саму форму и структуру вербалног (језичког) исказа. Јакобсоново разликовање шест аспеката језика и шест његових функција не подразумева стварно разграђивање језичког феномена на његове функционалне састојке, већ потребно научно апстраховање и уопштавање. Ниједна од шест функција језика не јавља се у чистом облику, све оне чине функционални комплекс у којем, зависно од начина употребе природног језика, долази до истицања једне у односу на све друге функције. Када се ово има у виду, онда је разумљиво да за проучавање поетске функције језика треба прећи границе поезије и обухватити све области језичких активности, јер поетска функција није само одлика песничког говора, песничког начина казивања.

2. Пошто је поетска функција језика од примарног значаја за књижевно дело, треба имати у виду појмовну разлику између „језика књижевног дјела и књижевног стила“⁸. Први појам упућује на саму природу језика који се употребљава у књижевном делима (лирска песма, роман, драма) као делима од уметничке вредности различите језичке структуре, којима природа уметничког стварања у језику даје карактер концептуално истог језичког контекста. Други појам се односи на сваку употребу језичке структуре (у филозофском, политичком, моралном, мемоарском и др. контексту), где су њена својства

⁵ Петковић: 1995, 104.

⁶ Петковић: 1995, 112.

⁷ Lešić: 1979, 123.

⁸ Lešić: 1979, 30.

иста или слична. Ову дистинкцију правилно је уочио Шарл Баји и схватио да се језик књижевног дела не може третирати на исти начин као језик у другим употребама, а посебно у живом говору, па га је због тога потпуно искључио из својих стилистичких проучавања⁹. Баји је указао и на једну важну интенцију књижевног ствараоца којом се књижевно дело разликује од свакодневног говора не толико по облику колико по функцији. Ово је каснијим истраживачима отворило могућност да средства језичког израза у књижевном делу посматрају не у језичкој него у уметничкој функцији, што је трасирало пут ка свестранијем уочавању поетске функције језика. Тако се дошло до спознаје да се средства језичког израза у књижевном делу морају анализирати с обзиром на њихово естетско дејство унутар контекста у којем се појављују. На естетички моменат у језичком изражавању, међу првима, указао је Јан Мукаршовски. Међутим, он није обраћао само пажњу на естетско у језику, него и на естетско уопште говорећи о његовом троструком аспекту: функцији, норми и вредности. Али, када је остајао у укупној области језика, Мукаршовски је истицао „да естетско у језику треба тражити у свим врстама језичких манифестација, а не само тамо где преовлађује, наиме у песништву, и обратно, ни у песништву не смеју бити сметнуте с ума посматрача разне нијансе комуникативне функције и њихов значај за песничку конструкцију“¹⁰. Тако се појам информације као појам естетике може третирати као естетска информација која поприма карактер обавештења, и то у оној мери у којој се естетски знаци и њихове композиције успешно сведу на реалне знаке. Информација као таква не значи ништа друго него меру за ред. Она одговара одређеној расподели (неубичајеној, оригиналној), која се најчешће налази у песничком делу. Мера за ред и распоред изражава структурне моменте уметничког (песничког) дела, представљајући неку врсту негације ентропије (нереда). Услед тога се свако песничко дело, као естетско збивање, приказује у виду стваралачког процеса, који је подређен начелима индивидуализације и диференцијације¹¹.

3. Користећи сва пређашња искуства стечена у изучавању језичких структура, модерна наука о језику је дошла до сазнања да се у појединим језичким исказима запажа повећана усмереност на сам облик исказа, на његов формални квалитет, чиме се посебно истиче сама језичка структура. Усмереност на организовање језичког исказа ради њега самог, као што је познато, Роман Јакобсон је назвао поетском функцијом језика. Међутим, сваки начин поетског изражавања није искључиво везан за поезију, него и за сваки вид вербалног људског испољавања. Али, логично је да се облик поетског казивања, уз све друге облике (трговачки, политички, религиозни итд.), у највишем степену одражава у поезији, јер она подразумева, уз учешће других

⁹ Bally: 1951, 19.

¹⁰ Mukaržovski: 1986, 9.

¹¹ Bense: 1978, 43.

вербалних функција, доминантну поетску функцију. Ово показује да треба бити посебно опрезан и не поистовећивати поетску функцију језика са језиком поезије, као што је то у претераном облику тврдио Бенедето Кроче, говорећи да „у сваком часу свога изражавања човек говори као песник, зато што као и песник доводи до изражаја своје утиске и своја осећања“¹². Истина, тежња да се оствари поетска функција језика „није тежња само пјесника већ и свих оних који желе да добро говоре или пишу. То је особина не само књижевног стварања већ и књижевног стила уопће“¹³. Разлика коју је уочио Јакобсон, а која настаје померањем нагласка а не променом квалитета — остаје: „Поетска функција није једина функција вербалне уметности, већ само њена доминантна, одређујућа функција; у свим другим вербалним делатностима она, насупротив овоме, делује као споредна, узредна конституента“¹⁴. Варијабилност поетске функције језика колико је значајна за све видове вербалног људског општења толико је значајна и за различите облике књижевног стварања. Зато Јакобсон с правом истиче да би „сваки покушај свођења поетске функције на сферу поезије или ограничавање поезије на поетску функцију представљало варљиву симплификацију“¹⁵. Ово показује да се унутар језика књижевног дела јавља дистинкција која указује на два различита стила, односно на два различита начина употребе језика у оквиру књижевноуметничког стварања. Један од њих је карактеристичан за поезију, која се одликује богатством тропа, звуковних и интонационих фигура, ритмичком и мелодијском организацијом вербалног градива — што истиче максималну усмереност на сам облик језичке структуре, која тиме добија истакнуту поетску функцију. Други од њих је карактеристичан за књижевна дела писана у прози, која се одликују приметним одсуством тропа и фигура, као и других „украшних средстава“, чиме се она приближавају свакодневном начину изражавања, где поетска функција уступа место референцијалној, обавештајној функцији. Отуда се за тип језичких структура, који одражава поезија, може с правом рећи да је поетски организован, јер језик којим је поезија писана (под условом да се ради о правој поезији) „представља свој предмет на више него једном нивоу, јер један те исти исказ има више него једну функцију у структури значења у којој се појављује“¹⁶. Оно што је важно за природу различитих књижевних дела није нимало мање важно за све различите типове језичке организације. У питању је само однос строго поетског и строго референцијалног у језику; у ствари, однос чисте форме и чисте поруке, који се успоставља и на квантитативној и на квалитативној равни. Зато и постоји знатна типолошка разлика међу њиховим језичким структурама. Она је евидентна и у кругу различитих књижевноуметничких творевина, али је

¹² Kroče: 1934, 35.

¹³ Lešić: 1979, 35.

¹⁴ Jakobson: 1966, 294.

¹⁵ Jakobson: 1966, 294.

¹⁶ Nowottny: 1965, 2.

у њима, за разлику од свих других врста људске вербалне делатности, резултат стваралачког чина, где факат прелази у артефакат, а чињеница у уметничко остварење са мањим или већим интензитетом поетске функције.

4. Сваком учеснику у усменој и писаној комуникацији стоје на располагању различити видови језичке структуре (граматички облици, лексичке јединице, синтаксичке конструкције и сл.) који се могу користити или по законима општејезичке употребе или по законима уметничког (песничког) стварања. Од самог начина употребе заједничког језика зависи да ли ће се радити о уобичајеној (простој) или неуобичајеној (сложеној) форми (поетског) изражавања. Међутим, и при поетском изражавању уметник (песник), иако употребљава језик са естетском намером да би обликовао поетски израз и садржај тога израза, дужан је не само да се придржава општејезичких законитости него и одређених књижевних конвенција, како би устоставио комуникацију са реципијентом (читаоцем/слушаоцем). Дакле, песник (уметник), стварајући своје дело, мора водити рачуна да оно буде „организована, довршена и у себе затворена структура, која је формирана на основу коегзистенције, садејства, корелације и динамичке повезаности строго одређених средстава и елемената песничког израза“¹⁷. Однос две крајње инстанце језичке функције: референцијалне и поетске — може се тако схватити да све што превазилази комуникативни, референцијални облик језика припада области поетског и постаје предметом поетске функције језика. Дакле, да су сви стилогени облици, као што су емфаза, ритам, еуфонија, симетрија, синонимика средстава вербалног исказа, евокативни и афективни квалитети израза, сва експресивна језичка средства, сав формални инвентар језика, укључени у структуру поетске функције. На овај начин, појам поетског се веома приближава па и поистовећује са појмом стилски. Таквом поистовећивању био је склон и Роман Јакобсон. Али, он је ишао обрнутим редом, јер је стилско проучавање књижевног дела назвао поетиком: „Поетика се превасходно бави питањем 'Шта чини једну вербалну поруку уметничким делом?' Како је главни предмет поетике *differentia specifica* вербалне уметности у односу на друге уметности и на друге врсте вербалног понашања, поетици припада водеће место у књижевним студијама“¹⁸. Готово истоветан став имао је и Виктор Виноградов сматрајући да књижевна стилистика и поетика имају исти предмет истраживања¹⁹. А за Зденка Лешћа постало је „очигледно да књижевна стилистика и поетика у великој мјери хоће себе да идентификују са књижевном критиком“²⁰. Све ово показује да су на један начин и поетика и стилистика у служби поетске функције језика.

¹⁷ Виноградов: 1963, 131.

¹⁸ Jakobson: 1966, 286.

¹⁹ Виноградов: 1963, 79.

²⁰ Lešić: 1979, 69.

5. Сва досада изнета мишљења, иако у много чему различита, слажу се у једном да је поетски (песнички) језик особена функционална формација, у којој, за разлику од свих осталих функционалних језика, поетска функција преовладава. Они се слажу и у томе да ниједна језичка манифестација није ограничена само на једну функцију, већ да се поред основне (примарне) функције јављају и друге побочне (секундарне) функције, које чине функционалну укупност одређеног језичког чина. Међутим, од посебне је важности питање у којој мери различите језичке функције искориштавају расположиве компоненте језичког бића, односно колико је степен актуелизације свеукупних елемената који чине систем природног језика. Мада се при поетској употреби језика активира највећи део језичког потенцијала, ипак је до поетскоуметничког дејства доведен тек један део језичких компонената; некад мањи, некад већи, зависно од саме структуре песничког (уметничког) дела. Да би се боље схватила поетска функција језика, треба имати у виду две битне чињенице: прво, шта представља песничко дело (било да је писано у стиху, било у прози) и друго, који је циљ песничког стварања.

(1) Песничко дело чини сложену али јединствену поетско-естетску структуру, чији саставни делови постају све њене компоненте (актуелизоване и неактуелизоване), као и њихови узајамни односи. Оно се јавља као комплексна, јединствена и законита појава. Као јединствено, песничко дело је непоновљиво и случајно, а као законито, оно претендује да постане дело опште и трајне вредности. Све ово доприноси да се, на формалном плану, песничко дело квалитативно разликује од сваке друге комуникативне манифестације.

(2) Циљ песничког стварања представља напор да се од систематизованог и несистематизованог језичког материјала сачини вербално уметничко дело које ће бити способно да својим садржајем и формом успостави комуникацију са реципијентом и да му, делујући на њега, пренесе веома сложену и разноврсну информацију.

У појединим моментима, гледано у историјској перспективи, песници су користећи природни језик као уметнички медиј покушавали да у том језику укину предметно значење, оно на шта језички знакови изван себе упућују. То се једном десило у време кубофутуризма у Русији. Песници су експериментисањем добили вид заумног песничког језика лишеног одређеног значења. Они су сматрали да је заумни језик праисконска форма поезије и да дела написана овим језиком могу да доведу до реализације „светског песничког језика“²¹. Нешто слично, други пут се десило са појавом летризма. Наиме, при звуковној организацији стиха, поједини песници су, при писању својих песама, користили моменат који указује на то да лексичке јединице некако звуче и да имају одређену фоничку форму. На таквим принципима настала је летристичка поезија, чија историја започиње 1947. године, а везује се за име француског песника

²¹ Волков: 1976, 28.

Изидора Изуа²². Чисто летристичке песме састављене су од гласовних сегмената који немају одређеног смисла, нити правога текста, где се потпуно инсистирало на звуковној реализацији. Иако су стварани привидни лексички елементи чије је значење изражавало потпун бесмисао, они су у уметничком контексту, контексту песме, добијали не само посебан смисао него чак посебну снагу и лепоту израза. Крајњи домет летристичке поезије сводио се на могућност сједињавања поезије и музике у једну интегралну сонорну уметност, коју су неки поборници летризма у својим теоријским написима назвали хиперфонијом. Поред ова два покушаја избегавања појмовног у језику, треба имати у виду и неке облике народног стваралаштва, а пре свих: басне, бајалице, бројалице, брзалице, као и неке молитвене обреде.

6. Песнички језик — а ради се, пре свега, о стиховном уређењу говорног низа заснованог на структури непрекидног паралелизма²³ — морао је бити тако структурно-садржински организован како би путем уметничко-вербалне комуникације истовремено могао да пренесе: (1) смисаону информацију и (2) формалнојезичку информацију.

1) *Смисаона (семантичка) информација* представља процес поетске комуникације који произилази из комуникационог својства песничког дела, а која пренести такав садржај поруке (тему, основно значење, суштину поруке) који је упоредив са неким сегментом реалности, или неком вањјезичком ситуацијом²⁴. Смисаона информација испољава се у виду: а) *фактичке информације* која обавештава реципијента о фактима (чињеницама), догађајима, процесима који су се десили или ће се десити у стварном или измишљеном свету²⁵ и б) *концептне информације* која указује на ствараочев однос према фактима описаним на нивоу фактичке информације, на ауторов однос према свету²⁶.

2) *Формалнојезичка информација* садржи три основна информативна слоја: а) *аутиоинформацију*, информацију форме о самој форми, б) *прагматичку информацију*, информацију форме о учесницима комуникације и в) *комуникативну информацију*, информацију форме о укупном информационалном процесу. (а) Аутиоинформација садржи у себи: (1) *структурно-језичку информацију* (информацију о структури форме, о њеној фонетској-фонолошкој, морфолошкој, лексичко-семантичкој, синтаксичкој и текстуалној организацији), (2) *стандарднојезичку информацију* (информацију о уређености форме у духу стандардно-језичких норми), (3) *стилиситичку информацију* (информацију о стилистичком потенцијалу форме), (4), *стилску информацију*

²² Vuletić: 1976, 89–118.

²³ Hopkins: 1953, 13.

²⁴ Новиков; 1983, 129.

²⁵ Гальперин: 1981, 27.

²⁶ Степанов: 1985, 87–90.

(информацију о форми као врсти стила) и (5) *естетску информацију* (информацију о форми као продукту естетског процеса)²⁷.

У песничком језику, који своју пуну афирмацију налази у књижевним текстовима, претежно делује *естетска информација*²⁸, као информациони комплекс, који, у највећој мери, означава процес поетске комуникације. Из њега се, условно, могу издвојити неколике информације: (а) *лично-естетска информација*, која настаје из непосредне реализације форме и садржаја²⁹, (б) *катарзична информација*, која проистиче из конфликтног односа између појединих елемената поетског текста³⁰, (в) *хедонистичка информација*, која је садржана у структури вербалних сигнала постављених у тексту, тако да у току поетске комуникације они код реципијената стварају осећај задовољства³¹, (г) *аксиолошка информација*, која је уперена на формирање читаоачевог вредносног суда, као и на његову естетску и етичку оријентацију у свету³², (д) *сугесивно-хипнотичка информација*, која делује на реципијентову подсвест будући код њега најснажнија патриотска осећања³³, (е) *стируктурно-формална информација*, која указује на стилистичку вредност поетског дела³⁴ и (ж) *функционално-формална информација*, која истиче у први план конкретно-комуникативне функције оних елемената у поетском делу који чине његову основну структуру³⁵.

7. На крају, ако се све ово што је речено, и све оно што није могло ући у оквире овог чланка, узме у обзир, онда се укратко може извести закључак. Поетска функција језика састоји се у томе да се, на једној страни, активирају сви састојци природног језика како би он постао погодан медиј, средство за стварање аутентичних и неповољивих уметничких дела, а на другој страни, да се природни језик преобликовањем претвори у специфично комуникационо средство, које ће преко посебно остварене вербалне структуре, делујући својим естетским и другим својствима, пренети веома сложу и слојевиту поруку. Једноставније речено: поетска функција језика јесте такав начин употребе природног језика да би се створило вербално уметничко дело и да би се пренео неуобичајен вид информације.

²⁷ Тошовић: 1988, 102–103.

²⁸ Гончаренко: 1988, 10.

²⁹ Бахтин: 1975, 58.

³⁰ Выгодский: 1965, 208.

³¹ Ларин: 1974, 61.

³² Гончаренко: 1988, 15.

³³ Боров: 1981, 145.

³⁴ Гончаренко: 1988, 16.

³⁵ Гончаренко: 1988, 16.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Bally: 1951 Балли Цх., 1951, *Traite de stylistique française*, Paris.
- Бахтин: 1975 Бахтин М. М., 1975, *Вопросы литературы и эстетики*, Москва.
- Bense: 1978 Bense M., 1978, *Estetika*, Rijeka.
- Борев: 1981 Борев Ю., 1981, *Эстетика*, Москва.
- Bühler: Bühler K., 1933, *Die Axicomatik der Sprachwissenschaft*, Kant-Studien 1933 38, Berlin.
- Виноградов: 1963 Виноградов В., 1963, *Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика* Москва.
- Выгодский: 1965 Выгодский Л. С., 1965, *Психология искусства*, Москва.
- Волков: 1976 Волков А. А., 1976, *История русской литературы*, Москва.
- Vuletić: 1976 Vuletić B., 1976, *Fonetika književnosti*, Zagreb.
- Гальперин: 1981 Гальперин И. Р., 1981, *Текст как объект лингвистического исследования*, Москва.
- Гончаренко 1988 Гончаренко С. Ф., 1988, *Стилистический анализ испанского стихотворного текста*, Москва.
- Jakobson 1966 Jakobson R., 1966, *Lingvistika i poetika*, Beograd.
- Kroče: 1934 Kroče B., 1934, *Estetika kao nauka o izrazu i opšta lingvistika*, Beograd.
- Ларин: 1974 Ларин Б. А., 1974, *Эстетика слова и язык писателя*, Ленинград.
- Lešić: 1979 Lešić Z., 1979, *Jezik i književno djelo*, Sarajevo.
- Mukaržovski: 1986 Mukaržovski J., 1986, *Struktura pesničkog jezika*, Beograd.
- Новиков: 1983 Новиков А. И., 1983, *Семантика текста и ее формализация*, Москва.
- Nowotny: 1965 Nowotny W., 1965, *The Language Poets Use*, London.
- Несторовић: 1995
- Ст... 1985
- Толговић: 1988
- Хопкинс 1953

R é s u m é e

Milosav Ž. Čarkić

DE LA FONCTION POÉTIQUE DE LA LANGUE

Le rapport des deux instances opposées de la fonction poétique de la langue: référentielle et poétique — peut être traduit comme tout ce qui dépasse la forme communicative, référentielle de la langue, appartient au domaine poétique et devient l'objet de sa fonction poétique. Toutes les formes stylistiques, comme l'emphase, le rythme, l'euphonie, la symétrie et la synonymie des moyens d'expression verbale, la qualité évocative et affective de l'expression, ainsi que tous les moyens expressifs de la langue avec son inventaire formel, sont inclus dans la structure de la fonction poétique. La notion du poétique devient très proche et s'identifie même avec la notion du stylistique. Pour mieux comprendre la fonction poétique de la langue il faut penser aux deux faits importants: ce que l'oeuvre poétique (en vers ou en prose) représente et quel est le but de la création poétique. (1) L'oeuvre poétique forme une structure poétique et esthétique complexe mais unique dont les éléments deviennent ces composantes (actualisées et non-actualisées), ainsi que ces rapports mutuels. L'oeuvre est un phénomène complexe, unique et légitime. Il est unique et occasionnel, mais au même temps légitime, il prétend d'obtenir une valeur générale et constante. Tous cela contribue à la différentiation d'oeuvre poétique, sur le niveau formel, de toute autre manifestation communicative. (2) Le but de la création poétique représente l'effort de former un oeuvre d'art verbale en partant du matériel linguistique systématisé et non-système, qui sera capable de communiquer avec le recipient par son contenu et sa forme, ainsi que de lui transmettre son information complexe et variée.

МИЛАН ШИПКА

(Академија сценских умјетности, Сарајево)

КЊИЖЕВНИ И/ИЛИ СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК (прилог појмовно–терминолошком разграничењу)

Полазећи од стања у нормативистичкој литератури словенских, па и других европских језика, гдје је углавном превладала употреба термина *књижевни језик* и у значењу *стандардни језик*, аутор указује на потребу диференцирања тих двају термина, јер покривају двије различите ноције. Ово становиште поткрепљује се бројним примјерима у којима се етикета *књижевни* не може заменити етикетом *стандардни (језик)*, и обротно. *Стандардни језик* је идиом свјесно нормиран за различите цивилизацијске и културне потребе одређене друштвене заједнице, док је *књижевни језик* само језик књижевности, и писмености уопште (посебно у достандардним периоду), и не мора бити, а најчешће и није, организовано уређен, па га стога не карактерише експлицитна норма.

У нашој нормативистичкој (стандардолошкој) литератури термини *књижевни језик* и *стандардни језик* употребљавају се у истом значењу: функционишу као двије етикете једне исте ноције. Тако је, на пример, у *Enciklopedijskom leksikonu Mozaik znanja* (tom I: *Srpsko-hrvatski jezik, изд. Interpres — Beograd 1972*) термин *стандардни језик* уврштен само као контролна одредница (стр. 431), уз упућивање на *књижевни језик*, гдје се дају дефиниције и објашњења (180). И у другом сличном приручнику, издатом на српскохрватском говорном простору неколико година раније (*Dr Stjepan Babić: Jezik — Školski leksikon, Panorama, Zagreb, 1965*), стоји дословно исто:

„STANDARDNI JEZIK, v. Književni jezik“ (стр. 248).

Угледни руски аутор О. С. Ахманова, у дјелу *Словарь лингвистических терминов* (Москва — 1996) такође, и још директније каже:

„СТАНДАРТНЫЙ ЯЗЫК. То же, что язык литературный“ (стр. 452).

Треба рећи да је термин *књижевни* (или *литерарни*) *језик* уобичајен и у другим, несловенским језицима, нпр. у њемачком *Literatursprache* (поред *Schriftsprache* и застарелог *Bühnensprache*), енглески *literary language*, француски *langue littéraire* (поред *langue écrite*), талијански *lingua letteraria* итд.

У нашој науци о језику, па и школској пракси, готово искључиво се употребљава термин *књижевни језик*. Тако онда имамо школске граматике књижевног језика, па *Речник српскохрватског*

књижевног језика Матице српске и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Имали смо донедавно и *Правопис српскохрватског књижевног језика* двију Матица, из 1960. Сада је то само *Правопис српског језика* МС (1993), без ознаке књижевног, и сл. Исто је и у стручној периодици. Као примјер наводим наслове текстова у најновијем дјелу проф. Милке Ивић, нашег, несумњиво, водећег стручњака за општу лингвистику:

— *Једно пооређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком — Вукова улога у нормирању екавске варијанте књижевног језика — Данашњи аспекти проучавања српскохрватског књижевног језика — Проблем норме у књижевном језику* (в. књигу *О Вуковом и вуковском језику*, Београд 1997).

У свим би се овим случајевима, наравно, термин *књижевни језик* могао замијенити термином *стандардни језик*, поготово кад се употребљава с одредбом *савремени* (нпр. *савремени српски стандардни језик* и сл.), али је у нас, као што видимо, уобичајено да се каже само *књижевни језик*, рјеђе *књижевни или стандардни језик*. То не значи да се овај други, модернији и тачнији термин (*стандардни језик*) уопште не јавља. Без обзира на сам наслов, може се, рецимо, наћи у посљедњем наведеном чланку М. Ивић.

Најпотпунију аргументацију у прилог зајмени термина *књижевни језик* и других разних термина који се употребљавају код нас и у свијету, као што су, поред већ поменутих, *писмени језик* (према чешком *spisovný jazyk*) или *jezyk kulturalny* (како је у пољском, поред *jezyk ogólny/ogólnopolski* — у ширем смислу) итд., термином *стандардни језик*, дао је Далибор Брозовић у књизи *Standardni jezik — teorija/usporedbe/geneza/povijest/suvremena zbilja* (Zagreb, 1970). Термин *књижевни језик*, по њему, „ima samo jednu dobru osobinu: dugu tradiciju i široku usvojenost. Asocijativno je loš zbog premalene distanciranosti prema užem, specijaliziranom terminu *jezik literature*. S istoga je razloga uopće nezgodno uključiti riječ *literatura* ili *književnost* u dvočlani termiski naziv za standardni jezik — u književnosti se ne upotrebljava samo standardni jezik i zato je termin *litera(tu)rni jezik* преширок: *literatura* (тј. *beletristika*) служи се и разним другим органским и неорганским идиомима вишега и нижега рanga, начеће се у дијалогу, али не само у дијалогу, нпр. *nestandardnim* писменим језицима као што је *provansalski*, дијалектима и *interdijalektima* језикâ који имају свој стандардни вид као *hrvatskosrpski* или *ga* немају као *kašupski*, затим разним видовима *razgovornoga* језика, *žargonima* и сл. С друге стране, термин *litera(tu)rni jezik* уједно је и преузак, јер је очито да се стандардни језик не употребљава само у *beletristici*. Но преко тих аргумената могли бисмо с обзиrom на усвојеност и традицију ипак пријечи да не постоји принципјелан разлог за напуштање термина *litera(tu)rni jezik*. Тај термин асоцира и предодџбе о доминантној улози *beletristike* у *standardnom* језику као појави, предодџбе које су одраз разних *idealističkih* концепција и које су *opasno opterećenje* на путу к *suvremenijim* и *progresivnijim* shvaćanjima *standardnog* језика.“ (стр. 15).

С овом аргументацијом, која се једнако односи и на други, чешћи облик тога термина (*књижевни језик*), можемо се у цјелини сложити, уз једну за предмет наше расправе важну напомену: Брозовић се, наиме, с пуним правом, залаже за замјену термина *књижевни* (или *лијтерарни*) *језик* термином *сјандардни језик*, али при томе остаје недоречено какав они смисаони садржај имају, тј. коју ноцију (или ноције) као терминолошке етикете покривају. Јер савршено је јасно да у нашој лингвистичкој номенклатури, посебно стандардолшкој, има мјеста (и оправдања за употребу) и за *књижевно/лијтерарни* и за *сјандардни језик*. Само их треба јасно појмовно-терминолошки издиференцирати и дефинисати. Истина, из цитираног става могао би се извести закључак да овај аутор под термином *књижевни/лијтерарни* *језик* подразумева (и) „нестандардне писмене језике“, што је тачно, али то не аплицира на нашу ситуацију. Могло би се чак рећи да он на домаћем терену не разграничава довољно оно што припада (достандардном) *књижевном језику* од онога што улази у појам *савремени сјандардни језик*. Такав се утисак може стећи нарочито на основу текста *О почетку хрватскога језичног стандарда* (у већ помињаној књизи *Standardni jezik*).

У лингвистици на српској страни највећи допринос афирмацији и продору термина *сјандардни језик*, и освјетљавању самог процеса језичке стандардизације, дао је новосалски професор Милорад Радовановић у својој књизи *Социолингвистика* (прво издање: Београд 1979, друго: Нови Сад, 1986), посебно у поглављу *Планирање језика — нормирање језика — сјандардни језик* (стр. 186–197). Ослањајући се прије свега на идеје и резултате америчких лингвиста, пионира социологије језика и социолингвистике Ајнара Хогна (E. Haugen), Џошуе Фишмена (J. Fishman), Ч. Фергасона (C. Ferguson) и других, он је у својој иновативној схеми показао како је језичка стандардизација сложен процес, који се одвија у десет међусобно повезаних фаза, тачније: процес који подразумева десет поступака, увијек друштвено условљених, осмишљених и организованих. То су: „(1) селекција (= одабирање), (2) дескрипција (= описивање), (3) кодификација (= прописивање), (4) елаборација (= разрађивање), (5) акцелерација (= убрзавање), (6) имплементација (= примењивање), (7) експанзија (= ширење), (8) култивација (= неговање), (9) евалуација (= вредновање), (10) реконструкција (= управљање) норме“ (стр. 188–189).

Без тога сложеног процеса, макар и с дјелимичним редуцирањем појединих поступака, или замјеном њиховог редослиједа, стандардни језик не може се изградити као ваљан цивилизацијски инструмент опште духовне комуникације. Укратко, без стандардизације нема ни језичког стандарда, као ни стандарда уопште. Бар не у оном смислу у коме о стандарду овдје говоримо, тј. као „норми, пропису који има за циљ да уједначи (истакао М. Ш.) облик, величину, квалитет“ итд. (према Алексићевом *Речнику сјраних речи и израза*, Београд 1978).

И према дефиницији стандардног језика коју је понудио Брозовић, нормираност (рекао бих: и уједначеност) једно је од битних обилежја тога идиома. Он у књизи *Standardni jezik*, на стр. 28, каже:

„Bitno je za definiciju standardnog jezika da je on autonoman vid jezika, uvijek normiran (истакао М. III.) i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionisao samo za potrebe etničke civilizacije.“

Овом приликом нема потребе да се упуштамо у анализу социolingвистичких аспеката датих одређења, која у основи стоје. Вратићемо се стога начас на аргументацију за прихватање и против прихватања термина *стандардни језик*, заправо, на аргумент против који Брозовић такође износи:

„Jedini stvarni argument protiv tog termina“ — каже он — „jest sporedno značenje atributa *standardan*, tj. 'просјећан', što krije opasnost od krivih identifikacija. Mislim da ta opasnost ipak nije velika, a osnovno internacionalno značenje tog atributa dobro odražava neke od bitnih osobina standardnog jezika, i to upravo one koje se asociraju s društvenom funkcijom standardnog jezika kao civilizacijsko-jezičnog instrumenta višeg reda.“

Ја бих уз ово додао да од поменуте асоцијације нема никакве опасности, јер стандард, заправо, и јесте у суштини — „просјек“. А све што од просјека одступа, то није стандард, него је стилски обилежено. У томе је управо и једна од разлика која се јавља између *стандардног језика*, на једној страни, и *језика књижевности* или *јесничког језика*.

Стандардни језик је, дакле, нормирани, тачније — стандардизовани идиом, који је, с обзиром на своје многоструке друштвене функције, поливалентан, стилски разуђен. Стандардни језик је, заправо, најмањи заједнички садржалац својих функционалних стилова, од којих неки, као нпр. књижевноумјетнички или јеснички, по својој природи, у мањој или већој мјери, излазе из његових оквира, то ће рећи да се са стандардним језиком не подударују у цјелини. Ова је напомена важна и с теоријског и с практичног гледишта, о чему ће касније бити нешто више говора.

Теорија функционалних стилова у нас није иначе у довољној мјери прихваћена, иако је зачета још првих деценија двадесетог вијека у оквиру Московског лингвистичког кружока и петроградског Опозаза, а најављена и раније у радовима Вилхелма Хумболта и Бодуена де Куртенеа. Посебан допринос развоју те теорије дали су Р. Јакобсон, Л. В. Шчерба, Л. Јакубински, па Винокур, Виноградов и многи други у оквиру познатог Прашког серкла (посебно Хавранек). Код нас је вриједан прилог разјашњењу функционалне раслојености стандардног језика дао Бранко Тошовић у књизи *Функционални стилови* (Сарајево, 1988). Помињем ове мање-више познате чињенице зато што хоћу да истакнем како имамо разрађене теоријске поставке

од значаја за правилно поимање стандардног језика, али и за неке практичне поступке у вези с његовим нормом.

Наша наука о језику није посветила довољно пажње појмовно-терминолошком разграничењу *књижевног* и *стандардног језика*, па се те двије појаве често мијешају и поистовјећују, што, како је већ речено, може имати и неке практичне посљедице (у негативном смислу).

На трагу неопходног разликовања тих двију језичких појава, међу савременим је нашим лингвистима први Дубравко Шкиљан, који (у књизи *Pogled u lingvistiku*, Zagreb 1980, на стр. 149) каже:

„Uz termin standardni jezik, koji je novija lingvistička tvorevina, javlja se čitav niz sinonima i polusinonima. Najčešće se u tom smislu govori o *književnom* ili *literarnom jeziku*, no naziv nije sasvim prikladan jer se standardni jezik ne može u potpunosti poistovetiti s jezikom književnosti, to više što za jezične sisteme koji su se upotrebljavali ili se upotrebljavaju u literaturi nije neophodno da uvijek postoji eksplicitna norma.“

Уз резерву према свођењу појма *књижевни језик* на *језик књижевности*, што се ипак мора разликовати, треба истаћи Шкиљанову значајну напомену да за тај идиом „није неophodno da uvijek postoji eksplicitna norma“. А то је управо она *differentia specifica* која раздваја *књижевни* и *стандардни језик*.

Шта је то *књижевни*, а шта *стандардни језик* може се лако показати методом супституције, и то на нама сасвим блиским примјерима.

Познато је да су у историји српске културе у достандардном периоду (све до првих деценија деветнаестог стољећа) функционисали различити језички идиоми као медији књижевног стваралаштва, па и шире писмене комуникације. То су, рецимо, *српскословенски језик*, у првој половини осамнаестог стољећа, с Кипријаном и Јеротејем Рачанином, Гаврилом Ст. Венцловићем и Ђорђејем Бранковићем као главним представницима, па *рускословенски*, који се употребљава средином тога стољећа (углавном од 1740. до 1780), чији су репрезенти Христифор Жефаровић, Василије Петровић, Павле Ђулинац, Јован Рајић и Захарија Стефановић Орфелин, или, касније, почетком деветнаестог стољећа, *славеносербски*, којим пишу Лукијан Мушицки, Јоаким Вујић, Милован Видаковић и др. Сви ти идиоми, од којих један, рускословенски, улази чак и у сакралну сферу (постаје, стицајем друштвених околности, језик богослужења у Српској православној цркви) имају функцију српског књижевног језика у појединим епохама развоја српске културе. Ниједан од њих, међутим, не може се назвати стандардним језиком, јер није био подвргнут поступку стандардизације и није имао експлицитну норму. У тим случајевима, дакле, термини *књижевни* и *стандардни језик* никако се не могу замјењивати. И на хрватској страни у допрепородном периоду било је више различитих језичких идиома који су служили као књижевни језици (дакле, не само као језици књижевности), међу њима и кајковско и

чакавско наречје. Стога је један рјечник, који је изашао у Загребу, и назван *Rječnik kajkavskoga književnog jezika*. Није, дакле, ту ријеч о дијалекатском рјечнику, него баш о рјечнику књижевног језика, јер је кајкавско наречје такође једно вријеме служило (у сјеверној Хрватској) као књижевни језик, док данас постоји само кајкавско дијалектално пјесништво. Ни у овом случају, у називу поменутог рјечника, одредба *књижевни* не би се могла замијенити одредбом *стандардни језик*, јер напросто кајкавскога стандардног језика није било, пошто тај идиом није никад био стандардизован. И у наше вријеме постоји један такав идиом међу јужнословенским језицима. То је градишћанскохрватски. Градишћански Хрвати у Аустрији, у покрајини Бургенланд, имају, наиме, свој посебан књижевни језик (различит од хрватског стандарда), који се такође не може назвати стандардним, јер није стандардизован и, вјероватно, никад неће ни бити. Ту термилошка замјена не би ишла, утолико прије што сами градишћански Хрвати називају свој језик само хрватским, па би испало да Хрвати имају два стандардна језика, што није тачно. Имају само један, који називају *хрватски књижевни језик*, иако је то, заправо, у суштини, *хрватски стандардни језик*, или пак *хрватски језични стандард* (како би тај термин правилно гласио управо у духу тога стандарда). И некадашњи *старо(црквено)словенски језик* био је само књижевни, а не стандардни језик, иако су се њиме служили мање-више сви словенски народи.

На основу свега овога може се извести закључак да је књижевни језик ненормирани (или само дјелимично нормирани) идиом, који у одређеној (најчешће ужој) друштвеној заједници служи као инструмент књижевног и уопште културног стваралаштва, па и шире писмене комуникације. Управо по томе што има ширу употребу, изван књижевности у ужем смислу, *књижевни језик* се разликује, или га бар треба разликовати, од *језика књижевности*.

Нестандардизованост и неразвијеност функција битно су обиљежје књижевног језика, за разлику од стандардног језика, који је стандардизован и тако оспособљен за више цивилизацијске потребе друштва. Битно је, дакле, за идентификацију стандардног језика постојање експлицитне норме, уз, наравно, развијене функције, прилагођене потребама савременог друштва. Норме стандардног језика бројне су и различите, али би се ипак могле сврстати у четири групе: 1. ортографска и ортоепска, 2. граматичка, 3. лексичка и 4. термилошка. Сликвито речено, зграда сваког стандардног језика почива на чврстим темељима експлицитне норме са четири угаона камена. То су: правопис са ортоепијом, прескриптивна или нормативна граматика, рјечник стандардног језика и термилошки стандард. Без тих приручника ниједан стандардни језик не може ваљано функционисати.

Термилошко разграничавање *књижевног* и *стандардног језика* захтијева још нека објашњења у вези с термином *књижевни језик*. Тај термин, наиме, има, како је већ констатовано, лошу страну у томе

што је вишезначан, а то, кад је у питању термин, није добра особина. Рикард Симеон у дјелу *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I-II* (Zagreb, 1969), даје чак десет значења тог термина, од којих оно под тачком 6. највише одговара опису стандардног језика, како га ми схватамо:

„Ipak se u većini slučajeva pod 'književnim jezikom' u prvom redu misli na jezik, koji se razvio na osnovi narodnog jezika, koji je gramatički pravilan i čist od tuđih elemenata, koji je brižno razvijan i usavršavan i kojim se služe u govoru i pisanju obrazovani slojevi naroda“ (стр. 663а).

На другој страни, оно што Симеон наводи под т. 10. у опису садржаја појма *књижевни језик* одговара ономе што бисмо и ми данас назвали књижевним језиком. Ту он, поред осталог, каже:

„U lingvističkom opisivanju književnim se zove stanje jezika, koje je zasvjedočeno u književnosti i pismenosti, za razliku od običnoga, govornog narodnog jezika.“ (стр. 663б).

Књижевни је језик, дакле, „стање језика које је засвједочено у књижевности и писмености“, другим ријечима — „писмени“ или „писани језик“ једне епохе или раздобља, а то су, како смо видјели, били, поред осталих, и славеносербски, или кајкавски књижевни језик, а данас је то градишћанскохрватски.

Послије ових објашњења, мислим да је потпуно јасно шта би у дихотомији *књижевни језик* — *стандардни језик* ваљало разумијевати под једним а шта под другим.

Од не мањег је значаја, теоретског и практичног, разликовање и треће појаве, оне коју Брозовић назива „дијасистемом ранга језика“, тј. језика као система свих народних говора, или, просто — народног језика. У србистици, склоној враћању „изворном“ или „чистом“ народном говору као узору, насупрот модернијим погледима на норму стандардног језика које заступа, више и упорније од осталих, проф. Милка Ивић, то је посебно важно.

Кад, дакле, кажемо *језик*, под тим, поред осталог и прије свега, треба имати на уму три појаве:

1. „дијасистем ранга језика“, тј. систем органских идиома којима говори народ, *народни језик*;

2. *књижевни језик* — ненормирани, нестандардизовани језик књижевног стваралаштва (у најширем смислу, дакле не само умјетничко-књижевног), који може бити и језик шире друштвене комуникације;

3. *стандардни језик* — одабрани, нормирани и функционално разрађени језик, који служи као инструмент цивилизације и културе одређене друштвене заједнице, најчешће ранга нације.

На крају, може се поставити питање у чему је потреба и значај овога разликовања.

Прво, то може бити допринос неопходној класификацији лингвистичких ноција и стандардизацији наше лингвистичке терминологије.

гије, што је један од актуелних задатака наше науке о језику. И иначе је област терминологије, гдје се без стандарда, једноставно, не може, код нас најзапуштенија област. Од 1932. године, кад је, у редакцији Александра Белића и Стјепана Ившића, као 1. свеска I књиге унифициране школске терминологије, објављена *Грамађичка терминологија*, код нас на том плану није учињено готово ништа. Покушај Комисије за израду Правописа двију Матица (1960) да обједини правописну терминологију није вриједан пажње, јер је више плод српско-хрватских нагодби него озбиљне елаборације. Још раније, у 6. тачки Новосадског договора (1954) указано је и на проблем терминологије уопште. Тада је речено:

„Питање израде заједничке терминологије такође је проблем који захтева неодољно решење. Потребно је израдити терминологију за све области економског, научног и уопште културног живота.“

Ни од тога, због познатих разлога, није било ништа; све је остало мртво слово на папиру. Сад је дошло вријеме да се ради, ако не на заједничкој, а оно на националној стручно-научној терминологији, па нека се овај рад схвати и као указивање на проблем, макар само у сквиру науке о језику.

Друго, утврђивањем и прецизним дефинисањем термина о којима је овдје ријеч лакше ће се моћи идентификовати и разлучивати основни језички феномени, с којима се стално сусрећемо у научној и стручној публицистици. Још су, наиме, стари Латини знали да „*qui bene distinguit, bene docet*“, па је ред да и ми, на крају двадесетог вијека, добро поучавамо (и радимо) тако што ћемо добро разликовати оно о чему говоримо.

Треће, и најважније, јесте чињеница да ће се јасним појмовно-терминолошким одређењем *стандардног језика* и разлучивањем од *књижевног језика* допринијети изоштравању оптике и утврђивању критеријума приликом избора примјера за илустрацију правописне норме и одређивању корпуса текстова за израду перскриптивне или нормативне граматике савременог језика, тј. научне граматике савременог српског стандардног језика. Већ је речено да треба напуштати старе узоре и романтичне представе о „чистоти“ народнога језика, о враћању Вуковој (тршићкој) норми, али и преиспитати оријентацију готово искључиво на умјетничко-књижевне текстове, који су, по природи, понајмање репрезенти језичког стандарда, и ослонити се на стилски регистар стандардног језика у цјелини, а посебно на узорна интелектуална достигнућа наших људи у свим подручјима језичке употребе. На све је то упозоравала проф. Милка Ивић још 1965. године у реферату на Петом (сарајевском) конгресу југослависта (в. текст *Проблем норме у књижевном језику* у већ поменутој најновијој књизи овог аутора *О Вуковом и вуковском језику*, стр. 145–147), али и у бројним другим својим радовима. Не би требало допустити да то остане само глас вапијућег у пустињи. У том смислу и овај рад може се схватити не само као расправа о једном терминолошком питању у нашој науци о језику него и као подсјећање на оно што нам ваља

сада чинити. Јер, не би било добро да и даље будемо, како је још прије више од тридесет година говорила Милка Ивић, у ситуацији, „која нам свакако не диже реноме у свету, да морамо једни другима, по лингвистичким публикацијама, по симпозијумима и конгресима, доказивати већ одавно доказане, другде савршено познате чињенице: да цело столеће протекло од рођења једног књижевног језика значи довољно дуг период сазревања чији су неминовни плодови — читав низ појединости по којима се садашњи тренутак разликује од почетног; да искључиво у почетном тренутку стварања писмености једне средине може језик неписмених да постане узор, али је потпуно депласирано неписмене и данас сматрати компетентним у изграђивању језичке културе (и језичког стандарда — М. Ш.), у времену када је та култура већ давно освештана писменом традицијом чији је носилац — образовни слој народа.“

У то име, могли бисмо, макар и као први, закашњели корак у новом правцу, прихватити модернији и одређенији термин *стандардни језик* и разграничити га од *народног* и *књижевног језика*.

S u m m a r y

Milan Šipka

LITERARY AND/OR STANDARD LANGUAGE (A contribution to a conceptual and terminological differentiation)

Our review of the relevant literature about Slavic and other European languages has revealed that the term *literary language* has been used to cover both standard and literary from of the given language. We do not accept this practice and argue for a consequent conceptual and terminological differentiation between *standard language* on the one hand and *literary language* on the other, pointing at numerous examples where those two concepts are not interchangeable.

Standard language is the form of a language which is consciously prescribed and intended for different cultural needs of certain social group. *Literary language*, on the contrary, is a language of the literature and literacy in general (and in pre-standard period) in an organized manner, and therefore does not contain explicit normative elements.

МИРЈАНА СОКОЛОВИЋ
(Филозофски факултет, Ниш)

ПРОМЕНА ОСНОВНЕ ФРЕКВЕНЦИЈЕ У ДВОСЛОЖНИМ РЕЧИМА СА ДУГОСИЛАЗНИМ АКЦЕНТОМ

У овом раду, који представља део обимнијег истраживања, анализира се промена основне фреквенције (Ф₀) у двосложним речима са дугосилазним акцентом и даје њен квантитативан опис.

1. Увод

Врло актуелне интердисциплинарне области које за свој предмет проучавања имају људски језик јесу синтеза говора помоћу рачунара и аутоматско препознавање говора¹. Док су за многе светске језике овакви програми урађени и увелико се користе, код нас се још увек ради на њима. На пример, програм за синтезу гласова српског језика постоји одавно², али да би био уграђен у систем за конверзацију текста у говор на српском језику њему недостају прозодијски елементи. Експерименти са овако синтетизованим говором показали су да је он веома разумљив, али није природан због непостојања прозодијских обележја³. У следећим етапама рада на програму планира

¹ О стању у овој области в. нпр. Д. Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Нолит, Београд, 1996, 149–151; *Методи аутоматическог распознавања говора 1* (превод са енглеског: *Trends in Speech Recognition*, Editor: Wayne A. Lea, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1980) Мир, Москва, 1983; *Языковые процессоры и распознавание речи*, Академија наук Грзинској ССР, Институт систем управления, труды XXVII: 2, Мецниерба, Тбилиси, 1989; Потапова, Р. К., *Речевое управление роботом*, Радио и свјаз', Москва, 1989.

² Детаљан опис овог система дат је у раду Т. Томић, С. Петер, М. Филиповић, *Програм за синџезе гласова у српскохрватском језику*, XXX југословенска конференција ЕТАН-а, св. VI, 1986, 59–65, а неки од резултата синтезе гласова (конкретно гласа *в*) у: С. Петер, Т. Томић, Ј. Јокановић–Михајлов, З. Кашић, М. Филиповић, *Неки аспекти синџезе српскохрватских гласова*, XXX југословенска конференција ЕТАН-а, св. VI, 1986, 67–72. Најважније намене оваквих уређаја код нас јесу тзв. „voice“ картице за ППТ, које би требало да служе за давање информација о тачном времену, бројевима телефона и сл., и уређаји за читање докумената и читање текста за следеће и слабовиде људе.

³ По речима самих аутора, говор са константом Ф₀ био је монотон, па су променом Ф₀ за ±1.25% покушали да разбју ову монотонију. Такав говор био је „нешто природнији, али истовремено и храпав“ — Синиша С. Илић и Милан Д. Савић, *Провера квалитета и разумљивости у систему за конверзију текста у српски говор*, XXXIX конференција за ЕТРАН, св. II, 1995, 485–488.

се уградња прозодијских елемената, најпре прозодије речи, а потом и прозодије исказа.

Овај рад представља део обимнијег истраживања које има за циљ да испита могућности побољшања постојећег TTS (Text-To-Speech) система уградњом параметара који се могу контролисати и мењати на једноставан начин. У овом раду ћемо анализирати промену Фо (основна фреквенција) под утицајем акцента речи и покушати да дамо квантитативни опис који би могао бити употребљен у TTS уређајима.

2. Предмет и методологија истраживања

Досадашња проучавања акцената српског језика вршена су првенствено са циљем да се објасни природа наших акцената. Најзначајније експерименталне резултате дали су П. Ивић и И. Лехисте у низу својих радова⁴, као и Ј. Јокановић-Михајлов⁵ и А. Пецо и П. Правица⁶. Полазећи од постојећих резултата, ми ћемо на одабраном корпусу двосложних речи са ~ акцентом⁷ истражити зависност Фо од акцента и на основу добијених резултата покушати да нађемо просеке који би могли представљати полазну тачку у синтези прозодијских карактеристика речи, а који би се могли уградити и у програме за аутоматско препознавање говора.

Материјал за анализу чине следеће речи (као најпогоднију смо одабрали структуру КВКВК/СВСВС): рађен, бѣдан, сѣлан, дѣбош, пѣцањ, жрѣвањ, маѣшѣм, вѣжѣм, њиѣшѣм, вѣзѣм, дѣнѣм, срѣѣм. Биране су тако да у акценатованом слогу буду заступљени сви вокали и вокално р, као и да буде речи и са кратким поста акценатским слогом и са поста акценатском дужином. Речи су изговарали следећи субјекти: 1) Г. Панајотовић, студент српског језика и књижевности (у даљем тексту скраћено ГП), рођен 1972. године у Варешу. Основну и средњу школу завршио је у Калесији. 2) Г. Максимовић, асистент на СГ за српски језик и књижевност у Нишу (у даљем тексту ГМ), рођен 1963. године у Фочи. Основну и средњу школу завршио је у Фочи, а Филозофски факултет у Сарајеву. 3) А. Симић, студент медицине (у даљем тексту АС), рођен 1974. године у Ужицу. Основну школу завршио је у Чајетини, а средњу у Ужицу. 4) М. Мировић, студент

⁴ Павле Ивић и Илсе Лехисте, *Прилози истраживању фонетике и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику*, ZbFL VI (1963), VIII (1965) i X (1967), Илсе Лехисте — Павле Ивић, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1996.

⁵ Јелица Јокановић-Михајлов, *Природа узлазних акцената у прогресивним шито-кавским говорима*, SDZb XXIX, Београд, 1983, 295–338.

⁶ Асим Пецо и Петар Правица, *О природи акцената српскохрватског језика на основу експерименталних истраживања*, ЈФ XXIX (1972), св. 1–2, 195–242.

⁷ Једносложне речи су обрађене у раду: Мирјана Соколовић, *Промена основне фреквенције у једносложним речима са дугосилазним акцентом*, Зборник радова ХЛI конференције ЕТРАН-а, св. II, Београд, 1997, 567–569.

грађевине (у даљем тексту ММ), рођен 1977. године у Тузли. Тамо је завршио и основну школу, док је средњу школу започео у Тузли, а завршио у Нишу⁸.

Снимање и анализа материјала обављени су на РС 486 рачунару са звучном картицом Vibra 16 (Creative Labs). Испитаници су одабране речи изговарали изоловано, измешане са другим речима да би се избегла монотоност. Читање је поновљено два или три пута, а најбољи снимци за сваку реч одабрани су за анализу⁹. Анализа тока Фо у речима урађена је у програмском пакету „Swell“ (Microsoft), који служи за обраду говорног сигнала и у једном од потпрограма има могућност приказивања кривуље Фо. За сваку реч урађена је контура Фо и са ње за сваки вокал очитане вредности у карактеристичним тачкама: на почетку и на крају вокала и у тачки максимума, као и трајање вокала и временски тренутак у коме Фо има максималну вредност.

3. Резултати истраживања

3.1. Промена основне фреквенције у изговору субјекта ГП

У изговору субјекта ГП дугосилазни акценат је врло карактеристичан. Основна фреквенција расте у првој половини вокала, достиже врхунац, а онда опада до краја. Максимална вредност Фо углавном се налази у првој половини вокала, што и чини изговор овог акцента карактеристичним, јер се чује и узлазно тонско кретање у првом делу и силазно кретање у другом. Просечне вредности Фо измерене у карактеристичним тачкама — на почетку, на врхунцу и на крају — дате су у табелама. Употребљене су следеће ознаке: Фо_п — вредност Фо на почетку вокала; Фо_м — максимална вредност Фо; Фо_к — вредност Фо на крају вокала; т_м — положај максимума Фо у односу на почетак вокала; т_к — трајање вокала.

Табела 1. Просечне вредности Фо у речима са $\sim$ акцентом у изговору субјекта ГП

ГП		Фо _п (Hz)	Фо _м (Hz)	Фо _к (Hz)	т _м (ms)	т _к (ms)
$\sim$ -	акц. вок.	111.66	122.28	106.94	76.67	210.33
	постакц. в.	104.32	105.1	100.06	5.33	96.17
$\sim$ -	акц. вок.	110.54	132.57	104.34	112	266.8
	постакц. в.	98.05	103	100.55	59.25	160

⁸ Пошто је у уређајима за синтезу и аутоматско препознавање код нас највише рађено са мушким гласом, овде објављујемо резултате које смо добили за мушке говорнике.

⁹ Приликом читања није било грешака у акцентима (дозвољени изговор сјлан није се појавио). Једино одступање је скраћивање постакцентатских дужина код АС и ММ у неким речима.

Тонско кретање у речима типа $\sim \sim$ изгледа овако: у акцентованом вокалу после успона од просечно 10.62 Hz основна фреквенција опада за 15.34 Hz до краја вокала, а врхунац се у просеку достиже на 36.45% трајања. У највећем броју анализираних речи врхунац Фо налази се у првој половини вокала: у половини анализираних речи између 40 и 50% трајања вокала, док се у осталим речима јавља приближно једнак број врхунаца у интервалима 10–20%, 50–60% и на самом почетку. Вокал у поста акценатском слогу почиње фреквенцијом која је у просеку за 2.62 Hz нижа од оне којом се завршава претходни вокал, а онда врло мало расте (просечно 0.78 Hz) достижући максимум на 5.54% трајања вокала. После тога Фо опада до краја вокала, у просеку за 5.04 Hz. Све просечне вредности Фо поста акценатског вокала налазе се испод просечне најниже (завршне) вредности Фо у акцентованом вокалу, а то важи и за сваку од анализираних речи понаособ. У највећем броју речи максимум Фо налази се на самом почетку постацентованог вокала (нпр. *бедан, силан, љуцањ*), а код осталих речи у првој десетини трајања (нпр. *рађен, добош*). Тамо где максимум није на почетку, успон је мали, углавном око 1 Hz.

У акцентованом вокалу речи типа $\sim -$ кретање тона је слично претходно описаном, али су и почетни успон и пад после врхунца већи и износе 22.03 Hz, одн. 28.23 Hz. Врхунац се у просеку налази на 41.98% трајања вокала, али су вредности које чине овај просек много уједначеније и налазе се у малом интервалу између 40 и 50% трајања вокала. Почетак наредног вокала је од краја акцентованог нижи у просеку за 6.29 Hz, а кретање Фо је слично кретању у акцентованом вокалу: после просечног успона од 4.95 Hz достиже се максимална вредност, а онда опада до краја (за 2.45 Hz просечно). Просечни врхунац се налази на 37.07% трајања вокала, али су стварне вредности у опсегу од 12% до скоро 80%.

На основу просечних вредности у изговору ГП, промена Фо може се представити и графички, као на сл. 1. На упоредном цртежу приказане су речи оба типа. Пуном линијом означене су речи са кратким постацентским слогом, а испрекиданом линијом речи са дугим постацентским слогом (исте ознаке су употребљене и код осталих субјеката).

3.2. Промена основне фреквенције у изговору субјекта ГМ

И код ГМ се при изговору дугосилазног акцента лепо чује и узлазно и силазно тонско кретање. Међутим, код њега су опсежи у којима се крећу измерене вредности нешто шири него код ГП.

Табела 2. Просечне вредности F_0 у речима са $\sim$ акцентом у изговору субјекта ГМ

ГМ		F_{0p} (Hz)	F_{0M} (Hz)	F_{0k} (Hz)	t_M (ms)	t_k (ms)
$\sim \sim$	акц. вок.	97.6	119.63	108.83	117.5	235.25
	постакц. в.	105.15	106.45	99.04	31.5	112.75
$\sim -$	акц. вок.	106.31	117.82	106.26	76.5	236.67
	постакц. в.	104.41	106.09	97.06	16.83	174

У речима типа $\sim \sim$ основна фреквенција у узлазном делу акцентованог вокала расте у просеку за 22.03 Hz, а онда опада за просечно 10.8 Hz до крајње тачке. Врхунац је у просеку на 49.95% трајања вокала, а све вредности налазе се у малом опсегу између 38% и 42% трајања акцентованог вокала. Изузетак представља вокално *p*, са максимумом на 81.94% трајања¹⁰. Тон на почетку другог слога налази се испод краја акцентованог слога у просеку за 3.68 Hz. Врхунац је нешто виши, тако да је просечна разлика 1.3 Hz, а крај је у просеку нижи од врхунца за 7.41 Hz. Положај врхунца у другом слогу варира: или је на самом почетку (нпр. речи *бедан*, *добош*) или на почетку друге половине вокала (нпр. *рађен*, *жрвањ*). У просеку то износи 27.94% трајања вокала.

У речима типа $\sim -$ основна фреквенција у вокалу под акцентом такође има узлазно-силазно кретање. И успон и пад су приближно једнаки и износе 11.51 Hz, одн. 11.56 Hz. Тонски максимум се овде налази на 32.32% трајања акцентованог вокала, што прилично реално одражава стварне вредности: већина се налази у опсегу између 30 и 45% трајања, а спорадично има речи са максимумом на почетку или око половине трајања. F_0 се у дугом постакцентском слогу мења као и у одговарајућем кратком слогу. И овде је узлазно кретање мало (1.78 Hz), а силазно знатно веће (9.03 Hz). Као и код речи типа $\sim \sim$, и овде је врло често врхунац на самом почетку вокала, па је просечни положај врхунца на 9.7% трајања. Са тиме корелира и већи пад у преосталом делу.

3.3. Промена основне фреквенције у изговору субјекта АС

Тонско кретање у двосложним речима које је изговарао АС у целини је врло слично кретању описаном код претходна два субјекта.

¹⁰ Вокал се састоји од две вибрације, чији се максимуми налазе на приближно истој висини, али је други нешто виши и представља највишу тачку за вокал у целини. Овакав врхунац јавља се и код ММ у речи *жрвањ*. Док код ММ има и других примера за максимумом у другој половини вокала, код ГМ је ово једини случај, па се можда може повезати са природом вокалног *p*.

Међутим, у појединим речима јављају се и неке особености. Размотримо прво просечне вредности, које су представљене у табели 3 и на слици 3.

Табела 3. Просечне вредности F_0 у речима са $\sim$ акцентом у изговору субјекта АС

АС		$F_{0п}$ (Hz)	$F_{0м}$ (Hz)	$F_{0к}$ (Hz)	T_M (ms)	T_R (ms)
~ ~	акц. вок.	107.81	122.6	111.48	84	200
	постакц. в.	103.59	106.2	100.12	13.33	98.33
~ -	акц. вок.	107.63	130.33	119.48	108.29	232
	постакц. в.	113.33	115.95	104.13	18.29	116.71

У акцентованом вокалу у речима типа $\sim \sim$ пораст F_0 нешто је већи од пада (у просеку 14.79 Hz и 11.12 Hz), врхунац се у просеку налази на 42% трајања вокала, али је дисперзија урачунатих вредности релативно велика (врхунац је најчешће у опсегу између 50 и 60%, ређе на самом почетку, а у једној речи је на 74% трајања). Вокал у постакцентском слогу нижи је по тону од првог (са почетком који је за 7.89 Hz испод краја претходног вокала), а F_0 најпре расте (просечно 2.61 Hz), а онда има нешто већи пад до краја (5.88 Hz). У већини речи F_0 другог слога је највиша на почетку, а све максималне вредности су у првој трећини вокала.

У речима типа $\sim -$ тенденција кретања F_0 је иста, са мањим разликама у бројним вредностима. Просечни успон F_0 у вокалу под акцентом је нешто већи него код претходног типа (22.7 Hz), пад је скоро исти (10.85 Hz), врхунац је на 46.68% (овде нема речи са максимумом на почетку, а вредности су између 18 и 64%). Други слог је поново испод првог, а и кретање тона је слично (успон 2.62 Hz, пад 11.82 Hz, максимум на 15.67%).

Неке речи имају ток F_0 у акцентованом вокалу као на слици 3 (крива на слици добијена је спајањем карактеристичних тачака), нпр. *добош*, *вежем*, а има и речи код којих F_0 равномерно опада од почетка до краја вокала, нпр. *силян*. Међутим, у корпусу се јављају и речи код којих се кретање F_0 може окарактерисати као равно-силазно и нешто већи број речи код којих је ово кретање узлазно-равно-силазно. Типични примери дати су на сл. 4.

Под равно-силазним подразумевамо такав ток F_0 који опада од почетка вокала (или је максимум близу почетка), али не равномерно, већ најпре благо, а пред крај стрмије. То је, на пример, случај са речима, *јуцањ*, *срчем*. Други тип промене F_0 изгледа овако: у првом делу успон је веома стрм и врло брзо се достижу вредности блиске максималној, за њим следи благи успон до максималне вредности, а

онда исто тако благи пад до пред крај, који може бити праћен наглим спуштањем. Ово у суштини није раван ток, али се условно може тако схватити због контраста са наглим успоном. Овај благи успон и благи пад могу бити различити. У неким речима они се јасно распознају (нпр. *бедан*, *дунем*), негде је прелаз стрмог у благи успон постепен (тј. цео успон је мало блажи) па је промена F_0 асиметрична (нпр. *возам*), а понекад се та два сегмента не распознају па је линија равна или скоро равна (у том случају може доћи до врло кратког и наглог мањег пада на крају, нпр. *машем*, *жрвањ*). Са оваквим кретањем F_0 повезано је и место максимума, које се чешће него код претходних субјеката налази у другој половини вокала. Због свега овога акценат ових речи и звучи нешто другачије: почетни успон је изражен, али је силазни део мање карактеристичан него код ГМ и ГП.

3.4. Промена основне фреквенције у изговору субјекта ММ

Према начину на који изговара дугосилазни акценат ММ је ближи субјекту АС него другој двојници испитаника (ГП и ГМ). Иако је и овде кретање F_0 у акценатованом вокалу узлазно-силазно, и иако је у просеку то врло слично кретању код осталих, овде се чешће сусреће врхунац тонског кретања у другом делу вокала, а силазни део је блажи у односу на узлазни. У поста акценатским слоговима после кратког трајног успона доминира дужи силазни ток. Просеци за оба типа анализираних речи дати су у табели 4 и на слици 5.

Табела 4. Просечне вредности F_0 у речима са $\sim$ акценатом у изговору субјекта ММ

ММ		$F_{0п}$ (Hz)	$F_{0м}$ (Hz)	$F_{0к}$ (Hz)	T_m (ms)	T_k (ms)
~ ~	акц. вок.	113.83	124.12	116.75	101.8	178.4
	постакц. в.	115.08	116.72	109.4	16.4	96.4
~ ~	акц. вок.	111.25	125.96	120.47	97.75	192.25
	постакц. в.	120.4	121.39	113.29	13.5	109.5

Као што се види, ММ у односу на друге има мању динамику тонског кретања у акценатованом вокалу, као и мању разлику у висини акценатованог и неакценатованог вокала.

Код речи типа $\sim \sim$ тонски успон траје у просеку до 57.06% акценатованог вокала (што је најудаљенији просечни врхунац у корпусу) и износи 10.29 Hz, а пад је 7.37 Hz. Положај врхунца варира: или је на почетку (нпр. у *силан*) или је претежно у другој половини вокала, на положајима између 53 и 89% (нпр. *рођен*, *добош*, *ћуцањ*, *жрвањ*). Ток F_0 између карактеристичних тачака сличан је кретању код АС. Наредни слог почиње скоро на истој висини као крај преходног (у

просеку је нижи за 1.67 Hz), а и врхунац је на тој висини, тако да је успон мали (просечно 1.64 Hz). Пад је већи, просечно 4.32 Hz, после врхунца, који је на 23.63% трајања (у овај просек улазе вредности од 0 до 34%, а врхунац је на почетку у речима *добош* и *йуцањ*).

И у речима типа $\sim -$ врхунац Φ_0 у акцентованом вокалу у већини речи померен је удесно (у односу на ГМ и ГП), све вредности су између 43 и 61%, а у просеку то је 50.85% (јер је дисперзија нешто мања него код речи типа $\sim \sim$). Однос успона и пада овде је нешто већи (14.7 Hz, према 5.49 Hz), али су сви други односи очувани. Почетак наредног вокала је на висини претходног, успон и пад су истог реда величине као у првом типу речи (просеци су 0.99 Hz и 8.1 Hz), а и врхунац је близу почетка (овде нешто ближи јер је у највећем броју речи на нули, нпр. *машем*, *њишем*, *дунем*).

Промена Φ_0 између карактеристичних тачака има сличности са променом код АС. Код једног броја речи блажи успон без прелома (прелом је чешћи код АС) прелази у равни или равно-силазни ток, нпр. *машем*, *рађен*, *њишем*, *дунем*, *жрвањ*, а равно-силазно кретање јавља се у речи *силан* (в. сл. 6). И овакав акценат звучи мање силазно у другом делу.

4. Закључак

Резултати истраживања показују да се код свих испитаника дугосилазни акценат реализује на сличан начин, са извесним варијацијама односа узлазног и силазног дела и положаја врхунца основне фреквенције. Наши резултати слажу се са резултатима које су за овај тип речи добили претходни истраживачи. Разлике које се јављају требало би додатно истражити да се види да ли су оне регионалне или индивидуалне.

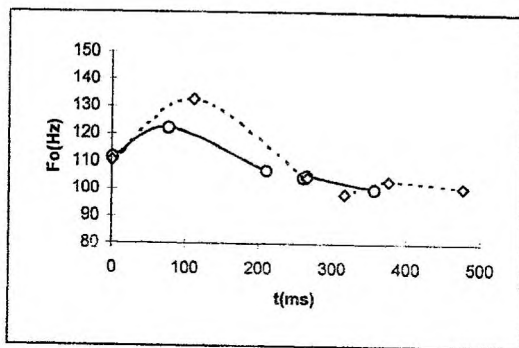
Табела 5. Просечне вредности Φ_0 у речима са $\sim$ акцентом за све субјекте

просек		$\Phi_{0п}$ (Hz)	$\Phi_{0м}$ (Hz)	$\Phi_{0к}$ (Hz)	τ_m (ms)	τ_k (ms)
$\sim \sim$	акц. вок.	107.73	122.16	111	94.99	206
	постакц. в.	107.04	108.62	102.16	16.64	100.91
$\sim -$	акц. вок.	108.93	126.67	112.64	98.64	231.93
	постакц. в.	109.05	111.62	103.76	26.96	140.05

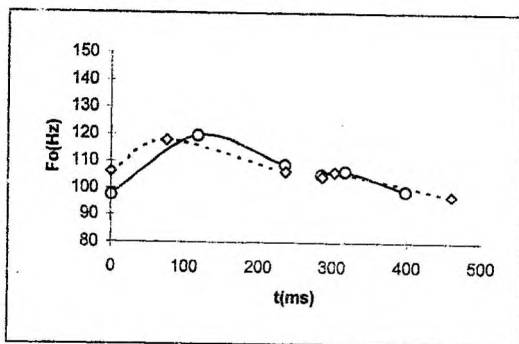
Просечне вредности за сва четири испитаника приказане су у табели 5 и на слици 7. Ово је ток који треба предвидети у програму за синтезу двосложних речи. Програми за аутоматско препознавање говора морали би да укључе и варијације које се јављају у промени Φ_0 , као и у трајању вокала.

Илустрације

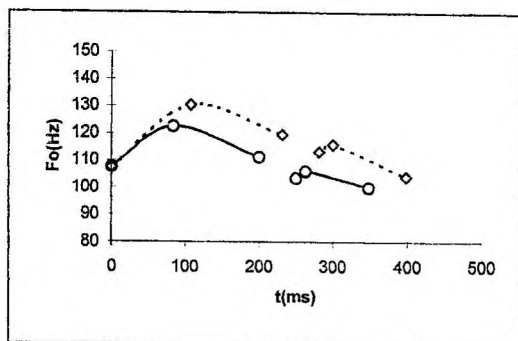
Сл. 1. Графички приказ промене F_0 у речима са $\sim$ акцентом код субјекта ГП

Сл. 2. Графички приказ промене F_0 у речима са $\sim$ акцентом код субјекта ГМ

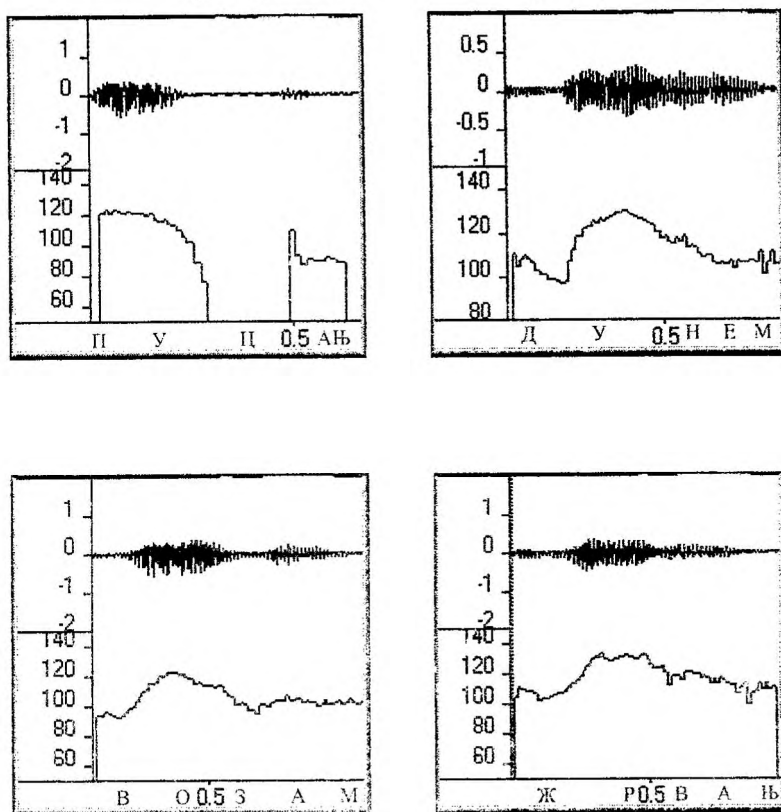
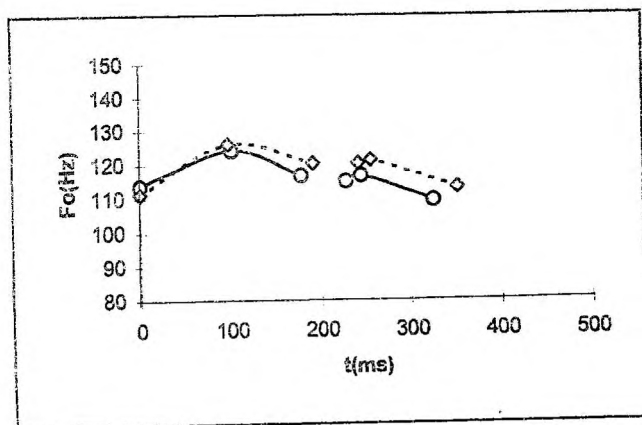

Сл. 3. Графички приказ промене F_0 у речима са $\sim$ акцентом код субјекта АС

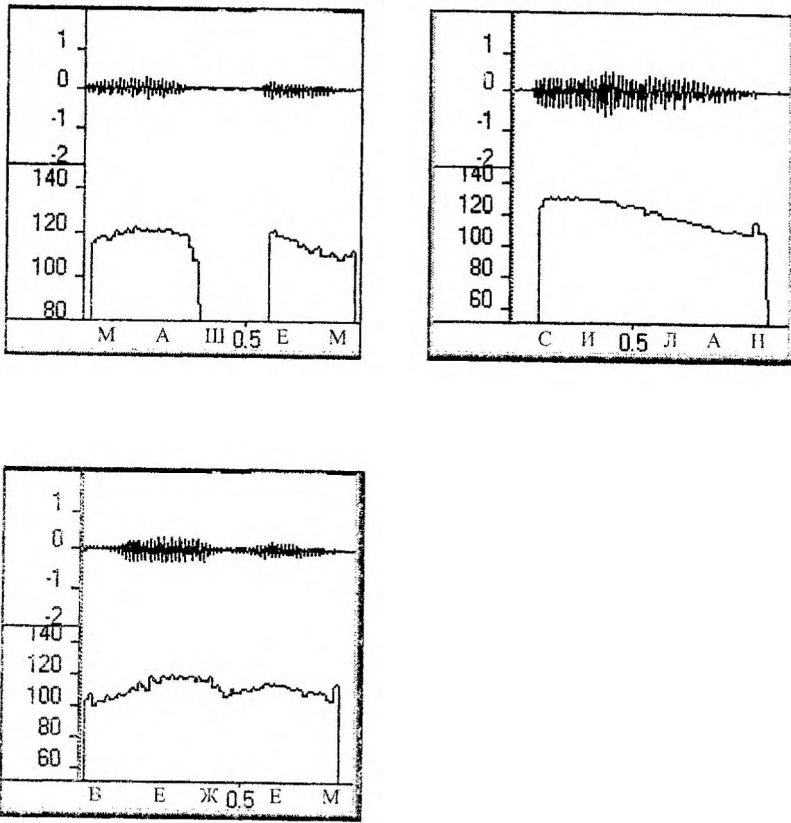

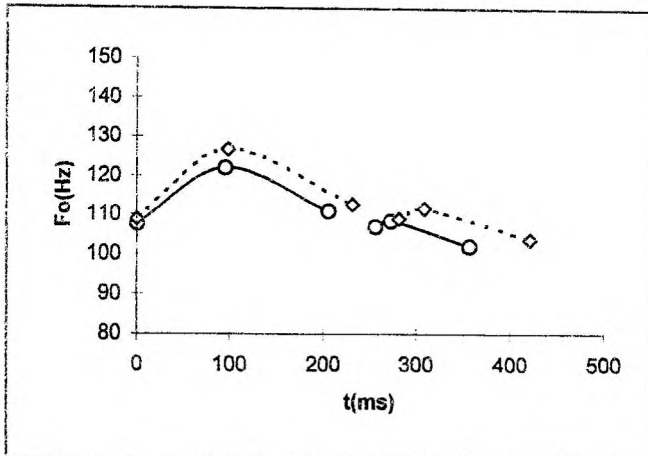
Сл. 4. Неке карактеристичне речи у изговору субјекта АС

Сл. 5. Графички приказ промене F_0 у речима са $\sim$ акцентом код субјекта ММ

Сл. 6. Неке карактеристичне речи у изговору субјекта ММ

Сл. 7. Графички приказ промене F_0 у речима са $\sim$ акцентом — просек

R é s u m é e

*Mirjana Sokolović*CHANGEMENT DE LA FREQUENLE ELEMENTAIRE DANS LES MOTS
DISSYLLABES AVEC L'ACCENT DESCENDANT LONG

Le texte présente une analyse de la fréquence élémentaire (F_0) dans les mots dissyllabes avec l'accent descendant long. Partant des résultats moyens des quatre parleurs masculins, l'auteur propose le changement de la F_0 dans les mots pareil, lequel devrait prendre part dans la langue synthétique ainsi que d'être incorporé dans le processus de la reconnaissance automatique de l'ange.

Српски језик на крају века¹

У овом прилогу објављујемо излагања тројице учесника на представљању истоммене књиге у Народној библиотеци Републике Србије (30. IX 1996. г.)

1

У часу кад са задовољством бележимо успешан завршетак једног драгоценог подухвата мисао се неминовно враћа тренуцима кад је он почињао и захвално се задржава на онима који су најзаслужнији што је он отпочео. А почело је писмом професора Станислава Гајдс из Опола, иницијатора великог свесловенског пројекта. Ускоро затим стигло ми је и друго писмо, од старог пријатеља, професора Казимира Фелешка, који је подржао иницијативу истичући колико ће бити корисно да Срби не изостану из подухвата. Подстакнут тим писмима, обратио сам се прво мр Браниславу Брборићу, који се увелико афирмисао разматрањима из области наше језичке данашњице. Он се свесрдно одазвао и ангажовао. Формиран је круг одабраних сарадника, којем је на чело стао професор др Милорад Радовановић, личност високе компетенције у социolingвистици. Теме су подељене, посао је организован и срећно приведен крају. С радошћу констатујем чињеницу да смо, заслугом полетне ауторске екипе, међу свим Словенима ми Срби први стигли на циљ. Наша књига је, ево, ту, истовремено у два издања, домаћем и пољском, оба на српском језику.

Иницијатива из Опола пружила је прилику да актуализујемо и модернизујемо своје појмове о нашем савременом стандардном језику, у његовом говорном виду као и у писменом. Осврнућу се овде посебно на четири прилога у књизи, препуштајући колегама осврте на остале текстове.

Професор Драгољуб Петровић је смело проговорио о далекосежним променама које су захватиле изговор стандардног језика у Србији, погађајући првенствено прозодијски систем. Разарају се наслеђене квантитетске опозиције код вокала, чак и оних под акцентом,

---

¹ Милорад Радовановић, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ђупић, Митар Пешикан: *Српски језик на крају века*, редактор Милорад Радовановић, издавачи: Институт за српски језик САНУ и Службени гласник, Београд 1996, стр. 202.

као и контрасти између силазних и uzlaznih акцената. Што се тиче квантитета (разликовања дужине и краткоће) у послеакцентским слоговима, он у изговору књижевног језика у највећем делу Србије никад није ни био успостављен у оном виду у којем га бележе наше граматике, идући за Вуком Караџићем. Тај одељак у већини наших приручника заснива се на наивној илузији да ће, ако затворимо очи пред стварношћу, она тиме постати друкчија. Храбри реализам професора Драгољуба Петровића због тога заслужује свако признање. Истовремено, поједини језикословци са жаром понављано захтевају да се свуда по Србији обнови ванредно компликовани вуковски систем послеакцентских дужина, који у ствари добро познаје свега неколико лингвиста. Наши граматичарски донкихоти не схватају да је вуковски систем послеакцентских дужина неповратно прегажен временом и да су сада на удару традиционалне дистинкције у самом акцентованом вокалу. Ако се нешто уопште може спасавати, то свакако пису послеакцентске дужине, већ квантитетске и тонске одлике самог акцента.

Обимну студију професора Живојина Станојчића такође краси истраживачки реализам. На почетку своје научне каријере он је исцрпно монографски обрадио језик најистакнутијег писца тадашње епохе, Ива Андрића, чији се неговани израз одликује одмереношћу и уздржавањем од експеримента. Сада се професор Станојчић удубио у језик најновијих прозних остварења код нас, пре свега романа Светлане Велмар-Јанковић, такође врло пажљиво писаних, без икакве склоности за језичку авантуру. Управо такви писци могу се сматрати типичним за језик свога времена. Показује се да развој у морфологији, синтакси и фразеологији није ишао бурно, али је за пажљивог посматрача он ипак видљив такоређи на сваком кораку. Професор Станојчић указује на велико мноштво појава, од којих добар део није помињан у ранијој научној литератури. Исто као и рад професора Петровића, Станојчићев прилог отвара ново раздобље у граматичарској делатности код нас. Очигледно су нам потребни нови граматички приручници, који ће описати актуелну стварност, а не ону из средине прошлог века, или нешто између тога двога. Досад смо од таквих приручника били врло далеко; недостајале су предрадње. Сада смо, заслугом поменути двојице истакнутих проучавалаца, добили одређене предрадње, опсежне по захвату проблематике и солидне по квалитету њене дескрипције. Легитимна је жеља да наша језичка наука, а пре свега наша два аутора, наставе обележеним правцем.

Можда још више него Драгољуб Петровић и Живојин Станојчић, др Драго Ђупић је ушао у неузорану ледину. О судбини српских дијалеката током последњих пола столећа писано је врло мало, а поготову је изречено сасвим мало конкретних опажања. Ђупићу је ипак успело да систематиче узроке промена које неумитно погађају наслеђене дијалекте и да укаже на пређени пут. Он се задржава и на градским говорима, с правом истичући да њих карактерише непревредна мешавина црта које одговарају хетерогеном пореклу становништва. Имајући у виду огроман престиж стандардног језика, нарочито снажан у градским срединама, Ђупић закључује да криста-

лизација мешавине у већини случајева иде пре у правцу победе стандардног језика него у правцу стварања посебних градских дијалеката.

Недавно преминули академик Митар Пешикан, наш највећи правописни стручњак и централни аутор новог Матичиног Правописа из 1993, обрадио је тему о правописној норми. У брзом прегледу, ограничавајући се на оно битно, обрадио је кратку предисторију и испричао повест о настанку Матичиног Правописа из 1960. и овог најновијег — и најбољег који је код нас икад написан. Тежиште Пешикановог прилога је на сажетом излагању „актуелних начела српске језичке и правописне норме“ — начела на којима је саздан нови Матичин правопис. Та начела, савесно промишљена, обезбеђују континуитет са традицијом и истовремено допуњавање и осавремењавање норме у оним појединостима где је то потребно.

Првенствени мотив пољских иницијатора описа садашњег стања у свим словенским језицима био је по свој прилици да се словенски лингвисти узajамно обавесте о стању у својим језичким срединама. Овако постављени циљ биће сигурно достигнут ако сви описи буду на нивоу књиге *Српски језик на крају века*. Међутим, у нашем случају остварен је још један резултат, за нас можда још важнији. Само смо постали свеснији стања у којем се налази наш језик данас. Успут смо осавременили и методологију наше науке. Она из овог подухвата излази ојачана, оспособљена за задатке које намеће садашњица и које ће доносити блиска будућност. Коначно је стављена тачка на загњуривање главе у песак прошлости. За то су заслужни наши аутори, али не мање и пољски иницијатори драгоценог подухвата.

Павле Ивић

2

Пред Браниславом Брборићем нашла се крајње осетљива материја, донедавно практично табу тема. Ваљало је трезвено, објективно, хладне главе загледати се у прошлост, повезати солидним нитима јучерашњицу са садашњицом и макар навирити у нашу (не)извесну сутрашњицу. У прилогу незнатно обимнијем од једног штампаног табака аутор је пластично изнео предисторију и социолингвистички аспект прилика у српско(хрватско)м језику. Текст је лишен било какве импровизације и политизације проблема, а иза одмерених закључака увек стоји непобитна аргументација, најбољи савезник у сваком озбиљном послу. Брборићев прилог постиче на нова размисљања о овој доскора врућој и „неподобној“ теми.

Након читања Брборићевог текста и мање упућеним читаоцима биће јасно (или бар јасније) зашто су, на пример, и у време највећих домета српско-хрватског „заједништва“, и после новосадског договора и „полузаједничког“ правописа и несрећног почетка израде *Речника српскохрватског књижевног језика/Рјечника хрватско-српског књижевног језика* „српски и хрватски језички стандард били само обје-

дињени, али не и уједињени“. За такав чин недостајала је „сагласна државна воља“, а политичке прилике практично никада нису ни ишле наруку кристалисању истински јединственог, заједничког стандардног језика. Сетимо се, на пример, како је попуштање државних шавова по републичким границама Друге Југославије пратило даље разједињавање у језику. Дотадашње термилошко богатство у тој области (*српски* или *хрвајски*, *хрвајски* или *српски*, *српскохрвајски*, *хрвајскосрпски*, *хрвајски књижевни језик*...) освежио је и *босанскохерцеговачки стандарднојезички израз српскохрвајског односно хрвајско-српског језика*.

Хрватски челници су само на први поглед у прошлости повлачили неочекиване и(ли) нелогичне (да не кажем парадоксалне) потезе у области језичке политике. Сви ти њихови потези били су крајње функционални. За вуковским језиком они ће, на пример, посегнути након сјајне процене да ће им он бити од помоћи у процесу националне хомогенизације. Челни хрватски језикословци признају побуду за такав чин: „натјечање у крајевима за које није било у почетку јасно хоће ли се окупити око ове или оне [читај српке или хрватске] националне језгре“. Чакавским и(ли) кајкавским језиком тешко би се придобили католици у Дубровнику, Славонији, Босни... Прихватањем вуковског језика Хрвати су повукли још један јак потез на политичкој сцени. Они су, наиме, „својим“ Србима избили најважнији адут за евентуално тражење било какве културне аутономије. Одмах након интегрисања нације и, како аутор лепо каже, „неслућеног распростирања хрватског имена међу Јужним Словенима“, на било какво јединство гледало се као на смртну опасност по мањински народ. *Асимилација, хегемонизација, униитаризам* и сл. спадају у термилошки арсенал борбе мањинског народа у оквиру заједничке државе, борбе за коју су се Хрвати итекако извештили у вишестолетним напорима да обезбеде (или очувају) било какву аутономију под аустријском и(ли) угарском круном на пример. Да би избегли непожељно заједништво хрватски лингвисти су, свакако увек уз сагласност и(ли) иницијативу руководећих националних политичких снага, радо прибегавали и радикалним поступцима, корацима на које друга страна ипак није институционализовано реаговала на одговарајући начин. И преко екстремних потеза на западу овде се прелазило са што мање буке и уз свестан напор да се одржи (очува) макар и танушна нит језичког јединства, које „је у заједничкој држави обезбеђивало бар привид културног и језичког јединства српског народа, који се, први пут у историји, цео нашао под једним државним кровом“.

Најновија размирица на овим просторима учинила је своје и у оквиру „узлета“ западне демократије у Дејтону је промовисан још један — *бошњачки језик*. Лично ћу се сматрати срећним човеком ако се на крају испостави да су дејтонски миротворци својим печатом оверили извођење трећег и последњег пилета из истог јајета.

И тако су други, захваљујући и језику преузетом од нас, постајали *своји* и(ли) *само своји*, а ми смо стицајем разних, у овом

језгровито написаном тексту углавном изнетих прилика, крај другог миленијума дочекали са расцепљеним књижевним језиком. Шта нам је чинити? А шта друго него гледати сада *само своја* посла и придружити се аутору у његовом оптимизму када размишља о могућности интеграционих процеса и у језичком стандарду Срба. Због одређења да се ова српска новорођенчад сутра уписују у јединствене крштенице нико нам са стране не може приговорити за хегемонизам, унитаризам, шовинизам или за нешто друго — томе слично. Па ваљда смо се већ почели успешно лечити од комплекса те врсте.

Слободан Реметић

3

Део књиге *Српски језик на крају века* о којем ћу говорити носи наслов *Лексика*. То је, у ствари, драгоцену студију професора Ивана Клајна, у којој је аутор на педесетак страница показао промене у српском лексичком фонду током протеклих педесет година и приказао литературу која је те промене пратила. Развој лексике је, како показује студија, у овом периоду био значајан у многим областима, али му, како истиче аутор, „није посебно посвећена ниједна књига, па ни чланак“, јер су „лексичке теме изазивале много мање интересовања него граматичке, фонетске и правописне“. Малобројне расправе из лексикографије односе се на старији језик, народни, или на језик појединих писаца, па су једину значајнију грађу пружале „забелешке о појединим изразима у оквиру нормативних расправа и језичких поука у часописима, у саветодавним приручницима, као и на саветовањима о актуелним језичким питањима, каква су организована нарочито током осамдесетих година“.

После података о изворима (листови и часописи, личне успомене појединаца и делом уџбеници и приручници разних врста) и хронолошким границама (1945–1995, односно унутрашње 1948, 1974. и 1989–1991), професор Клајн доноси сажето поглавље о односима међу варијантама, у којем даје приказ зближавања српске и хрватске варијанте, затим њихово удаљавање и „кroatизме“ у српској варијанти, које условно дели на неколико слојева: оне који су потпуно изгубили хрватско обележје (нпр. *бројка*, *исход*, *учинак*, *уређај*, *шечај*, *ојроси*, *дойуси*, *возило*); оне који „још задржавају неодређени хрватски призивак, али се без већег отпора употребљавају у Србији“ и „по правилу имају и 'домаћи' синоним [...] који је у неким случајевима у повлачењу, нарочито ако је турцизам или германизам“: нпр. *мучнина* (српски *гађење*), *ујала* (*зайслање*), *йрехлада* и *йрехладити се* (*назоб*, *назейити*), *расветла* (*освейљење*), *йригода* (*йрилика*), *йшуђица* (*сйрана реч*), *йосуда* (*суд*), *одгој* (*васийшање*), *заговорник* (*йоборник*), *сйујањ* (*сйејен*), *зарез* (*зайејта*), *везник* (*свеза*); оне који се повремено употребљавају: *разина*, *шекуђина*, *урођта*, *свейнозор*, *нашукница*, *жгаравица* и сличне. Наравно, наведени су и кроатизми који никада нису

постали део српског лексичког фонда, као нпр. речи *јуха*, *глазба*, *влак*, *увјет*, *иједан* или називи месеци.

У одељку о страним утицајима констатовани су неактуелност и повлачење турцизама (нпр. *чирак*, *јенџер*, *шефџер*, *адети*, *хасна*), повлачење многобројних германизама (*илајваз*, *фиранга*, *ишенадла*, *грао* и сл.), уклапање русизама, стални прилив интернационализама грчког и латинског порекла, углавном у области науке, технике, политике и културе, велики прилив англицизама, који су до 1945. године значајније били заступљени једино у спорту, у разне лексичке области, а поменути су и језици из којих је у српски лексички фонд ушло тек по неколико нових позајмљеница: француски (нпр. *рејон*, уместо предратног *кварџ*), затим *глицер* и *хидроглицер*, *ресурс*, *дејтаниј*, *бисџиро*, *буџиш*, *сида*), италијански (нпр. термини везани за спорт *либеро*, *техничко*, *азури*, за забавну музику *канџауџор*, гастрономију *грисини*, *иџа* и интернационализам *џао*) и јапански (нпр. *џудо*, *караџе*, *икебана*). На крају овог одељка професор Клајн закључује да туђице у испитиваном периоду чине већину нових речи, које су у његовом *Речнику нових речи*, објављеном 1992. године, заступљене са око 63 одсто одредница — високим процентом, који аутор објашњава недовољним стваралачким моћима домаћег вокабулара.

У одељку о општем делу речника истакнуте су многе појаве, од којих ће овде бити поменуте само неке: међу именицама се донекле увећава број девербала с нултим суфиксом (нпр. *доџок*, *докуј*, *доџур*, *џомак*); гради се доста именица на *-џиво*, обично од погиза *agentis* (*издаваџиво*, *донаџорџиво*, *џарџнерџиво* и др.), а понекад и од придева (*добросуседџиво*); граде се именице на *-оџи* од придевских основа (*ликовноџи*, *живојноџи*, *приватноџи*); веома су продуктивни суфикси афективног и фамилијарног значења, као *-аџи* (за људе — *чврџиорукџи*, *фоџељаџи*, *уљџраџи*, *сидаџи*, али и за возила: *двоџоџкаџи*, *дизелџи*), затим *-џак* (*мировџак*, *кулџурџак*, *бувџак*, *лажџак*) и *-аџи* (од придева, за људе — *физикалаџи*, *сиџијалаџи*, *агресиваџи*, ређе за неживе појмове — *минималаџи*, *каубојаџи*); у порасту је број женских облика за занимања, стања, функције (*возачиџа*, *џолицџајка*, *навиџачиџа*, *гледатиџељка*, *џремиџерка*); продуктивни су префикси *само-* (*самокрџиџика*, *-чан*, *-чки*, *самодоџринос*, *самоконџирола*, *самолечење*, *самоиздржавање*, *самоорганизоваџи се*, *самолџељив*), *џод-* (*џодисџиџем*, *џододбор*), *џред-* (*џредџакмиџење*, *џреџиџремиџера*, *џреџиџуберџиџи*), а доста је сложеница са страним префиксоидима *елеџиро-*, *ауџио-*, *џермо-*, *хидро-*, *фоџио-*, *радио-*, *видео-*, *аудио-*, *сиџерео-*, (у области технике), затим *еко-*, *џорно-*, *евро-*, *афро-*, *џеџиро-*, *нарко-*, а јавила су се и два префиксоида домаћег порекла: *џуго-* и *ино-*; доста придева настаје од партиципа страног порекла (*деџидиран*, *издиференџиран*); множе се придеви од именица (*безбедноџиџан*, *захџиван*, *џреџиџжан*, *џеновни*, *џроџиџковни*, *радиџски*); множе се придеви на *-џи*, (*одговараџуџи*, *свеџлеџи*, *владаџуџи*, *руководеџи*, *обавезуџуџи*); јављају се и сложени придеви (*брзоџвеџаџуџи*, *добросџиџоџеџи*, *сиџороџореџи*); множе се, такође, придеви на *-ив/-љив*, првенствено у одричном облику (*неџремџиџив*, *неџреводив*, *неизводљив*); расте број придева с

префиксом *међу-* (*међуљудски*), *ван-* (*вансеријски*), *без-* (*безризичан*), *јоси-* (*јосиизборни*); стално расте број негација (*неробни*, *несираначки*), као и број сложених придева (*здраворазумски*, *годишњеодморски*); као два најупечатљивија неологизма последњих година означени су глаголи *испошијовајти* и *јојаснијти*; стално расте број интернационализама на *-ирајти* (*стируктурирајти*), *-исајти* (*редефинисајти*), *-овајти* (*делисицификавајти*), *-изовајти* (*маргинализовајти*); знатно се увећава број глагола с префиксом *пре-* у значењу промене (*превредновајти*, *преоценијти*, *пререгистровајти*); расте број речи код којих долази до промене или проширења значења (*удес* 'несрећа, хаварија', нпр. *саобраћајни удес*, некадашње значење 'судбина' готово ишчезава, затим *лейеза*, *конференција*, *асоцијација*, *буњиније* и сл.); много је више скраћеница свих врста него пре рата, од оних послератних као *Танјуг*, преко новијих *Беобанка* или *ППП* (Производња грамофонских плоча), до творевина у којима су комбиноване целе речи (*Беобанка*, *Виножуја*).

У овој изванредно вредној студији професора Клајна следе одељци са прецизно подељеном лексиком по тематским областима и најпрецизнијом датацијом у оквирима могућег. То су „Унутрашња политика“ (са лексиком која прати друштвене односно политичке промене од речи *друг* и *другарица*, са новим значењем, преко речи *радник*, која обухвата све запослене, етника *Албанац* и *Ром*, уместо ранијег *Шийтар* и *Циганин*, и синтагме *народи* и *народности* до *преднацијта*, *јодзакона*, *делегатског система*, *рекејта* и *рекејшани*), затим „Званични жаргон и конференцијашки језик“ (придев *одређен* са супротним значењем, *извод из майичне књиге рођених* или *венчаних* уместо *кришеница* или *венчаница*, *ученик* у *привреди* уместо *шегрт* или *јомоћник*, позајмљенице *тренд*, *шојинг*, *маркејинг*, *илици* и друге), „Међународна политика“ (*хладни рай*, *црвене бригаде*, *јлави шлемови*, *Цамахирија* уместо *Либија*, *Камјуђија* уместо *Камбоџа*), „Привреда и финансије“ (*дойринос* уместо *дајбина* или *јорез*, *лични доходак* уместо *јлајта*, *мала привреда* и *малопривредник*, *варијабилна*, *регрес*, *шишцунг*, *завршијти финансијску конструицију* уместо *обезбедити средства за неки јосао*), „Наука“ (где се издвајају медицински изрази у метафоричком значењу: *нафјини шок*, *финансијска инјекција*, *стирујни инфаркт*, *јојрошачка грозница*), „Техника“ (*замрзивач*, *соковник*, *еркондишн* или *климауређај*, *микротијаласна пешница*, *фломастиер*, *јоликолор*), „Саобраћај и туризам“ (*јуристички аранжман*, *ваниансионска јојрошња*, *јредсезона*, *јосезона*), „Култура, уметност и просвета“ (*културно уздицање*, *културни радник*, *социјалистички реализам* или *соцреализам*, *црни јталас*, *замена шезе*, *јобркајти лончиће*, *усмерено образовање* и *усмерењак*), „Средства информисања“ (*средства јавног или масовног информисања* или *обавештавања*, *медији*, *медијски догађај*, *реч дневник* у новом значењу, *дајински управљач*), „Забава и мода“ (*мамбо*, *јивисј*, *хийици*, *дискојшека*, затим *винојшека* и *жељојшека*, *хулахойке*, *минисукња*, *звонцаре*, *дуксерица*, *најке*, *рибок*), „Спорт“ (*фискултура*, *јогинг*, *дугојругаш*, *лична грешка*, *слободно бацање*, *бруцошијада*), „Војна терминологија“ (*садејствиво*,

бојеви мейак, сїројеви корак, инїерконїиненїалне ракетїе, айомске главе, авакс, зоља, кашикара, ракетїраїти, гранайїраїти, ıаравојска), „Сленг“ (девојка: рїба, мачка, маче, цїца; полицајц: ѓајкан, цајкан, цаја, ѓуб, ıандур, ıлавац, мурјак; пропасти, промашити, не успети: рїкнути, уїрскати, чабрїраїти, кїкснутїи, кїксїраїти, ıрокїраїти, зглајзати, зглајзнутїи), „Вулгаризми“ (да их не набрајамо).

У својој одличној студији професор Клајн је показао промене у лексици током пола века, указујући на зависност израза од развоја друштва и политичког система који у њему влада. Време је, наиме, условило настанак мноштва нејасних термина, а честе политичке промене — смањивање термина и појаву многих неологизама, као и бу-квално преведених израза. Но, без обзира на све показане промене у лексици, језичкој области у којој су оне најпрепознатљивије, чврсто стоји тврдња професора Клајна „да су лексичке иновације у испити-ваном периоду биле екстензивне и значајне по броју речи, али да се не могу сматрати радикалним и да нису озбиљније деловале на фи-зиономију језика“.

Студија о лексици професора Ивана Клајна, писана данас нај-сигурнијом руком у овој области науке о језику, права је историја речи у последњих педесет година и својеврстан прилог историји раз-воја друштва.

Светїозар Сїијовић

4

Срећна је околност што је питање фонетских промена у срп-ском стандардном језику поверено компетентном фонологу и врском дијалектологу. Петровићев прилог показује да је у току једног и по столећа на подручју екавске варијанте српског књижевног језика дошло (и да долази) и до неких крупнијих одступања од усвојене норме. Већина тих померања једино се и може објаснити померањем „їекавске стандарднојезичке базе према екавској шумадијско–вој-вођанског типа“. Процес је добио на интензитету посебно онда када се престижност екавског центра „као узора и ослонца у развоју и стабилизацији новог стандардног језика“ почела померати од Н. Сада ка Београду, средини у којој се укрштају особине дијалеката раз-личитих и међусобно а поготову у односу на вуковску и даничићев-ску основицу стандардног језика. Најрадикалније засецање у својевре-мено прихваћену норму срећемо у домену прозодије. Реч је о озбиљ-ним пукотинама по свим шавовима. Значајно је нагрижен и сãm ин-вентар прозодема будући да је најмлађа популација практично већ остала без другог кратког акцента (*жєна, дєца, кукїруз, дєвєїи* и сл.). Сведоци смо и све успешнијег процеса скраћивања дугих акце-ната (*кãжу, рãсїрава, у Нѓвом Сãду* и сл.). „У кругу зрачења бео-градског центра“ нису више ретки ни, како каже Петровић, „неочеки-вани“ акценти типа у *вїду* м. у *вїду*, *вєка* м. *вєка* и сл. Неакцентоване дужине у свим положајима практично припадају прошлости (*врãбãцã,*

зайи́скѣ, зайи́иѣм...). На делу је снажан процес балканизације нашег прозодијског система, јер уочене, и овде углавном (бар оне важније) поменуте тенденције воде истирању свих фонолошких дистинкција. Полако се остварује начело да је једино битно место акцента, а и оно ће, једног дана, како ствари теку, бити слободно. Петровић упозорава да се говор малдих „у кругу зрачења београдског центра, брзо примиче онемо моделу у коме неће бити ни тонских ни квантитетских контраста“.

Промене у вокалном систему неупоредиво су ограниченијег домета и значаја. Помена су вредни: отворенији изговор кратких средњих вокала (*сѣ^адам, сѣ^абе, мѣ^асец, ѿд^аслом*); „мање наглашено затварање дугих“ истих вокала (*врѣме, идѣје*); редуције неакцентованих вокала (*ѿдсеѿ^или, на жсѿльсѿи*). Све већи прилив стране лексике радикално је изменио ситуацију у домену вокалских група.

Страној лексици дугујемо и драстично проширење инвентара и структуре консонантских секвенци. Према једине четири финалне двочлане групе у домаћим речима (*масѿи, грозд, прииѿи, дажд*; и оне су уклоњене у многим говорима) данас имамо на десетине крајњих двочланих секвенци (примери типа *диск, лифѿи, ѿарк, ѿенк, монарх, фали*), а појавиле су се и трочлане (*инфаркѿи, дунсѿи, карсѿи, боршч*). Посуђенице су нам донеле и многе друге, доскора незамисливе сугласничке групе. Утицај са стране обогатио нас је, тако, за *ексценѿричне хохѿиѿаѿлере* и друге сличне потврде.

Петровићеви закључци утемељени су, између осталог, и на вишегодишњем искуству у раду са студентима српског језика и књижевности, будућим, а већ и садашњим, најрепрезентативнијим носиоцима стандарднојезичког израза. Даљи развој догађаја је, дакле, сасвим прозиран. Неминовно се намеће питање: како разрешити све драстичнији раскорак између стварности и прописане ортотонијске норме? За евентуално уважавање и санкционисање бар неких већ завршених процеса и промена требаће, очигледно је, доста времена, стрпљења, мудрости па и — храбрости.

Слободан Реметић

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК, О полисемији и организацији лексичког система у српскоме језику¹

На први поглед изгледа сасвим логична чињеница да је издавач књиге о полисемији и организацији лексичког система у српском језику, књиге о којој данас говоримо, управо Академијин Институт за српски језик². Подсећамо само на чињеницу да је у њему, у целини или већим делом, урађено 15 великих томова Речника САНУ, шестотомни Речник Матице српске, велики једнотомни речник српског књижевног језика (који се ових дана припрема за штампу), као и неки специјализовани речници (дијалекатски и други), међу којима се својим квалитетима и значајем издваја чувени Ботанички речник Драгутина Симоновића. Логично је такође и то што је аутор овога и оваквог дела управо сарадник (својевремено и радник) установе иза које стоје поменути лексикографска остварења. С друге стране, међутим, ни у најбољим својим данима, кад су прилике (пре свега кадровске и материјалне) у Институту биле много боље, ни кад су у њему били, поред (или тачније — пре) осталих, Михаило Стевановић, Ирена Грицкат, Митар Пешикан, Берислав Николић и многи други (које не помињемо само из страха да неког не прескочимо) и када смо имали угледне научнике за поједине србистичке области (нпр. за дијалектологију, акцентологију, ономастику, историју језика, историју књижевног језика, синтаксу и нормативистику) и врхунске лексикографе, мајсторе свога заната, није се у Институту посебно неговала лексикологија, нити се за било кога од поменутих или непоменутих научника могло рећи да је лексиколог (или бар да је то у првом реду). У то време овој мајсторској лексикографској екипи припадала је и Дара Премк, аутор монографије о значењу и употреби акузативних синтагми без предлога и других прилога из сродних области, синтаксичар, дакле, не и лексиколог. Не још.

Било би приметно (а није ни прилика) сада објашњавати како и зашто лексикографија и лексикологија нису у нашем случају најчешће ишле руку под руку, већ једна мимо другу или једна иза друге, при

---

¹ Прочитано на представљању истоимене књиге у Српској академији наука 4. XI 1997. г.

² Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 14, Београд 1997.

чему се стручњаци никако не могу сложити шта чему треба да претходи. Очигледно је да теоријско, лексиколошко знање представља важан (питање је да ли и нужан) услов за успешну лексикографску праксу, као што је лексикографска пракса сигурно пожељна (иако вероватно не и неопходна) за лексиколошку теорију. Књигом „Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику“, као и другим својим радовима, професорица Дара Премк је показала како мајстор лексикографије може постати врстан научник–лексиколог, док ћемо за обрнут случај морати мало да сачекамо, верујемо не дуго.

Што до овога плодотворног сусрета двеју комплементарних лингвистичких дисциплина није дошло раније, разлоге треба тражити и у чињеници да је, како то истиче ауторка књиге, „лексикологија ... млада лингвистичка дисциплина“, поготову код нас. То, наравно, никако не значи да ми досад нисмо имали и понеку монографију и више појединачних лексиколошких и, поготову, лексичко–семантичких радова, па и серије чланака, како аутора ове књиге, тако и других наших стручњака, од којих се својим методолошким и дидактичким вредностима и иновативношћу посебно истичу они које је написала академик Милка Ивић (која је, узгред буди речено, своју сјајну лингвистичку каријеру такође почела у Институту за српски језик). Нисмо, међутим, досад имали књигу која би представљала базу, основу за коначну унаугурацију једне релативно нове, скоро осамостаљене лингвистичке дисциплине. Чекало се да неко напише дело које ће у овој области значити приближно исто што је, на пример, пре петнаестак година за социolingвистику значила истоимена књига Милорада Радовановића (да не идемо сада даље у прошлост и да не помињемо нека друга дела).

Посматрана у овоме светлу, књига професорице Даре Премк може се третирати и као нека врста општег лексиколошког или лексичко–семазиолошког приручника (додуше, из разлога које ћемо касније изнети, само за 'напредне'), будући да се у њој поклања толико пажње и разјашњењу неких од основних појмова и елемената ове лингвистичке дисциплине, као што су, на пример, питања статуса морфеме и речи у језичком систему и њихови типови, основни појмови о полисемији, питање односа између полисемије, с једне, и синонимије, атнонимије и хомонимије, с друге стране, и многа друга. Отуда је потпуно разумљиво што се у овом делу, које је по много чему прво такве врсте у српској лингвистици, инсистира и на појединим термилошким разјашњењима и дефинисању појмова важних за разумевање материје о којој се говори (што је и иначе карактеристично за модерну лингвистику). Додајмо да се управо у овом сегменту (или, тачније, и у овом сегменту) огледа ауторкино лексикографско искуство и знање, јер су њене дефиниције прецизне и језгровите, а организација грађе и илустрација логичне и сврсисходне. За пример можемо навести, случајно изабран, пододељак *Полисемија и антиномија*. У његовој првој тачки наводи се шта је антонимија („лексички механизам заснован на асоцијативном повезивању двеју лексема које именују семантичке садржаје који се супротстављају“),

у другој шта су антоними, у трећој који се семантички садржаји могу супротстављати, у четвртој се износи подела антонима на градибилне и неградибилне, који се потом разрађују у даљим посебним тачкама и илуструју одговарајућим примерима. Готово сваку од ових тачака прати бар по једна напомена (нпр. да је прилошка антонимија аналогна придевској) или референце у којима се указује на радове српских, руских, америчких и других лингвиста. Особен научни стил и научни дискурс професорице Премк одликују згуснутост и строгост у казивању, без много редунданције и празног хода. Нема приче. Та чињеница, као и честе теоријске дискусије са другим стручњацима (понекад и с оним што је сама износила у 'раним радовима'), а посебно ширина и дубина захвата у лексиколошку и семазиолошку проблематику, не чине ову књигу тако једноставном. Међутим, једноставне су, што рече један наш угледни научник, само оне књиге које остављају много празнина и недоречености.

Књига професорице Даре Премк не представља, дакле, необавезно и забавно ћаскање о речима и њиховом значењу, ни једноставно писан школски, дидактички уџбеник (мада из њега многи од нас имају шта да науче), већ је то озбиљна научна студија о лексичком устројству нашег језика и језика уопште, о начинима настанка вишезначности и многим другим појавама везаним за лексичку семанитку, књига која, у исто време, може послужити и као изванредан приручник из основа лексиколошке семантике. После ње, имамо основа да се надамо још већем и бржем размаху ове лингвистичке дисциплине, да прижељкујемо њен благотворни утицај на нашу лексикографску теорију и праксу и да од њеног аутора и ауторових непосредних или посредних ученика очекујемо нова, оваква или слична, па, ако је то могуће, и боља научна дела.

М. Николић

ЛИНГВИСТИЧКИ ЕНТУЗИЈАЗАМ (Владимир Недељковић, *Језички тренутац*)

Недавно је објављена књига *Језички тренутац* г. Владимира Недељковића, дугогодишњег новинара листа *Политика*, *РТ Београда* и *Борбе*. Књига о којој говоримо представља збирку његових чланака објављених од 1991. до 1997, прстежно у *Борби*¹.

У Предговору књиге г. В. Недељковића *Језички тренутац*, Д. Ђупић пише: „Узима примере из језика радија, телевизије, штампе или свакодневнoг говора и проучава на основу граматичких законитости, повезаних са језичком логиком и здравим језичким осећањем, како треба писати односно говорити“.

Свакако да ове речи имају извесну тежину, као начело и оријентација. У којој мери оне одговарају чињеницама у самом тексту аутора ипак остаје да се види.

Позитивне особине:

— веома велики репертоар проблема, одн. језичких манира који захтевају размишљање, анализу, коментар и разјашњење, те опредељење у погледу нормативног статуса, с обзиром на граматичка правила, језичко осећање и језичку логику, али пре свега — стручну, а почесто и научну анализу језичких појава, нарочито оних које се као иновације инфилтрирају у језик или нам с обзиром на властито језичко искуство изгледају неподобне;

— ауторов поступак — да оно што му изгледа као језички проблем, вредан критике заодене не у сувопарну, стручну анализу већ у контекст занимљиве, питко казане приче, која својом свежином и, рекао бих, критичким духом, читаоца привлачи да ствар прочита без напора, чак са извесним литерарним доживљавањем, као какво забавно и лако пријемчиво штиво;

---

¹ Књига је објављена као заједничко издање Радио телевизије Србије, Вукове задужбине и Института за експерименталну фонетику и патологију говора, Београд 1997, стр. 7–152. Књига садржи и Предговор Д. Ђупића, стр. 5–6, Азбучник личности и појмова, стр. 149–152, Поговор, стр. 153–154 и Белешку о аутору, стр. 155–156. Текст овог написа, унеколико скраћен, прочитан је на представљању књиге *Језички тренутац* г. В. Недељковића, 19. марта 1998. у Градској библиотеци града Београда.

— аутору се мора признати будно око којим запажа и, кроз своју оригиналну нарацију, прати језичке појаве, често минорне и филигрански осетљиве, које обичном говорнику, па и познаваоцу језика лако промичу, незапажено, те се многе појаве у језику укорењују, а ако не одговарају језичком духу, неизоставно воде његовом кварењу.

Владимир Недељковић, дакле, делује као предани и педантни брижник над свим оним што се у језику свакодневно јавља, настојећи да и најситније језичке детаље пропусти кроз лупу свог несумњиво префињеног језичког осећања.

У таквом језичком наткриљавану он своје ставове, анализе и критике често заснива и на аргументима које налази у језичким приручницима, речницима нашег језика или у консултацијама са језичким знацима и практичарима, настојећи увек да укаже на језичка огрешења, али и путеве и начине на које се они могу предупредити, тежећи да се при томе, готово по правилу, определи по линији 'правилно-неправилно', 'добро-лоше', 'може-не може' и сл.

Мора се, међутим, приметити да ни најискуснијим језикословцима није увек једноставно одговорити на питање шта је у језику правилно, а шта није. Морам ту нагласити да не само међу језичким посленицима већ и међу стручњацима нема увек јединственог става о многим језичким појавама, нарочито новијег, али и старијег постања. У широј јавности, а и иначе, још увек се на језик гледа очима деветнаестог века, дакле на начин својствен језичким чистунцима из времена Вукове реформе, када је пуризам био нужна потреба, јер је то било време језичке изградње више него језичке надградње. Требало је тада сваку појаву ставити под лупу критике и тражити ма и најмању сумњиву црту, поготово такву која би указивала на страни утицај, облик неутемељен на језику народних говорних средина, на сваки евентуални отклон од строге граматичке пропозиције итд.

Такав, да то назовем обичај или однос према језику и данас је уочљив у многих који се баве језичком проблематиком. При томе се губи из вида да — иако наша језичка наука нема пребогат нормативни инструментаријум — научни, лингвистички поглед на језик и његове појаве не може више бити усмераван уском пуристичком логиком, тачније антилогиком која се, у суштини, заснива на аматерском лингвистичком суду да — све што није како ја мислим или кажем није правилно и добро.

У том смислу уочава се дух патерналитета језичких посленика и граматичара, који настоје да своје ставове, као једино ваљане, наметну свему језичке писмености и културе. Међутим, док је у Вуково доба публику требало учити језику, данас су језикословци у ситуацији да прате оно што се у језику одиграва и да се опредељују искључиво на основу језичке стварности указујући на оптимална, реална решења уважавајући принцип да теорија мора бити наука сва практична, тј. заснована на стручној анализи релевантног језичког материјала и репрезентативног језичког корпуса.

Полазећи од овога становишта, неће, мислим, бити на одмет да поред признања и похвала која се могу приписати књизи о којој говоримо, укажемо и на нека запажања са којима се читалац не мора увек сложити с аутором. Не само због тога што може имати другачије мишљење о истој ствари, већ и отуда што нека становишта која се у књизи заступају напросто не могу одолети озбиљнијој критичкој мисли, а понека ни једноставној језичкој анализи. Али и тај моменат може, у ствари, бити користан, јер пружа добар повод да се језичке појаве које се у књизи помињу — анализирају и на другачији начин и тако изнађу оптималнији ставови, такви који би, евентуално, могли бити предмет и нормативистичке делатности.

У књизи се обрађују појаве које радо називамо 'ситницама језикословним'. Међутим, нема ни најкрупнијег остварења на свету које се, у ствари, не састоји од ситница. Дакле, и такве, ситне ствари имају не само прагматички смисао већ почесто дају повод за начелна одређења.

Једно од таквих начелних одређења јесте — однос језичке логике и језичке стварности. При томе ваља истаћи да се ова два појма никако не морају по правилу поклапати. Из овога опет проистиче питање — шта од овога двога претеже. Само ради илустрације овог става наведећемо тек неколико примера, рецимо ауторово залагање за облик *Словеначка* уместо *Словенија*² или захтев за измену имена улице *Кнеза Милоша* у улицу *Књаза Милоша*³. И сад, ма колико аутороза размишљања и тумачења имала оправдања, вероватно је да никаквим прописима није више могуће од наше публице тражити да оваква решења прихвати, јер су она данас сасвим изобичајена. Уосталом, то би се противило језичком принципу који се мора поштовати, а то је — да оно што у језик уђе и у њему се одржи и опстаје, посебно у најширим круговима урбане интелектуалне средине — мора добити прескриптивни легалитет и нормативно признање. Питање је само — шта је одиста заживело, а шта нераспрострањено или изобичајено. А изобичајено је, да наведемо још један пример, и то — да се обликом презимена изведених наставком на *-ка/-ева* врши именовање женских особа по оцу одн. мужу, а за шта се наш аутор иначе залаже⁴. У науци је већ указано на губитак ове дистинкције која се чак и не може увек, и кад бисмо хтели, спровести. За то, уосталом, има више разлога; један од њих је то да реално нисмо увек у могућности да знамо је ли нека женска особа удата или није (тј. да ли носи презиме по оцу или по мужу), па самим тим не можемо одредити који наставак (*-ка* или *-ева*) употребити, ако се узима да један од њих означава 'госпођу', а други 'госпођицу' (како вели наш аутор). С друге стране, данас се наставак *-ка* у 'женским' презименима (*Јовановићка*, *Ивићка*, *Петровићка* и др.) субјективно често доима као

² Исп. чланак под насловом *Словеначка или Словенија?*, на 22. страни књиге.

³ Исп. чланак *Књаз, а не кнез Милош*, на 9. страни књиге.

⁴ Исп. чланак *Где су госпођице?*, стр. 15.

провинцијални, 'фамилијарни' модел ословљавања, понекад с нотом ни-подаштвања или чак пејоративног именованања. Други наставак *-ева/-ова* (*Јовановићева, Ивићева, Петровићева, Пешићева* и др.), напротив, таква својства не испољава, па се презиме с том формом данас и радије употребљава, без обзира на брачни статус даме о којој је реч. Посебно је неоправдано инсистирати на селективној дистрибуцији ова два наставка у женских особа са страним презименима, на пример *Селеш, Сабатини, Граф, Рен, Олбрајт, Либек, Загоричник* и др., од којих наше језичко осећање никако не би прихватило образовање наставком *-ка* (*Селешка, *Сабатинка, *Графка, *Ренка, као, уосталом, и за нека домаћа, типа *Шешел, Булај, Ного, Новак, Зовко, Веселинов, Мајицики, Бугарски, Торбарина* и др.) већ, евентуално, само образовања наставком *-ова/-ева* (*Селешова, Сабатинијева, Графова* и сл.⁵), док од неких ни то није могуће (нпр. од *Огајна, Десџен, Рен, Куршиши, Морина, Монро* и сл.), па отуда замерка аутора књиге да „Челичној леђи' час одузимају час враћају девичанство ... третирајући је наизменично и као госпођу и као госпођицу: Тачерку и Тачерову“⁶, а јасно је, чак и на основу језичког осећања, да се двојство оваквих облика не може доследно спроводити (нпр. код презимена као *Селеш, Сабатини, Рен* и др.).

Критици је, у вези с именовањем женских особа презименом, подложнија једна друга појава, граматичка и значењска бесмислица, коју упорно лансирају новинари радија и телевизије Студија Б, а која се огледа у исказима типа: 'рекла је *Србиновић*', 'изјавила је *Пешић*', 'Плавшић је разговарала' и сл. Граматичка бесмислица је у томе што имена и презимена са завршетком на сугласник у нашем језику означавају *мушка* лица, док се имена, па и презимена женских лица морају у нас завршавати на *-а*; (отуда се од (мушких) презимена на сугласник (Јовановић, Плавшић и сл.) и образују форме на *-а*, наставцима *-ова/-ева, -ка* и сл., као *Плавшићева/Плавшићка* и сл. С друге стране, чак и ако се, макар и наопако, у номинативу употреби спој 'рекла је (ж. род) + Плавшић (м. род)', тај се облик презимена (без завршног *-а*) никако не може употребити у осталим падежима; немогуће је рећи *разговарали смо са *Плавшић* или *разговарали смо са *Плавшићем*, *били смо у посети *Плавшић/Плавшићу* и сл. (мада ће новинари Студија Б можда и то увести) већ једино — 'с Плавшићевом (Плавшићком)', Плавшићевој (Плавшићки) и сл. Ово, дакако, онда када се презиме употреби без спреге с именицом која се у номинативу завршава на *-а* (типа *Биљана, председница* и сл.), тј. онда кад изостане именица женског рода која је, с обзиром на своја граматичко-деклинациона својства, способна да се 'нормално' деклинира и тиме регуларнозначи одговарајући падежни однос.

⁵ Не узимамо у видокруг и друге, махом фолклорне наставке, као *-(в)ица* (Ного-в-ица, Гојко-в-ица, *-(ин)ка* (*Пашаг-ин-ка*) и др.

⁶ Страна 15.

Неприхватљив је и један други, иначе веома раширен став, који се и овде, у неким текстовима књиге осећа: анимозност према тзв. страним речима и латиници, при чему се полази од бојазни да они представљају опасност по језик и национални идентитет народа⁷. При томе се губи из вида двоје: да два писма могу бити само елменат културног богатства и, друго, да сви језици културних народа, чак и такви као што су немачки или француски, данас подлежу неумитном процесу интелектуализације, односно професионализације језика, услед којег подлежу и процесу европеизације, односно англиканизације или, тачније, американизације, нарочито у стручним, техничким, медицинским и др. доменима језичке надградње, одакле, опет, незадрживо продиру и у језик свакодневне, колоквијалне комуникације. При томе, међутим, ваља запазити да српски језик, уз све такве продоре са стране, сасвим добро функционише, па ако му не сметају речи као *радио*, *библиотека*, *полицејска*, *музеј*, *медицина*, *директор*, *кафа*, *фризер*, *ресторан*, *аларм*, *адаптација* и хиљаде других, тако му неће сметати ни *комјутер*, ни *менаџер*, ни *консалтинг*, *бизнис*, *рентмакар*, нити данас већ уобичајени изрази типа *видео*, *џејсмејкер*, *џејџ*, *шоуинг*, *рејтинг* и безброј других који се преузимају, исто онако као што су, у своје време, преузимане речи и из латинског или грчког, турског или мађарског, немачког или италијанског, руског и чешког или других језичких средина.

Неће бити оправдане ни ауторове замерке поводом, како он вели, (пре)честе употребе речи *након* уместо речи *после*. Обе су оне, међутим, заступљене, дакле и *након*, и у наших најбољих писаца, од Илариона Руварца, Јаше Игњатовића, Светозара Ђоровића, Јаше Продановића до Иве Андрића и других савремених писаца и језичких посленика.

Неће бити тачна ни примедба да је *након* неподесна реч јер се не може рећи *након њодне*, а може *после њодне*; то су, наиме, две ствари: *после њодне* може бити синтагма али и именица средњег рода *послејодне*, која се пише заједно; у ситуацији када *њодне/њоднева* има самосталну службу, свакако неће бити погрешно рећи *након њоднева* као ни *после њоднева*.

Критиковати и исказе типа *након шћо* (уместо *посћо*), *након шгоа* (уместо *посћом* или *зайшм*) такође је неприхватљиво, јер се тиме објективно заговарају језичка ограничења, што, у ствари, води сиромашењу језичког израза. У принципу, треба нагласити да све што функционише као прихватљива, информативно оспособљена и језички добра чињеница доприноси богаћењу језика и такву појаву треба развијати и неговати, а не дезавуисати и протеривати полазећи од предрасуде да у језику ваљано функционише само једна, а не и конкурентна појава. Напротив, лингвистичко је правило да кад у језику

⁷ Аутор на пример питање „валидности“ писма види чак и у томе хоће ли се интернационалне скраћенице типа ват (W), волт (V), џул (J) писати и ћирилицом (стр. 19), сматрајући да се „тиме сакати и сузбија ћирилица“ (стр. 28), чиме је, вели аутор, „латиница наметнута и за јавну употребу“ (исто).

опстојавају две напоредне лексичке појаве, једна од њих обично поприма унеколико другачије значење или употребну вредност, или не-стаје. Исто се може рећи за односе многобројних напоредних речи типа *комјутер/рачунар*, *фрижидер/хладњак*, *кујовина/шофинг*, *кавалер/ценџмен*, *залисао/идеја* и др. које једна другу не искључују већ језички изражајни фонд употпуњавају, а стилско-семантички план изражавања унапређују.

Нешто је лакше бранити објашњење аутора књиге да изрази типа *профункционалности* нису ваљани стога што се ту (1) 'уз одомаћену али страну реч додаје наш предметак'⁸, а и (2) 'да се тиме значење речи ни за длаку не мења'. Међутим, када би то у потпуности било тако — морали бисмо дезавуисати читав корпус речи као: *одреципованости*, *заинтересованости се*, *сконцензирисаности се*, *прокоменитарисаности*, *преконтролисаности*, *продефилованости*, *изнијансирани* и др. А што се значења тиче, оно се овом префиксацијом ипак мења, јер се тиме перфективно-имперфективни вид глагола своди на перфективни, односно прецизира тренутак или тип вршења или извршења глаголске радње.

Навели смо само неколико ствари, а могло би се са начелног становишта поменути још понешто, оно што се односи на синтаксичке анализе, семантичке дистинкције или указивање на грешке (које то нису), а што овај приручник унеколико оптерећује, мада ће, као што је речено, сваки љубитељ језичке правилности и чистоте наћи у њему и много корисних размишљања, добрих савета, а почесто и тема за даљу дискусију.

Од свега је можда најзначајније то што се овом књигом, и поред замерки које јој се могу ставити, побуђује пажња језичких практичара, посленика јавне и писане речи и подстиче потреба да се о чистоти и ваљаности језика — мисли, а што у нашој језичкој стварности и пракси није тако чест случај. С друге стране, пред језичке стручњаке овом се књигом подастире богата палета појава у језику, од којих би посебну, зналачку и стручну анализу и елаборацију заслужила она питања на која наша стандардологија још није пружила аргументоване одговоре. А таквих питања свакако није мало, што и књига г. Недељковића показује.

На крају, после свега казаног (али и нереченог), јасно је да и језички ентузијаста, којима брига о лепоти и чистоти језика лежи на срцу, осим љубави за језик, ипак морају имати и неопходна теоријска знања и умења. У противном, признања за уложени труд могу, евентуално, изостати, а добре намере, понекад, и омашити жељени циљ.

Егон Фекејте

⁸ Аутор, истина, напомиње да то и „језикословци не препоручују“ (исп. о томе чланак под насловом *Одреагованости и профункционалности*, стр. 36).

ЈОВАН АЈДУКОВИЋ, Русизми у српскохрватским речницима:
принципи адаптације, речник

У научној литератури, језици се класификују према различитим критеријумима. Као и све поделе, и ове су, углавном, условне. За поједине, овако издвојене теоријске типове језика, готово да се и не могу наћи потврде у стварној језичкој слици света. Посматрано са становишта теорије језика у контакту, то су језици који не садрже стране елементе¹, односно, језици у којима се не опажају утицаји других, било сродних, било несродних језика.

Имајући у виду развој међујезичке комуникације, као и све видљивије „брисање“ граница на плану економске, техничке, научне, културне и сваке друге сарадње различитих држава (а самим тим и језичких заједница), не чуди све израженија појава језичке интерференције. Језичка интерференција за подтекст неспорно има културну интерференцију, јер језик није само средство општења међу људима, већ и медијум изражавања одређене културе. Несумњиво је да је утицај руског језика на српски велики, како због генетске сродности два блиска словенска језика, тако и због културних веза које карактеришу историју два блиска словенска народа.

Студија Јована Ајдуковића, *Русизми у српскохрватским речницима: принципи адаптације, речник*, објављена 1997. године у издању Фото Футуре из Београда, значајан је допринос изучавању ове проблематике у нас.

У првом делу књиге, насловљеном „Принципи адаптације“, Ајдуковић најпре даје основне појмове теорије језика у контакту, на чијим се поставкама, унеколико реинтерпретираним и допуњеним, и заснива његов рад. С обзиром на то да појам *стиране речи* често подлеже субјективној оцени, аутор на самом почетку одређује значење овог термина: *Термином стирана реч обухваћене су све речи једног језика код којих постоје, појединачно узев, у комбинацији или заједно, гласовни, орфографски, њворбени, грамаички, семантички и стили-*

¹ Овде треба имати у виду све нивое лингвистичке анализе.

стички прагови језика из којег су преузете (стр. 10)². У овако одређен оквир Ајдуковић поставља дефиницију појма русизам: *Под појмом русизам у ширем смислу подразумевамо (1) српскохрватску реч руског порекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са моделом, затим (2) српскохрватску реч руског порекла код које је та веза ослабила или гојово да не постоји и (3) српскохрватску реч неруског порекла преузету из руског језика у коме се одомаћила, односно руски језик се дефинише као језик посредник. Ужа дефиниција русизма обухвата прву и трећу тачку дефиниције* (стр. 18).

Што се тиче језичких нивоа на којима се одвија процес поредног језичког расуђивања, досадашња су истраживања, како истиче аутор студије, издвајала четири нивоа: фонолошки, морфолошки, семантички и лексички. Ајдуковић ову класификацију модификује и проширује, тако да испитује фонолошки, творбени, морфолошки, семантички и лексичко-стилистички аспект језичке интерференције. Сваки од наведених нивоа тема је посебног поглавља студије.

Бавећи се фонолошком адаптацијом, Ајдуковић објашњава формирање изговора русизама (трансфонемизацију), дистрибуцију фонема и адаптацију акцента. Сва тврђења која аутор износи поткрепљена су бројним примерима из ексцерпираних грађе. Да скренемо пажњу само на неке од изведених закључака. Водећа лингвистичка операција језичког посуђивања је супституција (трансфонемизација). Редистрибуција консонантских група среће се у све три позиције унутар речи — иницијалној, медијалној и финалној. Највећи број русизама акцентује се као и домаће речи (најзаступљенији је краткоузлазни акценат, а најмање заступљен дугосилазни).

Систематизован преглед творбених форманата (префикса и суфикса) допуњен је разматрањем трансдеривације као општег принципа којим се утврђује степен творбене адаптације модела у реплику и откривају контактолошке појаве које указују на присутност одређених иновација у творби речи савременог српскохрватског језика. Код изведених речи Ајдуковић запажа трансфер творбене структуре и творбеног значења модела у реплику. Занимљива је појава *псеудорусизама* (аутор као пример наводи лексему *нервчик*). То је стварање нових речи од импортираних страних елемената, што само потврђује напред изнетог запажања о потреби да се језичка и културна интерференција посматрају као две стране исте медаље. Значајан допринос Јована Ајдуковића на плану изучавања творбене адаптације је увођење појма трансдеривације. То је *општи принцип по којем се творбено адаптира модел у реплику* (стр. 48).

Поглавље о морфолошкој адаптацији русизма има две јасно издвојене области истраживања: трансморфемизацију (адаптацију граматичких морфема) и трансморфологизацију (адаптацију врста речи и

² Сви наводи у раду су, ако није другачије назначено, из књиге: Јован Ајдуковић, *Русизми у српскохрватским речницима: принципни адаптације, речник*, Фото Фугура, Београд, 1997.

њихових морфолошких облика и категорија). Обрађена је трансморфологизација категорије рода и броја именица, затим глаголског вида и придевског вида чији српскохрватски облик у руском језику има неадекватну замену у краћем и дужем облику придева.

У области семантичке адаптације русизама, у односу на ранија истраживања, Ајдуковић уноси највише новина: поред појма транссемантизација, уводи још десет семантичких промена у оквиру делимичне или компромисне трансемантизације. Детаљна и прегледна класификација омогућава читаоцу потпун увид у принципе адаптације значења модела у реплику.

Разматрање адаптације русизама, у ранијим радовима назначене као лексичке, Ајдуковић проширује на разматрање о лексичко–стилистичкој адаптацији. Како у науци не постоји јединствена концепција поделе лексема према лексичко–стилистичком аспекту, у овој су студији понуђене две класификације, А. Н. Гвоздена и Р. Бугарског. Аутор студије истиче (а како износи низ потврда, може му се у потпуности веровати) да у српскохрватским речницима нема уједначеног система квалификатора. Наиме, уз исту лексему преузету из руског језика, у различитим речницима стоје различити квалификатори. Ајдуковић класификује русизме према више критеријума: према критеријуму простирања, старине, употребе, подручја људске делатности којима русизми припадају, затим према језицима којима је руски послужио као језик посредник и према типовима значења (историјско, иронично, необично, пејоративно, пренесено, шаљиво итд.). Интересантно је указивање на постојање *безеквивалентне* лексике која истиче разлике у култури руског и српског језика.

Други, обимнији део књиге чини речник русизама. Раније формулисани принципи адаптације русизама у овом су речнику добили своју пуну потврду. Свака одредница упућује на извор из кога је преузета, тако да је овај речник у исто време и самосвојан речник и систематски преглед русизама у српскохрватским речницима, како је, уосталом, и назначено у наслову студије.

Студија Јована Ајдуковића је у сваком погледу научно заснована. Такав је случај и са методолошком апаратуром. На крају књиге је дат регистар имена, као и резиме на руском и енглеском језику. Треба посебно истаћи библиографију радова из обрађене области која, без претеривања можемо рећи, може да послужи као добар водич будућим евентуалним истраживачима ове интересантне и захвалне тематике.

Милена Стојановић

Х р о н и к а

ДОКУМЕНТИ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Крајем прошле, 1997. г. основан је Одбор за стандардизацију српског језика. У овом броју „Нашег језика“ објављујемо документе који су усвојени на оснивачкој седници одржаној 12. децембра 1997. г. у Српској академији наука и уметности, и то: Споразум о оснивању одбора за стандардизацију српског језика, Пословник и Саопштење Одбора за стандардизацију српског језика и представника његових оснивача.

Полазећи од потребе за обједињавањем стручњака за српски језик и институција које се научно баве српским језиком на целокупном његовом говорном простору, као и од потребе за језичким планирањем које би водило адекватној језичкој политици и пракси, нарочито пужној у новим државним приликама и новонастајућим међународним околностима, а на предлог председника трију академија и Матице српске, Српска академија наука и уметности (САНУ), Црногорска академија наука и уметности (ЦАНУ) и Академија наука и уметности Републике Српске (АНУРС), Матица српска, Институт за српски језик у Београду, филолошки факултети у Београду и Приштини и филозофски факултети у Новом Саду, Никшићу, Нишу, Српском Сарајеву и Бањој Луци, као и Универзитет у Крагујевцу и Српска књижевна задруга у Београду — закључили су

СПОРАЗУМ О ОСНИВАЊУ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Члан 1.

Циљеви Споразума о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика (у даљем тексту: Одбор) јесу:

- обједињавање људи од науке и струке као и њихових институција на целокупном говорном простору српског језика како би програми истраживања стандарднојезичке и комуникацијске проблематике били што плодотворнији;
- систематско нормирање српског језика, с екавским и ијекавским изговором, свеобухватно и у појединостима, и израда одговарајућих докумената и приручника, као и доношење аката који би обезбеђивали проходност меродавних иновација у нормативистици и језичкој пракси;
- доприношење међународној сарадњи домаћих институција и стручних појединаца са странама и уклапању српског језика и србистике у међународне пројекте и стандарде, термилошке, комуникацијске и информатичке, а, када је неопходно, и оглашавање у међународним форумима, агенцијама и институцијама;
- унапређивање сарадње с државним органима како би србистика, и материјално, и кадровски, и програмски, могла јачати и оспособљавати се за адекватно реаговање на нове изазове, процесе и програме који се, и зависно од технолошких (р)сволуција и независно од њих, намећу или се могу наметати на домаћој и међународној сцени.

Члан 2.

Имајући у виду кадровске могућности и разлоге практичности, оснивачи Одбора именовали су по два члана из САНУ, Матице српске и Института за српски језик у Београду, као и са Филолошког факултета у Београду и Филозофског факултета у Новом Саду, односно по једног члана Одбора из ЦАНУ и АНУРС, као и са Филозофског факултета у Никшићу, Филозофског факултета у Нишу, Филолошког факултета у Приштини, Филозофског факултета у Српском Сарајеву, Филозофског факултета у Бањој Луци, Универзитета у Крагујевцу и Српске књижевне задруге у Београду.

У случају оснивања нових универзитетских центара, односно катедара и института за србистику, на њихов захтев број чланова Одбора може се повећати.

Члана Одбора може разрешити само институција која га је именovala. Члан Одбора може поднети оставку на чланство у Одбору и образложити је усмено или писмено. Одбор може предложити оснивачу да замени свог члана, односно своје чланове Одбора.

Члан 3.

Одбор је заједничко радно тело оснивача. Одбор нема статус правног лица.

Одбор се састаје по потреби а најмање једном годишње. Одбор ради у пленуму и у комисијама, у чијем саставу могу бити и стручњаци који нису чланови Одбора.

Стручно-административне послове за Одбор обавља Институт за српски језик у Београду.

Одбор се састаје у Београду, а по потреби може се састајати и другде.

Одбор обавештава јавност о своме раду.

Одбор има свој Пословник.

Члан 4.

О свом раду и његовим резултатима Одбор обавештава надлежне државне органе (министарства СРЈ, Републике Србије, Републике Црне Горе и Републике Српске). Представници тих органа, или једнога од њих који одреди надлежна влада, могу присуствовати седницама Одбора и учествовати у његовом раду, јер језичка стандардизација није само лингвистички него је и најшири друштвени, социокултурни и цивилизацијски процес.

Члан 5.

Путовање на седнице Одбора и боравак чланова изван пребивалишта финансирају оснивачи, покривајући дневнице и подвозно-боравишне трошкове чланова које су они именовали. Трошкове стручно-административних послова сноси Институт за српски језик.

Члан 6.

Овај споразум ступа на снагу чим га потпишу овлашћени представници САНУ, ЦАНУ и АНУРС, као и половине осталих оснивача.

У Београду, 12. децембар 1997. године

За Српску академију наука и уметности

А. Јесич

За Црногорску академију наука и уметности

Драгуша Ђ. Ђукочић

За Академију наука и уметности Републике

Кемерлеонид
Српске

За Матицу српску

Ђорђевић Јованка

За Институт за српски језик Београду

С. Јукић

За Филолошки факултет у Београду

Милош Пучић

За Филозофски факултет у Новом Саду

Милош Пучић

За Филозофски факултет у Никшићу

Б. Савић

За Филолошки факултет у Дриштини

Милош Пучић

За Филозофски факултет у Нишу

Јасена Пучић

За Филозофски факултет у Српском Сарајеву

Јасена Пучић

За Филозофски факултет у Бањој Луци

Милош Пучић

За Универзитет у Крагујевцу

Србо Пучић

За Српску књижевну задругу у Београду

Никола Пучић

Ђорђевић Јованка

На основу члана 3. Споразума о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика (у даљем тексту: Одбор), Одбор на својој првој, конститутивној седници доноси

ПОСЛОВНИК

Члан 1.

Одбор ради у пленумским седницама и у комисијама које образује за поједина подручја нормативне проблематике. За својој првој седници Одбор формира Комисију за односе с јавношћу и решавање неодољних питања, која могу искривати између седница Одбора.

Члан 2.

Одбор бира председника, који води седнице и усмерава рад Одбора. Седнице заказује председник на предлог једног од оснивача или по сопственој иницијативи. Одбор бира и потпредседника, који помаже председнику у његовом раду и замењује га у случају одсутности. Одбор бира и секретара, који обавља или организује обављање стручно-административних послова. Секретар може, али не мора, бити члан Одбора. Председник, потпредседник и секретар Одбора бирају се на четири године и могу бити поново бирани.

Члан 3.

Одбор доноси одлуке које се упућују оснивачима и јавности у виду ставова или закључака, односно мишљења или препорука.

Одлуке се доносе с.оразумевањем чланова Одбора. У изузетним случајевима, ако се укаже прека потреба, чланови Одбора, на предлог председника, могу се изјашњавати и гласањем.

Одлуке се доносе ако седници присуствује најмање половина чланова Одбора.

Члан ..

На седници Одбора води се записник, који се доставља члановима Одбора. Кад је реч о питањима од посебног значаја, записник се доставља и оснивачима.

Члан 5.

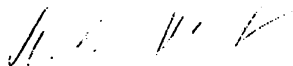
Резултате рада Одбора објављује Матица српска или Институт за српски језик у својим гласилима или у засебним публикацијама, а кад је то у интересу језичке стандардизације, Матици се могу, као кооперанти или суорганизатори, односно као суиздавачи, придружити и други оснивачи, односно друга правна лица.

Члан 6.

За потпору своје раду Одбор ће се обраћати оснивачима, државним и другим органима, као и донаторима и другим добротворима.

У Београду,
12. децембар 1997. године

ПРЕДСЕДНИК ОДБОРА
Павле Ивић

С А О П Ш Т Е Њ Е
ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И ПРЕДСТАВНИКА ЊЕГОВИХ ОСНИВАЧА

У Београду је, у Српској академији наука и уметности, 12. XII 1997. године, свечано потписан *Споразум о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика*. Наведени Одбор сачињавају наши истакнути лингвисти, изабраници и представници трију академија наука и ум(ј)етности (САНУ, ЦАНУ и АНУРС), осам универзитета (Бања Лука, Београд, Крагујевац, Ниш, Нови Сад, Подгорица, Приштина и Српско Сарајево), Матице српске, Института за српски језик и Српске књижевне задруге. За предс(ј)ед. лика Одбора изабран је академик Павле Ивић.

На предлог свог предс(ј)едника, Одбор се опред(и)елио за то да стандардолошки рад организује у осам комисија — за поједина подручја језичког стандарда (*фонологија, морфологија и творба р[и]јечи, синтакса, лексикологија и лексикографија, праћење и истраживање правописне проблематике и историја језичког стандарда*); затим за *стандардни језик у школству, администрацији, издаваштву и јавним гласилима*, те, најзад, за *односе с јавношћу и р(ј)ешавање неодложних питања*. Потоња комисија — састављена од представника трију академија, предс(ј)едника и секретара Одбора — треба да обезб(и)еди текућу сарадњу свих комисија и језичких институција, као и рад Одбора између с(ј)едница.

Циљеви Одбора су вишеструки и дугорочни, и тичу се не само крупних питања језичког стандарда, његове слојевитости и поливалентности, него и ситница језикослозних, свега оног што буду намстали или већ одавно намећу језички и друштвени развој, као и комуникацијске потребе људи.

Одбор ће своје одлуке доносити споразум(и)евањем стручњака заснованим на професионалним — лингвистичким и социолингвистичким — аргументима, а јавности ће их саопштавати у виду образложених стручних ставова и закључака, односно мишљења и препорука, и неће их наметати ауторитетом власти.

Свечаном потписивању Споразума у САНУ и конститутивној с(ј)едници Одбора присуствовали су не само његови чланови (њих 19) него и предс(ј)едници трију академија, челници или представници других оснивача, као и истакнути представници државних органа СРЈ, РСб, РЦГ и РСп.

Учесници скупа изразили су задовољство чињеницом да се оснивање Одбора за стандардизацију српског језика срећно уклапа у 150. годишњицу вуковске реформе српског књижевног језика.

У Београду, 12. XII 1997. г.

ПРЕДС(Ј)ЕДНИК ОДБОРА

Тобне Јулија

In memoriam

ДР ПЕТАР ЂУКАНОВИЋ
(31. III 1949 — 24. XI 1998)

Само двије деценије послије објављеног првог научног рада у *Нашем језику*, у Београду је у четрдесет осмој години умро др Петар Ђукановић, доцент Филолошког факултета у Београду, некадашњи сарадник Института за српски језик САНУ, драг колега и пријатељ, талентован научник. Изненада нас је напустио ненаметљив човјек, који је плијенио својом појавом и срдачношћу.

Петар Ђукановић је рођен 31. марта 1949. године у Кравици (село Брана) општина Братунац, тада Босна и Херцеговина, сада Република Српска. Основну школу завршио је у родном мјесту, а гимназију у Сребреници. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду (Група за српскохрватски језик и југословенске књижевности) 1973. године. Био је одличан ђак и одличан студент. После дипломирања Ђукановић је четири године радио као гимназијски професор у Српцу и Љубовији (од 1973. до 1977). Од 1977. до 1980. године ради као лексикограф у Институту за српски језик на Речнику српскохрватског књижевног и народног језика. Од 1980. године ради на Филолошком факултету у Београду, најприје у звању асистента, а затим доцента за предмете *Дијалектологија српског језика* и *Акцентиологија*. Три школске године (1. XII 1984. до 31. VII 1987) радио је као лектор српског језика на Универзитету у Минхену, СР Њемачка. Скоро двије деценије је радио као лектор у Међународном славистичком центру у Београду, а у последњих неколико година и као предавач. Магистрирао је 29. VI 1981. године. Одбранио је докторску дисертацију *Говор Драгачева* 8. X 1990. године.

Петар Ђукановић је мало писао или је писао онда када је имао и могао шта да каже. Својим животом и радом др Петар Ђукановић је осликао сву честитост својих знаменитих предака, али уједно и усуд голооточких мученика. Дјед Перо, стари устаник и ратник из прошлих ратова и један од угледнијих првака међу нашом прекодринском браћом, пренио је свом унуку главне етичке вриједности нашег патријархалног свијета. И само то. Пошто је голооточко вријеме поништило породичне историјске заслуге, вриједјело је, по ко зна који пут, почињати из почетка и огромним радом изборити опстанак. И тако све до 1992. године, када је у једном непријатељском налету

породична кућа Ђукановића у Кравици претворена у згариште. У таквом времену је провео свој радни и животни вијек Петар Ђукановић, стасити динарац, чија је фигура била, на жалост, у несагласју са његовим физичким здрављем. Тако се, скоро у потаји, гред нашим очима урушавао човјек попут храста, чији нас је изненадни пад ражалостио и опоменуо.

Само најближи сарадници и пријатељи Петра Ђукановића знају да је он био ходајућа антологија српске народне епске поезије, изузетан познавалац српске акцентуације и народних говора. Он је то само у ријетким приликама показивао, као да се, до самог краја, није ослободио дјечачког страха „голооточног изданка“. Аутору ових редака добро су познати научни приступ и научно поштење Петра Ђукановића јер је са њим дуго сарађивао, а понешто урадио и у коауторству. Било је узорно гледати (и учити) са колико пажње, обзира и одговорности Ђукановић прилази сваком ретку, пробира адекватне чињенице и доноси закључке.

О раду Петра Ђукановића се може довољно судити и по двије монографије објављене у Српском дијалектолошком зборнику (в. Библиографију), које су добиле изузетно повољне оцјене, а Ђукановићеву стручност могу илустровати ријечи академика Павла Ивића — „одлично урађен њошао“ — записане као напомена на корицама дијалектолошког упитника из Горње Цапарде, који је Ђукановић урадио за Српски дијалектолошки атлас САНУ. По часописима расути радови др Петра Ђукановића не заокружују ни његова научна интересовања, али, на жалост, ни тек начете комплексније теме.

Отишао је тихи и добри човјек Петар Ђукановић. Тек празнина, за њим остала, опомиње колики је и какав то губитак. Хвала му и слава!

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ П. ЂУКАНОВИЋА

- *Типични случајеви колебања конгруенције у њријовейкама Исака Самоковлије*, Наш језик н. с. XXIII/5, Београд 1978, 210–215.
- *О једном глаголу на -ати са двојаком основом њрезениа*, Наш језик н. с. XXIV/4-5, Београд 1980, 261–265.
- *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, [монографија], Српски дијалектолошки зборник XXIX, Београд 1983, 191–294.
- *Нека стилска обележја њесама Вукових збирки*, Научни састанак слависта у Вукове дане 17/2, Београд 1988, 267–274.
- *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* [секција текста *набрашнавџи* (*се*) – *навејавџи*], Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, Београд 1988, 413–445.
- *Усвајање новоишџокавске акцентуације изван новоишџокавског подручја*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Зборник реферата са научног скупа, Ниш 1993, 479–482.
- *Учење акцента у основној и средњој школи*, Књижевност и језик XLI/1–2, Београд 1994, 55–61.

- [са М. Шћепановићем] *Лексички слојеви српског језика у ѝризми језичких подјела*, Знамен 1/2, Филозофски факултет у Петрињи, Петриња 1995, 57–65.
- *Неке језичке особине ѝесме Почетњак буне ѝројив дахија*, Истина 1/1, Остружница 1995, 68–78.
- *Говор Драгачева*, [монографија], Српски дијалектолошки зборник ХLI, Београд 1995, 1–240.
- *Проблем акцентнајске адајѝаиције сѝраних ѝермина*, Стандардизација терминологије, [Зборник радова са истоименом конференције], Савезни завод за стандардизацију, Институт за српски језик САНУ, УЏ форум квалитета, Српска академија наука и уметности, Београд 1996, 61–65.
- *Акцентнај генијѝива множинне иленица ѝиѝа светац – свеца*, Књижевност и језик ХLIV/1–2, Београд 1996, 121–127.
- *О једном ѝиѝу секундарног акцентнајског дужења у драгачевском говору*, Студије српске и словенске 1/1, Српски језик 1–2, Београд 1996, 281–287.
- *Окѝроисана екавица*, Ријеч II/1–2, Никшић 1996, 86–90.
- *О неким акцентнајским дублетѝима у новоѝиокавским говорима*, Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица 1997, 167–175.
- *О редѝ речи у драгачевском говору*, О српским народним говорима (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Деспотовац 1997, 201–208.
- [са М. Шћепановићем] *Бсѝачки*. (Тајни језик осаѝких мајѝора), Студије српске и словенске II/1, Српски језик 1–2, Београд 1997, 131–153.
- *Међузависност ѝуѝорског језика и језика ѝегових ликова у ѝриѝовецѝ* Лимунација на селу *Сѝевана Сремца*, Књижевно дело Стевана Сремца — ново читање, [Лингвистичка секција], Ниш 1997, 19–27.
- *Сѝаѝѝуе дијалекѝизама у грамаѝици и речнику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 26/2, Београд 1997, 373–379.
- *Речи са конѝаминацијом у српским народним говорима*, Научни састанак слависта у Вукове дане 27/2, Београд 1998, (у штампи).

* * *

- *Босанскохерцеговачки дијалекѝолошки аѝлас* (попуњени упитници у селима *Бјелосављевѝи*, *Шахбеговићѝ* и *Жлијебац*).
- *Српски дијалекѝолошки аѝлас*, САНУ, Београд (попуњени упитници у селима *Давидовица* код Горњег Милановца и *Горње Цајарде* код Зворника).

М. Шћепановић

Насловна страна првог броја НАШЕГ ЈЕЗИКА из 1932. године

НАШ ЈЕЗИК

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

Љ. КОЉИЋ

Година I Бројка I

БЕОГРАД

1932

Издавач: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић
Штампа: „Стручна књига“ — Београд, Лоле Рибара 48